

Sedemdeset let poučevanja poljskega jezika v Ljubljani

posvečeno Nikolaju Ježu

Urednice:

Maria Wtorkowska

Maria Wactawek

Lidija Rezončnik

Sedemdeset let poučevanja poljskega jezika v Ljubljani

posvečeno Nikolaju Ježu

Knjižna zbirka: Slavica Slovenica, št. 4

Uredniški odbor zbirke: Maria Wtorkowska (glavna urednica), Maria Waclawek, Lidija Rezoničnik, Joanna Sławińska, Ana Žabkar Šalić

Uredile: Maria Wtorkowska, Maria Waclawek, Lidija Rezoničnik

Recenzenta zbornika: Agnieszka Zatorska, Hotimir Tivadar

Lektorji: Lidija Rezoničnik, Joanna Sławińska, Maria Waclawek, Maria Wtorkowska, Ana Žabkar Šalić

Pregled angleških povzetkov: Liza Portir

Tehnično urejanje in prelom: Aleš Cimprič

Oblikovanje naslovnice: Lavoslava Benčič

Založila: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Izdal: Oddelek za slavistiko

Za založbo: Roman Kuhar, dekan Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Ljubljana, 2018

Prva izdaja, e-izdaja

Publikacija je brezplačna in dostopna na: <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/znanstvena-zalozba>

Delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (priznanje avtorstva, deljenje pod istimi pogoji).

Katalogni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v
Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

COBISS.SI-ID=297072384

ISBN 978-961-06-0129-6 (pdf)

Kazalo vsebine

Predgovor	7
I. VODILNI OSEBNOSTI POLONISTIKE V LJUBLJANI	
Rozka Štefan in Niko Jež	
Rozka Štefan in razvoj polonistike v Ljubljani	13
<i>Maria Wtorkowska, Ana Žabkar Šalić</i>	
Niko Jež – prevajalec in posrednik poljske književnosti	25
<i>Ana Žabkar Šalić</i>	
Bibliografija izr. prof. dr. Nikolaja Ježa. Ob sedemdesetletnici	37
<i>Anka Sollner Perdih</i>	
Petnajst skupinskih slik z Nikom ... ali nekaj utrinkov iz spomina na najina druženja na Poljskem	67
<i>Boris Jukić</i>	
Wierny przyjaźni i nauce	75
<i>Emil Tokarz</i>	
II. LITERARNOVEDNI POGLEDI	
<i>Z velikim kovčkom v roki sem stopil na ozko belo cesto ...</i>	
We władzy narracji i mitu	83
<i>Bożena Tokarz</i>	
Podoba Srednje Evrope v izbranih poljskih romanih	95
<i>Jasmina Šuler Galos</i>	
Zgodovina, herezija in židovstvo v <i>Jakobovih bukvah</i> Olge Tokarczuk	107
<i>Jana Unuk</i>	
Atanazy Bazakbal, »junak nenapisanega romana«	117
<i>Lidija Rezoničnik</i>	
Z pielgrzymką do grobu św. Wojciecha. Na marginesie <i>Prek poljskich polj</i> Frana S. Finžgara	125
<i>Michał Kopczyk</i>	
Ali res morajo biti meje slovenskega jezika tudi meje slovenske književnosti? Ob romanih treh pisateljic	139
<i>Mladen Pavičić</i>	

»Ob takim pogledu človek skoro pozabi tihe domovine.«
Slovenski pisatelji praški študenti in doktoranti 151
Tone Smolej

Slovaško srednjeveško slovstvo (1000–1500) 161
Andrej Rozman

III. PREVODOSLOVNI POGLEDI

*... Z radovednostjo sem opazoval pokrajino.
Cesta, po kateri sem stopal, se je vzpenjala ...*

**Granice lojalności. O tłumaczeniu monografii
Jože Pirjevca *Tito in tovariši*** 175
Joanna Sławińska

***Kiberiada* Stanisława Lema in njen slovenski prevod** 187
Janž Snoj

Prevajalci slovenske književnosti po letu 1989 199
Monika Gawlak

Dylematy tłumacza sądowego (z niemieckiego obszaru językowego) 209
Mieczysław Dziekoński

**Polskie koncepcje federacyjne w świetle raportów
Alojza Kuhara z Londynu (1941–1943)** 219
Piotr Żurek

IV. JEZIKOSLOVNI POGLEDI

*... in pripeljala na hrbet blage vzpetine,
s katere je bil razgled daleč naokoli.*

„Falszywi przyjaciele” Polaków i Słoweńców 235
Bożena Ostromecka-Frączak

**Słowa klucze kultury na przykładzie wyrażen *matka Polka* oraz
cankarjanska mati i *Cankarjeva mati*** 247
Agnieszka Będkowska-Kopczyk

**Człowiek człowiekowi lustrem – konceptualizacje wyglądu Polki i
Polaka w wypowiedziach polskich i słoweńskich respondentów** 259
Maria Wacławek, Maria Wtorkowska

**Uwagi o pisowni dużą (wielką) literą w językach polskim,
czeskim i słowackim** 275
Maria Magdalena Nowakowska

Odwzorowanie angielskich rodzajników w polszczyźnie: potrzebne czy nie?	283
<i>Dorota Chłopek</i>	
VOŠČILA	295
O avtorjih	305
Imensko kazalo	313

Profesor Nikolaj Jež

Predgovor

Poučevanje poljskega jezika ima na Slovenskem bogato tradicijo. Njegov začetek v okviru lektorata na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani sega v leto 1947 – v študijskem letu 2017/2018 tako praznujemo sedemdeseto obletnico institucionalnega poučevanja poljskega jezika, literature in kulture. Od študijskega leta 2004/2005 je na Oddelku za slavistiko Filozofske fakultete poljščino mogoče tudi študirati. Številne zasluge za ustanovitev Katedre za polonistiko ima profesor Niko Jež, ki v letu 2018 praznuje svoj jubilej. Obe obletnici obeležujemo s pričnojo monografijo.

Ta v prvem sklopu člankov prinaša predstavitev vodilnih osebnosti polonistike v Ljubljani, Rozke Štefan in Nika Ježa. Maria Wtorkowska in Ana Žabkar Šalič v svojem prispevku orišeta razvoj polonistike v Ljubljani ter doprinos Rozke Štefan k njenemu uveljavljanju: pripravo učbenikov, pregleda literature, prevodov, znanstvenih raziskav in pedagoškega dela. Učenec Rozke Štefan in njen naslednik je bil Niko Jež. Njegovo poklicno pot, vlogo pri ustanovitvi Katedre za polonistiko in posredovanje poljske književnosti skozi prevode, pedagoško ter znanstveno delo v naslednjem prispevku osvetli Ana Žabkar Šalič. Sledi profesorjeva bibliografija, ki jo je pripravila Anka Sollner Perdih. Zadnja dva prispevka prvega dela sta spominske narave: Boris Jukić se spominja skupnih druženj na Poljskem, Emil Tokarz pa se v prispevku »Wierny przyjaźni i nauce« spominja začetkov poznanstva z Nikom Ježem, njegovega doprinosa k slovenski polonistiki ter h krejitvi slovensko-poljskih stikov.

V drugem delu monografija prinaša literarnovedne razprave. Božena Tokarz v prispevku z naslovom »We władzy narracji i mitu« v luči vzpostavljanja fikcijskih pripovednih svetov, ki temeljijo na mitih, analizira izbrani literarni deli Olge Tokarczuk in Vlada Žabota. Prispevek Jasmine Šuler Galos raziskuje podobo Srednje Evrope v izbranih romanih Stefana Chwina, Andrzeja Stasiuka in Szczepana Twardocha, Jana Unuk pa se v svojem članku osredotoča na vidik zgodovine, herezije in židovstva v *Jakobovih bukvah* Olge Tokarczuk. Prispevku Lidije Rezoničnik, ki analizira podobo protagonista v romanu *Slovo od jeseni* S. I. Witkiewicza – Witkacyja in v istoimenski filmski adaptaciji Mariusza Trelińskiego, sledi prispevek Michała Kopczyka »Z pielgrzymką do grobu św. Wojciecha. Na marginesie *Prek poljskich polj* Frana S. Finžgara«, ki je interpretacija Finžgarjevega potopisa o potovanju na Poljsko. Problematiko umeščanja literarnih del v nacionalne književnosti na podlagi izbranih del slovenskih pisateljic, ki živijo v tujini

in ne pišejo v slovenščini, predstavlja Mladen Pavičić, medtem ko Tone Smolej obravnava slovenske pisatelje, ki so v prvih dveh desetletjih 20. stoletja študirali in promovirali v Pragi. Sklop zaključuje Andrej Rozman s svojim prispevkom o slovaškem srednjeveškem slovstvu.

Tretje poglavje, ki zajema prevodoslovje, odpira članek »Granice lojalności. O tłumaczeniu monografii Jože Pirjevca *Tito in tovariši*«, v katerem se Joanna Sławińska posveti prevajanju znanstvenih besedil. Janž Snoj analizira prevajalske strategije Nika Ježa v odlomku prevoda romana *Kiberiada* Stanisława Lema, Monika Gawlak pa predstavi delovanje izbranih prevajalcev slovenske književnosti na Poljskem po letu 1989. Delo in izzive sodnih tolmačev nam na podlagi lastnih izkušenj v članku z naslovom »Dylematy tłumacza sądowego (z niemieckiego obszaru językowego)« približa Mieczysław Dziekoński. Poglavje zaključuje Piotr Żurek s člankom »Polskie koncepcje federacyjne w świetle raportów Alojza Kuhara z Londynu«, v katerem se osredotoča na poljski vidik v poročilih Slovenca Alojza Kuharja, ki je med drugo svetovno vojno deloval v Londonu.

Jezikoslovne razprave so umeščene v četrti sklop. Bożena Ostromęcka-Frączak v prispevku »Falszywi przyjaciele Polaków i Słoweńców« predstavlja t. i. lažne prijatelje, enake besede, ki imajo v poljščini in slovenščini različen pomen, njihovo nepoznavanje pa lahko privede do nesporazumov ali komičnih situacij. Agnieszka Będkowska-Kopczyk v članku »Słowa klucze kultury na przykładzie wyrażen *matka Polka* oraz *cankarjanska mati* i *Cankarjeva mati*« preučuje »ključne besede kulture«, Maria Waclawek in Maria Wtorkowska pa v članku z naslovom »Człowiek człowiekowi lustrem – konceptualizacje wyglądu Polki i Polaka w wypowiedziach polskich i słoweńskich respondentów« predstavljata rezultate raziskave o jezikovno-kulturnih stereotipih glede videza Poljakov (avto- in heterostereotipi). Pisanju z veliko in malo začetnico v poljskem, češkem in slovaškem jeziku je posvečen članek »Uwagi o pisowni dużą (wielką) literą w językach polskim, czeskim i słowackim« Marie Magdalene Nowakowske. Zадnji prispevek tega sklopa se iz slovanskega sveta ponovno ozira proti german-skim jezikom – Dorota Chłopek v članku »Odwzorowanie angielskich rodzajników w polszczyźnie: potrzebne czy nie?« analizira angleške samostalnike z vidika določnega in nedoločnega člena in njihovo prevajanje v poljski jezik.

Zaključni del monografije prinaša voščila profesorju Niku Ježu, ki so jih prispevali njegovi polonistični kolegi in prijatelji s Šlezjijske univerze, Univerze v Lodžu in Tehnično-humanistične akademije v Bielsku-Biali.

Za sodelovanje pri nastajanju pričujoče monografije se zahvaljujemo vsem avtorjem, ki so se odzvali vabilu in prispevali svoje članke. Iskrena hvala tudi obema recenzentoma monografije, profesorici Agnieszki Zatorski in profesorju Hotimirju

Tivadarju, ter recenzentom posameznih člankov. Njihovi napotki in komentarji so dodatno pripomogli h kakovosti publikacije.

Monografija *Sedemdeset let poučevanja poljskega jezika v Ljubljani* v treh tematskih sklopih predstavlja najnovejše raziskave s področja literarne vede, prevodoslovja in jezikoslovja, ki so tako ali drugače povezane s polonistiko, hkrati pa tudi s slavlencem, Nikom Ježem, saj so avtorji prispevkov njegovi prijatelji, kolegi in študentje. Širina prispevkov predstavlja tudi širino profesorjevih zanimanj in poklicne dejavnosti, ki jo je dosegel z dolgoletnim zavzetim delovanjem na področju polonistike in drugje. Z besedami Bruna Schulza:

Z velikim kovčkom v roki sem stopil na ozko belo cesto, ki se je kmalu izgubila v temni goščavi parka. Z določeno radovednostjo sem opazoval pokrajino. Cesta, po kateri sem stopal, se je vzpenjala in pripeljala na hrbet blage vzpetine, s katere je bil razgled daleč naokoli.¹

Spoštovani Profesor, dragi Niko, z željo po še mnogih čudovitih polonističnih in drugih razgledih Ti voščimo vse najboljše. »Sto lat!«

Ljubljana, 20. 7. 2018
Urednice

¹ SCHULZ, Bruno, 1983: *Sanatorij Pri klepsidri*. Prev. Niko Jež. ŠALAMUN-BIEDRZYCKA, K. (ur.): *Varujte me, mile zarje*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 21–22. (V kazalu monografije so uporabljeni deli tukaj navedenega citata.)

I.

**VODILNI OSEBNOSTI
POLONISTIKE V LJUBLJANI
Rozka Štefan in Niko Jež**

Rozka Štefan in razvoj polonistike v Ljubljani

Maria Wtorkowska, Ana Žabkar Šalić

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana

Prispevek v prvem delu predstavlja razvoj poučevanja poljskega jezika na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, od začetkov lektorata do oblikovanja študijskega programa na Oddelku za slavistiko FF UL. Drugi del prispevka je posvečen poklicni poti prve lektorice za poljski jezik v Ljubljani Rozke Štefan, avtorice prvega učbenika poljskega jezika in prvega pregleda poljske književnosti v slovenščini, literarne zgodovinarke in izjemne prevajalke.

Ključne besede: lektorat poljskega jezika, polonistika, Rozka Štefan, prevod, poljska književnost

V študijskem letu 2017/2018 mineva sedemdeset let poučevanja poljskega jezika, književnosti in kulture na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Ustanovitev lektorata poljskega jezika po 2. svetovni vojni na osrednji slovenski univerzi je logično nadaljevanje bogatih poljsko-slovenskih stikov, ki segajo v drugo polovico 18. stoletja, se krepijo skozi 19. stoletje,¹ začetek 20. stoletja pa predstavlja korak naprej v organizirani obliki ohranjanja poljsko-slovenskih stikov z ustanovitvijo *Društva prijateljev poljskega naroda* jeseni leta 1910, katerega namen je bil »v ožjem krogu zbrati ljudi in dati slovenski mladini priložnost, da se uči poljskega jezika«² (Lenard 1911: 1). Društvo je skrbelo za krepitev prijateljskih in kulturnih vezi med poljskim in slovenskim narodom in za vzbujanje zanimanja za poljski jezik, literaturo in kulturo. V okviru društva so bili organizirani tudi občasni tečaji poljskega jezika. Vodili so jih Slovenci, ki so študirali ali delali na Poljskem, kot npr. Vojeslav Molè, France Vodnik ali Tine Debeljak, ki je nekaj časa opravljal tudi funkcijo tajnika društva. Društvo je bilo najbolj aktivno med letoma 1932 in 1936. V tem času ga je vodil Rudolf Molè (1883–1969), slavist in prevajalec romanov *Z ognjem in mečem* (1923) in *Potop* (1926–1928) Henryka Sienkiewicza ter *Življenje in prigode male opice* (1929–1932) Ferdynanda Ossendowskega. Začetek 2. svetovne vojne je prekinil obetavno sodelovanje med poljskimi in slovenskimi intelektualci. Društvo je prenehalo delovati leta 1941 (ARS).³

1 Že Rozka Štefan je raziskovala povezanost dveh osrednjih romantičnih pesnikov, Prešerna in Mickiewicza, prav tako je dobro znano delovanje Matije Čopa v Galiciji in Emila Korytka na Kranjskem. O tem so pisali mdr. Tone Pretnar, Rozka Štefan, Niko Jež.

2 Kot odgovor na slovensko društvo je bilo v Krakovu 30. aprila 1911 ustanovljeno *Društvo prijateljev Jugoslovancev*, kar priča o živahnem sodelovanju med poljskim in slovenskim narodom tistega časa (Lenard 1911: 1).

3 Pozneje je leta 1997 nastalo *Društvo slovensko-poljskega prijateljstva* s sedežem v Ljubljani, njegov predsednik je Janusz Klim.

1 Polonistika na Univerzi v Ljubljani

Po drugi svetovni vojni se je po ponovni vzpostavitvi ljubljanske univerze rodila pobuda za ustanovitev poljskega lektorata v okviru študija slavistike. Lektorat za poljski jezik⁴ je bil ustanovljen leta 1947 na Oddelku za slovanske jezike in književnosti na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Prva lektorica je bila Rozka Štefan (1913–2011). Dolga leta je lektorat vodila sama, od leta 1963 pa so ji pri tem pomagali tuji lektorji, naravni govorci, ki so prihajali iz različnih poljskih univerzitetnih središč (Varšava, Krakov, Katowice, Lodž): Władysław Kupiszewski (1963–1965), Władysław Lubaś (1965–1966), Władysław Łaciak (1966–1969), Eugeniusz Czaplewicz (1969–1971), Kazimierz Woźniak (1971–1976) in Urszula Kowalska (1976–1979).

Po upokojitvi Rozke Štefan leta 1977 je vlogo lektorja za poljski jezik prevzel njen učenec Niko Jež,⁵ ob nadaljnji podpori tujih lektorjev, maternih govorcev poljskega jezika. To so v času njegovega vodenja lektorata bili: Zofia Adamczyk (1979–1983), Bożena Ostromecka-Frączak (1983–1991), Joanna Sławińska (1991–1999) in Maria Wtorkowska (1999–2005).

Poljski lektorat je bil kljub skromnemu obsegu učnih ur zasnovan široko. Študentom je ponujal ne le spoznavanje poljskega jezika, ampak tudi poljske književnosti, kulture in zgodovine, lektorji so študente spodbujali k prevajalskemu delu, hkrati so bile študentom na voljo štipendije za poletne šole poljskega jezika in kulture na Poljskem. Lektorat je bil med študenti zelo priljubljen, obiskovali so ga ne le slavisti in slovenisti, za katere je lektorat predstavljal fakultativno izbiro dodatnega slovanskega jezika, ampak tudi študenti drugih študijskih smeri. Vedno večja pa so bila stremjenja, da bi lektorat razširili v celosten študijski program. Priložnost za oblikovanje študijskega programa se je ponudila v sočasnem oblikovanju treh študijskih programov za zahodnoslovanske jezike in književnosti, torej ob hkratni ustanovitvi treh kateder: Katedre za češki jezik in književnost, Katedre za poljski jezik in književnost in Katedre za slovaški jezik in književnost v okviru Oddelka za slovanske jezike in književnosti. Njena pobudnika Niko Jež in Andrej Rozman sta 1998 idejo predstavila takratni predstojnici Oddelka za slovanske jezike in književnosti Ireni Novak Popov. Ustanovitev katedre je zahtevala habilitiranega učitelja in tako je Niko Jež leta 2000 na Šlezijiški univerzi zagovarjal doktorat iz poljske književnosti in nato leta 2002 pridobil habilitacijo za docenta za poljsko književnost. Študijski program poljski jezik in književnost je bil akreditiran leta 2002. V istem letu se je Oddelek za slovanske jezike in književnosti

4 O ljubljanskem lektoratu poljskega jezika in polonistiki so pisali mdr. Bożena Ostromecka-Frączak, Nikolaj Jež, Maria Wtorkowska.

5 Pregledu znanstvene poti Nika Ježa je posvečen članek *Niko Jež, prevajalec in posrednik poljske književnosti* v tem zborniku.

razdelil na Oddelek za slavistiko in Oddelek za slovenistiko, v študijskem letu 2002/2003 pa je bila ustanovljena Katedra za poljski jezik in književnost (sedaj Katedra za polonistiko) v okviru novoustanovljene Enote za češčino, poljščino in slovaščino (sedaj in v nadaljevanju prispevka Enota za zahodno slavistiko). V akademskem letu 2004/2005 je študijski program poljski jezik in književnost sprejel prve študente. Svečano odprtje novih kateder in študijskih programov je bilo 7. 10. 2004. Udeležili so se ga nekdanji predsednik Slovenije Milan Kučan, veleposlaniki Češke, Poljske in Slovaške ter številni gostje s srednjeevropskih univerz. Ta dogodek predstavlja začetek študija polonistike na Univerzi v Ljubljani.

Niko Jež je v krog sodelavcev novega programa pritegnil tedanjo tujo lektorico poljskega jezika Mario Wtorkowska, ki je prevzela področje jezikoslovja, in nekdanjo tujo lektorico Joanno Sławińsko, ki je prevzela lektorat. Tudi študijski program temelji na poučevanju praktičnega znanja jezika v rokah domačega in tujega lektorja. Od začetka študijskega programa so bile tuje lektorice Agata Kruszc (2005–2008), Maria Magdalena Nowakowska (2008–2013) in sedanja lektorica Maria Waclawek (2013–).

Katedro za polonistiko v Ljubljani v trenutni podobi sestavljajo vodja katedre in učiteljica za poljsko jezikoslovje Maria Wtorkowska, učitelj za poljsko književnost Nikolaj Jež, asistentka Ana Žabkar Šalić (književnost), domača lektorica Joanna Sławińska in lektor oziroma lektorica s Poljske, ki se vsakih nekaj let menja – trenutno je to Maria Waclawek. Od leta 2018 se je katedri pridružila Lidija Rezoničnik (književnost). Študentom polonistom so na voljo štipendije za poletne šole in študijska bivanja na univerzah na Poljskem v okviru bilateralnih izmenjav ter programov Ceepus in Erasmus. Katedra ohranja stike s študenti tudi po zaključku študija. Diplomanti polonistike so prevajalci, posredniki poljske književnosti in kulture, delujejo v slovenskih ali poljskih podjetjih, nekateri pa so se odločili za znanstveno kariero.

Katedra, tudi v sodelovanju z Veleposlaništvom Republike Poljske v Ljubljani, pripravlja literarna in znanstvena srečanja; med dosedanje prireditve v organizaciji Katedre za polonistiko sodijo pesniška srečanja, posvečena delu Wisławe Szymborske (Maribor, junij 2014; Radovljica, maj 2015; Ljubljana, april 2018), poljsko narodno branje romana *Quo vadis* Henryka Sienkiewicza (november 2016), slavnostni simpozij ob 100. obletnici rojstva Czesława Miłosza *Czesław Miłosz – Pričevalec stoletja* (maj 2012), simpozij, posvečen Emilu Korytku (november 2013). Katedra dejavno sodeluje v skupnih prireditvah Enote za zahodno slavistiko, kot so vsakoletni, že tradicionalni Zahodnoslovanski božični večer, prevajalski natečaj, filmski večer, v okviru Oddelka za slavistiko pa se predstavlja na vsakoletnem Slovanskem večeru, prav tako je dejavno sodelovala pri sejmu Liber.ac (maj 2012 in maj 2017).

Pomemben skupni projekt Enote za zahodno slavistiko Oddelka za slavistiko Filozofske fakultete v Ljubljani je bila organizacija mednarodne znanstvene konference z naslovom *Individualni in kolektivni bilingvizem*, ki je potekala od 20. do 22. oktobra 2011 v okviru ciklusa Slovanska srečanja. Na konferenci so poleg domačih strokovnjakov, sodelavcev in izvajalcev slavističnih študijskih programov sodelovali znanstveniki iz enajstih srednjeevropskih držav.

2 Rozka Štefan

Rozka Štefan⁶ (1913–2011), prva domača lektorica za poljski jezik na Univerzi v Ljubljani, je bila rojena 26. 8. 1913 v Ljubljani. Po končani gimnaziji v Ljubljani je od leta 1933 študirala slavistiko na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Kot absolventka slavistike je v akademskem letu 1938/1939 prebivala v Krakovu, in sicer je bila štipendistka Inštituta za slovanske študije (Studium Słowiańskie) Jagelonske univerze, ki ga je vodil Vojeslav Molè. Inštitut je štipendijo podeljeval študentom iz slovanskih dežel, večinoma so bili med njimi slavisti, »resno zainteresirani za Poljsko in njena vprašanja«⁷ (Molè 1970: 381). Molè je Rozko Štefan takole opisal: »prišla je z navdušenjem in trdno voljo, da obvlada ne samo jezik, ampak tudi poljsko književnost, kar se ji je tudi posrečilo«⁸ (Molè 1970: 383). Rozka Štefan je v času študijskega bivanja v Krakovu zbirala gradivo za diplomsko nalogo o Mickiewiczu in Čopu ter vodila lektorat za slovenščino. Po vrnitvi v Slovenijo, kjer je leta 1940 zagovarjala diplomsko nalogo, je nameravala nadaljevati vodenje slovenskega lektorata v Krakovu, vendar na žalost drugo leto že podeljene štipendije ni mogla izkoristiti, saj je na Poljskem izbruhnila 2. svetovna vojna. Svojo prvo zaposlitev je dobila na zasebni trgovski šoli v Murski Soboti, po prihodu Nemcev na slovensko ozemlje 1941 pa se je vrnila v Ljubljano, kjer se je pridružila osvobodilnemu gibanju. Zaradi aktivističnega dela je bila 1943 dva meseca zaprta v ljubljanskih zaporih, konec januarja 1944 pa odpeljana najprej v nemško žensko koncentracijsko taborišče Ravensbrück, od tam pa v njegovo podružnico Barth. Taboriščna izkušnja je močno načela njeno že tako krhko zdravje, kar je svoje posledice pokazalo v poznejših letih, ko so zdravniki večkrat za las reševali njeno življenje.

Po vojni je bila dve leti vodja Slovanske knjižnice, katere članica uredniškega odbora je bila še pozneje (1962–1964). Izkazovala je zanimanje za slovanske književnosti, predvsem poljske, ruske, beloruske in bolgarske. Na tečaju, namenjenem

6 O Rozki Štefan so doslej pisali Niko Jež, Božena Ostromecka-Frączak, Božena Tokarz, Maria Wtorkowska, Anna Muszyńska.

7 Štipendisti so bili mdr. Anton Slodnjak, Tine Debeljak, Breda Pogorelec, Uroš Kraigher in Helena Menaše.

8 Pri tem se navezuje na njeno poznejšo monografijo *Poljska književnost*.

učiteljem srednjih šol leta 1947, in na Višji pedagoški šoli v Ljubljani leta 1948 je predavala rusko književnost ter skupaj z Vero Brnčič izdala *Pregled ruske književnosti* (1951). Zanimanje za belorusko književnost je izkazala v članku o razvojnih potezah beloruske književnosti (*Značilnosti razvoja beloruske literature*, skupaj z Janko Kupala, 1979), ki je še vedno ena izmed redkih študij o beloruski književnosti pri nas. Predstavila je tudi prevode slovenske književnosti v beloruščini (*Slovenske pesmi v beloruščini*, 1977).

Leta 1947 je bil na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani ustanovljen lektorat poljskega jezika, vodenje katerega je prevzela prav Rozka Štefan. Svojega dela se je lotila zelo sistematično. Posebnost položaja lektorja je narekovalo delovanje tako na jezikoslovnem kot literarnovednem področju. Pomanjkanje kakršnih koli priročnikov o poljskem jeziku in kulturi v slovenskem jeziku je zahtevalo pripravo poljske slovnice in pregleda poljske književnosti v slovenščini. Leta 1960 izdana obsežna monografija *Poljska književnost*, ki jo je Jože Koruza ocenil kot »enovito zasnovano in s temeljitim poznavanjem predmeta napisano delo« (Koruza 1973: 59), še zdaj predstavlja temeljno gradivo vsakomur, ki se želi poučiti o poljski književnosti, zato je zlasti na začetku študija obvezna literatura vsakega študenta ljubljanske polonistike. Gradivo za monografijo, še zlasti za pregled poljske književnosti po 2. svetovni vojni, je zbirala tudi v Varšavi leta 1958.

V sodelovanju s tujim lektorjem Władysławom Łaciakom je izdala *Učbenik poljskega jezika* (1969), ki »je upošteval glasoslovna, oblikoslovna in deloma skladenjska razmerja med slovenščino in poljščino« (Jež 1993: 330), ponujal pa je tudi možnost samostojnega učenja poljskega jezika. Tudi tokrat je izdaji botrovalo predhodno bivanje na Poljskem oktobra 1965. *Poljski pogovori* so bili izdani iste ga leta, prav tako v sodelovanju z Władysławom Łaciakom.

Leta 1982 je temeljnima deloma s področja jezikoslovja in literarne vede dodala še prevod pregleda poljske zgodovine. Skupaj z učencem in takrat že naslednikom na delovnem mestu lektorja za poljski jezik Nikom Ježem sta prevedla *Zgodovino Poljske* Aleksandra Gieysztorja in drugih, ki ponuja pregled poljske zgodovine od prazgodovinskih začetkov do sredine 20. stoletja.

Na Oddelku za slovanske jezike in književnosti je Rozka Štefan opravljala najprej delo lektorice, leta 1962 pa je postala predavateljica poljskega jezika in pozneje višja predavateljica. Njeno delo je zahtevalo usmerjenost v jezikoslovna področja, kjer se je izkazovala ne samo z avtorstvom učbenika poljščine, ampak tudi s predavanji v lingvističnem krožku Filozofske fakultete o fonetični in fonološki podobi poljskih nosnikov, podobnostih in razlikah med poljščino in slovenščino ter prevajanju. Predstavljala je novejšje poglede v prevodoslovju, še zlasti jezikoslovne vidike, predvsem pa je ena izmed prvih opozarjala na poseben pomen

prevoda pri spoznavanju, učenju in rabi tujih jezikov. Njene prevodne študije (*Nekaj problemov ob prevajanju starejše poljske poezije*, 1978; *Tone Pretnar kot prevajalec poljske poezije*, 1993; *Slovenske pesmi in novele v poljščini*, 1961; *Poljska poezija »nepoetičnih časov« pri Slovencih*, 2003; *Poljska simbolistična poezija v slovenskih prevodih*, 2006) izkazujejo subtilno naravo prevajalke in izjemno poznavanje prevajalske stroke. Njena ljubezen pa je bila predvsem poljska književnost. Prirejala je razstave o poljskih knjigah in za poljsko književnost navduševala tudi svoje študente na lektoratu, s katerimi je vodila odmevne literarne večere, npr. leta 1963 literarni večer z naslovom *Slovenska poezija v poljskem jeziku*. Nastopili so celo v televizijskem studiu z recitalom Mickiewiczzeve poezije (Jež 1993: 331). Vzgojila je cele generacije polonistov, med katere sodijo mr. Niko Jež, Tone Pretnar, Dušan Pirc in Katarina Šalamun Biedrzycka.

Sodelovala je pri zbiranju gradiva za zbornik *Ljubljana v ilegali* in izdaji spominov nekdanjih jetnic nemškega koncentracijskega taborišča Ravensbrück (*FKL Ravensbrück = Žensko koncentracijsko taborišče Ravensbrück*, 1975). Bila je sourednica *Slovenskih beril* za tedanje nižje razrede srednjih šol. V Slavističnem društvu Slovenije je predavala o poljski književnosti in kulturi, maja 1976 je imela na fakulteti cikel predavanj o poljski zgodovini, književnosti in umetnosti, z namenom pripraviti tedanje študente za odhod na Poljsko.

Izpopolnjevala se je tudi v tujini. Leta 1958 in 1965 je bivanje v Varšavi in Krakovu izkoristila za zbiranje gradiva za pripravo *Poljske književnosti oziroma Učbenika poljskega jezika*. Septembra 1969 se je udeležila mednarodnih polonističnih seminarjev v Varšavi in Krakovu, septembra 1975 pa mednarodnega kongresa prevajalcev poljske književnosti. Bila je tudi udeleženka kongresa jugoslovanskih slavistov na Ohridu junija 1963, v Minsku pa je 1975 na Katedri za belorusko književnost predavala o vlogi Mickiewicza v slovenski književnosti.

Že od samih začetkov se je posvetila raziskovanju poljsko-slovenskih stikov. Objavljala je razprave o stikih med Slovenci in Poljaki (*Mickiewicz in Čop*, 1955; *Prešeren in Mickiewicz*, 1963; *Matija Čop v Lvovskih Rozmaitościh*, 1985), prevedla in uredila korespondenco Matije Čopa ter jo zbrala v knjigo *Čopovi galicijski dopisniki* (1989, skupaj z Nikom Ježem in Tonetom Pretnarjem), korespondenco pa opremila z uvodno besedo *Matija Čop in poljska romantika*. Predstavila je tudi recepcijo prevoda Cankarjevih novel, ki jih je v poljščino prevedla Ela Molè (*Cankar pri Poljakih*, 1969), in delo Martina Kuralta v času njegovega službovanja v univerzitetni knjižnici v Lvovu od leta 1785 (*Slovenski razsvetljenec Martin Kuralt v Lvovski dobi*, 1990).

Slovenski javnosti je predstavljala poljsko književnost, tako sodobne in pretekle tokove poljske književnosti (*O novi poljski poeziji*, 1945; *O poljskem literarnem*

časopisju, 1948; *O poeziji Mlade Poljske*, 1954; *O novejši poljski poeziji*, 1959), kot tudi posamezne avtorje poljskega literarnega kanona (*Adam Mickiewicz (Ob devetdesetletnici smrti)*, 1945; *Juliusz Słowacki (Ob stoletnici smrti)*, 1949; *Żeromski – Reymont (Ob tridesetletnici smrti)*, 1955; *Bolesław Prus*, 1956; *Stanisław Wyspiański*, 1957; *O sonetizmu Lepolda Staffa*, 1997; *Ob dvestoletnici rojstva Adama Mickiewicza*, 1999). Za *Leksikon Cankarjeve založbe* (1973) in *Enciklopedijo Slovenije* (1987–2002) je pripravila gesla o poljskih književnikih, za *Gledališki list SNG Drama Ljubljana* pa strnjen pregled poljske dramatike (*Od Reja do Mrożka*, 1963). Poljsko književnost je predstavljala tudi na številnih literarnih večerih na RTV Ljubljana (*Zofia Nałkowska, Iz Medaljonov*, 1961; *Poljska poezija med obema vojnama*, 1970; *Adam Mickiewicz*, 1983; *Julia Hartwig, Lirika*, 1993; *Srečna ljubezen, poljska lirika*, 1994).

Tudi po upokojitvi leta 1977 je ostala v tesnih stikih s fakulteto, kot raziskovalka slovensko-poljskih stikov v okviru Znanstvenoraziskovalnega inštituta Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, rezultat raziskovanj so bili že omenjeni *Čopovi galicijski dopisniki* (1989).

Vseskozi je bila tudi predana prevajalka in ravno s svojimi prevodi se je trajno vpisala v zavest mnogim generacijam Slovencev in Poljakov. Prevedla je ključne avtorje poljske književnosti. Čeprav je prevajala tudi prozo – slovenskemu bralcu je približala povest Wande Wasilewske *Iz ljubezni* (1946), zbirko kratke proze Zofie Nałkowske *Medaljoni* (1963) in roman *Pepel in diamant* Jerzyja Andrzejewskega (1975) – in je prevedla radijsko igro *Kaktus* Grzegorza Walczaka (1985), ji je bila blizu predvsem poezija. Anna Muszyńska (2009: 242) označuje kot

glavno področje njenega zanimanja romantiko, ne razumljeno le kot obdobje v poljski kulturi, ampak tudi kot svojevrstno značilnost poljskosti, nadčasoven narodni mit, vedno prisoten v jeziku, tradiciji in zavesti z zgodovino zaznamovanih Poljakov. Njeni prevodni izbori (v širšem pomenu besede) so pogosto povezani s strategijo predstavljanja, ki je v veliki meri odsev osebne, biografsko motivirane fascinacije nad »deželo nad Vislo« in željo deliti to navdušenje z lastnim narodom.⁹

Zasluzna je za prevod temeljnih del Adama Mickiewicza, ki je bil prej Slovincem dostopen v posameznih prevodih. Tako je leta 1967 najprej naredila izbor njegovih del v zbirki *Pesmi in pesnitve* (1967, prevode sta prispevala tudi Dušan Ludvik in Jože Udovič), v katerega je med drugim umestila cikel *Krimski soneti*, balade in odlomek iz *Praznika mrtvih*. Prevod pesmi *Oda do mladošci* je bil 1998 umeščen v antologijo *Oda do mladošci w przekładach na języki słowiańskie*,¹⁰ ki jo je uredil Krzysztof Wrocławski in izdal v Varšavi. Nadaljevala je s prevodom

9 Prevod citata iz poljščine A. Żabkar Šalić.

10 V antologijo so poleg slovenskega uvrščeni beloruski, bolgarski, hrvaški, češki, lužiškosrbski, kašubski, makedonski, ruski, srbski, slovaški in ukrajinski prevodi.

romantične epopeje *Gospod Tadej ali Zadnji maščevalni pohod v Litvi: plemiška povest v verzih iz let 1811 in 1812 v dvanajstih spevih* (1974) in se tako uspešno soočila z izzivom prepesniti Mickiewiczev silabični trinajsterec v slovenski verzni sistem, ki je begal že Vojeslava Molèta – opustil je namreč idejo o prevajanju *Gospoda Tadeja* ravno zaradi tega, ker se ni mogel odločiti o ustreznem verzu (Molè 1970) – in Tineta Debeljaka, katerega v letih 1934 in 1935 izdani odlomki epopeje »nihajo med poljsko in slovensko verzifikacijo, zato problem presejanja verzifikacijske ovire ni bil razrešen in ostaja odprt« (Jež 2012: 65). Rozka Štefan je silabični trinajsterec nadomestila s silabotoničnim jambskim trinajstercem, pri tem pa je ohranila neregularnost cezur in rime. Njen prevod je Niko Jež (2012: 66) ocenil kot »ustrezen in utemeljen, saj je funkcionalno blizu funkciji, kot jo imajo oblikovna načela v izvorniku«. Leta 2000 je objavila še eno temeljno delo poljske romantike, ki je tesno povezano s Francetom Prešernom in njegovo romantično epsko pesnitvijo: *Konrad Wallenrod: zgodovinska povest iz litvanske in pruske preteklosti* Adama Mickiewicza. Za prevod je leta 2001 dobila Sovretovo nagrado, najvišje priznanje, ki ga podeljuje Društvo slovenskih prevajalcev.

Med poljskimi romantiki je slovenskemu občinstvu predstavila še Juliusza Słowackega¹¹ (1973 v zbirki *Lirika*, v katero je umestila mdr. pesnitev *V Švici in Agamemnonova grobnica*, prevode je prispeval tudi Dušan Ludvik). Zbirko *Lirika* je pozneje izpopolnila z dvema predstavnikoma poljskega modernizma: Leopoldom Staffom (1996) in Julianom Tuwimom (2001).

V antologiji *Alarm: poljska poezija 1939–1945*¹² (1992) je zbrala ustvarjalce med drugo svetovno vojno. Mnogi med avtorji so bili v slovenščino prevedeni prvič. Druga antologija *Prošnja za srečne otoke: antologija poljske ljubezenske lirike* (1999) je v nasprotju s prejšnjo, v kateri je prevladovala vojna tematika, predstavila ljubezensko tematiko v poljskem pesništvu. K antologiji je prispevala tudi študijo *Od renesanse do postmoderne*, v kateri je predstavila razvojno pot poljske ljubezenske lirike. Nekateri izmed avtorjev so bili predhodno (1995) predstavljeni v reviji *Sodobnost*.

V njeno bibliografijo lahko umestimo tudi dva Nobelova nagrajenca. Czesława Miłosza je prevajala dvakrat: že v osemdesetih letih je skupaj s Tonetom Pretnarjem in Lojzetom Krakarjem prevedla pesmi za zbirko *Somrak in svit* (1987), pri naslednji zbirki *Zvonovi pozimi: izbrane pesmi* (2008) pa je sodelovala s Klemnom Piskom in Jano Unuk, ki je tudi avtorica spremne besede. Tudi izbor pesmi Wisławe Szymborske *Semenj čudežev* (1997) je sad njenega sodelovanja z Jano

11 Słowackega je pri nas prevajal le še Tine Debeljak (*Očje okuženih*, 1939), pozneje je v argentinski reviji *Med-dobje* objavil prevod pesmi *Himna ob sončnem zahodu* (1975); posamezne pesmi je prevedla tudi Katarina Šalamun Biedrzycka.

12 Prevode je prispeval tudi Tone Pretnar, spremno besedo k antologiji je napisal Niko Jež.

Unuk. Revialno je objavila še pesmi Julie Hartwig (*Primorska srečanja*) in Tadeusza Różewicza (*Apokalipsa*).

Za svoje delovanje ambasadorke poljske kulture v Sloveniji je prejela pomembna jugoslovanska, slovenska in poljska priznanja. Leta 1974 je od poljskega ministra prejela državno priznanje »zaslužna za poljsko kulturo«, naslednje leto nagrado poljskega društva umetnikov ZAIKS, 1977 zlato odličje »Order Zasługi Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej«, 1979 diplomu Akademije za poljsko in slovansko zgodovino in književnost Adama Mickiewicza (Accademia di Storia e Letteratura Polacca e Slava »Adamo Mickiewicz«). Prejela je tudi domača odlikovanja: 1980 državno odlikovanje red dela z rdečo zastavo, leta 1981 je postala članica Društva slovenskih slavistov, leta 2001 je prejela že zdavnaj zaslužen najvišje državno priznanje za področje prevajalstva – Sovretovo nagrado.

Rozka Štefan je ostala aktivna do samega konca. Vseskozi je ohranila tudi optimizem in dobro voljo, s pomočjo katerih se je soočala z izzivi vsakdanjosti, visoke starosti in seveda književnosti. Za vedno bo ostala v spominu mnogim generacijam slovenskih polonistov. Zahvaljujoč lektoratu poljskega jezika in njegovi dolgoletni lektorici Rozki Štefan ter njenemu nasledniku Niku Ježu je bila leta 2004 možna ustanovitev Katedre za polonistiko na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani in organizacija študija polonistike. Za to smo jima polonisti in študenti nadvse hvaležni.

Literatura

- ARS = Arhiv Republike Slovenije (Republika Slovenija, Ministrstvo za kulturo). <http://arsq.gov.si/Query/deskriptordetail.aspx?ID=24415> [Dostop 20. 6. 2018]
- JEŽ, Niko, 1983: Življenjski jubilej Rozke Štefanove. *Jezik in slovstvo* 29/2–3, 103–104.
- JEŽ, Niko, 1993: Ob osemdesetletnici Rozke Štefan. *Jezik in slovstvo* 39/7–8, 329–331.
- JEŽ, Niko, 1999: Prevajalka Rozka Štefanova. *Prevod uglasbenih besedil. Prevod trubadurske lirike. 24. prevajalski zbornik*. Ljubljana: Društvo književnih prevajalcev, 176–190.
- JEŽ, Niko, 2009: Lovorov venec zmage in žalost zmagoslavja: Tine Debeljak in slovenska polonistika v diaspori. WIERZYŃSKI, Kazimierz: *Olimpijski venec. Gradivo za bibliografijo Tineta Debeljaka*. Škofja Loka: Muzejsko društvo, Knjižnica Ivana Tavčarja, 73–98.
- JEŽ, Niko, 2012: Bariery kulturowe w przekładzie artystycznym na przykładzie słoweńskiego przekładu „Pana Tadeusza” Rozki Štefan. *Przekłady Literatur Słowiańskich* 3/1, 63–74.

- KORUZA, Jože, 1973: Rozka Štefan ob šestdesetem letu. *Jezik in slovstvo* 19/1–2, 58–60.
- LENARD, Leopold, 1911: Nastanek in pomen krakovskih dni. *Slovenec: političen list za slovenski narod* 39/106, 1.
- MOLÈ, Vojeslav, 1970: *Iz knjige spominov*. Ljubljana: Slovenska matica.
- MUSZYŃSKA, Anna, 2009: „Polskość” w słoweńskich przekładach Rozki Štefan. *Przekłady Literatur Słowiańskich* 1/1, 242–261.
- OSTROMEŃCKA-FRĄCZAK, Bożena, 1988: Czterdziestolecie lektoratu języka polskiego na tle kontaktów polsko-słoweńskich. *Poradnik Językowy* 7, 518–523.
- OSTROMEŃCKA-FRĄCZAK, Bożena, 1996: Lektorat języka polskiego w Lublanie i jego współpracownicy, *Acta Universitatis Lodzianis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców* 6, Łódź, 93–98.
- OSTROMEŃCKA-FRĄCZAK, Bożena, 1998: Promocja języka i kultury polskiej w Słowenii. Rys historyczny. MAZUR, J. (ur.): *Promocja języka i kultury polskiej w świecie*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 165–173.
- OSTROMEŃCKA-FRĄCZAK, Bożena, 2005: Tradycja sięgająca XV wieku. Polonistyka na Uniwersytecie w Lublanie, słowenistyka na Uniwersytecie Łódzkim. *Kronika. Pismo Uniwersytetu Łódzkiego* 90/1, 5.
- OSTROMEŃCKA-FRĄCZAK, Bożena, 2011: Nestorka polonistyki słoweńskiej – Rozka Štefan (1913–2011). *Poradnik Językowy* 5, 106–117.
- ŠLEBINGER, Janko, 2013: Molè, Rudolf (1883–1969). *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU.
- TOKARZ, Bożena, 2011: Wspomnienie o Rozce Štefan (1913–2011). *Przekłady Literatur Słowiańskich* 2/1, 7–12.
- WTORKOWSKA, Maria, 2011: Rozka Štefan (1913–2011) – ambasador literatury polskiej w Słowenii. *Południowosłowiańskie Zeszyty Naukowe. Język – Literatura – Kultura* 8. Łódź, 191–195.
- WTORKOWSKA, Maria, 2013: Polonistyka i nowe programy studiów na slawistyce w Lublanie. MAZUR, J., MAŁYSKA, A., SOBSTYL, K. (ur.): *Glottodydaktyka polonistyczna w obliczu dynamiki zmian językowo-kulturowych i potrzeb społecznych*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. T. 1, 75–82.
- WTORKOWSKA, Maria, 2017: Od lektorata do študijske smeri – ob deseti obletnici ustanovitve bohemistike, polonistike in slovakistike na Filozofski fakulteti v Ljubljani. *Jezik in slovstvo* 62/2–3, 7–14.

Summary: Rozka Štefan and the Development of Polonistics in Ljubljana

In its first part, the article presents the development of teaching the Polish language at the Faculty of Arts at the University of Ljubljana, from its early beginnings as a practical course of Polish language to the design of an academic programme at the Department of Slavistics of the Faculty of Arts. The second part of the article is dedicated to the career path of the first lecturer of Polish language in Ljubljana Rozka Štefan, the author of the first Polish textbook and the first monography of Polish literature in Slovene, literary historian, and outstanding translator.

Keywords: Polish language course, polonistics, Rozka Štefan, translation, Polish literature

Niko Jež – prevajalec in posrednik poljske književnosti

Ana Žabkar Šalić

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana

Prispevek predstavlja znanstveno pot predavatelja na Filozofski fakulteti, literarnega raziskovalca in prevajalca Nika Ježa, nato pa se osredotoča na njegove prevode, predvsem z vidika izbora, ki kaže na prevajalčev osebni kanon poljske književnosti in znanstveno in prevodno zanimanje za poljsko književnost.

Ključne besede: Niko Jež, polonistika, prevod, poljska književnost

Nikolaj Jež, rojen 20. 7. 1948 v Zabukovici, v letu 2018 praznuje svojo sedemdesetletnico, ravno toliko, kot v študijskem letu 2017/2018 polonistika na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Poljski jezik in književnost se na univerzitetni ravni v Sloveniji poučuje od akademskega leta 1947/1948, ko je bil na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani ustanovljen lektorat za poljski jezik.¹ Vse od njegovih začetkov ga je vodila lektorica Rozka Štefan² (1913–2011), ki je v okviru lektorata vzgojila več generacij slovenskih polonistov, hkrati pa je bila odlična prevajalka, kar potrjujejo mnoga priznanja, med njimi tudi Sovretova nagrada za prevajalski opus iz poljske književnosti (2001). Na lektoratu se je s poljskim jezikom in kulturo v okviru študija slovenskega jezika s književnostjo in primerjalne književnosti seznanil tudi Niko Jež. Poljski jezik, književnost in kultura sta od tedaj začrtala njegovo poklicno pot. Že v diplomski nalogi na študijskem programu primerjalna književnost je primerjalno preučeval temeljni deli slovenske in poljske romantike (*Mickiewiczzev Konrad Wallenrod in Prešernov Krst pri Savici*, 1971).

Po diplomi 1973 je v okviru podiplomskega študija na Oddelku za slovanske jezike in književnosti na Filozofski fakulteti preučeval novejšo slovensko književnost. V času študija se je izpopolnjeval tudi na Poljskem – leta 1975 je opravil polletno podiplomsko izobraževanje na Inštitutu za literarne raziskave Poljske akademije znanosti (Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk) v Varšavi. Magistriral je leta 1977 z nalogo *Tendenca v literarnem delu: pregled teoretskih*

1 Več o polonistiki na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani v članku *Rozka Štefan in razvoj polonistike v Ljubljani* v pričujočem zborniku.

2 Rozko Štefan in njen znanstveni in prevajalski doprinos na področju polonistike prav tako predstavlja članek *Rozka Štefan in razvoj polonistike v Ljubljani*.

definicij in analiza literarnih besedil, v kateri je preučeval dela Ivana Preglja, Frana Saleškega Finžgarja, Lovra Kuharja in Miška Kranjca.

1 Predavatelj

Svojo poklicno pot je Niko Jež začel kot srednješolski učitelj: na Srednji šoli za medicinske sestre v Ljubljani je do 1978 poučeval slovenščino, nato je prevzel prosto mesto lektorja za poljski jezik na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in postal naslednik Rozke Štefan tako na področju izobraževanja novih generacij polonistov kot prevajanja. Leta 1989 je dobil naziv višjega predavatelja poljskega jezika. Predan učitelj je v svojem poučevanju vedno šel korak dlje. Svoje študente je navduševal za poljsko kulturo in književnost ter jih spodbujal k aktivnemu prevajalskemu delu. Sad njegovega mentorskega dela so skupni prevodi študentov, kot so *Trenutek: izbor prevodov sodobne poljske poezije* (2003) ali prevodi poljske poezije v reviji *Apokalipsa* (v številki 82/2004). O vprašanju skupinskega prevajanja in uvajanju študentov v skrivnosti prevajanja v okviru lektorata je razpravljal že leta 1984 (*Problemi in možnosti skupinskega prevajanja. O prevajanju študentov na lektoratu poljskega jezika na Filozofski fakulteti v Ljubljani*).

Pod okriljem tedanjega lektorja je polonistika izjemno napredovala in meje lektorata za izpolnjevanje ciljev polonistike so Ježu postale pretesne. Študij poljščine je z lektorata želel razširiti v študijski program. Pobude, katere začetki segajo v leto 1998, se spominja Irena Novak Popov (2017). Takratna predstojnica Oddelka za slovanske jezike in književnosti ter lektorja poljščine in slovaščine (Andrej Rozman) so razmišljali široko – predlagali so ustanovitev treh samostojnih študijskih programov, ki bi predstavljali razširitev lektoratov za poljski, češki in slovaški jezik. Ker je bil prvi korak k zadanemu cilju pridobitev habilitiranih profesorjev, sta se lektorja odločila za pridobitev doktorata. Andrej Rozman je leta 1999 doktoriral na Filozofski fakulteti Univerze Komenskega v Bratislavi,³ naslednje leto pa je Niko Jež na Filološki fakulteti Šlezijske univerze v Katovicah pod mentorstvom Božene Tokarz uspešno zagovarjal doktorsko disertacijo *Proza Stanisława I. Witkiewicza in Vladimírja Bartola v primerjalni perspektivi (Proza Stanisława I. Witkiewicza i Vladimira Bartola w perspektywie porównawczej, 2000)*.

Preoblikovanje nekdanjih lektoratov za poljščino, češčino in slovaščino v samostojne študijske programe je bil dolgotrajen proces. Začetki nastajanja študijskega programa polonistike segajo v leto 1999, program je bil akreditiran leta 2002, prva generacija polonistov pa je s študijem pričela oktobra 2004 (Glasoffil 2009: 20).

3 Pod mentorstvom Hane Urbancove je preučeval slovensko-slovaške stike in doktoriral z disertacijo *Oris slovensko-slovaških kulturnih odnosov od začetka 19. stoletja do leta 1918*.

Niko Jež je v krog sodelavcev pritegnil tedanjo in nekdanjo tujo lektorico poljskega jezika, Mario Wtorkowsko (1999–2005) in Joanno Sławińsko (1991–1999), ki sta kot rojeni govorki poljskega jezika v okviru lektorata na Oddelku za slovanske jezike in književnosti predstavljali podporo domačemu lektorju. V obdobju priprav novih programov se je leta 2002 Oddelek za slovanske jezike in književnosti razdelil na Oddelek za slovenistiko in Oddelek za slavistiko. Trije novonastali zahodnoslovanski študijski programi so izpopolnili Oddelek za slavistiko s tretjo in s tem zadnjo slovansko skupino jezikov ob ruščini kot vzhodnoslovanskem in hrvaščini, srbščini in makedonščini kot južnoslovanskih jezikih. Niko Jež, ki je leta 2002 pridobil znanstveni naziv docenta, je bil predstojnik novonastale Katedre za poljski jezik in književnost (sedanje Katedre za polonistiko) vse do leta 2017, do leta 2008 je bil poleg tega tudi vodja novonastale Enote za češki, poljski in slovaški jezik, ki je povezala katedre za zahodnoslovanske jezike in književnosti. Zanimanje za študijska vprašanja nasploh je izkazal kot prodekan Filozofske fakultete za dodiplomski študij. To funkcijo je opravljal med letoma 2005 in 2007, v letih od 2008 do 2014 pa je bil predstojnik Oddelka za slavistiko.

V okviru Katedre za poljski jezik in književnost je leta 2011 v sodelovanju s poljskim veleposlaništvom v Ljubljani organiziral simpozij z naslovom *Czesław Miłosz – Pričevalec stoletja*, s katerim so obeležili 100. obletnico rojstva pesnika in nobelovega nagrajenca Czesława Miłosza. Na simpoziju so sodelovali priznani poljski in slovenski poznavalci Miłoszevih del: pesnikov dolgoletni prijatelj in raziskovalec Miłoszevega opusa profesor na Jagelonski univerzi v Krakovu Aleksander Fiut, slovenski raziskovalci Miłoszevega ustvarjanja in njegove dobe Aleš Debeljak, Igor Grdina in Niko Jež, prevajalka Czesława Miłosza Jana Unuk in Boris A. Novak. V sklopu simpozija so odprli razstavo Miłoszevih del in razglasili zmagovalca natečaja za prevod Miłoszeve uvodne pesmi v *Pesniški traktat (Traktat poetycki, Wstęp, 1957)*. Nagrado, ki jo je podelil veleposlanik Republike Poljske Cezary Król, je prejela Lara Unuk. Simpozij je zaokrožila projekcija filma *Dolina Isse* (režija: Tadeusz Konwicki) po Miłoszevem istoimenskem romanu.

Preseganje začrtanih okvirov – tako lahko označimo naslednjo vizijo Nika Ježa, ki je zaobjela kar štiri univerze v štirih državah. Je namreč pobudnik globljega sodelovanja med srednjeevropskimi slovanskimi univerzami: Jagelonsko univerzo v Krakovu, Univerzo Komenskega v Bratislavi, Karlovo univerzo v Pragi in Univerzo v Ljubljani. Sad prizadevanj, ki so se začela leta 2006 z dekansko konferenco, je povezava slavistik na omenjenih univerzah v skupen magistrski bolonjski program Srednjeevropske študije. Program je prve študente sprejel v študijskem letu 2015/2016. Na znanstvenem področju pa se sodelovanje, ki sega

preko običajnih bilateralnih pogodb, izraža v leta 2010 ustanovljeni skupni zbirki znanstvenih monografskih publikacij *Pontes academici*, katere glavni urednik je Niko Jež. O sodelovanju je Jež povedal:

Naše izhodišče je bilo predvsem perspektiva možnega in v prihodnosti verjetno nujnega povezovanja univerzitetnih središč ob nadaljnjem razvijanju lastnih ožjih strok in področij, ki imajo korenine v zgodovini vsake univerze in jih je mogoče uspešno razvijati v širšem prostoru. Obenem srednjeevropski okvir za vse nacionalne kulture in jezike v njem pomeni odpiranje poti v Evropo. (Glasoffil 2009: 21)

Povezovalno dejavnost izkazuje tudi z mentorskim delom. Med letoma 2000 in 2017 je bil Niko Jež, ki je leta 2013 postal izredni profesor, mentor ali somentor 27 diplomskih del in štirih doktoratov znanosti, tako v Sloveniji (Jure Šink – v somentorstvu z Andrejem Rozmanom, Jasmina Šuler Galos in Lidija Rezončnik – v somentorstvu z Igorjem Koršičem) kot na Poljskem (Regina Wojtoń – v somentorstvu z Boženo Tokarż), pri čemer so nekatera študentska dela poleg polonističnih primerjalno vključevala tudi slovenistične, slovakiistične, hispanistične, francistične in germanistične teme. Do ustanovitve posebnega študijskega programa polonistika so polonistične teme izbirali študentje, ki so se s poljščino seznanili na lektoratu. Njegovi študenti, tako na lektoratu kot na študijskem programu, so postali odlični prevajalci in posredniki poljske kulture in književnosti (Jana Unuk, Tatjana Jamnik, Klemen Pisk, Staša Pavlovič, Boris Kern, Tina Podržaj, Primož Čučnik, Petra Meterc).

2 Raziskovalec poljske literature

Svoje znanstveno raziskovanje je Niko Jež od vsega začetka posvetil poljsko-slovenskim kulturnim stikom. Že v diplomskem delu se je ukvarjal s primerjalno analizo *Konrada Wallenroda* Adama Mickiewicza in *Krsta pri Savici* Franceta Prešerna. Rezultat raziskovanja poljsko-slovenskih kulturnih stikov v 19. stoletju sta dva zvezka korespondence Emila Korytka z družino (*Korespondencja z rodziną: (1836–1838): I–II*, 1983), ki ju je uredil skupaj z Rozko Štefan, in *Čopovi galicijski dopisniki* (1989), pri katerih je s prevodnim delom poleg Rozke Štefan in Nika Ježa sodeloval tudi Tone Pretnar. Med Ježevo preučevanje slovensko-poljskih stikov v 19. stoletju sodita tudi študiji o folklorni zapuščini Emila Korytka, ki jo je leta v prvi polovici 19. stoletja zbiral po Kranjski deželi (*Nekaj folklornih zapiskov iz zapuščine Emila Korytka v NUK*, skupaj z Marijo Stanonik, 1985), in stikih med Korytkom in Jernejem Kopitarjem (*Emil Korytko and Kopitar*, 1988). Študija *Odmevi Mlade Poljske v slovenski literaturi* (1978), v kateri je preučeval prevode in objave mladopoljskih književnikov med obema vojnoma, predstavlja razširitev raziskovanja poljsko-slovenskih kulturnih stikov na 20. stoletje, prav tako študija *Typologia slovinsko-pol'skich literarnych vztahou pred druhou svetovou* (1997).

Pripravil je geselske članke o poljsko-slovenskih stikih in polonistiki za *Enciklopedijo Slovenije* (1995) in *Slovenski veliki leksikon* (2004), preiskovanje kulturnih stikov pa je večkrat povezal tudi s prevodnimi študijami, pa naj gre za pregled prevodov v slovensko književnost (*Slovenci in poljska književnost*, v soavtorstvu s Tonetom Pretnarjem, 1992, *Razvojna dinamika slovensko-poljskih stikov*, 1996, »*W świecie polskiego piśmiennictwa budzi się teraz nowe życie*«, 2006, *Literatura polska w kontekście innego kręgu kulturowego*, 2010, *Prenovljena podoba poljske književnosti v slovenskih prevodih zadnjih desetletij*, 2013), ali pa se prispevki ukvarjajo s prevodnim delom posameznega prevajalca (*On Vraz's translation of the Polish poetry, folk songs and romantic poetic mythology into Slovene*, v soavtorstvu s Tonetom Pretnarjem, 1991), prevodi posameznega literarnega ustvarjalca (*Słoweńskie przekłady z twórczości Marii Dąbrowskiej: motywacja wyboru i uwarunkowanie recepcji tłumaczeń*, v soavtorstvu s Tonetom Pretnarjem, 1989, *Slovanska knjiga hrepenenja. Karl Wojtyła v slovenskih prevodih*, 1997) ali celo le enega literarnega dela (»*Noce i dnie*« w przekładzie F. Vodnika, v soavtorstvu s Tonetom Pretnarjem 1996, *Bariery kulturowe w przekładzie artystycznym na przykładzie słoweńskiego przekładu »Pana Tadeusza« Rozki Štefan*, 2012).

Svoja teoretska dela s področja prevodoslovja opira tudi na svoje bogate izkušnje iz prevajalske prakse in pri tem povezuje svoje prevajalsko, prevodoslovno in literarnozgodovinsko zanimanje.

Drugo področje znanstvenega zanimanja predstavljajo literarnozgodovinski procesi v poljski književnosti 20. stoletja, tudi v primerjalnem kontekstu s slovensko književnostjo (že zgoraj omenjena doktorska disertacija o primerjavi *Al Arafa* Vladimirja Bartola in *Slovesa od jeseni* Stanisława Ignacyja Witkiewicza – Witkacyja *Proza Stanisława I. Witkiewicza i Vladimira Bartola w perspektywie porównawczej*, 2000, *Pribesedilje kot sredstvo inovacije v poljski in slovenski prozi med obema vojnama (Stanisław I. Witkiewicz in Vladimir Bartol)*, 2002). Preučeval je poetiko Czesława Miłosza (*Czesław Miłosz – pričevalec stoletja in njegov odmev pri Slovencih*, 2011, *Interkulturene dimenzije poezije Czesława Miłosza u kontekstu slovenske recepcije*, 2013), Jarosława Iwaszkiewicza (*Iwaszkiewicza podróż w historii: Heydendreich albo Polska jako idea*, 2013), Witolda Gombrowicza (*Na tej ladji sem se vrnil na Poljsko*, 1998, *Zgubljeni v resničnosti Kozmosa*, 2007), Stanisława Ignacyja Witkiewicza - Witkacyja (*Sem le junak napisanega romana*, 1994), Adama Zagajewskega (*Bežeči Orfej*, 1997), Antonija Libere (*Igra z resničnostjo in ljubeznijo*, 2003), Mirona Białoszewskega (*Spominška knjiga kot izkušnja z resničnostjo*, 2006), Wojciechom Kuczokom (*Literatura v prepletu z resničnostjo*, 2009) in Vladimirja Bartola, predvsem v srednjeevropskem kontekstu (*Tematsko-oblikovne inovacije Bartolove proze*, 2001, *Obraz w*

dyskursie autorskim: ze strategii narracji Vladimira Bartola, 2002). Svoje izsledke je predstavil tudi na številnih konferencah doma in v tujini, prav tako v okviru predavanj na univerzah na Poljskem.

Pogosto znanstveno raziskovanje povezuje z lastno prevajalsko izkušnjo in študije umešča kot spremno besedo k lastnim prevodom avtorjev.

3 Prevajalec in posrednik poljske kulture

Niko Jež je že leta 1992 skupaj s Tonetom Pretnarjem, verzologom in odličnim slovenistom in polonistom, prav tako prevajalcem,⁴ v že omenjeni študiji *Slovinci in poljska književnost* pisal o poslanstvu in motivaciji prevajalca, ki jo je označil tudi kot zapolnjevanje vrzeli. Andrej Šurla ob tem dodaja:

Pri tem gre po eni strani seveda za prevajanje del, ki uživajo v svoji izvorni nacionalni/jezikovni književnosti status kanoniziranih besedil, po drugi, nemara še pomembnejši, pa za seznanjanje ciljne književnosti z literarno (in splošno) senzibilnostjo, ki je morda skozi svoje lastne literarne stvaritve še ni spoznala. (2007: 134)

V te okvire vsekakor sodi prevod temeljnega dela poljske literarne teorije *Glavni problemi literarne vede* (1977) Henryka Markiewicza in obsežne *Zgodovine Poljske* (1982) Aleksandra Gieysztorja (skupaj z Rozko Štefan), s čimer je bilo v slovenski jezik preneseno še kako potrebno zgodovinsko delo o oblikovanju poljske države in usode Poljske vse do druge polovice 20. stoletja. Do sedaj je to edini pregled poljske zgodovine v slovenščini. Slavistični in slovenistični znanstveni opus v slovenskem jeziku je obogatil s prevodom dveh doktorskih disertacij: primerjalno monografijo vodilnih predstavnikov slovenske in poljske romantike Toneta Pretnarja⁵ z naslovom *Prešeren in Mickiewicz: o slovenskem in poljskem romantičnem verzu* (1998, skupaj z Mladenom Pavičićem) in slovenistično monografijo Joanne Sławińskiej *Adam, kje si? Pesniška kozmogonija Edvarda Kocbeka* (1994).

V naslednjem segmentu se prispevek osredotoča na prevajanje literarnih besedil. Niko Jež je slovenskemu bralcu omogočil dostop do ključnih poljskih avtorjev 20. stoletja. Je avtor 18 knjižnih prevodov literature, od tega osmih romanov in štirih pesniških zbirk. Božena Tokarz (2017: 26) njegov prevajalski izbor označuje kot seganje po zahtevnih, pogosto originalnih in inovativnih delih ne le v poljskem kontekstu. Mednje umešča Witolda Gombrowicza in Stanisława Ignacyja

4 O Tonetu Pretnarju so med drugim pisali Lucylla Pszczołowska, Božena Ostromecka-Frączak, Božena Tokarz, Vlado Nartnik, Andrej Šurla pa se je Pretnarjevemu verzološkemu in prevajalskemu delu posvetil v svoji doktorski disertaciji *Prevajalske fascinacije Toneta Pretnarja* (2007).

5 Tone Pretnar je doktoriral 1988 v Varšavi na Inštitutu za literarne raziskave Poljske akademije znanosti (Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk) pod mentorstvom Lucylle Pszczołowske z disertacijo *Mickiewicz i Prešeren. Ze studiów nad polskim i słoweńskim wierszem romantycznym (Mickiewicz in Prešeren. Iz študij o poljskem in slovenskem romantičnem verzu)*.

Witkiewicza. Po zaslugi Nika Ježa smo tako s skoraj polstoletno zamudo dobili ključna dela poljskega modernizma med obema vojnama: leta 1994 je izšel prevod romana *Slovo od jeseni* Stanisława Ignacyja Witkiewicza, Gombrowicza pa je prevajal kar trikrat. Božena Tokarz o prevodu romana *Trans-Atlantik* (1998) piše:

Niko Jež je v svojem prevodu Gombrowiczevega Trans-Atlantika upošteval za prevajalca najpomembnejše razmerje do izvornika in avtorja. Razbral, razumel in rekonstruiral je model sveta v izvorniku in podal kolikor mogoče celosten ekvivalent znotrajbesedilnega sporočanjaškega položaja. [...] Prevod na eni strani presuponira informacije, znane slovenskemu naslovniku, na drugi strani pa hkrati približuje poljsko kulturo, in osvetljuje izjemnost Gombrowiczeve proze, ne da bi izpustil ludistični vidik, čeprav je bilo to glede na objektivne razlike med jezikovnima sistemoma poljščine in slovensčine ter sistemoma literarne tradicije zelo težko doseči. Prevajalec je Gombrowiczevo delo vpisal v razvojni lok slovenske književnosti, ne da bi okrnil njegovo umetniško, estetsko in svetovnonazorsko specifičnost. (Tokarz 2015: 566)

Za prevod romana je leta 2000 dobil prestižno Sovretovo nagrado. Leta 2004 je sledil prevod drame *Poroka*, roman *Kozmos*, ki ga je 2007 prevedel skupaj s Karmen Kenda Jež, pa je zanj predstavljal še dodaten izziv, saj je veljal za »kron[o] tistih del poljskega modernizma, ki so med gombrowiczologi veljala za težko ali pa sploh neprevedljiva« (Glasoffil 2009, 25).

Tretji prozni velikan poljske literature med obema vojnama Bruno Schulz je izpod prevajalskega peresa Nika Ježa doživel le dve revialni objavi: *Sanatorij Pri klepsidri*⁶ (1980) in *Preskušanje*⁷ (1986). Obe kratki zgodbi je objavil v reviji *Problemi*, prvo je vključil tudi v leta 1983 izdano antologijo *Varujte me, mile zarje: iz sodobne poljske proze*.⁸

Med avtorji po drugi svetovni vojni, po katerih je Jež posegel večkrat, sta vodilni mož poljske znanstvene fantastike Stanisław Lem in poljske literarne reportaže Ryszard Kapuściński. Njuni prevodi Nika Ježa so tako knjižni kot revialni. Ryszard Kapuściński, ki ga v slovenskem prevodu lahko beremo skoraj v celoti

6 Prevod je bil najprej objavljen v *Problemih*. Kratka zgodba je del istoimenske zbirke. Čeprav je štiri kratke zgodbe omenjene zbirke (*Moj oče gre med gasilce*, *Druga jesen*, *Knjiga*, *Genialno obdobje*) poznejša prevajalka Katarina Šalamun Biedrzycka vključila v knjižni prevod *Cimetove prodajalne: izbrano delo* (1990), je bila zbirka *Sanatorium pod Klepsydrą* prevedena šele leta 2017. Tokratna prevajalka Jana Unuk je novelo vključila v prevodno zbirko *Sanatorij Pri peščeni uri in drugi spisi*, v kateri so poleg Schulzevih novel iz zbirke *Sanatorium pod Klepsydrą* tudi kritike in osebna korespondenca.

7 Kratka zgodba je leto pozneje izšla v *Književnih listih*, prilogi časopisa *Delo*. Kratka zgodba, ki se v izvorniku glasi *Naviedzenie*, je bila pozneje ponovno prevedena s strani prevajalke Katarine Šalamun Biedrzycke, ki jo je – z naslovom *Obisk duha* – vključila v knjižni prevod *Cimetovih prodajaln: izbrano delo* (1990). Vprašanja prevoda naslova izvornika se je med drugim dotaknila Bronislava Stojanovič: *Iskušnje „opsednutosti“*. *Južnoslovenske prevodne interpretacije jedne pripovetke Bruna Šulca*. V: *110 godina polonistike u Srbiji*. Beograd: Slavističko društvo Srbije 2006. 215–231.

8 Antologijo je uredila Katarina Šalamun Biedrzycka, izbrala je avtorje in napisala spremno besedo. Prevajalka sta bila poleg Šalamun Biedrzycke tudi Tone Pretnar in Niko Jež, ki je za zbirko pripravil tudi bibliografijo slovenskih prevodov poljskih besedil med leti 1960 in 1980. V antologiji sta poleg navedene Schulzeve kratke zgodbe tudi odlomek kratke zgodbe *Av gust* v prevodu Katarine Šalamun Biedrzycke in *Samota* v prevodu Toneta Pretnarja (najprej objavljena v *Delu* 1978).

skozi posredništvo Nika Ježa,⁹ ima v slovenskem jeziku tri knjižna dela: literarno reportažo *Cesar* (1999) in potopisni zbirki *Ebenovina* (2003, odlomek v revialni objavi 2002) in *Potovanja s Herodotom* (2009). Delo *Šahinšah* lahko beremo le revialno v kratkem odlomku (2003).

Stanisław Lem¹⁰ je doživel prve slovenske prevode konec petdesetih let, konec sedemdesetih let pa se je med prevajalce Lema zapisal tudi Niko Jež. Leta 1979 je v antologiji *Prodajalna svetov: znanstvenofantastične zgodbe* izšel njegov prevod *Iz Cyberiade: Šesta odprava ali kako sta Trurl in Klapavcij ustvarila demona druge vrste, da bi ugnala tolovaja Gobona*, kratka zgodba *Kako je bil rešen svet* pa je bila del naslednje antologije znanstvenofantastičnega žanra *Kako je bil rešen svet: znanstvenofantastična proza slovanskih narodov* (1985).¹¹ Leta 1980 je izšel knjižni prevod dela *Seneni nahod*. H knjigi *Cyberiada* se je pozneje, po skoraj dveh desetletjih (prevod je izšel 2014) vrnil s celostnim knjižnim prevodom, tokrat z naslovom *Kiberiada*.

V slovenski prostor je prinesel tudi literarno obravnavo prelomnega dogajanja v 2. svetovni vojni izpod peresa Mirona Białoszevskega: *Spominska knjiga iz varšavske vstaje* (2007) in slovenskemu bralcu predstavil papeža Janeza Pavla II (Karla Wojtyła) še kot pesnika in dramatika: 1996 sta izšla prevod drame *Pred zlatarno* in izbor pesmi *Ljubezen mi je vse razodela*.¹² Romana *Kralj obeh Sicilij* (1991) Andrzeja Kuśniewicza in *Madame* (2003) Antonija Libere pa predstavljata edini deli omenjenih avtorjev v slovenskem jeziku. Enako je z romanom *Gnoj* Wojciecha Kuczoka (2009), edinim predstavnikom mlajših generacij poljskih avtorjev v Ježevem prevajalskem opusu, ki je doživel knjižno izdajo.¹³

Med pesniki lahko zasledimo posebno zanimanje za dva avtorja: Zbigniewa Herberta (1992 sta skupaj s Tonetom Pretnarjem prevedla in uredila pesniško zbirko *Beli raj vseh možnosti*) in Adama Zagajewskega – 1997 je Jež pripravil izbor z naslovom *Mistika za začetnike*, 2012 pa je sledil nov pesniški izbor iz avtorjevega opusa pod naslovom *Iskanje sijaja*. Leta 2005 je izšla knjižica *Trenutek*, ki predstavlja prevod ene pesniške zbirke (*Chwila*) Wysławe Szymborske – to je sicer redke primer v Ježevi bibliografiji, Szymborsko sta prevajali Katarina Šalamun

9 Mladen Pavičić je revialno objavil odlomek iz *Ebenovine* (2002).

10 Lema so prevajali med drugim France Vodnik (*Magellanov oblak*, 1959), Samo Savnik (*Nepremagljiva*, 1977), Janez Zor (*Zgodbe o pilotu Pirxu*, 1977, *Zvezdni dnevnik Ijona Tihega*, 1968 in 1979, *Eden*, 1982), Uroš Kraigher (*Mesečna noč*, radijska igra, 1979), Tatjana Jamnik (*Solaris*, 2010, *Gospodov glas*, 2016). V oklepajih so navedene knjižne izdaje.

11 Zgodba je bila predtem objavljena revialno v *Problemih* (1980).

12 Niko Jež je v izbor pesniškega ustvarjanja Karla Wojtyła umestil pesniške prevode Toneta Pretnarja, Lojzeta Krakarja, Klemna Piska in svoje prevode.

13 Revialno pa je prevajal odlomke del Pawła Huelleja, Krzysztofa Varge, Manuele Gretkowske, Andrzeja Stasiuka, Piotra Szewca. Avtorje generacije devetdesetih let večinoma prevajajo mlajši prevajalci (predvsem Jana Unuk in Tatjana Jamnik).

Biedrzycka in Jana Unuk. Kot prevajalec je sodeloval tudi pri projektu Rozke Štefan, katere rezultat je antologija pesnikov med obema vojnama *Alarm: poljska poezija 1939–1945*.

Prevodi dramskih del so pri Ježu redki. Poleg že omenjene *Poroke* Witolda Gombrowicza je prevedel še dramo *Grbavec* Sławomira Mrożka (1981)¹⁴ in radijsko igro *Stoprvi spev Božanske komedije* Mariana Grześcza (1984).

Njegovo uredniško delo je delo sodelovanja in izkazovanja spoštovanja svojim predhodnikom in sodobnim polonistom. Zaslužen je za knjižne izdaje prizadevanj svojih predhodnikov in sodobnikov, prevajalcev in preučevalcev poljske kulture in književnosti. Po prezgodnji smrti Toneta Pretnarja je skupaj z Vladom Nartnikom opravil pregled in lekturo temeljnega slovarja poljskega jezika (*Slovensko-poljski slovar*, 1996), ki ga je Tone Pretnar pripravljal z Boženo Ostromęcko-Fraćzak, skupaj s Petrom Svetino pa je zbral prevodno delo Toneta Pretnarja (Tone Pretnar: *Veter davnih vrtnic: antologija pesniških prevodov 1963–1993*), kar je Majda Stanovnik označila za (posebno) redkost na prevodnem področju (Stanovnik 2005: 108). S pripravo zbirke Stanisława Wierzyńskiego *Olimpijski venec* (2009) v prevodu Tineta Debeljaka, v katero je umestil tudi študijo o Debeljaku in slovenski polonistiki v diaspori, je počastil njegovo prevodno delo, ki zaradi družbenih in političnih okoliščin ni moglo iziti za časa njegovega življenja. Prav tako je uredil in napisal spremno študiju k Pretnarjevemu prevodu romana Jerzja Andrzejewskega *Poziv*. V okviru raziskovanja slovensko-kulturnih stikov je objavil študije o prevajalcih in posrednikih poljske kulture v Sloveniji Vojeslavu Molētu (*Vojeslav Molè – dvosmerno delovanje med Krakovom in Ljubljano*, 2000), Joži Glonarju (*Glonar kot prevajalec*, 1997 in *Joža Glonar jako tłumacz literatury polskiej*, 1998), Rozki Štefan (*Prevajalka Rozka Štefanova*, 1999; tudi geslo v *Enciklopediji Slovenije*), Tonetu Pretnarju.

V slovenski kulturni prostor je uvedel avtorje v okviru festivala Vilenica, bil je član žirije do 2004 in v okviru te podelil nagrado vilenica poljskima pesnikoma Zbigniewu Herbertu (1991) in Adamu Zagajewskemu (1996). V okviru festivala je slovenskemu prostoru predstavil med drugim tudi Wisławo Szymborsko, Andrzeja Kuśniewicza, Ryszarda Krynickega, Mariana Grześcza, Pawła Huelleja, Andrzeja Szczępiorskega, Jarosława Marka Rymkiewicza, Ewo Lipsko, Tadeusza Nowaka, Andrzeja Stasiuka, Olgo Tokarczuk, Nataszo Goerke. Mnoge med njimi je predstavil prvič kot prevajalec v vsakoletni publikaciji Vilenice.

Na Vilenici je potekal tudi pogovor med enim izmed vodilnih disidentov osemdesetih let Adamom Michnikom in Dragom Jančarjem, v katerem sta sogovornika

14 Mrozek je sicer doživel kar nekaj prevodov, prevajali so ga med drugimi Darja Dominkuš, Uroš Kraigher in Tone Pretnar.

»vzprejela slovensko in poljsko izkušnjo« (Jančar 1997: 22). Pogovor o sodobnih družbenopolitičnih vprašanjih in izbirah pisatelja Srednje Evrope na Vilenici 1991, v letu, ko je nagrado vilenica prejel poljski pesnik Zbigniew Herbert, je bil izdan 1992 v slovenščini in nemškem prevodu s strani avstrijskokoroške založbe Wieser (*Disput – ali Kje smo, kam gremo?*). Leta 1997 je sledil Ježev izbor in prevod Michnikovih političnih esejev z naslovom *Skušnjavec našega časa*, s predgovorom Draga Jančarja.

Poljsko je predstavljal tudi revialno kot urednik izbora poljske literature, v revijah *Problemi* (skupaj s Tonetom Pretnarjem), *Apokalipsa*, izbor nove poljske proze v reviji *Literatura* (2001) s Primožem Čučnikom ob posvetu s Krzysztofom Krasuskim, ki je bil v tem času na stažu v Ljubljani, in Michałom Kopczykom.

Je član mednarodnega združenja polonistov Bristol, ki povezuje poljske in tuje učitelje poljske kulture ter poljščine kot drugega/tujega jezika in uredniškega odbora revij *Jezik in slovstvo* (2003–), *Przekłady Literatur Słowiańskich* (2010–) in *Slavica Tergestina* (2012–), glavni urednik revij *Pontes academici* (2010–) in knjižne zbirke *Slavica Slovenica* (2012–). Redno se udeležuje mednarodnega kongresa prevajalcev, ki se vsake štiri leta odvija v Krakovu (prvi je bil 2005, leta 2017 je potekal četrti), junija 2018 je dobil mesečno štipendijo v okviru programa prevajalskega kolegija založbe Instytut Książki (Program Kolegium Tłumaczy) za bivanje v Krakovu z namenom prevodnega ustvarjanja in raziskovanja.

Za svoje delo posredništva poljske kulture in književnosti v slovenskem prostoru je leta 1987 dobil priznanje poljskega ministrstva kulture, leta 2005 je bil odlikovan z velikim priznanjem FF UL, 2011 mu je poljsko ministrstvo za zunanje zadeve podelilo odlikovanje Bene Merito za prispevek h krepitvi prepoznavnosti Poljske v mednarodnem prostoru, leta 2008 pa mu je poljski veleposlanik v imenu predsednika Republike Poljske podelil viteški križ reda za zasluge (Zbornik FF 2009).

Literatura

BUCIK, Valentin, ČERNE, Andrej, GERM, Martin, KRANJČEC, Renata, PEHARC Maja, ŠUMI, Jadranka, ZAJC, Kristina (ur.), 2009: *Zbornik Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani 1919–2009*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Glasoffil 2009: Pogovor z doc. dr. Nikom Ježem: »V poljščini je vpisana njena kulturna zgodovina« *Glasoffil. Glasilo Filozofske fakultete* 16/2009, 20–21.

JANČAR, Drago, 1997: Adam Michnik ali premišljevanje o Poljski. MICHNIK, Adam: *Skušnjavec našega časa*. Izbor in prev. Niko Jež. Ljubljana: Mladinska knjiga, 5–24.

- JEŽ, Niko, 2017: Nova dinamika slovenskega prevajanja iz poljske književnosti v zadnjih desetletjih. *Jezik in slovstvo* 62/2–3, 67–75.
- MELIK, Vasilij (ur.), 1989: ZBORNİK Filozofske fakultete v Ljubljani: 1919–1989. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- NOVAK POPOV, Irena, 2017: Renesanačna širina Andreja Rozmana. *Sedemdeset let slovakistike v Ljubljani: posvečeno Andreju Rozmanu* (Knjižna zbirka Slavica Slovenica, št. 2). 1. izd. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 11–21.
- STANOVNIK, Majda, 2005: *Slovenski literarni prevod 1550–2000*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ŠURLA, Andrej, 2007: *Prevajalske fascinacije Toneta Pretnarja*. Katowice: Wydział Filologiczny, Uniwersytet Śląski.
- TOKARZ, Božena, 2003: Trans-Atlantik v prevodu Nika Ježa. *Slovenski roman*. Mednarodni simpozij Obdobja – metode in zvrsti (2002; Ljubljana). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 557–566.
- TOKARZ, Božena, 2009: Słoweńskie wybory z literatury polskiej: przekłady z lat 1990–2006. *Przekłady Literatur Słowiańskich* 1/1, 211–226.
- Nagrada vilenica. Žirija, <http://www.ljudmila.org/~osojnikiztok/nagrada/zirija.php> [Dostop: 15. 5. 2018].
- WTORKOWSKA, Maria, 2017: Od lektorata do študijske smeri – ob deseti obletnici ustanovitve Bohemistike, Polonistike in Slovakistike na Filozofski fakulteti v Ljubljani. *Jezik in slovstvo* 62/2–3, 7–14.

Summary: Niko Jež – Translator and Mediator of Polish Literature

The article presents the scientific path of a lecturer at the Faculty of Arts, literary researcher, and translator Nikolaj Jež. It then focuses on his translations, especially from the point of view of the selection, which shows his personal canon of Polish literature and his scientific and translational interest in the Polish literature.

Keywords: Niko Jež, polonistics, translation, Polish literature

Bibliografijaizr. prof. dr. Nikolaja Ježa ***Ob sedemdesetletnici***

Anka Sollner Perdih

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana

- A – monografije in znanstveni članki
- B – krajši prispevki, ocene
- C – uredništvo
- D – prevodi, drugo
- E – intervjuji, o njem in njegovem delu

1965

D

Knjige. – *Najdihojca* [14], 17. mar. 1965, št. 11, str. 4-5.
Ilustr.

1971

A

Mickiewiczzev Konrad Wallenrod in Prešernov Krst pri Savici : (primerjalna analiza). – Ljubljana : [N. Jež], maj 1971. – 28 f.

B-diplomsko delo na Oddelku za primerjalno književnost in literarno teorijo.

1973

A

Literarnozgodovinska metoda Avgusta Žigona. – [Ljubljana] : [N. Jež], maj 1973.
– 33 f.

Diplomsko delo na Oddelku za slovanske jezike in književnosti.

1976

A

Odgłosy i wpływy Młodej Polski w literaturze słoweńskiej. – V: Materiały międzynarodowej sesji naukowej – zorganizowanej przez Koło Polonistów IFP UJ z okazji jubileuszu 75-lecia istnienia Koła w dniach 20.-24. maja 1974. – Kraków : Uniwersytet Jagielloński, 1976. – Str. 167–177.

1977

A

Tendencia v literarnem delu : pregled teoretskih definicij in analiza literarnih besedil. – [Ljubljana : [N. Jež], 1977]. – 122 f.

Magistrsko delo.

D

Glavni problemi literarne vede / Henryk Markiewicz ; [prevedel Nikolaj Jež]. – Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1977. – 342 str.

Štirje srbski pesniki / Bogdan A. Popović ; prevedel Nikolaj Jež. – V: *Pesmi / Vasko Popa, Miodrag Pavlović, Stevan Raičković, Branko Miljković.* – Ljubljana : Mladinska knjiga, 1977. – Str. 239-295.

Štirje srbski pesniki : (skrajšan esej) / Bogdan A. Popović ; prevedel Nikolaj Jež. – *Sodobnost* 25, 1977, št. 12, str. 1169-1184.

1978

A

Odmevi Mlade Poljske v slovenski literaturi. – *Jezik in slovstvo* 23, 1977/78, št. 5, str. 135-140.

B

Nemir življenja, harmoničnost pesmi. – *Dnevnik* 27, 28. sep. 1978, št. 264, str. 8.
O knjigi: Juraj Martinović: Dragotin Kette (1978).

Raznorodni romaneskni svet. – *Dnevnik* 27, 23. nov. 1978, št. 319, str. 8.

O knjigi: Karl Gjellerup: Mlin na griču (1977).

D

Ekspressionistična dimenzija Župančičeve poezije / Juraj Martinović ; prevedel Nikolaj Jež. – *Sodobnost* 26, 1978, št. 1, str. 57-71.

Problematika mita v sodobnih raziskavah kulture / Urszula Kowalska; prevedel Nikolaj Jež. – *Slavistična revija* 26, 1978, št. 4, str. 375-390.

Ptiček ugupu / Sławomir Mrożek ; prevedel Nikolaj Jež. – *Delo* 20, 10. jun. 1978, št. 133, str. 32.

Umivanje nog / Ernest Bryll ; prevedel Nikolaj Jež. – *Delo* 20, 18. mar. 1978, št. 64, str. 32.

V rodni hiši / Julian Kawalec ; prevedel Niko Jež. – *Delo* 20, 18. feb. 1978, št. 40, str. 36.

1979

B

Celjski grofje v slovenski dramatik. – *Jezik in slovstvo* 24, 1978/79, št. 3/4, str. 124-125.

IV. [Četrta] jugoslavistična konferenca v Krakovu. – *Naši razgledi* 28, 8. jun. 1979, št. 11, str. 334.

Jezik zlaganega sveta. – *Gledališki list MGL* 29, 1978/79, št. 4, str. 72-73.

O dram: Sławomir Mrożek: Grbavec.

Posebne sanje o življenju. – *Dnevnik* 28, 22. feb. 1979, št. 51, str. 8.

O knjigi: Miško Kranjec: Na valovih Mure (1978).

Triptih nasilja. – *Dnevnik* 28, 29. mar. 1979, št. 86, str. 8.

O knjigi: France Bevk: Znamenja na nebu (1978).

D

»Grbavec« in »Kratka pisma« / Anna Błaszkiwicz ; prevedel Nikolaj Jež. – *Gledališki list MGL* 29, 1978/79, št. 4, str. 79-82.

Iz Cyberiade / Stanisław Lem ; prevedel Niko Jež. – V: *Prodajalna svetov* : znanstvenofantastične zgodbe. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 1979. – Str. 69-81.

Nasl. poglavja: Šesta odprava ali kako sta Trurl in Klapavcij ustvarila demona druge vrste, da bi ugnala tolovaja Gobona. – Na str. 68 bio- in bibliografski podatki o S. Lemu.

Kratka pisma / Sławomir Mrożek ; prevedel Nikolaj Jež. – *Gledališki list MGL* 29, 1978/79, št. 4, str. 82-83.

Mrożek – šala logične domišljije / Józef Kelera ; prevedel Nikolaj Jež. – *Gledališki list MGL* 29, 1978/79, št. 4, str. 84.

Portret.

Literarna plast jezika v poljskih prevodih Župančičeve poezije / Władysław Lubaś ; prevedel Nikolaj Jež. – V: *Oton Župančič* : simpozij 1978. – V Ljubljani : Slovenska matica, 1979. – Str. 529-535.

1980

B

Czesław Miłosz. – *Naši razgledi* 29, 12. dec. 1980, št. 23, str. 695.

D

Ikar / J. Iwazkiwicz ; prevedel N. Jež. – *Naši razgledi* 29, 21. mar. 1980, št. 6, str. 186.

Kako je bil rešen svet / Stanisław Lem ; prevedel Niko Jež. – *Problemi* 18, 1980, št. 5/6, str. 148-150.

Sanatorij pri Klepsidri / Bruno Schulz ; prevedel Niko Jež. – *Problemi* 18, 1980, št. 5/6, str. 70-78.

Seneni nahod / Stanisław Lem ; [prevedel Nikolaj Jež]. – Ljubljana : Tehniška založba Slovenije, 1980. – 147 str. – (Spektrum).

1981

D

Gardorober / Marek Soltysik ; [prevedel N. Jež]. – *Sodobnost* 29, 1981, št. 2, str. 215-217.

Izšlo pod skupnim naslovom: V gosteh pri mladi Poljski : Nowy wyraz.

Grbavec / Mrożek Sławomir ; [prevod Nikolaj Než[!]]. – [Ljubljana] : Zveza kulturnih organizacij Slovenije, 1981. – 63, 3 f. – (Dramska knjižnica. Ciklostirana besedila ; 1981, št. 5).

Strojep. avtogr.

Izviri in nova porečja : (zapis o sodobni poljski književnosti) / Marek Wawrz-
kiewicz ; [prevedel N. Jež]. – *Sodobnost* 29, 1981, št. 2, str. 205-221.

Izšlo pod skupnim naslovom: V gosteh pri mladi Poljski : Nowy wyraz.

Pikapolonice / Małgorzata Gołębek ; [prevedel N. Jež]. – *Sodobnost* 29, 1981, št.
2, str. 225-232.

Izšlo pod skupnim naslovom: V gosteh pri mladi Poljski : Nowy wyraz.

Ples pri Gomolankah / Jan Rybowicz ; [prevedel N. Jež]. – *Sodobnost* 29, 1981,
št. 2, str. 221-223.

Izšlo pod skupnim naslovom: V gosteh pri mladi Poljski : Nowy wyraz.

1982

A

Glonarjev prevod Reymontovih Kmetov. – V: *Iz zgodovine prevajanja na Sloven-
skem*. – V Ljubljani : Društvo slovenskih književnih prevajalcev, 1982. – Str.
267-270. – (Zbornik Društva slovenskih književnih prevajalcev ; 5/7).

D

Zgodovina Poljske / Aleksander Gieysztor, Stefan Kieniewicz, Emanuel Rost-
worowski, Janusz Tazbir, Henryk Wereszycki ; [prevedla Rozka Štefanova in
Niko Jež]. – Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1982. – 609 str., [32] str.
pril. – (Dobe, narodi, dogodki).

1983

B

Bibliografski pregled slovenskih prevodov iz poljske književnosti 1960–1980. –
V: *Varujte me, mile zarje* : iz sodobne poljske proze. – Ljubljana : Mladinska
knjiga, 1983. – Str. 175-205. – (Knjižnica Kondor : izbrana dela iz domače in
svetovne književnosti ; 207).

Življenjski jubilej Rozke Štefanove. – V: *Jezik in slovstvo* 29, št. 2/3 1983/84, str.
103-104.

D

Korespondencja z rodzina : (1836–1838) / Emil Korytko ; pripravili do druku Mo-
nika i Henry Leeming. Knj. 2: Korespondenca z družino : prevod / prevedel Niko
Jež. – Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1983. – 158 str.

Uvod: str. [7]–24. – Gl. stv. naslov: Korespondenca z družino. – Bibliografija: str. [141]–142. – Kazala.

Sanatorij Pri klepsidri / Bruno Schulz ; prevedel Niko Jež. – V: *Varujte me, mile
zarje* : iz sodobne poljske proze. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 1983. – Str. 21-
41. – (Knjižnica Kondor : izbrana dela iz domače in svetovne književnosti ; 207).

1984**B**

Problemi in možnosti skupinskega prevajanja. – *Mentor* 5, 1984, št. 4, str. 15–17.

V pogovoru o prevajanju študentov na lektoratu poljskega jezika na Filozofski fakulteti v Ljubljani so sodelovali: Niko Jež, Marko Juvan, Mladen Pavičić, Jana Unuk in Karmen Kenda.

D

Maščujejo se obrabljene metafore / [Miron Białoszewski] ; uvod Niko Jež in Tone Pretnar ; prevod proze Niko Jež, prevod verzov Tone Pretnar. – *Naši razgledi* 33, 6. jul. 1984, št. 13, 400-401.

Nadnasl.: Miron Białoszewski (1922-1983). – Vsebina: Neumnost ali kaj ampak tako se mi je sanjalo ; Svitanje ; Sanje, trakovi, cevi / prev. Niko Jež ; Vrtljak z madonami ; Ne znam pisati ; Prasistem čutov ; Divja dežela vzrokov ; Primer (krakovjak, ki se poje, dokler se sam ne neha) ; Vojni miti ; Tri ; Eden ; Kaj tako obletavajo nesreče mrličiči ; Kaj pa okostnjaki ; Moja filozoo ; Bolezen / prev. Tone Pretnar.

Stoprvi spev Božanske komedije / Marian Grześczaek ; prevedel Nikolaj Jež. – Ljubljana : Radiotelevizija, Uredništvo igranega programa, [1984?]. – 35 f.

Ov. nasl. – Strojep. avtogr.

1985**D**

Boja / Zbigniew Prostack ; prevedel Niko Jež. – V: *Kako je bil rešen svet* : znanstvenofantastična proza slovanskih narodov : [izbor novel] – Ljubljana : Tehniška založba Slovenije, 1985. – Str. 143-157. – (Knjižna zbirka Spektrum).

Kako je bil rešen svet / Stanisław Lem ; prevedel N[iko]. J[ež]. – V: *Kako je bil rešen svet* : znanstvenofantastična proza slovanskih narodov : [izbor novel]. – Ljubljana : Tehniška založba Slovenije, 1985. – Str. 205-208. – (Knjižna zbirka Spektrum).

Nekaj folklornih zapiskov iz zapuščine Emila Korytka v NUK / Marija Stanonik in Nikolaj Jež. – *Traditiones* 14, 1985, str. 109-122.

Vsebuje uvodno besedilo Marije Stanonik ter Folkloristično gradivo iz zapuščine Emila Korytka v transkripciji Božene Ostromečke-Fraçzack ter s prevodom in opombami Nika Ježa.

Prognozija / Janusz Zajdel ; prevedel N[iko]. J[ež]. – V: *Kako je bil rešen svet* : znanstvenofantastična proza slovanskih narodov : [izbor novel] – Ljubljana : Tehniška založba Slovenije, 1985. – Str. 158-165. – (Knjižna zbirka Spektrum).

1986**B**

Poljska v mojem srcu / Niko Jež. – *Problemi* 24, 1986, št. 6, str. 119-120.

Izbor iz sodobne poljske proze in komentar k avtorjem.

D

Kam vodi poljska umetnost / Anda Rottenberg-Żórawska ; prevedel Nikolaj Jež.
– *Problemi* 24, 1986, št. 6, str. 121-125.

Izšlo v rubriki Poljska v mojem srcu.

Mikrofon za vse / Jacek M. Hohensee ; prevedel Niko Jež. – *Delo* 28, 13. nov.
1986, št. 265, str. 6.

Književni listi.

Ob cesti / Piotr Müldner-Nieckowski ; prevedel Niko Jež. – *Problemi* 24, 1986,
št. 6, str. 118-119.

Izšlo v rubriki Poljska v mojem srcu.

Othello / Jacek M. Hohensee ; prevedel Niko Jež. – *Delo* 28, 13. nov. 1986, št.
265, str. 6.

Književni listi.

Preskušanje / Bruno Schulz ; prev. Niko Jež. – *Problemi* 24, 1986, št. 6, str.
101-104.

Izšlo v rubriki Poljska v mojem srcu. – Objavljeno tudi v Književnih listih, 27. nov. 1987, str. 7.

Tomaž / Marian Grześcak ; prevedel Niko Jež. – *Problemi* 24, 1986, št. 6, str.
111-117.

Izšlo v rubriki Poljska v mojem srcu.

1987

D

Aspiracija šolske mladine / Tadeusz Lewoicki ; prevedel Niko Jež. – *Vzgoja in*
izobraževanje 9, 1987, št. 1, str. 13-16.

Kralj obeh Sicilij : (odlomek) / Andrzej Kuśniewicz ; prevedel Niko Jež. – V: Vi-
lenica 87. – Ljubljana : Društvo slovenskih pisateljev, 1987. – Str. 89.

Na str. 88 poljsko besedilo.

1988

B

Disertacija : Mickiewicz in Prešeren / Božena Ostromęcka, Niko Jež. – *Delo* 30,
24. mar. 1988, št. 70, str. 9.

O disertaciji Toneta Pretnarja.

Emil Korytko and Kopitar / Niko Jež. – *Etnološka stičišča* 1, 1988, str. 29-32.

D

Nujna zadeva / Sławomir Mrożek ; prevedel Niko Jež. – *Dnevnik* 36, 8. nov. 1988,
št. 305, str. 14.

1989**A**

Słoweńskie przekłady z twórczości Marii Dąbrowskiej : motywacja wyboru i uwarunkowanie recepcji tłumaczeń / Niko Jež, Tone Pretnar. – *Slava* 4, 1989/90, št. 1, str. 46-53.

Na str. 52 vsebuje tudi pesem v slov. T. Pretnarja s polj. naslovom *Zamiast streszczenia*.

B

From Korytko's correspondence. – *Ethnological contacts* 2, 1989, str. 13-14.

C

Čopovi galicijski dopisniki / [uredila] Rozka Štefanova, Niko Jež ; [uvodno študijo napisala Rozka Štefanova ; poljska in angleško pismo prevedel Tone Pretnar, nemška pisma prevedla Rozka Štefanova in Niko Jež ; opombe in imensko kazalo sestavil Niko Jež]. – Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1989. – 443 str. – (Korespondence pomembnih Slovencev / Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede = *Epistulae Slovenorum illustrium / Academia scientiarum et artium Slovenica, Classis II: Philologia et litterae* ; 9).

Sourednik, pisec opomb, sestavljalec kazala in prevajalec.

D

Osmi dan / Sławomir Mrożek ; prevedel Niko Jež. – *Dnevnik* 37, 10. okt. 1989, št. 276, str. 14.

Trpljenje mladega Werterja / Sławomir Mrożek ; prevedel Niko Jež. – *Dnevnik* 37, 19. dec. 1989, št. 343, str. 14.

Začetek : (odlomek) / Andrzej Szczypiorski ; prevedel Niko Jež. – V: *Vilenica* 89. – Ljubljana : Društvo slovenskih pisateljev, 1989. – Str. 244-245.

Na str. 242-243 polj. besedilo, na str. 246-247 prevod v nem.

E

Mag. Nikolaj Jež (Zabukovica, 20. 7. 1948). – V: *Zbornik Filozofske fakultete v Ljubljani : 1919–1989*. – Ljubljana : Filozofska fakulteta, 1989. – Str. 153.

1990**B**

Med metaforo in resničnostjo lanske pisateljske Vilenice : poljski odmevi. – *Delo* 32, 1. feb. 1990, št. 26, str. 15.

Književni listi. – O članku Tadeusza Chrzanowskega.

Tebi, Vilno : po mednarodni konferenci »Vilno, Vilensko« – pokrajina in stičišče različnih kultur«. – *Naši razgledi* 39, 9. mar. 1990, št. 5, str. 153-154.

C

Soneti in štirivrstičnice : ob 130. obletnici pesnikovega rojstva / Jan Kasprowicz ; prevedel Tone Pretnar ; uredil Niko Jež ; oblikovala Marija Maršič. – V Ljubljani : Filozofska fakulteta, Lektorat poljskega jezika ; v Trziču : Zavod za kulturo in izobraževanje, Tržiška knjižnica, 1990. – 15 str.

Urednik.

D

Mandat : (odlomek) / Jan Józef Szczepański ; prevedel Niko Jež. – V: *Vilenica 90*. – Ljubljana : Društvo slovenskih pisateljev, 1990. – Str. 218-219.

Na str. 217–218 polj. besedilo, na str. 219–220 prevod v nem.

Maša za mesto Arras : (odlomek) / Andrzej Szczypiorski ; prevedel Niko Jež. – V: *Vilenica 90*. – Ljubljana : Društvo slovenskih pisateljev, 1990. – Str. 222.

Na str. 221 polj. besedilo, na str. 223–224 prevod v nem.

Nujna zadeva / Sławomir Mrożek ; prevedel Niko Jež. – *Srce in oko 2*, 1990, št. 18, str. 443.

Weiser Dawidek : (odlomek) / Pawel Huelle ; prevedel Niko Jež. – *Vilenica 90*. – Ljubljana : Društvo slovenskih pisateljev, 1990. – Str. 131-132.

Na str. 130-131 polj. besedilo, na str. 132-133 prevod v nem.

1991

A

On Vraz's translation of the Polish poetry, folk songs and romantic poetic mythology into Slovene / Niko Jež, Tone Pretnar. – *Etnološka stičišča* 3, 1991, str. 17-21.

B

Motywacja przekładów z literatury polskiej na język słoweński w II połowiny XIX wieku. – V: *Język, literatura, kultura Słowian – dawniej i dziś* : materiały międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej z okazji 70-lecia Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w dniach 26–28 września 1989. – Poznań : Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1991. – Str. 101-104. – (Prace Komisji filologicznej ; 32).

Razdiralec mita o sebi kot svetovnem pesniku in nacionalnem patriciju : Miłoszevo leto. – *Delo* 33, 14. mar. 1991, št. 61, str. 15.

Ob izidu dnevniških zapisov Czesława Miłosza »Lovčevo leto« (Rok myśliwego). – Književni listi.

Zbigniew Herbert. – *Vilenica 91*. – Ljubljana : Društvo slovenskih pisateljev, 1991. – Str. 22.

Utemeljitev za podelitev mednarodne literarne nagrade Vilenica 91.

D

Dialog o Vilnu : [pismo Czesławu Miłoszu] / Tomas Venclova ; prevedel Niko Jež. – V : *Tomas Venclova: Čistost soli*. – Ljubljana : Društvo slovenskih pisateljev, 1991. – Str. 73-91.

Kralj obeh Sicilij / Andrzej Kuśniewicz ; prevedel Niko Jež. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 1991. – 268 str. – (Zbirka Levstikov hram).

Nacionalizem / Adam Michnik ; [prevedel Niko Jež]. – *Nova revija* 10, 1991, št. 111/112, str. I-IV.

Izšlo v prilogi Ampak.

Poezije namesto religije : prebrati roman o dvajsetem stoletju / Czesław Miłosz ; uvod in prevod Niko Jež. – *Naši razgledi* 40, 13. sep. 1991, št. 17, str. 506-507.

Prevod odlomka »osebnega letopisa« Lovčevo leto Czesława Miłosza, ki ga je pisal v letih 1987 in 1988. – Vsebuje tudi kratko biografijo in bibliografijo avtorja.

Sporočilo gospoda Cogita : pesem nagrajenca Vilenice 91 / Zbigniew Herbert ; prevedel Niko Jež. – *Slovenec* 75, 11. sep. 1991, št. 66, str. 8.

Z wierszy i esejów = Iz pesmi in esejev = From poems and essays / Zbigniew Herbert. – V : *Vilenica 91*. – Ljubljana : Društvo slovenskih pisateljev, 1991. – Str. 31-71.

Vzpor. polj. besedilo in prevoda v slov. in angl. – Prevodi v slov.: Struna ; Razodetje ; [sveža je ---] ; Gospod Cogito – vrnitev ; Fortinbrasova žalostinka ; Prokonzulova vrnitev ; Beethoven ; Sporočilo gospoda Cogita ; Iz mitologije ; Pravična jesen ; Piero della Francesca / prevedel Niko Jež. Postane / prevedel Venko Taufer. Raport iz obkoljenega mesta / prevedel Tone Pretnar.

Žalost Beograda : Dragu Jančarju / Adam Michnik (v *Gazeti Wyborczy*, 16. julija 1991) / prevedel Niko Jež. – *Delo* 33, 10. avg. 1991, št. 186, str. 26-27.

Izšlo v rubriki Prejeli smo.

1992

A

Disput ali Kje smo, kam gremo? / Drago Jančar, Adam Michnik ; pogovor vodi Niko Jež. – 1. naklada. – Celovec ; Salzburg : Wieser, 1992. – 61 str.

Im Disput / Drago Jančar, Adam Michnik ; herausgegeben von Niko Jež ; aus dem Slowenischen von Franci Zwitter jun. – 1. Aufl. – Klagenfurt ; Salzburg : Wieser, 1992. – 80 str.

Slovinci in poljska književnost / Tone Pretnar, Niko Jež. – V : *Slovenski jezik v stiku s slovanskimi in neslovanskimi jeziki in književnostmi* / Zborovanje slavistov ob stoletnici smrti Frana Miklošiča, Maribor – Ljutomer 1991. – Ljubljana : Zavod RS za šolstvo in šport, 1992. – Str. 178-190. – (Zbornik Slavističnega društva Slovenije ; 2).

Na str. 183-190 vsebuje izvornik *Mickiewiczzeve Resignacije in slovenske prevode*.

Spremna beseda. – V: *Alarm : poljska poezija 1939–1945* / [prevedla Rozka Štefanova in Tone Pretnar ; zbrala, uredila in podatke o pesnikih pripravila Rozka Štefanova in Niko Jež]. – V Ljubljani : Borec, 1992. – Str. 190-201. – (Borec ; 44, št. 6/7/8).

B

Bratislavski center kot leča srednjeevropskega snovanja : poljska kultura v širši zavesti / Marian Grześcak ; [z Marianon Grześcakom sta se pogovarjala] Tone Pretnar, Niko Jež. – *Delo* 34, 28. maj 1992, št. 121, str. 15.

O delovanju Poljskega kulturnega centra v Bratislavi. – Književni listi.

Groteska kot način upora. – *Naši razgledi* 41, 18. dec. 1992, št. 24, str. 44.

O knjigi: Gałczyński, Konstata Ildefons: *Lirika*.

Norveška bibliografija prevodov iz poljske književnosti. – *Slavistična revija* 40, 1992, št. 2, str. 226-228.

Pisateljva (pre)izkušnja v nominalnih družbenih razmerah : Noč, dan in noč. – *Delo* 34, 7. maj 1992, št. 103, str. 13.

Portret. – Književni listi. – O romanu Andrzeja Szczypiorskega »Noč, dan in noč«.

Vsi gremo v Evropo, bla, bla : intervju z Dragom Jančarjem in Adamom Michnikom. – *Delo* 34, 18. jan. 1992, str. 25.

Sobotna priloga.

C

Alarm : poljska poezija 1939–1945 / [prevedla Rozka Štefanova in Tone Pretnar ; zbrala, uredila in podatke o pesnikih pripravila Rozka Štefanova in Niko Jež]. – V Ljubljani : Borec, 1992. – 207 str. – (Borec ; 44, št. 6/7/8).

Sourednik.

D

Beli raj vseh možnosti / Zbigniew Herbert ; prevedla in uredila Tone Pretnar, Niko Jež. – Ljubljana : Društvo slovenskih pisateljev, 1992. – 206 str. – (Vilenica).

O avtorju in knjigi / prevajalca: str. 204-206. – Sourednik in prevajalec.

Cesar / Ryszard Kapuściński ; prevedel Niko Jež. – V: *Vilenica* 92. – Ljubljana : Društvo slovenskih pisateljev, 1992. – Str. 103-105.

Na str. 102-103 polj. besedilo, na str. 106-108 prevod v angl.

Pesmi / Zbigniew Herbert ; uvod in prevod Niko Jež in Tone Pretnar. – *Naši razgledi* 41, 11. sep. 1992, št. 17, str. 593.

Vsebina: Svila duše ; Razmišljanje gospoda Cogita, namenjeno ženskim revijam ; Razmišljanje gospoda Cogita o odkupitvi ; Gospod Cogito o kreposti ; Majhno srce ; Družina Nepentes ; Molitev starcev.

1993

B

Protagonist smrtno resne pasjanse z režimom in opozicijo. – *Delo* 35, 21. jan. 1993, št. 16, str. 15.

Nadnasl.: Disident Hrabal. – O knjigi Bohumila Hrabala »Totalni strah«. – Književni listi.

Spremna beseda. – V: *Veter davnih vrtnic* : antologija pesniških prevodov 1964-1993 / Tone Pretnar ; [uredila Niko Jež in Peter Svetina]. – Ljubljana : Slava, 1993. – Str. 393-396. – (Slava. Posebna izdaja).

C

Veter davnih vrtnic : antologija pesniških prevodov 1964-1993 / Tone Pretnar ; [uredila Niko Jež in Peter Svetina]. – Ljubljana : Slava, 1993. – 412 str. – (Slava. Posebna izdaja).

Sourednik.

D

Begunci / Adam Zagajewski ; prevedel Niko Jež. – *Delo* 35, 3. jun. 1993, št. 126, str. 5.

Književni listi.

Red ; Do petih ; V štirih škatlicah ; Za vodo / Piotr Wojciechowski ; prevedel Niko Jež. – V: *Vilenica 93*. – Ljubljana : Društvo slovenskih pisateljev, 1993. – Str. 157, 159, 162, 165.

Na str. 156-165 vsebuje tudi polj. besedilo in prevod v nem.

Sarajevo : (nočem, da je to pesem, le govoril bom, kar čutim) / Czesław Miłosz ; prevedel Niko Jež. – *Delo* 35, 16. sep. 1993, št. 215, str. 13.

Književni listi.

1994

A

Sem le junak nenapisanega romana. – V: *Stanisław Ignacy Witkiewicz: Slovo od jeseni*. – V Ljubljani : Cankarjeva založba, 1994. – Str. 401-[416]. – (Zbirka XX. stoletje).

B

Kdo je Zbigniew Herbert? / Niko Jež, Tone Pretnar – *Nova revija* 13, 1994, št. 145/146, str. 104-105.

Podpis N. J. in T. P.

Ob osemdesetletnici Rozke Štefan. – *Jezik in slovstvo* 39, 1993/94, št. 7/8, str. 329-336.

Portret. – Bibliografija Rozke Štefan: str. 332-336.

Peter proti Handkeju. – *Razgledi* 43, 9. dec. 1994, št. 23, str. 26-27.

O knjigi: Peter Handke: Še enkrat o deveti deželi (1993).

Predgovor. – V: *Joanna Sławińska : Adam, kje si?* : [pesniška kozmogonija Edvarda Kocbeka]. – Ljubljana : Mihelač, 1994. – Str. 5-7.

D

Adam, kje si? : [pesniška kozmogonija Edvarda Kocbeka] / Joanna Sławińska ; prevedel [in spremno besedo napisal] Niko Jež. – Ljubljana : Mihelač, 1994. – 135 str.

Podnasl. v kolofonu.

- Fortinbrasova žalostinka. – *Gledališki list* SNG Drama (Ljubljana) 74, sez. 1994/95, upr. 1, str. 32.
- Hotel sem se postaviti ob stran / [Sławomir Mrożek] ; izbral in prevedel Niko Jež. – *Oder pod odrom* 1, št. 2 (1994/1995), str. [1]+2-3.
- O življenju in ustvarjanju poljskega pisatelja Sławomirja Mrożka.
- Humoreske / Sławomir Mrożek ; prevedel Niko Jež. – *Oder pod odrom* 1, št. 2 (1994/1995), str. [1].
- Ilustr. – Vsebina: Novo življenje ; Partner ; Zunanja trgovina
- Humoreske / Sławomir Mrożek ; prevedel Niko Jež. – *Oder pod odrom* 1, št. 2 (1994/1995), str. 4.
- Ilustr. – Vsebina: Prihodnost ; Transakcija
- Kronika ljubezenskih pripetljajev Tadeusza Konwickega v slovenskem prevodu Toneta Pretnarja / Bożena Ostromecka-Frączak ; prevedel Niko Jež. – *Jezik in slovstvo* 39, 1993/94, št. 4, str. 145-154.
- Metoda literarnozgodovinske sinteze Ivana Prijatelja : (pogled od zunaj) / Zdzisław Darasz ; prevod iz poljščine Niko Jež. – V: *Ramovšev zbornik*. – Ljubljana : Slavistično društvo Slovenije, 1994. – Str. 365-369. – (Obdobja ; 12) (Slavistična revija; 42, št. 2/3).
- Miza : (odlomek) / Paweł Huelle ; prevedel Niko Jež. – V: *Vilenica 94*. – Ljubljana : Društvo slovenskih pisateljev, 1994. – Str. 137.
- Na str. 138 polj. besedilo, na str. 183 prevod v angl.
- Modrijan, kmetavz in kaj iz tega sledi / Jan Błoński ; izbral in prevedel Niko Jež. – *Oder pod odrom* 1, št. 2 (1994/1995), str. 4.
- Ilustr. – O značilnostih dramskega ustvarjanja Sławomirja Mrożka.
- Pesmi / Zbigniew Herbert ; prevedla Niko Jež in Tone Pretnar. – *Nova revija* 13, 1994, št. 145/146, str. 64-74.
- Vsebina: Rad bi pisal ; Glas ; Gospod Cogito opazuje v ogledalu svoj obraz ; Gospod Cogito toži o majhnosti sanj ; Razmišljanje gospoda Cogita o odkupitvi / prevedel Tone Pretnar. Majhno srce ; Molitevi starcev ; Trnina /prevedel Niko Jež.
- Slovenska literarna veda v razmerju do sodobnih metodoloških usmeritev : (na primeru Borisa Paternuja) / Bożena Tokarz ; prevod iz poljščine Niko Jež. – V: *Ramovšev zbornik*. – Ljubljana : Slavistično društvo Slovenije, 1994. – Str. 385-391. – (Obdobja ; 12) (Slavistična revija; 42, št. 2/3).
- Slovo od jeseni / Stanisław Ignacy Witkiewicz ; [prevod in spremna beseda Niko Jež]. – V Ljubljani : Cankarjeva založba, 1994. – 415 str. – (Zbirka XX. stoletje).
- Tone Pretnar kot verzolog / Lucylla Pszczołowska ; prevedel Niko Jež. – *Jezik in slovstvo* 39, 1993/94, št. 4, str. 137-140.

1995**B**

Literatura i tożsamość Europy. – *Kurier Szczeciński*, 14. okt. 1995, str. 10.

Odtis duha časa. – *Razgledi* 44, 14. apr. 1995, št. 8, str. 36.

O knjigi: Libuše Moníková: Fasada (1994).

Poljsko-slovenski odnosi. Kulturni odnosi. Gledališče. – V: *Enciklopedija Slovenije*. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 1995. – Zv. 9, str. 120-121.

Ilustr. – Podpis N. Je.

Poljsko-slovenski odnosi. Kulturni odnosi. Književnost / R[ozka]. Št[efan]., N[iko] Je[ž]., U[rszula]. Kow[alska]. – V: *Enciklopedija Slovenije*. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 1995. – Zv. 9, str. 114-120.

Ilustr.

Polonistika. – V: *Enciklopedija Slovenije*. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 1995. – Zv. 9, str. 123-124.

Ilustr. – Podpis N. Je.

D

Hlačke Eve Braun : (odlomek) / Krzysztof Bielecki ; prevedel Niko Jež. – V: *Vilenica 95*. – Ljubljana : Društvo slovenskih pisateljev, 1995. – Str. 85-86.

Vzpor. polj. besedilo ter prevoda v slov. in angl.

Poglavja o dihu : navodilo / Jovica Aćin ; prevedel Niko Jež. – V: *Vilenica 95*. – Ljubljana : Društvo slovenskih pisateljev, 1995. – Str. 50-51.

Preobrazba / Dariusz Bittner ; prevedel Niko Jež. – V: *Vilenica 95*. – Ljubljana : Društvo slovenskih pisateljev, 1995. – Str. 94-97.

Vzpor. polj. besedilo ter prevoda v slov. in angl.

E

Nikolaj Jež, mag. nov. slov. knjiž., prof. slov. in prim. knjiž., lekt. za poljski jezik. – V: *Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev, znanstvenih delavcev in sodelavcev*. – Ljubljana : Univerza, 1995. – 4. knj., 1. del, str. 187-188.

1996**A**

»Noce i dnie« w przekładzie F. Vodnika / Tone Pretnar, Niko Jež. – V: *Księga kaliska : w stulecie urodzin Marii Dąbrowskiej*. – Kalisz : Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1996. – Str. 182-189.

Vsebuje tudi sonet, v slov. in prevodu v polj., posvečen M. Dąbrowski, ki ga je napisal Tone Pretnar.

Razvojna dinamika slovensko-poljskih stikov. – V: *Zbornik predavanj / 32. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, 24. 6. –13. 7. 1996. – Ljubljana : Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1996. – Str. 129-137.

B

Adam Zagajewski: »Ugašanje profetizma bo dolgotrajno.« / [pogovarjal se je]

Niko Jež. – *Razgledi* 45, 18. sep. 1996, št. 17, str. 2-7.

Portreti.

Iz beležnice odštekanega dopisnika. – *Dialogi* 32, 1996, št. 5/6, str. I.

Uvod. – Priloga Branje: Poljska literatura devetdesetih.

Jan Wierzbicki. – *Delo* 38, 24. avg. 1996, št. 195, str. 6.

O vrzelih v nekem članku : ugovori in pripombe. – *Delo* 38, 25. jan. 1996, št. 20, str. 15.

Ob članku Franca Jakopina: Precejšnje vrzeli na filološkem področju v *Delu* 38, 4. jan. 1996, št. 2.

Pesem o skitem Bogu. – V: *Joannes Paulus: Ljubezen mi je vse razodela*. – V Tržiču : Zavod za kulturo in izobraževanje, 1996. – Str. I-IV.

Prepesnjevanje poljske poezije. – *Razgledi* 45, 17. apr. 1996, št. 8, str. 29.

Slovanska knjiga hrepenenja ; Karol Wojtyła v slovenskih prevodih ; Viri. – V: *Joannes Paulus: Pred zlatarno*. – Celje : Mohorjeva družba, 1996. – Str. 91-95. – (Zbirka Neminljivi ; 2).

Vračanje v mitsko pokrajino mladosti. – *Delo* 38, 12. sep. 1996, št. 211, str. 13.

Nadnasl.: Nagrajenec letošnje Vilenice. – Vsebuje tudi pesem Mistika za začetnike Adama Zagajewskega v prevodu Nika Ježa.

Vsi se rodimo brez vaje. – *Delo* 38, 10. okt. 1996, št. 235, str. 16.

Nadnaslov: To se je moralo zgoditi ... – O Nobelovi nagrajenci Wisławi Szymborski. – Vsebuje tudi pesem Nič se dvakrat Wisławe Szymborske, ki jo je prevedla Rozka Štefan.

Wisława Szymborska, letošnja Nobelova nagrajenska. – *Sodobnost* 44, 1996, št. 11/12, str. 1027-1030.

C

Ljubezen mi je vse razodela / Karol Wojtyła ; zbral, uredil in spremno besedilo napisal Niko Jež ; prevedli Tone Pretnar, Lojze Krakar, Klemen Pisk, Niko Jež. – V Tržiču : Zavod za kulturo in izobraževanje Tržič, 1996. – [IV], 21 str.

Urednik, soprevajalec in pisec spreme besede.

Poljska literatura devetdesetih / [izbral Niko Jež ; prevedel Niko Jež ... et al.]. – *Dialogi* 32, 1996, št. 5/6, str. I-LXIV.

Izšlo v prilogi Branja: Poljska literatura devetdesetih. – Urednik in prevajalec.

D

Častim te, dehteče seno ; Ko se ti zrcali ; Obrežja, polna tišine / Karol Wojtyła ; prevedel Niko Jež. – *Delo* 38, 16. maj 1996, št. 111, str. 14.

Književni listi.

Pesniki ; Nespečnost 1990 / Tomasz Jastrun ; prevedel Niko Jež. – *Dialogi* 32, 1996, št. 5/6, str. VI.

Izšlo v prilogi Branje: Poljska literatura devetdesetih. – Vsebuje tudi biografske podatke o avtorju.

- Pogovor s Friedrichom Nietzschejem ; Sprememba / Adam Zagajewski ; prevedel Niko Jež. – *Dialogi* 32, 1996, št. 5/6, str. II-III.
- Izšlo v prilogi Branje: Poljska literatura devetdesetih. – Vsebuje tudi biografske podatke o avtorju.
- Pogovor z integristom / Adam Michnik ; prevedel Niko Jež. – *Nova revija* 15, 1996, št. 170/171, str. 225-230.
- Slovensko-poljski slovar : (nekatera vprašanja in rešitve) / Božena Ostromečka-Fračzak ; [prevedel Niko Jež]. – *Jezik in slovstvo* 41, 1995/96, št. 4, str. 199-206.
- [Wiersze = Pesmi = Poems] / Adam Zagajewski ; [v slov. prevedli Mladen Pavičić, Niko Jež, Jana Unuk, Jasmina Šuler-Galos]. – V: *Vilenica* 96. – Društvo slovenskih pisateljev, 1996. – Str. 25-80.
- Vsebuje polj. besedilo in prevode pesmi v slov. in angl. – Avtoportret ; Kitajska pesem ; Trenutek ; Degas: Klobučarska delavnica ; Za M. ; Elegija ; Pismo bralca ; Nizozemski slikarji ; Mistika za začetnike ; Školjka ; Rastlinjak ; Sprememba ; Pogovor s Friedrichom Nietzschejem ; Konec poletja ; Begunci ; V tujih mestih: Zbigniewu Herbertu ; Septembrsko popoldne v opuščenih vojašnicah / prevedel Niko Jež. Platno / prevedla Mladen Pavičić in Niko Jež.

E

- Tankočutno pesniško iskanje : Karol Wojtyła kot ga malo poznamo / [z Nikom Ježem se je pogovarjala] Lea Mencinger. – *Gorenjski glas* 49, 10. maj 1996, št. 37, str. 10.

1997

A

- Bežeci Orfej. – V: *Adam Zagajewski: Mistika za začetnike*. – Ljubljana : Cankarjeva založba : Društvo slovenskih pisateljev, 1997. – Str. 101-115. – (Zbirka Vilenica).
- Glonar kot prevajalec. – *Glasnik Slovenske matice* 22, 1997, št. 1/2, str. 39-44.
- Nasl. v kazalu: Prevajalsko delo Jožeta Glonarja in Reymontovi Kmetje.
- Jubileusz profesor Rozki Štefan – lektorki języka polskiego w Uniwersytecie w Lublinie. – *Acta Universitatis Lodziensis. Folia litteraria anglica* 9, 1997, str. 93-105.
- Typologia slovinsko-pol'skich literarnych vztahou pred drugou svetovou. – V: *Slovensko-pol'ské jazykové a literárne vzťahy* : zbornik prac z mezinarodnej vedeckej konferencie v Bratislave. – Bratislava : T. R. I. Médium, 1997. – Str. 146-155.
- Vladimir Bartol w kontekście środkowoeuropejskim. – V: *Ponowoczesność a tożsamość*. – Katowice : Wydawnictwo OK SPP, 1997. – Str. 177-184.

B

- Nisem hotel uničiti komunistov : z Adamom Michnikom o tem, kar tare Slovenijo in Poljsko / pogovarjala sta se Miha Kovač in Niko Jež. – *Delo* 47, 24. maj 1997, št. 138, str. 15.

Sobotna priloga.

Lektorat poljskega jezika. V: *Oddelek za slovanske jezike in književnosti na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani*. – [Ljubljana : Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti], 1997. – Str. 18.

Slovanska knjiga hrepenenja. Karol Wojtyła v slovenskih prevodih. Viri. – V: *Johannes Paulus : Pred zlatarno*. – Celje : Mohorjeva družba, 1997. – Str. 91-95. (Zbirka Neminljivi ; 2).

Umiritev kompasa / Niko Jež. – *Razgledi* 46, 5. mar. 1997, št. 5, str. 29.

O pesniški zbirki Leopolda Staffa, ki je leta 1996 izšla v zbirki *Lirika*.

C

Mistika za začetnike : [izbrane pesmi] / Adam Zagajewski ; zbral in uredil [in spremni esej napisal] Niko Jež ; [prevedli Niko Jež ... et al.]. – Ljubljana : Cankarjeva založba : Društvo slovenskih pisateljev, 1997. – 117 str. – (Zbirka Vilenica).

Urednik, prevajalec in pisec spremne besede.

D

Deus ex / Olga Tokarczuk ; prevedel Niko Jež. – V: *Vilenica 97*. – Ljubljana : Društvo slovenskih pisateljev, 1997. – Str. 374-376.

Na str. 371-373 polj. besedilo, na str. 377-380 prevod v angl.

Hanemann / Stefan Chwin ; prevedel Niko Jež. – V: *Vilenica 97*. – Ljubljana : Društvo slovenskih pisateljev, 1997. – Str. 108-110.

Na str. 104-107 polj. besedilo, na str. 111-114 prevod v nem.

Pesmi Gitice Jakopin (1928–1996) / Božena Tokarz ; prevedel Niko Jež. – *Jezik in slovstvo* 43, 1997/98, št. 1/2, str. 33-36.

Skušnjavec našega časa / Adam Michnik ; [prevod in izbor Niko Jež]. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 1997. – 335 str. – (Zbirka Kultura / Mladinska knjiga).

Žametna restavracija / Adam Michnik ; [prevedel Niko Jež]. – *Nova revija* 16, 1997, št. 182, str. 150-161.

1998

A

Joža Glonar jako tłumacz literatury polskiej. – V: *Między oryginałem a przekładem. 4 : Literatura polska w przekładzie*. – Kraków : Księgarnia Akademicka, 1998. – Str. 41-46.

Na tej ladji sem se vrnil na Poljsko. – V: *Witold Gombrowicz: Trans-Atlantik*. – V Ljubljani : Cankarjeva založba, 1998. – Str. 129-145. – (Zbirka XX. stoletje).

Primerjalno slovansko jezikoslovje : študijski program z literaturo / [uredila] Alenka Šivic Dular ; [sestavili] Alenka Šivic Dular, Janez Zor, Niko Jež, Albinca Lipovec, Andrej Rozman, Viktorija Menkadžieva, Dragi Stefanija, Erika Mihevc

Gabrovec, Janez Orešnik. – Ljubljana : Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1998. – 38 str.

Vsebuje tudi sezname študijske literature.

B

Beseda o avtorju. – V: *Tone Pretnar: Prešeren in Mickiewicz*. – Ljubljana : Slovenska matica, 1998. – Str. 196-197. – (Razprave in eseji ; 41).

O knjigi: Tone Pretnar: Prešeren in Mickiewicz (1998).

Najžlahtnejše prepesnitve. – *Delo* 40, 1. okt. 1998, št. 227, str. 13.

Nadnaslov: Ob 85-letnici profesorice Rozke Štefan.

»Tak hočem biti za vas«. – *Razgledi*, 11. nov. 1998, št. 21, str. 24.

Ilustr. – O knjigi Witold Gombrowicz: Dnevnik (1998).

Verzološka primerjalna monografija. – *Razgledi*, 5. avg. 1998, št. 15, str. 19.

O knjigi: Tone Pretnar: Prešeren in Mickiewicz (1998).

D

Prešeren in Mickiewicz : o slovenskem in poljskem romantičnem verzu / Tone Pretnar ; [prevedla Mladen Pavičić I.–V. poglavje, Niko Jež VI. –X. poglavje in uvod]. – Ljubljana : Slovenska matica, 1998. – 198 str. – (Razprave in eseji ; 41).

Tone Pretnar kot verzolog / Lucylla Pszczołowska: str. 3-11. – Beseda o avtorju / Niko Jež: str. 196-197.

Trans-Atlantik / Witold Gombrowicz ; [prevod in spremna beseda Niko Jež]. – V Ljubljani : Cankarjeva založba, 1998. – 144 str. – (Zbirka XX. stoletje).

E

Jež, Niko. – V: *Modrov zbornik* : bio- in bibliografije članov DSKP, izbrani biografski podatki in izbirne bibliografije prevodov. – Ljubljana : Društvo slovenskih književnih prevajalcev, 1998. – Str. 73-74. – (Zbornik Društva slovenskih književnih prevajalcev ; 23).

1999

A

Prevajalka Rozka Štefanova. – V: *Prevod uglasbenih besedil = Translation of texts set to music. Prevod trubadurske lirike = Translation of troubadour lyrics*. – Ljubljana : Društvo slovenskih književnih prevajalcev = Association of Slovene literary translators, 1999. – Str. 176-190. – (Zbornik društva slovenskih književnih prevajalcev ; 24).

Na str. 180-190: Bibliografija Rozke Štefanove.

B

O preživelosti dvorov in trdoživosti cesarjev : pogovor z Ryszardom Kapuścińskim o romanu Cesar / [pogovarjal se je] Niko Jež. – *Delo* 41, 2. dec. 1999, št. 280, str. 19.

Portret.

Papež Wojtyła – pesnik. – *Družina* 48, 12. sep. 1999, št. 36, str. 10.

Poljska poezija 90-ih let. – *Mentor* 19, 1999, št. 8/9, str. 76.

Uvodno besedilo o poljski poeziji 90-ih let. – Nasl. iz kazala.

Štefan, Rozka. – V: *Enciklopedija Slovenije*. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 1999. – Zv. 13, str. 138.

Podpis N. Je.

Tokarz, Božena. – V: *Enciklopedija Slovenije*. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 1999. – Zv. 13, str. 269.

Podpis N. Je.

Uvodna beseda. – V: *Karol Wojtyła: Beseda mi je vse razodela*. – Ljubljana : Belart, 1999. – Str. 5–7.

D

Cesar / Ryszard Kapuściński ; prevedel Niko Jež. – Ljubljana : Cankarjeva založba, 1999. – 218 str. – (Zbirka S poti).

Dramska gledališča povojnega petdesetletja / Elżbieta Wysińska ; prevedel Niko Jež. – V: *Sodobno poljsko gledališče*. – Ljubljana : Slovenski gledališki muzej, 1999. – Str. 9-34. – (Dokumenti Slovenskega gledališkega muzeja ; 35, št. 72/73).

Izbrana vprašanja staropoljske in staroslovenske leksikografije : (Jan Mączyński 1564–Matija Kastelec 1680) / Leszek Moszyński ; iz poljščine prevedel Niko Jež. – *Slavistična revija* 47, 1999, št. 1, str. 109-121.

Ljubezen mi je vse razodela / Karol Wojtyła ; [prevod in uvodna beseda Niko Jež]. – Ljubljana : Belart, 1999. – 128 str.

Prevedeno po: Poezije i dramaty. – Podatek o prevajalcu in piscu spremne besede v CIP-u. – Literarna dela Karola Wojtyła v slovenskih prevodih: str. 121.

Teorija gledališča / Danuta Kuźnicka ; prevedel Niko Jež. – V: *Sodobno poljsko gledališče*. – Ljubljana : Slovenski gledališki muzej, 1999. – Str. 83-94. – (Dokumenti Slovenskega gledališkega muzeja ; 35, št. 72/73).

E

Mag. nov. slov. knjiž. Nikolaj Jež, prof. slov. in prim. knjiž., viš. pred. za poljski jezik. – V: *Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev, znanstvenih delavcev in sodelavcev*. – Ljubljana : Univerza, 1999. – 5. knj., 3. del, str. 2445.

2000

A

Proza Stanisława I. Witkiewicza i Vladimira Bartola w perspektywie porównawczej. – Sosnowiec : [N. Jež], 2000. – 256 f.

Ilustr. – Doktorska disertacija (Uniwersytet Śląski w Katowicach. Wydział filologiczny).

B

Relativnost lepote in nedoločljivost zvestobe : Sovretova nagrada / Suzana Koncut, Niko Jež. – *Delo* 42, 8. jun. 2000, št. 131, str. 16.

Portreta. – Vsebuje mnenji nagrajencev.

D

Dve oceni Slovensko-poljskega slovarja. – *Jezik in slovstvo* 45, 1999/2000, št. 3, str. 99-105.

Vsebuje: Božena Ostromečka-Frączak, Tone Pretnar: Slovensko-poljski slovar. Słownik słoweńsko-polski, Ljubljana 1996, s. VIII + 635. / Franciszek Sławski ; prevedel Niko Jež: str. 99-102.

Božena Ostromečka-Frączak, Tone Pretnar: Slovensko-poljski slovar/Słownik słoweńsko-polski, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1996, s. VIII + 635. / Wiktor Jarosław Darasz ; prevedel Niko Jež: str. 103-105.

E

Ciril Kosmač : ime svetovne literature / Jasna Čebren ... [et al.] ; [pogovarjala se je] Majda Suša. – *Primorske novice* 53, 10. okt. 2000, št. 81, str. 12.

Med intervjujanci tudi Niko Jež.

Mag. Niko Jež (Zabukovica 20. 7. 1948). – V: *Zbornik : 1919–1999*. – Ljubljana : Filozofska fakulteta, 2000. – Str. 258.

Tesne vezi slovenskega in poljskega duha. – *Družina* 49, 2. jun. 2000, št. 27, str. 9.

Portret. – Izšlo v rubriki Naš pogovor. – S profesorjem za poljski jezik, prevajalcem in Sovretovim nagrajencem za leto 2000 Nikom Ježem se je pogovarjal Jože Zdravec.

2001

A

Tematsko-oblikovne inovacije Bartolove proze. – V: *Słowiańszczyzna w kontekście przemian Europy końca XX wieku*. – Katowice : Śląsk, 2001. – Str. 84-93.

B

Nova poljska proza. »Barbari v supermarketu«. – *Literatura* 13, 2001, št. 125/126, str. 51-52.

D

Bildungsroman : (odlomek) / Krzysztof Varga ; prevedel Niko Jež. – *Literatura* 13, 2001, št. 125/126, str. 118-124.

Na str. 124 bio- in bibliografski podatki o avtorju.

Iz knjige skominov / Manuela Gretkowska ; prevedel Niko Jež. – *Literatura* 13, 2001, št. 125/126, str. 115-117.

Na str. 117 bio- in bibliografski podatki o avtorici.

Na sever / Andrzej Stasiuk ; prevedel Niko Jež. – *Literatura* 13, 2001, št. 125/126, str. 53-61.

Na str. 61 bio- in bibliografski podatki o avtorju.

Prešernova ljubezenska lirika v poljskih prevodih / Božena Tokarz ; iz poljščine prevedel Niko Jež. – V: *Prevajanje Prešerna. Prevajanje pravljic*. – Ljubljana : Društvo književnih prevajalcev Slovenije, 2001. – Str. 70-79. – Zbornik Društva slovenskih književnih prevajalcev ; 26).

Zarje in zore : (odlomek) / Piotr Szewc ; prevedel Niko Jež. – *Literatura* 13, 2001, št. 125/126, str. 88-93.

Na str. 93 bio- in bibliografski podatki o avtorju.

2002

A

Obraz w dyskursie autorskim : ze strategii narracji Vladimira Bartola. – V: *Dwudziestowieczna ikonosfera w literaturach europejskich*. – Katowice : Śląsk, 2002. – Str. 242-249.

Vojeslav Molè – dvosmerno delovanje med Krakovom in Ljubljano. – V: *Ustvarjalnost Slovencev po svetu / 38. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, 24. 6.–13. 7. 2002. – Ljubljana : Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 2002. – Str. 133-146.

B

Čop je v Lvovu plemiče učil angleščino. – *Delo* 44, 16. sep. 2002, št. 213, str. 1. Književni listi.

Darasz [Dáraś], Zdzisław. – V: *Enciklopedija Slovenije*. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 2002. – Zv. 16, str. 36.

Podpis N. Je.

Medalja in kroglja vedno zadeneta napačne prsi : Hviezdoslavova nagrada Andreju Rozmanu / [spráševal je] Niko Jež. – *Delo* 44, 4. feb. 2002, št. 28, str. 7.

Portret. – Književni listi.

Pribesedilje kot sredstvo inovacije v poljski in slovenski prozi med obema vojnama : (Stanisław I. Witkiewicz in Vladimir Bartol) = Paratextual elements as a mean of innovation in Polish and Slovene prose between the two wars : Stanisław I. Witkiewicz and Vladimir Bartol) = Paratekst kak sredstvo novatorstva v pol'skoj i slovenskoj mežvoennoj proze : (Stanislav Vitkievič i Vladimir Bartol). – V: *Slovenski roman : povzetki predavanj* = Slovene novel : summaries = Slovenskij roman : rezjume dokladov. – Ljubljana : Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 2002. – Str. 16. – (Obdobja. Metode in zvrsti ; 21).

Lat. in cir.

D

Esteticizem, antiesteticizem, anestheticizem – odsev pluralizma vrednot sodobne estetike v stilu poljske proze konca 20. stoletja / Božena Witosz ; [iz poljščine prevedel Niko Jež]. – *Slavistična revija* 50, 2002, št. 4, str. 435-445.

Historizem v raziskovanju slovenskega jezika, literature in kulture : ob 80-letnici Oddelka za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani / Mednarodni simpozij Obdobja – Metode in zvrsti, Ljubljana 9.–11. december 1999, uredila Aleksandra Derganc ; prevodi Margaret Davis ... [et al.]. – Ljubljana : Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 2002. – 706 str. – (Obdobja ; 18).

Med prevajalci besedil tudi Niko Jež.

Ideja romantične pesnitve / Božena Tokarz ; prevedla Andrej Šurla in Niko Jež. – V: *Romantična pesnitev*. – Ljubljana : Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 2002. – Str. 33-42. – (Obdobja ; 19).

Literarno-kulturni kodi v pesniškem jeziku najnovejše poljske lirike / Elżbieta Dąbrowska ; [iz poljščine prevedel Niko Jež]. – *Slavistična revija* 50, 2002, št. 4, str. 447-459.

Predvsem bode v oči svetloba / Ryszard Kapuściński ; izbral in prevedel Niko Jež. – *Delo* 44, 8. jul. 2002, št. 154, str. 5-7.

Književni listi. – Ilustr. – Vsebuje prevode odlomkov iz avtorjeve nove knjige Ebenovina.

2003

B

Igra z resničnostjo in ljubeznijo. – V: *Antoni Libera: Madame*. – Ljubljana : Cankarjeva založba, 2003. – Str. 411-415. – (Moderni klasiki ; 16).

Junak kot mera in namera. – *Delo* 45, 28. apr. 2003, št. 97, str. 1.

Književni listi.

Problemi leposlovnega prevajanja. – V: *Perspektive slovenistike ob vključevanju v Evropsko zvezo*. – Ljubljana : Slavistično društvo Slovenije, 2003. – Str. 186-187. – (Zbornik Slavističnega društva Slovenije ; 14).

Slovenski veliki leksikon / urednika Marta Kocjan-Barle, Drago Bajt. – 1. izd., 1. natis. – Ljubljana : Mladinska knjiga Založba, 2003. – [1. zv.]: A–G. – 693 str. Ilustr. – Med avtorji tudi Niko Jež.

Walenrodizem in črtomirovstvo : idejne preobrazbe dveh literarnih mitov. – V: *Zbornik povzetkov* / 13. mednarodni slavistični kongres, Ljubljana, 15.–21. avgusta 2003. – Ljubljana : ZRC SAZU, Založba ZRC, 2003. – 2. del, str. 195.

C

Jezik in slovstvo. – Ljubljana : Slavistično društvo.

Član uredniškega odbora od letn. 48, 2003, št. 1 dalje.

D

Ebenovina / Ryszard Kapuściński ; prevedel Niko Jež. – Ljubljana : Cankarjeva založba, 2003. – 353 str. – (Zbirka S poti).

Madame / Antoni Libera ; prevod [in spremna beseda] Niko Jež. – Ljubljana : Cankarjeva založba, 2003. – 415 str. – (Moderni klasiki ; 16).

Šahinšah : (odlomek) / Ryszard Kapuściński ; [prevedel Niko Jež]. – *Literatura* 15, 2003, št. 141, str. 55-67.

Prevod dela: Szachinszach. – Na str. 54 avtorjeva fotografija.

Terminal : [odlomek] / Marek Bieńczyk ; prevedel Niko Jež. – V: *Vilenica 2003*. – Ljubljana : Društvo slovenskih pisateljev = Slovenian Writers's Association, 2003. – Str. 68-71.

Vzpor. slov. prevod in polj. besedilo.

E

Trans-Atlantik v prevodu Nika Ježa / Božena Tokarž. – V: *Slovenski roman*. – Ljubljana : Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2003. – Str. 557-566. – (Obdobja ; 21).

2004

B

Ne nasedajmo »lažnim prijateljem« : na Filozofski fakulteti študij zahodnoslovenskih jezikov. – *Šolski razgledi* 55, 7. feb. 2004, št. 3, str. 4.

Nikar me, prosim, ne živcirajte! : poljski pisatelj Paweł Huelle / [pogovarjal se je] Niko Jež. – *Delo* 46, 4. avg. 2004, št. 180, str. 10.

Portret. – Tudi prevajalec.

Slovenski veliki leksikon / urednika Marta Kocjan-Barle, Drago Bajt. – 1. izd., 1. natis. – Ljubljana : Mladinska knjiga Založba, 2004. – [2. zv.]: H–O. – 833 str.

Ilustr. – Med avtorji tudi Niko Jež.

Studium v prevodu. – *Apokalipsa*, 2004, št. 82, str. 3-5.

O medliterarnem sodelovanju poljske revije Studium in slovenske revije Apokalipsa.

D

Božja iskra / Wojciech Kuczok ; prevedel Niko Jež. – *Apokalipsa*, 2004, št. 82, str. 95-101.

Dedek ; Metrum / Agnieszka Kuciak ; prevedla Silvana Nuhijev in Niko Jež. – *Apokalipsa*, 2004, št. 82, str. 37-38.

Hasta la vista Škodniki! / Jan Krasnowolski ; prevedel Niko Jež. – *Apokalipsa*, 2004, št. 82, str. 102-110.

Zgodba iz še ne objavljene zbirke Kletka.

- Karambol Mesa Verde / Maciej Dajnowski ; prevedel Niko Jež. – *Apokalipsa*, 2004, št. 82, str. 79-81.
- Karolina / Krzysztof Varga ; prevedel Niko Jež. – V: *Vilenica 2004*. – Ljubljana : Društvo slovenskih pisateljev, 2004. – Str. 330-335.
- Vzpor. slov. prevod in poljsko besedilo. – Na str. [328-329] avtorjevi bio- in bibliografski podatki ter fotografija.
- Kurirčka na kolesu / Paweł Huelle ; prevedel Niko Jež. – Delo 46, 7. avg. 2004, št. 183, str. 13-14.
- Ilustr. – Tiskano v obliki knjižnih strani (str. 1-15).
- Kurirčka na kolesu / Paweł Huelle ; [prevedel Niko Jež]. – V: *Poletje v zgodbi*. – V Ljubljani : Delo : Cankarjeva založba, 2004. – [Knj.] 3, str. 109-123.
- Na str. 108 avtorjeva fotografija ter bio- in bibliografski podatki.
- [Pesmi] / Maciej Woźniak ; prevedel Niko Jež. – *Apokalipsa*, 2004, št. 82, str. 31-36.
- Vsebuje tudi kratko biografijo pesnika. – Vsebina: VI. (St. Jacobs Kerk zgodaj zjutraj) ; VII. (Avtocesta v Nemčiji. Vrnitev) ; Ko bom umrl, se mi boš sanjala ; Sylvia Plath, razglednica brez razgleda Tedu Hughesu.
- Poroka / Witold Gombrowicz ; prevedel Niko Jež. – Ljubljana : Slovensko mladinsko gledališče, 2004. – 91 f.
- Strojep. avtogr.
- Sen in identiteta / Michał Paweł Markowski ; prevedel Niko Jež. – *Apokalipsa*, 2004, št. 82, str. 159-164.
- V grozi / z Wojciechom Kuczokom se je pogovarjala Ola Wojtkiewicz ; prevedel Niko Jež. – *Apokalipsa*, 2004, št. 82, str. 165-169.
- Prevod intervjuja.
- Zapiski doktorja Knabla o boju z razvado / Łukasz Kaniewski ; prevedel Niko Jež. – *Apokalipsa*, 2004, št. 82, str. 82-94.

2005

B

- Izhodišča za okroglo mizo o pomenu in vlogi študija zahodnoslovanskih jezikov in književnosti. – V: *Vloga meje* : madžarsko-slovenska razmerja, slovenistika na sosednjih univerzah, zahodnoslovanski študiji, izbor šolskega berila, humanistika in družboslovje v Pomurju. – Ljubljana : Slavistično društvo Slovenije, 2005. – Str. 97-99. – (Zbornik Slavističnega društva Slovenije ; 16).
- Rodna Evropa in roman Kozmos : iz poljske književnosti. – Delo 47, 26. jan. 2005, št. 21, str. 13.
- Izšlo v rubriki Moj predlog za prevod.

Slovenski veliki leksikon / urednika Marta Kocjan-Barle, Drago Bajt. – 1. izd., 1. natis. – Ljubljana : Mladinska knjiga Založba, 2005. – [3. zv.]: P-Ž. – 693 str. Ilustr. – Med avtorji tudi Niko Jež.

D

Ideja integralov v Kosovelovi poeziji / Božena Tokarz ; iz poljščine prevedel Nikolaj Jež. – V: *Kosovelova poetika = Kosovel's poetics*. – Ljubljana : Slovensko društvo za primerjalno književnost, jun. 2005. – Str. 35-43. – (Primerjalna književnost ; 28, pos. št. = spec. issue).

Izšlo tudi v angl. prevodu: The idea behind the integrals in Kosovel's poetry, str. 163-173.

Obrežja polna tišine ; Igralec / Joannes Paulus II ; prevedel Niko Jež. – *Delo* 47, 3. apr. 2005, pos. št., str. 8-9.

Izšlo v okviru prispevka Dejan Pušenjak: Podpis Janez Paulus II. – jamstvo za uspešnico.

Trenutek / Wisława Szymborska ; prevedel Niko Jež. – Ljubljana : Društvo Apokalipsa, 2005. – 43 str. – (Zbirka Fraktal ; 16).

O avtorici na zavihku ov.

Vezljivost poljskih glagolov s predpono w(e)- in slovenskih glagolov s predpono v- / Maria Wtorkowska ; prevedel Nikolaj Jež. – *Jezikoslovni zapiski* 11, 2005, št. 2, str. 105-112.

2006

A

Spominška knjiga kot izkušnja z resničnostjo. – V: *Miron Białoszewski: Spominška knjiga iz varšavske vstaje* : [1944 : roman]. – Ljubljana : LUD Šerpa, 2007. – Str. 229-236. – (Zbirka Klasična šerpa ; 06).

»W świecie polskiego piśmennictwa budzi się teraz nowe życie«. – V: *Literatura polska w świecie : zagadnienia recepcji i odbioru*. – Katowice : Wydawnictwo Gnome, 2006. – Str. 67-74.

D

Magičnost resničnosti v slovenskih in poljskih kratkih pripovednih oblikah / Božena Tokarz ; iz poljščine prevedel Nikolaj Jež. – V: *Slovenska kratka pripovedna proza*. – Ljubljana : Filozofska fakulteta. Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, 2006. – Str. 475-484. – (Obdobja ; 23. Metode in zvrsti).

Slovnične kategorije v prevodu na primeru slovenskih in poljskih prevodov. 1. del. Glagol / Božena Tokarz ; prevedel Niko Jež. – V: *Prevajanje besedil iz prve polovice 20. stoletja = Translation of texts from the first half of the 20th century*. – Ljubljana : Društvo slovenskih književnih prevajalcev = The Association of Slovene Literary Translator, 2006. – Str. 215-226. – (Zbornik Društva slovenskih književnih prevajalcev ; 31) (Obdobni pristop ; 5).

Spominska knjiga iz varšavske vstaje : [1944 : roman] / Miron Białoszewski ; prevedel Niko Jež. – Ljubljana : LUD Šerpa, 2006. – 236 str. – (Zbirka Klasična šerpa ; 06).

Širjenje pogovornega jezika in umikanje narečja kot značilna težnja sodobne poljščine / Jacek Warchala ; prevedla Karmen Kenda-Jež in Niko Jež. – *Jezik in slovstvo* 51, 2006, št. 3/4, str. 123-139.

2007

A

Zgubljeni v resničnosti Kozmosa. – V: *Witold Gombrowicz: Kozmos*. – Ljubljana : Cankarjeva založba, 2007. – Str. 135-143. – (Moderni klasiki ; 42).

B

Slovenski veliki leksikon / urednika Marta Kocjan-Barle, Drago Bajt. – 1. izd., 1. natis – Ljubljana : Mladinska knjiga, 2007. – 12 zv.

Ilustr. – Med avtorji tudi Niko Jež.

D

Kozmos / Witold Gombrowicz ; prevod Karmen in Niko Jež ; [spremna beseda Niko Jež]. – Ljubljana : Cankarjeva založba, 2007. – 143 str. – (Moderni klasiki ; 42).

2008

B

Srednjeevropska univerzitetna ponudba. – *Glasoffil* 5, 2008, št. 13, str. 5.

2009

A

Literatura v prepletu z resničnostjo. – V: *Wojciech Kuczok: Gnoj*. – Radovljica : Didakta, 2009. – Str. 145-151. – (Zbirka Gostosevci).

Lovorov venec zmage in žalost zmagoslavja : Tine Debeljak in slovenska polonistika v diaspori. – V: *Kazimierz Wierzyński: Olimpijski venec*. – Škofja Loka : Muzejsko društvo : Knjižnica Ivana Tavčarja, 2009. – Str. 73-100. – (Loški razgledi. Doneski ; 20) (Bibliografije pomembnih osebnosti s Škofjeloškega ; 3).

Laur olimpijski i smutek zwycięstwa : Tine Debeljak i polonistyka w diasporze : streszczenie / Niko Jež ; przełożyła Joanna Sławińska: str. 105-110.

O anachronizmie dworów, żywotności cesarzy i trwałych wartościach / ze słoweńskiego przełożyła Joanna Pomorska. – V: *Podróże z Ryszardem Kapuścińskim*. – Kraków : Znak, 2009. – Str. 177-195.

O avtorju: str. 196.

Potovati s Kapuścińskim. – V: *Ryszard Kapuściński: Potovanja s Herodotom*. – Ljubljana: Modrijan, 2009. – Str. 243-254. – (Poteze).

B

Oddelek za slavistiko. – V: *Zbornik Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani : 1919–2009*. – V Ljubljani : Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2009. – Str. 396-406.

Opombe k pesmim. – V: *Kazimierz Wierzyński: Olimpijski venec*. – Škofja Loka : Muzejsko društvo : Knjižnica Ivana Tavčarja, 2009. – Str. 101-104. – (Loški razgledi. Doneski ; 20) (Bibliografije pomembnih osebnosti s Škofjeloškega ; 3).

C

Olimpijski venec / Kazimierz Wierzyński ; prevod in uvod Tine Debeljak ; [urednik Nikolaj Jež ; z izvirnimi linorezi opremila Bara Remec]. Gradivo za bibliografijo Tineta Debeljaka / Rozina Švent. – Škofja Loka : Muzejsko društvo : Knjižnica Ivana Tavčarja, 2009. – 214 str. – (Loški razgledi. Doneski ; 20) (Bibliografije pomembnih osebnosti s Škofjeloškega ; 3).

D

Gnoj / Wojciech Kuczok ; prevedel [in] spremna beseda Nikolaj Jež. – Radovljica : Didakta, 2009. – 151 str. – (Zbirka Gostosevci).

Iz spominov / Wisława Szymborska ; prevedel Nikolaj Jež. – *Delo* 51, 7. okt. 2009, št. 232, str. 18.

Potovanja s Herodotom / Ryszard Kapuściński ; prevedel in spremno besedo napisal Nikolaj Jež. – Ljubljana : Modrijan, 2009. – 254 str. – (Poteze).

E

Doc. dr. Nikolaj Jež (Zabukovica, 1948). – V: *Zbornik Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani : 1919–2009*. – V Ljubljani : Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2009. – Str. 410-411.

»V poljščini je vpisana njena kulturna zgodovina« / pogovor z doc. dr. Nikom Ježem [je pripravila] K[ristina]. Z[ajc]. – *Glasoffil* 6, 2009, št. 16, str. 20-21.

2010

A

Literatura polska w kontekście innego kręgu kulturowego. – *Acta Universitatis Lodzianis. Kształcenie Polonistyczne cudzoziemców* 17, 2010, str. 385-393.

Mniej znane polonica u Słoweńców. – V: *Polonistyka bez granic / IV kongres polonistyki zagranicznej, Uniwersytet Jagielloński, 9-11 października 2008 g.* – Kraków : Universitas, cop. 2010. – Str. 201-209.

C

Pontes academici. – Ljubljana : Znanstvena založba Filozofske fakultete ; V Praze : Filozofická fakulta, Univerzita Karlova ; Bratislava : Filozofická fakulta, Univerzita Komenského ; W Krakowie Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagellońskiego, 2010–

Glavni urednik zbirke.

Przekłady Literatur Słowiańskich. – Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2009–

Član uredniškega odbora od leta 2010 dalje.

2011

A

Czesław Miłosz – pričevalec stoletja in njegov odmev pri Slovencih. – V: *Slavistika v regijah – Maribor*. – Ljubljana : Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 2011. – Str. 187-192. – (Zbornik Slavističnega društva Slovenije ; 22).

B

Nestorka polonistyki sloveńskieje – Rozka Štefan (1913-2011) / Božena Ostromečka-Frączak. – *Poradnik językowy*, 2011, zesz. 5, str. 106-117.

Portret. – »W opracowaniu bibliografii pomogli mi N. Jež i M. Wtorkowska z Uniwersytetu w Lublinie ...« --> opomba na str. 110. – Bibliografia prac Rozki Štefan / [Božena Ostromečka-Frączak, Niko Jež, Maria Wtorkowska]: str. 110-117.

Reminiscencje Miłoszewe w nowszej literaturze słoweńskieje. – V: *Literatura polska w świecie. Oblicza światowości*. – [Katowice : Uniwersytet Śląski w Katowicach, Instytut nauki i literaturze polskiej im. Ireneusza Opackiego, Szkoła języka i kultury polskiej, 2011]. – Str. 25.

Rozka Štefan (1913-2011). – *Hieronimus* 5, 2011, št. 1/2, str. 115-116.

Rozka Štefan (1913-2011). – *Delo* 53, 26. jan. 2011, št. 21, str. 17.

Portret.

D

Zavest o literarni obliki in metafikijski učinek ustvarjanja / Božena Tokarz ; prevedel Niko Jež. – *Primerjalna književnost* 34, 2011, št. 3, str. 243-261.

2012

A

Bariery kulturowe w przekładzie artystycznym na przykładzie słoweńskiego przekładu Pana Tadeusza Rozki Štefan. – V: *Bariery kulturowe w przekładzie artystycznym*. – Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2012. – Str. 63-74. – (Przekłady literatur słowiańskich ; t. 3, cz. 1) (Prace naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach ; nr 2945).

Pisateljska delavnica v paviljonu št. 9. – V: *Jerzy Andrzejewski: Poziv*. – Ljubljana : Cankarjeva založba, 2012. – Str. 119-134. – (Moderni klasiki ; 67).

Reminiscencje z Miłosza w nowszej literaturze słoweńskiej. – V: *Literatura polska w świecie. T. 4. Oblicza światowości*. – Katowice : Uniwersytet Śląski : Wydawnictwo Gnome, 2012. – Str. 199-208.

B

Skozi čarne slovanske dežele : sejem Liber.ac. – *Ljubljana* 17, 2012, št. 5, str. 22. Ilustr.

C

Slavica slovenica. – Ljubljana : Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2012–
Član uredniškega odbora od leta 2012 dalje.

Slavica Tergestina. – Trieste : Università degli Studi, 1987–
Član uredniškega odbora od leta 2012 dalje.

D

Hermenevtična funkcija dvojezičnosti / Bożena Tokarz ; prevedel Niko Jež. – V: *Individualna in kolektivna dvojezičnost*. – Ljubljana : Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2012. – Str. 385-397. – (Knjižna zbirka Slavica Slovenica ; št. 1).

Iskanje sijaja / Adam Zagajewski ; [izbral, iz poljščine prevedel in spremne opombe napisal Niko Jež]. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 2012. – 113 str. – (Zbirka Nova lirika ; 21).

Izbor iz zbirk: Jechać do Lwowa ; Płótno ; Ziemia ognista ; Pragnienie ; Powrót ; Anteny ; Niewidzialna ręka. – V nekaj letnicah: str. 109-113. – Spremna beseda Nika Ježa na zavihkih ov.

Ko berem Miłosza / Adam Zagajewski ; prevedel Nikolaj Jež. – *Delo* 54, 22. maj 2012, št. 116, str. 17.

Večjezičnost in identiteta v poljskem prevodu romana Gorana Vojnoviča Čefurjeraus / Monika Gawlak ; prevedel Niko Jež. – V: *Individualna in kolektivna dvojezičnost*. – Ljubljana : Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2012. – Str. 385-397. – (Knjižna zbirka Slavica Slovenica ; št. 1).

E

Pogovor s predstojnikom Oddelka za slavistiko doc. dr. Nikom Ježem. – *Glasoffil* 9, 2012, št. 26, str. 8-9.

Portret.

2013

A

Interkulturne dimenzije poezije Czesława Miłosza u kontekstu slovenske recepcije. – V: *Stoljeće Czesława Miłosza* : zbornik radova s međunarodne znanstvene konferencije Czesław Miłosz – pjesnik između Istoka i Zapada, umjetnosti i ideologije [v okviru prireditve] Drugi Malićevi dani, Zagreb, 28. i 29. listopada 2011. – Zagreb : FF Press, 2013. – Str. 63-77.

Iwaszkiewicza podróż w historii : Heydendreich albo Polska jako idea. – V: *Iwaszkiewicz w podróży*. – Radom : Uniwersytet Technologiczno-humanistyczny, Wydawnictwo, cop. 2013. – Str. 130-142. – (Radomske monografie filologiczne ; nr. 2 (3)).

Prenovljena podoba poljske književnosti v slovenskih prevodih zadnjih desetletij. – V: *Slavistika v regijah – Nova Gorica*. – Ljubljana : Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 2013. – Str. 145-149. – (Zbornik Slavističnega društva Slovenije ; 24).

B

Studenti slavistiki. – *Slovanský jih* 13, 2013, č. 06, str. 23-24.

D

Ekfrazza v poeziji Gregorja Strniše / Monika Gawlak ; iz poljščine v slovenščino prevedel Niko Jež. – *Slavistična revija* 61, 2013, št. 3, str. 477-484.

2014

A

Zmiana obrazu literatury polskiej w słoweńskich przekładach ostatnich dekad. – V: *Teksty, podteksty i konteksty* : o współczesnej polszczyźnie i jej kontaktach z innymi językami słowiańskimi : tom jubileuszowy dedykowany profesor Bożenie Ostromęckiej Frączak. – Łódź : Leksem, cop. 2014. – Str. 69-77.

D

Kiberiada / Stanisław Lem ; prevedel Niko Jež. – Celje : Celjska Mohorjeva družba, 2014. – 383 str.

Ilustr.

Lost in translation : življenje v drugem jeziku / Eva Hoffman ; prevod Boris Jukič ; [spremna beseda Božena Tokarz ; prevod spremna[!] besede Niko Jež]. – 1. izd. – Ljubljana : eBesede, 2014. – 320 str. – (Zbirka Besede).

Spremenljive meje literature : fikcija, »fakcija« in tretja razsežnost / Božena Tokarz ; iz poljščine prevedel Niko Jež. – *Jezik in slovstvo* 59, 2014, št. 2/3, str. 145-157.

2015

B

Adam Zagajewski : nagrajenec Vilenice 1996. – V: *Odrpta okna, odrpta vrata* : antologija nagrajencev Vilenice 1986–2015. – Ljubljana : Društvo slovenskih pisateljev, 2015. – Str. 115-122.

Vsebuje tudi prevode pesmi: V tujih mestih ; Pismo bralca ; Trenutek ; Mistika za začetnike ; Avtoportret / prevedel Niko Jež.

Zbigniew Herbert : nagrajenec Vilenice 1991. – V: *Odprta okna, odprta vrata* : antologija nagrajencev Vilenice 1986–2015. – Ljubljana : Društvo slovenskih pisateljev, 2015. – Str. 67-78.

Vsebuje tudi prevode pesmi: Raport iz obkoljenega mesta / prevedel Tone Pretnar. Struna ; Razodetje ; Beethoven ; Pravična jesen / prevedel Niko Jež.

Zgodovina in predzgodovina zahodne slavistike. V: *Zahodnoslovanski jeziki v času in družbi – razvojne vizije* : program in izvlečki. – Ljubljana : Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2015. – Str. 14.

2016

A

Nowe tendencje w przekładach literatury polskiej w Słowenii. – V: *Komunikacja międzykulturowa* : przekład, komparatystyka, teoria i historia literatury : księga jubileuszowa dedykowana profesor Bożenie Tokarzowej. – Katowice : Śląsk ; Stowarzyszenie inicjatyw wydawniczych, 2016. – Str. 43-56. – (Studia o przekładzie ; nr. 42).

D

Pesniške reprezentacije negotovosti / Bożena Tokarz ; prevedel Niko Jež. – *Primerjalna književnost* 39, 2016, št. 2, str. 37-48.

2017

A

Nova dinamika prevajanja iz poljske književnosti v zadnjih desetletjih. – *Jezik in slovstvo* 62, 2017, št. 2/3, str. 67-75.

Zgodbe naše sedanjosti in bližnje preteklosti. – V: *Sedemdeset let slovakistike v Ljubljani* : posvečeno Andreju Rozmanu. – V Ljubljani : Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2017. – Str. 194-205. – (Knjižna zbirka Slavica Slovenica ; št. 2).

B

Obzorja zahodne slavistike. – *Jezik in slovstvo* 62, 2017, št. 2/3, str. 3-5.

C

Jezik in slovstvo. – Ljubljana : Slavistično društvo Slovenije

Gostujoči urednik, letn. 62, 2017, št. 2/3.

D

Polonica Toneta Pretnarja / Bożena Ostromęcka-Frączak ; prevedel Niko Jež. – *Jezik in slovstvo* 62, 2017, št. 2/3, str. 85-90.

Reanimacija poljske poezije / Romuald Cudak ; prevedel Niko Jež. – *Jezik in slovstvo* 62, 2017, št. 2/3, str. 37-45.

Petnajst skupinskih slik z Nikom ... ali nekaj utrinkov iz spomina na najina druženja na Poljskem ...

Boris Jukić

Ljubljana

Pričujoči članek poskuša naključno osvetliti spomine, ki so še vedno tam, shranjeni v moji spominski zavesti, zame, seveda, najbolj zanimivi in vredni omembe trenutki najinega življenja, preživetega na Poljskem ...

Ključne besede: Niko Jež, Varšava, Krakov, Sosnowiec

Slika 1: Ta je shranjena v ozadju spomina, je podoba Nika iz časa študija na ljubljanski Filozofski fakulteti. Sam sem vpisal slovenščino, ker sem za to dobil štipendijo, mislim pa, da se je Niko odločil za tisto, kar ga je zanimalo, za slovenščino oziroma slavistiko, njemu bolj domačo in ljubo vedo, in za primerjalno književnost, ki ponuja večjo razgledanost po drugih književnostih, hkrati pa privzgaja študentu duhovno širino. Za lektorat je Niko izbral poljščino, meni takrat popolnoma nezanimiv jezik. Pa je vendar iz tega obdobja ohranjena slika.

Tmuren in neprijazen dan je bil, jaz odložim delo, grem nadstropje nižje k Niku na kratek klepet, ker je bil Niko vedno vedrejši od vremena. Odprem vrata, on hodi po sobi, v roki ima odprto knjigo, mračno gleda; ko vstopim, dvigne namrščen pogled z divjimi obrvmi in nekaj ponavlja, kot bi memoriral, ni se dal motiti. Čisto na kratko reče, da ima popoldan »Rozko Štefanovo«. To je bilo vse. Firbčno pogledam v knjigo: »Uf, poljščina! Pa ti si se znanstveno lotil zadeve,« rečem, on samo prikima in memorira dalje. No ... in se poslovim.

Če se ta človek v nekaj zapiči, potem ga sam vrag ne bo premaknil.

Slika 2: Na naslednji podobi je prvi obisk na Poljskem ... Kmalu po študiju greva namreč na Poljsko, z nama je Silvan, ki je zaposlen na SAZU. Zapustimo Slovaško, prečkamo mejo, na poljski strani, zgoraj na griču se ustavimo ob restavraciji, Niko naju povabi, naj vstopiva. Ne spomnim se, kaj smo jedli, lahko da je bil baršč, mogoče kaj drugega, a je dišalo po Poljski. S Silvanom sva bila nemalo presenečena, tako povabilo in pogostitev sta bila v resnici za naju nekaj novega, nekaj aristokratskega pravzaprav.

Proletarci tega nismo bili vajeni.

Slika 3: Prvi dnevi v novem okolju so bili vedno najtežji, slovo od doma in to ... Ampak midva sva imela eno lepo navado. Jaz sem iz Goriških Brd prinesel bidon z briškim tokajem; bidon je tehtal kakih pet litrov žlahtne tekočine. Bidonček sva pospravila v enem dnevu, se pravi naslednji večer. Ker teh stvari nisva skrivala, je Emil Tokarz, pri katerem sva takrat stanovala, to opazil; ne da bi ga potežkal, je vedel, da je bidon izgubil pravo težo. Kakor koli, Emil je, kakor bi se reklo, pravi angleški lord in je kak dan kasneje, gentlemantsko – govoril je v zborni izgovorjavi slovenskega jezika – mirno rekel: »Jaz sem bil šokiran, ko sem videl, koliko vidva popijeta.« In se je obrnil, v brkih je prikrival razumevajoče nagajiv nasmeh.

To je bila podoba najine ločitve od doma in domačih, tako se je tudi začel mesec temeljitega študija in intenzivnega življenja na Poljskem.

Slika 4: Zanimiva se mi zdi podoba, ki ji rečem *Zaprašeni Sosnowiec*. V tistih časih, ki so bili pravzaprav pravi luksuz, sva vsako leto za kak mesec poromala na Poljsko. Takrat je bilo možno dobiti enomesečne izmenjalne delovne štipendije, določeno število kandidatov na Poljsko, toliko Poljakov v Slovenijo. Tam sva se ukvarjala vsak s svojim delom, jaz sem pisal ali prevajal, on je pripravljaval disertacijo ... Živela sva vsak svojo Poljsko, nekako skupaj, pa za oba plodno.

In tako greva nekega dne po delu, bilo je proti večeru, na sprehod. Pihalo je. Ker nimam rad plašča, tega nadomeščam s šalom. On hodi počasneje, bolj v nekih mislih, moj korak je hitrejši ... in ... med sprehodom me od zadaj potegne za tisti šal. »Ej,« reče, »hodi bolj počasi in poslušaj, nekaj ti bom govoril ... v tem zaprašenem Sosnowcu.« Večkrat sem že slišal, da sem dober poslušalec in da se me zato splača izkoristiti ... In on začne o Korytku. O tem človeku sem nekaj vedel, vendar ne kaj več kakor to, da je moral iz domovine in je potem živel v Ljubljani, veliko tega je seveda šlo v sfere pozabe, on pa je imel o njem pripravljeno razpravo ...

»Ime mu je bilo Emil, kot našemu Tokarzu. V Lvovu je študiral filozofijo. Korytko je bil član skrivne organizacije, kot politični prestopnik je bil ... obsojen na internacijo v Ljubljani ... Tu se je spoprijateljil z intelektualci in ... ljudmi, ki so kaj šteli, recimo ..., zanimiva sta bila Matija Čop in France Prešeren, France naj bi mu pomagal pri učenju slovenščine, Emil mu je dajal inštrukcije iz poljskega jezika ...« In tako naprej: »... pri nas je zbiral slovenske ljudske pesmi – pomembna stvar seveda ... – sicer pa, saj veva, kako je bilo takrat, obdobje romantike in to ...« je govoril. Jaz sem pridno poslušal. »Po njegovi smrti, leta 1839 in 1944, je v petih zvezkih izšla zbirka *Šlovénške péšmi, krajnskiga naróda*. Pokopan je na ljubljanskem Navju ...«

In tako naprej, v tistem Sosnowcu, v tisti zaprašenosti sva si midva naredila zanimiv večer ...

Slika 5: Vsak dan sva se vozila v Šlezijško knjižnico v Katowice; brž po odprtju sva bila na svojih mestih, Niko v študijski celici zgoraj, jaz v kleti, v čitalnici šlezijških zbirk, in sva tam sedela tja do poznega popoldneva. Po večernem obedu sva se vrnila »domov« in se preselila na Filološko fakulteto, kjer je bil takrat Emil direktor; tam sva delala v njegovi in tajničini pisarni tja do polnoči ...

Nasproti direktorjeve mize je na steni visela uokvirjena fotografija Toneta Pretnarja, ki je bil tu svojčas lektor in ga je na tamkajšnji železniški postaji dohitela smrt; očitno je pustil svojevrsten pečat, tu so ga častili.

Opolnoči je prišel Artur; to je bila njegova ura, ko je moral po direktorjevi zahtevi od polnoči dalje študirati nekam tja do jutra.

Slika 6: Naj omenim, da je takrat v Sosnowcu živela Urszula Kowalska, ki je bila svojčas lektorica na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Vsak dan se je vozila v Katowice in tako naju je medpotoma kar večkrat povabila na obisk. A sva se k njej, ki je bila prijetna sobesednica in zanimiva kozerka, le redko odpravila, mogoče dvakrat ali trikrat. Ona naju je čakala s steklenico vodke na kredenci, kupila jo je prav za naju, in naju potem tudi ni pustila domov, dokler je nisva osušila. Naslednjega dne pa je bilo treba imeti čisto glavo. Hm!

Slika 7: Nekega dne zvečer nama Emil reče: »Sta slavista,« odločno, da le kaj, »od jutri naprej imata s študenti lektorske vaje.« In sva potem tudi opravljala ta posel. Niko je nastopil kot profesor, napisal je na tablo stavek, potem razložil, profesionalno, kot profesor pač, študenti so z vsem spoštovanjem vestno zapisovali. Sam sem bil tam kot pisateljski štipendist in so me kot takega jemali. Zadevo sem popestril, tako da sem napisal na tablo besedilo pesmi, razložil in vse to, potem sem izvlekel kitaro, ki sem jo povsod vlačil s seboj, in jim zapel.

Besedilo so hitro zapopadli in zapeli: »Kje si bla, Marjetka, kje si bla vso noč? ... postelja je še topla ... ti le noter skoč ...«

Ko greva zvečer proti domu, rečem, da je bila ta Marjetka »mrha, a ne?« Niko pa: »Ja ..., pa šele on?«

Marjetko so nama študenti še leta po tistem, ko sva jih kasneje srečevala, tudi v Ljubljani, spet in spet zapeli.

Slika 8: V Sosnowiec sta bila povabljeni dva Kanadčana iz Edmontona. Za prvega sem po govorici presodil, da je angleških korenin, za drugega pa nikakor nisem mogel ugotoviti, kam naj ga dam. Emil naju pokliče in pravi: »Vidva tako nimata kaj delati, peljita jutri ta dva v Krakov.« No, dobro, zakaj pa ne? Pa ja ne bova kar tako brez dela posedala, vsaj kaj koristnega narediva.

Med potjo v pogovoru izveva, da je angleško govoreči Richard Young profesor na univerzi v Alberti, hispanist, ki se ukvarja z južnoameriško civilizacijo, posebej ga je zanimal tango ...; takrat je tudi mene to zanimalo. Indijanec je imel ne prav indijansko ime Steward in zanimiv nemško zveneči priimek Steinhauser, ukvarjal pa se je s kamnoseštvom oziroma kiparstvom v kamnu. Ta Indijanec je stanoval v rezervatu svojega plemena, ki se je imenovalo Cree.

Nama se je Indijanec zdel zanimiv. Ni študiral kiparstva, akademije niti videl ni, bil je samouk, za delo so ga navdihovali spiritualni obredi njegovega ljudstva, si je pa v devetdesetih letih prejšnjega stoletja za svoje delo prislužil nacionalna in mednarodna priznanja. Zanimale so ga seveda duhovne razsežnosti, ki jih lahko izseka iz kamna, tako med zamahovanjem in v svojem potu analizira zahodno civilizacijo iz perspektive Indijancev, domorodcev in skuša preoblikovati svoje okolje, mogoče človeško družbo nasploh. Hm!

Na poti v Krakov poslušamo Sade, Indijanec pripoveduje, da si hoče ogledati Auschwitz, kar je bilo pravzaprav nekaj nenavadnega; midva se spogledava, kaj pa Indijance brigajo ti lagerji? Ko ga pogledava začudeno, počasi razlaga, kako da so Indijanci v Kanadi brez izobrazbe, da so brezposelni, država jim daje ravno toliko denarja, da preživijo oziroma da se zapijajo in ... da tako propadajo. On je torej v tem videl vzporednice, v Auschwitzu, kjer so skušali takrat in takrat pred toliko leti izkoreniniti neko pleme. V teh mislih, ob poslušanju Sade smo prišli v Krakov in se zapeljali v garažo pod gradom Wawel.

V Krakovu je Anglež, potem ko smo mimo Mickiewiczovega spomenika prečili prečudoviti trg, odšel na zmenek s kolegico hispanistko; ta španska kultura očitno združuje. Niko je, prav v tisti ulici, predlagal, da bi šli v Jamo Michalika, menda najbolj slovito kavarno v Krakovu. Tam nas je pogostil s *sernikom*, sirovim kolačem ... z jedjo, ki je tipična za ta kraj.

Slika 9: Nekega jutra greva na kavo, po kavi me pelje Niko po zavitih ulicah tja v desno, znajdeva se pred cerkvijo sv. Frančiška. In tam razkošje: vitraži s podobami ognja, boga očeta in vse to, in Niko, ki govori o Stanisławu Wyspiańskem, izmenja nekaj besed s frančiškanom, mimogrede mene popravi, ko napačno sklanjam neko besedo, potrpežljivo, umirjeno.

Prav tako umirjeno je znal reagirati, ko je skoraj zaspal pomemben sestanek, kjer bi moral nastopiti kot tolmač. A se fant brez panike umije, potelovadi in se napol obleče. V dvigalu še desni rokav, iz žepa potegne kravato, si jo zavezuje, pred hotelom ga čaka šofer, že kar malo nervozen. Niko pa: »No, pa pejva, čakajo naju.«

Mimogrede povedano, tisti, ki so ga čakali, sta bila poljski in naš predsednik.

Slika 10: Krakov. Tam je eden najlepših trgov, kar jih lahko človek vidi, pokrita tržnica, Sukiennice, in na koncu ... galerija z znamenito sliko *Szał* Władysława Podkowińskiego. Ampak nekaj drugega ...; tiste čase so bile na trgu štiri knjigarne, mogoče celo pet, ena je bila v treh nadstropjih. Pravo razkošje je bilo brskati med policami; knjige, same knjige ..., o, fant! Nekega dne v eni od njih odkrijem *Psychopatologijo vsakdanjega življenja* Sigmunda Freuda, knjiga, ki bralcu razjasni, od kod nezavedni spodrsaljaji.

»Evo,« pravim, »ti kot profesor moraš to prebrati.« In sem mu kupil *Psychopatologio życia codziennego*.

Slika 11: Naslednja slika je iz Varšave. Stanovala sva na Belwederski, v hotelu Varšavske univerze *Hera*, nekje v predmestju, kjer se takoj za hotelom razprostira velikanski park. Zjutraj si še ne dobro pomanem oči, ko je podoba tekača že na vratih, v športnih copatih, teče na mestu ... Jaz godrnjam, on pa se smehlja. In tako vsako jutro, tečeva po tistem parku, mimo jezerc, vodnjakov, vodometov, pavov, tja do spomenika Frederika Chopina, potem velik krog in nazaj.

Niko je v Varšavi veliko hodil v gledališče, jaz sem znal premalo poljščine. Hodila pa sva kar nekaj v kino, tam v starem mestnem jedru, v Starówki.

Tisto leto je bilo vse nekako v znamenju Witolda Gombrowicza, mislim, da je Niko ravno prevajal ali pa je že prevedel *Trans-Atlantyk*; na poti od hotela *Hera* v mesto je bilo povsod polno plakatov z njegovo podobo. Tisti mesec so predvajali film *Pornografija*, ki je bil narejen po knjigi Witolda Gombrowicza. Ogledava si film, meni je bil všeč in sem ob večernem pivu govoril o tem filmu. Niko, kot stvarjen, znanstveni tip, stopi naslednji dan v knjigarno in mi kupi knjigo *Pornografia* Witolda Gombrowicza s posvetilom: »mladeniču za potrditev in prizemljitev«.

Posvetilo, ki je zdaj več kot samo knjiga. Tako grejo te stvari.

Slika 12: Potem Witkacy. Prijatelj ga je osvetlil od tu in tam, skratka, z vseh strani. Stanisław Ignacy Witkiewicz, pisatelj in pesnik, dramatik, slikar in arhitekt, umetnostni teoretik, filozof ... In doda, da Witkacy leta devetintrideset ni prenesel ruskega napada na Poljsko ..., in vse drugo, kar je sledilo oziroma ni sledilo, ... sam si je namreč sodil ...

Ko se peljeva na izlet v Zakopane, mi pripoveduje, da je bil Witkacyjev oče med drugim tudi arhitekt, izjemna arhitektura v tem mestu je plod njegovih idej. V resnici sem bil tudi sam očaran nad vsem tem, všeč nama je bilo vzdušje v tem mestu, in sva ostala tam nekaj dni več, kot sva načrtovala.

Moj profesor in vodnik mi med drugim razloži, da je beseda Zakopane pravzaprav srednjega spola in jo Poljaki tako tudi sklanjajo, Zakopane ... Zakopanego ...,

enako kot mi Razdrto, Razdrtega, torej Zakopane, Zakopanega, v Zakopanem ... Vse lepo in prav, pri vsakem jeziku je pri takih stvareh pač glavni razsodnik raba, torej zdaj rečemo v Zakopanih ... Ampak, dobro ...

Slika 13: Bil je čas, ko sta bila na Poljskem popularna Kapuściński in Michnik. V knjigarnah si videval *Ebenovino* Ryszarda Kapuścińskiego, ljudje so brali *Gazeto Wyborczo*, predvsem pa Adama Michnika. Začenjali so se novi časi. Vsako jutro, ko sva odhajala v katoviško knjižnico, je Nikac kupil *Gazeto Wyborczo* ... Takrat sem se seznanil s tem takrat znamenitim časnikom. List, ki zdaj ni več zanimiv, je takrat odigral vidno vlogo v osamosvajanju. Mene je predvsem zanimala kulturna stran, kjer se je občasno pojavljala Olga Tokarczuk, izredno plodovita pisateljica; sam bog vedi, kako ji uspeva v kratkem času napisati tako dobre in obsežne knjige, recimo *Jakobove bukve*. Knjigo obračava v rokah, Niko pa mi prevaja, »Jakobove bukve ali Veliko popotovanje čez sedmero meja, petero jezikov in troje velikih ver, če sploh ne štejemo tistih malih, o katerih pripovedujejo pokojniki, pisateljica pa jih dopolni ...« In potem čez leta vidim, da je knjiga prevedena v slovenščino, ogromen zalogaj za prevajalca. No, kaj naj drugega rečem? Nikova šola, skrbna vzgoja dobrih prevajalcev in prevajalk.

Da prevede tako obsežno in zahtevno knjigo, skoraj tisoč strani. Klobuk dol, ni kaj!

Slika 14: Kratka anekdota iz enega prvih let bivanja na Poljskem, zgodilo se je v Sosnowcu. Imela sva vsak svojo sobo, a je bil hodnik skupen. Meni na konec pameti ni padlo, da bi ga pometel, verjetno tisti del dalmatinske krvi v meni, ampak Niko, on je bil glede takih stvari bolj skrben, in se je tako lotil pometanja tega hodnika, zraven pa seveda upravičeno godrnjal: »Ko sem pa za vse sama.« Vem, da me je na ta duhovito poučen način hotel vsaj malo spodbuditi.

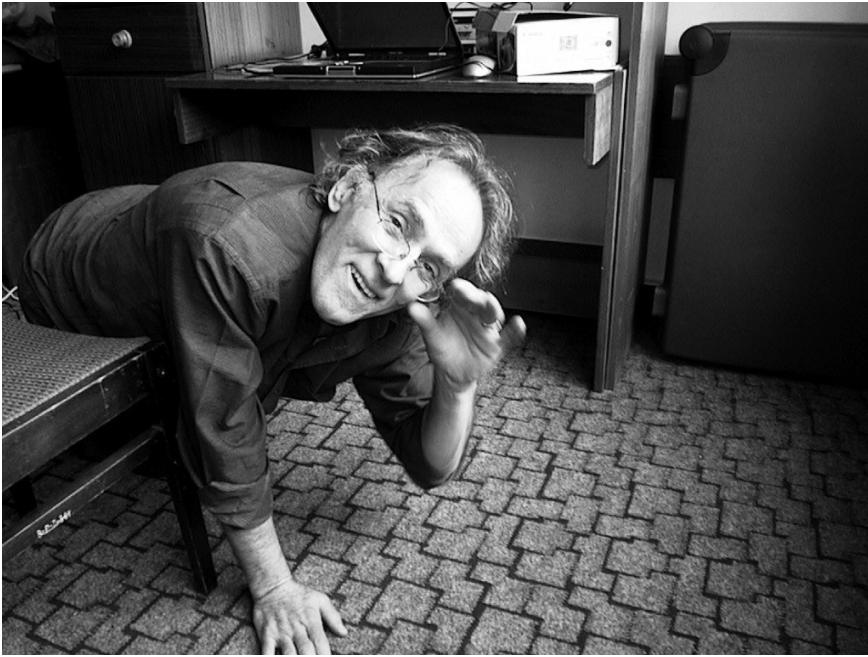
Majhen dogodek, ki ima v sebi drobec tistega, kar Nikac zmerom kaže, do vsake stvari ima enak pristop, nevsiljivo natančen in znanstveno analitičen.

Slika 15: Za vsak obisk velja kot pribito: pride dan, ko se je treba posloviti; tako sva se morala tudi midva od Poljske. Zadnjo noč sva kakor že večkrat poprej prespala v Visli. Tako se tudi vedno posloviva od gospodarja sosednjega gostišča Olimpije, kjer naj bi naslednji dan pustila ključ od najinega bivališča. Malo sva tam zvečer posedela, gospodar naju je gostil, kot se za soseda in gospodarja spodobi, v glavnem z vodko ...

Tako sva naslednjega dne spet zajtrkovala v Olimpiji, gospodar pa naju je navihano pogledal in vprašal: »Vama ni zneslo, kaj?«

Ko sva se odpravljala od soseda, me je Nikac povlekel za šal in rekel: »Ti, glede Freuda ..., menda je res nekaj v nezavednem, kaj misliš?«

In tako sva ostala na Poljskem še en dan.

Fotografija iz Varšave

Summary: Fifteen Collective Images with Niko ... or a Few Highlights of Our Encounters in Poland

The present article tries to throw incidental light on memories of note that are still there, stored in my memory. For me, of course, the most interesting and worthwhile bits of our lives being mentioned are spent together in Poland ...

Keywords: Niko Jež, Warsaw, Krakow, Sosnowiec

Wierny przyjaźni i nauce

Emil Tokarz

*Akademia Techniczno-Humanistyczna w Bielsku-Białej, Wydział Humanistyczno-Społeczny,
Bielsko-Biała*

Dokonania Profesora Nikolaja Jeża w translatoryce, nauce, dydaktyce, organizowaniu nauki w lublańskim środowisku akademickim oraz w popularyzowaniu słoweńskiej i polskiej kultury są nie do przecenienia. Jubileusz jest okazją, by przypomnieć początki Jego fascynacji językiem i literaturą polską.

Słowa kluczowe: humanistyka, słoweńska polonistyka, Nikolaj Jež

Jubileusz Pana Profesora Nikolaja Jeża jest okazją, by z perspektywy historycznej spojrzeć na Jego dokonania w różnych dziedzinach – translatoryce, nauce, dydaktyce, organizowaniu nauki w lublańskim środowisku akademickim oraz w popularyzowaniu słoweńskiej i polskiej kultury za granicą.

Gdy po raz pierwszy osobiście poznałem Nika Jeża w Lublanie w 1970 roku, nie przypuszczałem, że nasza przyjaźń przetrwa prawie pół wieku, a bardzo młody wówczas student slawistyki stanie się wybitnym znawcą, badaczem, tłumaczem i propagatorem polskiej literatury i kultury. Już wtedy znakomicie znał język polski, co nie było dziwne, ponieważ w jego kręgu akademickim można było spotkać wielu Profesorów (Rozka Štefan, Martina Orožen, Breda Pogorelec, Franc Jakopin, Hermina Jug-Kranjec, Janez Zor, Marko Kranjec) czy studentów (Tone Pretnar, Elizabet Bernjak, Vesna Prinčič), którzy – tak jak On zafascynowani polską kulturą – biegle władali językiem.

Szerzej nakreślę prapoczątki znajomości z Profesorem, która przerodziła się w przyjaźń i szczere uznanie dla Jego Osoby. W owym czasie byłem doktorantem i przyjechałem na roczne stypendium do lublańskiego ośrodka akademickiego w poszukiwaniu materiału do dysertacji poświęconej składni języka słoweńskiego. Podczas krakowskich studiów miałem wspañałych lektorów języka słoweńskiego – Tinke Orožen i Frana Drolca, dzięki którym skierowałem swoje zainteresowania ku słoweńskiemu językoznawstwu. Słowenia, a właściwie Lublana, nie była mi obca, bowiem pod koniec studiów slawistycznych w Krakowie byłem uczestnikiem IV Seminarium języka, literatury i kultury słoweńskiej, podczas którego poznałem wielu gościnnych i przyjaznych Słoweńców, organizatorów dwutygodniowej szkoły letniej, pracowników lublańskiej slawistyki: Borisa Paternu, Matjaža Kmecla, Jože Korużę, Helgę Glušič, Franca Zadravca, Tine Logara oraz

zagranicznych Słoweńców, między innymi: Lojzkę i Andreja Bratovš, Verę Tute, Štefana Pintera, Erika Prunča. Już wtedy dwutygodniowy pobyt w pięknym i słonecznym kraju utwierdził mnie w przekonaniu, że dobrze wybrałem dalszą drogę profesjonalnej działalności.

Aby pokonać wszystkie problemy administracyjno-bytowe, piętrzące się na drodze stypendysty z odległego północnego kraju, musiałem opanować codzienny język słoweński z jego wszystkimi dialektalno-historycznymi zawiłościami. Słoweńcy imponowali mi swoim zamiłowaniem do porządku, gościnnością i serdecznością, a nawet bezpośredniością, przywiązaniem do małej ojczyzny i tradycji. Mojego nastawienia nie byli w stanie zmienić nawet mało komunikatywny współmieszkaniec z domu studenckiego, kostyczny i ciągle podejrzliwy, przydzielony mi „z urzędu” słoweński mentor Jože Toporišič czy wiecznie nieobecny *hišnik*. Pozostali byli życzliwi, chętni do wszelkiej pomocy o każdej porze dnia i nocy.

Z Nikiem Jeżem, wówczas jeszcze studentem ostatnich lat slawistyki, spotkałem się jesienią 1970 roku w gmachu Wydziału Filozoficznego przy ulicy Aškerca. Widywałem go tu dość nieregularnie, uczęszczałem wtedy głównie na slawistyczne zajęcia dydaktyczne, aby zorientować się w ich poziomie merytorycznym oraz poznać miejscowych studentów. Byłem nieco egzotycznym słuchaczem, trochę starszym od pozostałych, słabo znałem język słoweński i nie miałem właściwie żadnych zobowiązań zaliczeniowych. Stypendium doktoranckie było polskie, polskim promotorem doktoratu miał być prof. Leszek Moszyński, znakomity toruński slawista, mediewista. Niemal wszyscy pracownicy Wydziału Filozoficznego w Lublanie, szczególnie slawiści, byli niezwykle życzliwi i przyjaźnie nastawieni do moich poczynań, zaakceptowali mnie bez jakichkolwiek zastrzeżeń. Byli wdzięczni, że zmieniłem swój kierunek zainteresowań z kroatystyki na słowenistykę. Chciałem się zainteresować badaniami nad współczesnym językiem słoweńskim. Niektórzy z Profesorów, jak choćby: Martina Orožen, Breda Pogorelec, Hermina Jug-Kranjec, France Bezlaj, Franc Jakopin, Janez Zor, chętnie rozmawiali w języku polskim, przypominając sobie dawniejsze kontakty polsko-słoweńskie. Wspierano mnie we wszystkich problemach, użyczano książek z prywatnych zbiorów, a kierownik Biblioteki Slawistycznej, Marko Kranjec, z pełnym zaufaniem udostępnił mi nawet biurko w jej magazynach. Tak więc kręciłem się po gmachu Wydziału Filozoficznego, rozmawiając z każdym, kto miała na to ochotę, szperałem trochę po słowenistycznych zbiorach bibliotecznych, od czasu do czasu odwiedzałem Profesorów Antona Bajca i Jakoba Riglera w Słoweńskiej Akademii Nauki i Sztuki, zaglądałem także do Biblioteki Narodowej, Biblioteki Słowiańskiej, konsultowałem się z przemiłymi językoznawczyniami, Bredą Pogorelec i Martiną Orožen, a także z France Bezlajem.

Na ściślejsze kontakty z Nikiem Jeżem nadszedł czas, gdy zaprzyjaźniłem się z jego współlokatorami, grupą studentów różnych kierunków studiów, zamieszkujących II blok studenckiego osiedla, malowniczo położonego w Rożnej dolinie. Mieszkaliśmy w dwóch różnych dzielnicach Lublany, oni blisko parku Tivoli, ja w centrum, zostałem bowiem na czas moich zagranicznych studiów zakwaterowany w domu studenckim przy ulicy Ilirskiej 2, w którym w większości mieszkali słoweńscy medycy i zagraniczni doktoranci. Pokój dzieliłem z wysokim mari-borczaninem Bogdanem Žitnikiem, obecnie emerytowanym ginekologiem. Jeden z przyjaciół Nika, anglista Boris Jukić, dziś znany słoweński tłumacz i pisarz, odwiedził mnie i doszedł do wniosku, że niewiele nauczę się wśród medyków, po czym zaproponował mi gościnę w swoim bardziej zróżnicowanym środowisku, a tam mieszkał już Niko. Zaprzyjaźniony z kolegami z Rożnej korzystałem z ich gościnności i pomocy w każdym wymiarze. Byłem zapraszany do ich rodzinnych domów i na różne imprezy studenckie, począwszy od dyskotek po wydarzenia kulturalne, a w czasie weekendów i świąt jeździłem na rajdy i wycieczki. Niko zaprosił mnie m.in. na prymicję swojego kolegi, księdza Tončka, która zrobiła na mnie wielkie wrażenie. Byłem w gronie jego licznych przyjaciół z klasy maturalnej. Uroczystość, imponująca pod względem liczby zaproszonych gości, została bardzo sprawnie oraz elegancko zorganizowana. Odwiedzałem też Nika w rodzinnej Zabukovicy, a potem w jego mieszkaniach w Lublanie, gdzie rodzili się mu co jakiś czas wspinali synowie Nik, Jure i Jaka. Mieszkanie na Vurnikovej, z ciepłem, rodzinną atmosferą i słoweńsko-polską tradycją, której patronują Niko z Małżonką Karmen, jest do dziś właściwie drugą ambasadą polską w Słowenii.

Moje powroty do Lublany po 1970 roku stały się regularne, corocznie gościłem w Instytucie Języków i Literatur Słowiańskich i doskonaliłem znajomość języka słoweńskiego, opracowując materiały do rozprawy doktorskiej. Od tego czasu nasze kontakty z Nikiem utrwalały się i pogłębiały. Lepiej poznałem Go prywatnie i zawodowo. Niko od samego początku studiów slawistycznych stale współpracował z legendarną już wtedy polonistką Rozką Štefan. Kooperacja ta trwała do końca jej długiego życia i zaowocowała wieloma znakomitymi tłumaczeniami z języka polskiego oraz zatrudnieniem Nika na Wydziale Filozoficznym w charakterze lektora, a potem wykładowcy języka polskiego. Od tego momentu Jego losy trwale związały się z Polską, a raczej z polską kulturą i cywilizacją. Stał się stałym bywalcem polskich instytucji kulturalnych i akademickich, z czasem zaś cenionym profesorem o specjalności translatologicznej, organizatorem słoweńskiej polonistyki.

W latach osiemdziesiątych XX wieku Niko zaczął intensywniej współpracować m.in. ze śląską slawistyką, gdzie w roku 2000 na Wydziale Filologicznym obronił rozprawę doktorską z zakresu komparatystyki polsko-słoweńskiej (*Proza*

Stanislava Ignacyja Witkiewicza in Vladimira Bartola v primerjalni perspektivi / Proza Stanisława Ignacego Witkiewicza i Vladimira Bartola w perspektywie porównawczej), jego promotorem była prof. Bożena Pikala-Tokarz. W tym czasie Niko coraz częściej bywał w naszym domu, w Instytucie Filologii Słowiańskiej w Sosnowcu i w Bibliotece Śląskiej w Katowicach, a także w wielu polskich placówkach akademickich i kulturalnych. Przyjeżdżał nie tylko sam, ale też rodzinie, z przyjaciółmi i studentami.

Dorobek translatorski, naukowy, dydaktyczny i organizacyjny Profesora N. Jeża jest imponujący. W Polsce uważany jest za najwybitniejszego słoweńskiego współczesnego polonistę. Został tu też doceniony wieloma wyróżnieniami i odznaczeniami państwowymi. Dokładne omówienie Jego osiągnięć twórczych, naukowych, zwłaszcza translologicznych, pozostawiam słoweńskim Kolegom, którzy na pewno przeanalizują je i przedstawią z właściwą sobie dokładnością i precyzją. Niemniej jednak przegląd dokonań Jubilata nie pozostawia żadnych wątpliwości co do tego, iż jest to dorobek poważny, dojrzały, bardzo często nowatorski, świadczący o twórczej wnikliwości. Faktem jest, że obok: France Vodnika, Rozki Štefan, Tone Pretnara, Lojze Krakara i Janeza Zora, Niko Jež należy do najwybitniejszych słoweńskich znawców polskiej literatury oraz tłumaczy z języka polskiego. Jest też niezaprzeczalnym autorytetem w sprawach związanych z polską kulturą i dydaktyką nauczania języka polskiego.

Rolę nauczyciela akademickiego Niko Jež traktuje niezmiernie poważnie, dzieląc się ze studentami nie tylko wiedzą, ale także swoimi przemyśleniami i wątpliwościami, starając się pobudzać ich zainteresowania i poszerzać horyzonty naukowe. Sprzyja temu Jego skromność i krytycyzm wobec własnych dokonań oraz ogromna życzliwość dla innych, zwłaszcza młodych pracowników nauki – nie szczędzi im czasu i dobrych rad.

Marzeniem Profesora było powstanie polonistyki na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu w Lublanie. W jego urzeczywistnienie włożył wiele trudu i wysiłku. W ciągu kilkunastu lat istnienia lublańskiej polonistyki wypromował znaczącą liczbę słoweńskich polonistów, którzy istotnie wzbogacają dorobek słoweńskiego środowiska naukowego i translatorskiego. Dziedzina tłumaczeń z literatury polskiej jest najbliższa sercu Jubilata. Tworząc i nierzadko inspirując nowe przekłady, od wielu lat kształtuje wizerunek nie tylko literatury, ale i kultury polskiej w Słowenii.

Po części wszyscy czujemy się dłużnikami Pana Profesora – Autorzy prac zamieszczonych w niniejszym tomie – Koledzy, Przyjaciele i Uczniowie – dedykując je Jubilatowi, pragną w miarę swoich skromnych możliwości choć część tego długu spłacić.

Ad multos annos Wielce Szanowny i Drogi Panie Profesorze!

Summary: Faithful to Friendship and Science

The achievements of Professor Nikolaj Jež in translation studies, science, teaching, organisation of science in the Ljubljana academic milieu, and in popularisation of Slovene and Polish culture are priceless. The jubilee is an occasion to recall, from a historical point of view, the beginnings of his fascination with Polish literature and language.

Keywords: humanities, Slovene Polish studies, Nikolaj Jež

II.

LITERARNOVEDNI POGLEDI *Z velikim kovčkom v roki sem stopil na ozko belo cesto ...*

We władzy narracji i mitu

Bożena Tokarz

Uniwersytet Śląski w Katowicach, Wydział Filologiczny, Sosnowiec

Od ćwierćwiecza obserwujemy w epice powrót narracji w konstrukcjach zmodyfikowanych pod wpływem aktualnej wiedzy psychologicznej i doświadczeń dekonstrukcji. Literatura uwolniona od lęku przed nieoryginalnością chce służyć zachowaniu pamięci w imię teraźniejszości oraz przyszłości artystycznej i etycznej. Interesujący przykład stanowią m.in. dwa utwory epickie: powieść Olgi Tokarczuk *Anna In w grobowcach świata* i epos Vlady Žabota *Sveta poroka*. Należąc do różnych kultur, Polka i Słoweniec, na podstawie mitów tworzą narracyjne światy fikcyjne, pobudzając refleksję czytelnika o granicach wiedzy, o trwaniu, przemijaniu i o potrzebie empatii.

Słowa kluczowe: narracja, mit, interpretacja, Olga Tokarczuk, Vlado Žabot

W epice i refleksji teoretycznej ostatniego dziesięciolecia XX wieku i w wieku XXI zaskakuje powrót narracji wbrew jej postmodernistycznej krytyce, która przyczyniła się do rozwoju prozy niefabularnej i metafikcji (Lyotard 1997). Dzięki zgłaszanym wątpliwościom i rozwojowi nowych form literackich wzrosła świadomość warsztatowa twórców i poszerzył się wachlarz możliwości wyrazu, a teoretyków zmusiło to do podjęcia zagadnienia narracji w szerszym zakresie: jako literackiej artykulacji językowej oraz jako właściwości mentalnej pozwalającej człowiekowi świadomie istnieć w świecie. W jednym i w drugim przypadku narracja nadaje sens, porządkując spostrzeżenia, doznania i emocje, dlatego jako zjawisko mentalne należy do różnych dziedzin – do literatury, sztuki, nauk humanistycznych i codziennej komunikacji. W literaturze jednak definiuje ją intencjonalność i symboliczne szyfrowanie, nawet wtedy, gdy przytacza fakty (Ingarden 1966, Gołaszewska 1970¹, Kordys 2006: 135–201). Spotkanie żywiołu narracyjności z mitem, jak to ma miejsce w powieści Olgi Tokarczuk *Anna In w grobowcach świata* (2006) i w eposie Vlady Žabota *Sveta poroka* (2013), zmusza do interpretacji zarówno struktury opowieści, jak i nacechowania formy gatunkowej. Połączenie mitu i rzeczywistości w sposób, który prowadzi do postawienia między tymi pojęciami znaku równości jest – rzecz oczywista – niedopuszczalne (por. Borges 1978).

Tacy badacze, jak: George Prince, Marie-Laure Ryan czy Mieke Bal, skupiają uwagę na stopniowalnej narracyjności ze względu na jej schemat uznany jako

1 Por. informacje na temat intencjonalności i intersubiektywności dzieła literackiego.

prototypowy oraz czynnik zewnętrzny, który tworzy sieć semantyczną w świadomości narratora lub odbiorcy. Prince rozważa dwa aspekty narracyjności: gatunkowy i pozagatunkowy obecny w formach nieepickich (Prince 2008). Ryan natomiast, wiążąc narrację ze świadomością, wyróżnia modele narracyjności jako różne sposoby realizowania schematu narracji, co jest związane z jej funkcją w tekście. Uzależnia model narracji od tego, czy jest dominująca czy konkurencyjna wobec innych aspektów budowania sensu. Bierze także pod uwagę aspekt komunikacyjny, a więc to, czy narracja jest wyrażeniem eksplicitnym (wypowiedzianym przez opowiadacza), czy implicytnym (powstaje w świadomości narratora/czytelnika) (Jakubowski 2013: 45–66). Bał natomiast uzależnia badanie narracji od ściśle ze sobą powiązanych pojęć: tekstu, opowieści i fabuły, podkreślając obecność zjawiska narracyjności również w sztukach niejęzykowych. Podobnie tekst i opowieść nie należą – jej zdaniem – tylko do wypowiedzi językowej. Badaczka dzieli teksty na narracyjne i nienarracyjne: „tekst narracyjny [*narrative text*] – według niej – jest tekstem, w którym agens [*agent*] lub podmiot przekazuje odbiorcy (»opowiada« czytelnikowi) opowieść za pomocą określonego medium, którym mogą być język, obraz, dźwięk, budowla lub połączenie wymienionych” (Bał 2012: 3). Opowieść stanowi treść, a fabuła to układ wydarzeń powiązanych w określony sposób. Narracyjność w poszczególnych sztukach, w tym w literaturze, może być tak rozumiana, jednakże autorka nie bierze pod uwagę specyfiki ontologicznej przedmiotu (przedmiotów), w którym to zjawisko istnieje. Opis, monolog czy dialog jako formy wypowiedzi aktualizowane w opowiadaniu – w myśl tej teorii – nie mogłyby bowiem znaleźć się w granicach narracji literackiej, co było obce zarówno ujęciu strukturalistyczno-semiotycznemu, jak i fenomenologiczno-hermeneutycznemu. Sprawcą zaistnienia świata przedstawionego jest narrator odpowiadający za obecność wspomnianych form. Światy alternatywne żyją w jego opowieści. We wszystkich formach epickich, bardziej i mniej prototypowych, aspekt ontologiczny powinien być brany pod uwagę, ponieważ pozwala zrozumieć antropologiczny wymiar opowieści.²

Potrzeba opowieści dotyczy zarówno nadawcy, jak i odbiorcy. Opowiadający porządkuje w niej swoje doświadczenia zmysłowe i umysłowe (wiedzę, światopogląd, system wartości itp.) zgodnie ze swoimi zdolnościami mentalnymi, a czytelnik konfrontuje je z własnymi dzięki posiadanym zdolnościom mentalnym. W konsekwencji w rzeczywistości wirtualnej spotykają się różne osobowości, prowadząc niekończący się dialog o człowieku, o świecie i o nieograniczonej wyobraźni. Dlatego pojęcie narracji, choć jest terminem teoretycznoliterackim, weszło w drugiej połowie XX wieku do terminologii filozofów, psychoanalityków,

2 Inaczej funkcjonuje narracyjność w formach lirycznych.

psychologów, socjologów i lingwistów. Związek teorii literatury z wymienionymi dziedzinami ma swą długą tradycję, ponieważ teoria wynika z uogólnionych prawidłowości strukturalnych, filozoficznych i ideowych oraz językowych, dostrzeganych w faktach literackich. To teoria literatury jednak dotąd korzystała z koncepcji powstałych w wymienionych dziedzinach. Zmiana kierunku oddziaływania spowodowana została współczesną refleksją nad człowiekiem. Nastąpiła tym samym metaforyzacja pojęcia. Narracja jest bowiem kategorią tekstową i epistemologiczną. Odnosi się do opisu struktury tekstu kulturowego (np. utworu literackiego – taką propozycję stanowi koncepcja Bal) oraz struktury ludzkiego umysłu i sposobu rozumienia siebie i świata. Pierwsza wywodzi się z formalizmu. Jej rozwój postępował od badań Borysa Eichenbauma i Wiktora Szklowskiego nad strukturą konkretnej narracyjnej sekwencji zdarzeń, przez strukturę znaczenia danej sekwencji, do rozumienia narracji jako ludzkiej struktury poznawczej. Druga pochodzi z fenomenologii, filozofii Martina Heideggera i hermeneutyki Hansa Georga Gadamera (Rosner 2003). Barbara Hardy już w 1968 roku doszła do wniosku, że narracja stanowi „prymarny akt umysłu przeniesiony do sztuki z życia” (cyt. za: Rosner 2003: 8). Rzadko natomiast łączy się ujęcie tekstowe z filozoficznym, częściej współbrzmi z językoznawczym i psychologicznym kognitywizmem.³

Z powodu szerokiego spektrum funkcjonowania pojęcia narracji odrzucenie przez Jean-François Lyotarda „wielkich narracji” oznaczało negację dominacji jednego dyskursu pełniącego funkcję legitymizowania działań społecznych i naukowych, podobnie jak to ma miejsce w wielkich spektaklach życia społecznego i politycznego. Powstanie tej teorii, jak i jej wpływ na twórczość literacką, związane było z utożsamieniem „wielkiej narracji” z narracją naturalną, w wyniku czego czasowo-przestrzenna organizacja opowieści została poddana segmentacji i dekompozycji.

Nie dziwi więc powrót opowieści w epice polskiej i słoweńskiej w XXI wieku. W utworach wykorzystuje się najczęściej istniejące mity uniwersalne, zwykle założycielskie, teogoniczne lub tworzy się epifaniczne kreacje mityczne, lecz niepełniące podobnej funkcji legitymizacyjnej jak mit. Ten częściowy paradoks wynika z doświadczenia twórców z rzeczami gotowymi, „ready mades”, a za taki twór może uchodzić mit. Najwięcej przykładów przywiązania do narracji i wykorzystywania „ready mades” (mity, historia, utwory literackie i teatralne itp.) dostarcza proza fantasy. W utworach tego gatunku obserwuje się wzajemne wpływanie na siebie różnych tradycji, postaci, przenikanie przeszłości z teraźniejszością

3 Na przykład widoczny jest związek z językoznawczą teorią Ronalda Langackera. Pojęciem narracji posługują się tacy badacze psychologii kognitywnej, jak: Theodore Roy Sarbin i James Mancuso.

i z przyszłością, a także obecność takich sposobów narracji, w których wszystko miesza się ze wszystkim, sprawiając wrażenie prze-pisania. Przykładami manifestacji świadomości we władaniu narracji i mitu jako potrzeby mentalnej są wspomniane już powieść Tokarczuk *Anna In w grobowcach świata* i epos *Żabota Sveta poroka*. Utwory te inspirowane są mitami lub same tworzą kreacje mityczne, ponieważ autorzy podejmują w nich próbę zbliżenia się do początków wszechrzeczy, czyli form organizacji świata zewnętrznego i tajemnicy psychiki człowieka, jego myślenia, uczuciowości, doznawania, intuicji oraz poznawania i wartościowania. Opowiadając dawne mity, nie przyjmują ich postawy światopoglądowej, czyli nie pozostają we władaniu „wielkiej narracji”. Biorą ją albo w cudzysłów, albo dokonują jej modyfikacji, wyrażając własną postawę myślową, wątpliwość.

W powieści na jeden z najstarszych mitów świata o sumeryjskiej bogini Inannie Tokarczuk nałożyła sieć współczesnych aktualizacji. Jak pisze autorka: „[...] podjęłam się czegoś w rodzaju literackiej archeologii – ułożenia całej opowieści z fragmentów i przeniesienia jej w możliwie największą bliskość współczesnego czytelnika” (Tokarczuk 2006: 196). W *Annie In w grobowcach świata* początki mityczne tkwią w pozornym chaosie, istnieje bowiem równowaga między przeciwnościami: „Tam, gdzie ktoś umrze, zaraz ktoś się narodzi. Tam, gdzie ktoś się cieszy, zaraz ktoś będzie musiał płakać [...]. Plus znosi się z minusem. Wibruje wielkie rozdęte zero. Efemeryczna Natura Kadry Integrującej trzyma to wszystko w ustalonym żelaznym porządku” (Tokarczuk 2006: 55). Pomimo deklarowanego stanu zerowego sprzeczności wywołują krytycyzm, na przykład w perspektywie feministycznej. Zasadniczym problemem zawartym w micie sumeryjskim jest jednak rola i siła przeznaczenia oraz granice między życiem a śmiercią. W tradycji europejskiej w różnej formie zakorzeniony jest porządek mityczny wyznaczony przez Demeter i Korę-Persefonę. Kora, córka Demeter i jednocześnie królowa świata zmarłych Persefona, zapewnia naturze cykliczność. Mit ufundowany na sprzeczności wpisanej w egzystencję bogini zapewnia harmonię istnieniu.

Inaczej w odmiennej formie gatunkowej do znanego mitu teogonicznego nawiązuje *Żabot* w eposie *Sveta poroka*. Historia Jurija i Mary, bliźnięt, dzieci bogini Mokosz i boga Peruna, opowiada o krwawym, cyklicznym przechodzeniu z życia w śmierć i z powrotem do życia. Ich losy symbolizują nie tylko cykl wegetacyjny (rodzą się w zimie, a umierają latem), lecz również ochronę porządku na rzecz człowieka. Oscylują między posłuszeństwem bogom a własną namiętnością, toną w przywidzeniach, tęsknocie i choć Mara z zemsty zabija Jurija, to oboje chronią się pod „drzewem świata”, by znów się odrodzić. Mit starosłowiański, odtworzony z pieśni ludowych, stanowi inspirację dla utworu *Żabota*, będąc podstawą

opowieści o człowieku – jak narrator zaznacza w *Prologu* – o jego ograniczeniach, namiętności, tęsknocie i losie, z którym każdy musi się zmierzyć. Boska historia staje się, podobnie jak u Tokarczuk, historią człowieka z wartościowo nacechowanym pierwiastkiem żeńskim. O ile jednak mit o Inannie jest bogato inkrustowany współczesnymi elementami po to, by porównać przeszłość, terażniejszość i przyszłość, o tyle mit starosłowiański zachowuje patynę przeszłości jako opowieść mistyczna w rytmie heksametru. Czyniąc z powtarzalności misterium, zaklina i zaczarowuje. W pierwszym przypadku mit wciela się w terażniejszość, a gesty, środki i słowa się przepoczwarczają; w drugim – codzienność i los ludzki urastają do rangi rytuału.

Między mitem a narracją istnieje daleko posunięte podobieństwo w zakresie poznawczej struktury umysłu i umysłowości społecznej. Organizując jednostkowe i zbiorowe doświadczenie, zajmują ważne miejsce w refleksji nad podmiotowością i tożsamością, czyli kondycją człowieka w społeczeństwach zindustrializowanych. Mit, na przykład, wyróżnia wpisana weń struktura mentalna (tożsamość, antytetyczność i analogiczność) oraz fabuła, którą w różny sposób mogą wyrażać utwory literackie i dzieła innych sztuk. Zarówno mit, jak i narracja jako konstrukcja tekstowo-mentalna mają charakter następczy w stosunku do tego, kto i co opowiada. Obecna w nich przeszłość jest przywoływana ze względu na terażniejszość i przyszłość. Podmiot opowiadający, mając świadomość swojej czasowości za Heideggerem, zjawiskowości za Husserlem oraz potrzeby „samorozumienia” po to, by rozumieć innych i świat za Gadamerem, rozwija się w czasie. Opowiadana przez narratora historia zależy od posiadanych doświadczeń zmysłowych i umysłowych, wiedzy, światopoglądu, systemu wartości, wrażliwości itp. Jest podmiotem skończonym biologicznie i rozwijającym się, mającym tożsamość w drodze. Narrację określa więc czasowość i skończoność, co nie musi oznaczać determinizmu przyczynowo-skutkowego, ponieważ skutek może stać się przyczyną. Skończoność wyraża się w istniejących granicach opowieści.

Cechy świadomości mitycznej charakteryzują strukturę poznawczą jako odrębną od poznania racjonalnego. Tożsamość wynika z zatarcia granicy między bytem a świadomością o nim, co powoduje utożsamienie zewnętrznego i wewnętrznego, podmiotu i przedmiotu. Przedmioty mogą mieć charakter symboliczny, nie tracąc swej konkretności. Emocjonalna akceptacja wynika z jednoznaczności poznawczej wyznaczonej przez wspólnotę. Może utożsamiać się z wydarzeniami i uznać proponowany w micie model.

Analogia opiera się na zewnętrznym podobieństwie świata przedstawionego w micie do rzeczywistości zewnętrznej poprzez zachowanie mechanizmu motywacyjnego, chociaż sama motywacja nie ma charakteru racjonalnego (np. stosowanie

motywacji irracjonalnej dla zjawisk podlegających racjonalizacji). Powołana w ten sposób rzeczywistość alternatywna nie ujawnia swego krytycyzmu w stosunku do świata empirycznego.

Brak interwencjonizmu krytycznego przejawia się również w antytetyczności mitu, co umożliwia współistnienie różnych form światów, także w strukturze paradoksu. W sumeryjskim micie o Inannie (Isztar), wykorzystanym w powieści przez Tokarczuk, bogini miłości cielesnej, wojny i gwiazda astralna przeciwstawiona jest swej siostrze Ereszkigal, królowej podziemi. Jedna egzystuje w świecie światła i suchej przestrzeni, druga – w ciemnościach, wilgoci i pleśni. Choć podobne, są zasadniczo różne, a pomimo tego utrzymują równowagę w świecie, którego prawa ustanowili bogowie. W starosłowiańskim micie o Juriju i Marze, opowiedzianym w eposie przez Žabota, szczególną parę przeciwieństw w celu zachowania harmonii stanowią Perun i Weles (Žabot 2013). Gromowładny Perun ma przeciwnika w postaci boga świata umarłych, podziemi i wilgoci (Belaj 2013: 172–191). W perspektywie istnienia świata konieczna jest *coincidentia oppositorum* zgodnie z logiką mitu. Współistnienie przeciwieństw możliwe jest jednak do chwili, gdy użytkownicy mitu sami go nie zdemaskują. Antytetyczność mitu dopuszcza wszelkie formy kontrastu w parzystej opozycji (Tokarz 1980: 57–86).

„Jako pewien rodzaj opowieści, mit stanowi jedną z form sztuki słownej” – twierdzi Northrop Frye (1977: 300). Jednak pomimo podobnej struktury mentalnej mitu i narracji nie można ich utożsamiać, ponieważ mit nie musi być opowiedziany słowami. Ze względu na potrzeby psychiczne człowiek kompiluje mit i zdolność opowiadania. By poczuć się bezpiecznie, nakłada zbiorowości gorset irracjonalnych praw, prawd koniecznych w celach poznawczych i hermeneutycznych. Konfrontuje je z odrębnością jednostkową, doznając dylematów w aktach krytycznych lub łudząc się poczuciem bezpieczeństwa. Kierują bowiem człowiekiem dwie przeciwstawne siły – jak pisał Edgar Morin – siła identyfikacji (zapewnia bezpieczeństwo) i siła projekcji (potrzeba kreacji i własnej wartości) (Morin 1965: 11), które są komplementarne, tak jak przeciwności w micie.

Niezależnie od implikacji, jakie niesie pojęcie narracji, termin ten i zjawisko pochodzą z literaturoznawstwa i literatury. Zjawisko stanowi niezbywalną właściwość mentalną człowieka, porządkując w języku (lub w innym materiale) jego doświadczenia. Ważna więc jest struktura narracji i jej wyrażenie, ponieważ konotują ludzki sens utworu epickiego. Za sprawą narracji czytelnik może poczuć się przeniesiony w świat fikcyjny, utożsamiając się lub walcząc z nim, a także poddać się refleksji nad swoją podmiotowością i „zadomowieniem w świecie”.

Zarówno u Tokarczuk, jak i u Žabota (i nie tylko u nich) w budowaniu sensu utworu nie dziwi dominująca funkcja narracji. Mistrzowskie jej prowadzenie

powoduje całkowite zawieszenie niewiary w prawdziwość światów przedstawianych (Walton 1984, 1990). Dzięki temu fikcja mocno oddziałuje na czytelnika. Omawianych pisarzy łączy wiara w wyobraźnię, jej plastyczność i niezbywalność w opowieści. Tworząc znacznie różniące się teksty narracyjne, reprezentują artystyczny sposób rozumienia siebie (człowieka) i świata w opowieściach. Oboje autorzy sięgają do mitów rekonstruowanych, niezachowanych jako formy skończone, jak to było w przypadku mitów greckich.

Mit o Inannie został odtworzony z fragmentów zapisanych na tabliczkach glinianych przed ponad dwoma tysiącami lat p.n.e. Mit o Juriju i Marze antropolodzy zrekonstruowali ze słowiańskich pieśni ludowych i zachowanych form obrzędowych. Pozornie ich tematyka jest różna – w istocie podobna, ponieważ śmierć włączona jest do porządku życia. Mit sumeryjski opowiada o zejściu niebiańskiej bogini światła do podziemnego królestwa jej siostry. Cel tej wizyty w zależności od wersji mitu nie jest jednoznaczny. Wieloaspektowa osobowość Inanny, zmysłowa, żądna władzy i astralna, dopuszcza różne możliwości, a wśród nich chęć zapanowania nad światem podziemnym, co groziło zburzeniem mitycznej jedności i równowagi w świecie. Zamierzenie takie nie mogło się powieść, a jednak Inanna wróciła ze świata zmarłych, by legitymizować opozycję życia i śmierci jako warunek ciągłości istnienia świata, zachować zasadę *coincidentia oppositorum*. Odrodzenie, powrót, zmartwychwstanie nie dają jednak w tym micie możliwości powtórzenia zgodnie z zasadą czasu cyklicznego, ponieważ nie jest to mit wegetacyjny, lecz należący do mitologii teogonicznej.

Inaczej Jurij i Mara – jako boskie dzieci bogów Peruna i Mokosz pełnią określoną funkcję w celu uporządkowania istnienia świata. Ich losy symbolizują czas cykliczny, narodzin i śmierci, w którym śmierć daje początek życiu. Są bohaterami mitu wegetacyjnego. Rodzą się na nowy rok w zamku Peruna (szczyt drzewa – *arbor mundi*). Chłopiec zostaje porwany przez boga podziemi Welesa i wychowywany jak syn, *volčji pastir*. Poszukując żony, wyrusza w podróż, w czasie której poznaje i rozpoznaje swoją siostrę Marę. Wraca więc ze świata zmarłych. Ich zaślubiny są święte, ponieważ odtąd żyją dla wspólnoty. Mają dbać o płodność i urodzajność na Ziemi. Ich dramatyczne losy i śmierć prowadzą Jurija z powrotem do podziemi, a Marę do kresu życia. W realnym czasie jest to okres poprzedzający przesilenie jesieni w zimę. Bohaterowie żyją mniej niż rok, by znów się narodzić. Wyznaczają porządek czasu cyklicznego, który niczym nie może zaskoczyć i nie pozwala na rozwój. Poznanie jest ograniczone do znajomości tzw. kolei życia. W tym punkcie ujawnia się podejście krytyczne względem omawianego mitu (a raczej omawianych mitów). Przeistoczenia czasowe dzieją się przez krew, trud, cierpienie, błoto i wodę, zimno i wilgoć. Podobnie przebiega pobyt Inanny

u siostry w podziemiach. W ten sposób następuje waloryzacja ciemnej i jasnej strony. Nie wiadomo o powtórnym przybyciu Inanny do świata zmarłych. Natomiast bohaterowie mitu słowiańskiego przechodzą od życia do śmierci i odwrotnie, co nie znaczy, że śmierć jest pozytywnie wartościowana. Ona jest nieusuwalna, co wynika z boskiego zamysłu. Oba mity wbrew ich kwalifikacji dotyczą kondycji człowieka, dlatego stały się interesujące dla pisarzy. Zachowanie cyklu życia i śmierci następuje za cenę cierpienia. U obojga pisarzy ten moment zbliża mit do człowieka, który jawi się jako istota wieloaspektowa: biologiczna, społeczna, psychiczna, historyczna, emocjonalna i artystyczna. Istnieje mentalnie i fizycznie, mentalnie zaświadcza o sobie w nauce i sztuce, fizycznie – swą obecnością i pozostawionymi śladami materialnymi. Sięgając po mit, pisarze nie oddają się całkowicie w jego władanie. Korzystają z niego, by podjąć dialog o zasadniczych problemach etycznych, zweryfikować rolę przeznaczenia w życiu człowieka i jego kondycję (np. co go wyróżnia, skoro posiada także zwierzęce instynkty). W tym celu każdy z twórców dokonuje innych zabiegów na mitach. Posługując się ich schematami, wyrażają wątpliwość, pytają o granice zdeterminowania jednostki. Zawłaszczają czytelnika przez narrację, kierują jego uwagę ku irracjonalnemu po to, by zintensyfikować emocje i intelekt odbiorcy (Walton 1984).

Tokarczuk tworzy sytuację podwójnej umowności. Rekonstruuje z fragmentów symboliczną opowieść w języku wysoce zmetaforyzowanym na wszystkich poziomach ekspresji. Nie opowiada jeden narrator, treść przekazywana jest przez kilku: Ninę Szubur – posłankę bogini i przyjaciółkę Anny In, Ninszubur, Netiego – odźwiernego podziemnego państwa, rikszarza i Annę Geszti – siostrę Ogrodnika-Kochanka. Narratorzy reprezentują różne punkty widzenia (zgodnie ze stanem aktualnej wiedzy psychologicznej), jednak zawsze subiektywne: Nina Szubur – opowiada z pozycji przyjaciółki emocjonalnie zaangażowanej, Neti – oddanego sługi królowej Ereszkigal, rikszarz – przeciętnego człowieka, biedaka, zautomatyzowanego do wykonywanej funkcji, a Geszti, ta, „która tłumaczy sny” (Tokarczuk 2006: 174) – siostry gotowej oddać życie za brata. Zmianę punktu widzenia zapowiadają zawsze takie same formuły: „ja, Nina Szubur, ja każda, która opowiadam” (Tokarczuk 2006: 39), „ja Neti, ja odźwierny, ja każdy, który opowiadam” (Tokarczuk 2006: 33). Ustalone inicjujące schematy podkreślają porządkującą narracyjność mitu, jego powtarzalność i wieczną aktualność w czasie *in illo tempore*, a także jednostkowość we wspólnocie. „Uznałam, że istotą mitu jest to, iż opowiada go każdy i nikt; jest wspólną wartością i właściwie nie ma autora. Opowieść oddałam więc – pisze w *Posłowie* autorka – kilku narratorom, niech ją podchwytują i prowadzą dalej niczym wielogłosową pieśń” (Tokarczuk 2006: 206). Każdy jednak kontynuuje ją z własnej perspektywy. Wewnątrz powieści

nad takim (nienowym) zabiegiem czuwa główna narratorka, która pozwala poszczególnym opowieściom dopełniać się nawzajem. Lokalizując akcję w futurytycznym mieście, zbudowanym na gruzach miasta mitycznego (prawdopodobnie Uruk), wyjaśnia czytelnikowi zasadność takiego zamysłu narracyjnego: „Świat składa się z punktów widzenia, ja jestem jednym z nich. Będę opowiadać, opowiadać o nich; istoty takie jak oni nie potrafią same mówić za siebie, o mało nie umarły przez to milczenie” (Tokarczuk 2006: 7).

Takie stanowisko stało się możliwe do przyjęcia po doświadczeniach relatywizmu. Forma wypowiedzi, jaką jest narracja i jej najstarsza forma gatunkowa – mit, służą scalaniu wizji świata i własnego obrazu. Towarzyszy temu niepewność wobec wszelkich sądów. Nawet jeżeli stworzony obraz jest krótkotrwały, to pobudza do refleksji. Jest to opowieść o ludzkiej psychice zbiorowej i indywidualnej (Freud 1991: 180–191). Podwójna umowność obecna w powieści Tokarczuk dotyczy z jednej strony utożsamienia się ze światem opowieści w celu osiągnięcia stanu bezpieczeństwa, z drugiej, przy spełnianiu funkcji terapeutycznej, krytycyzmu i chęci weryfikacji zastanych prawd po to, by zaznaczyć własną indywidualność (Morin 1965).

W podobnym celu Żabot sięga po mit i narkotyczną siłę narracji literackiej jako po opowieść wewnątrzpsychiczną, świadectwo psychiczne opowiadacza i psychosfery, która go stworzyła. Cała jego twórczość skupia się wokół problemu dobra i zła w człowieku. Nie jest to nowy problem etyczny podnoszony przez sztukę i filozofię. Abstrahując od ujęć teologicznych i filozoficznych, psychoanalicy istnienie dychotomii etycznej przypisywali naturze człowieka. Erich Fromm, na przykład, twierdził, że istotę ludzką określają dwa przeciwstawne bieguny: ludzki i zwierzęcy. Przewaga któregoś z nich uzewnętrznia się w czynieniu dobra albo zła (Fromm 1966). Hegel, pisząc o innobytach, widział w mitach dobro jako drugą stronę zła (Hegel 1967, Kroński 1966: 145–149), Antonio Damasio i Simon Baron-Cohen – dychotomię w budowie anatomicznej mózgu i rozwoju centrum empatii (Damasio 1999: 154, Baron-Cohen 2014).

Podobnie jak Tokarczuk, Żabot rekonstruuje mit, mit starosłowiański, dokonując jego reinterpretacji. Zmienia mit wegetacyjny w mit o ludzkiej kondycji, co zapowiada narrator w *Prologu* i otwiera go na inne liczne interpretacje. Daje też wyraz przekonaniu, że każda forma literacka nacechowana jest jakąś świadomością. Świadomość eposu i mitu kieruje uwagę ku sprawom zasadniczym, takim jak: śmierć – narodziny, dobro – zło, miłość – nienawiść, światło – ciemność. Dlatego siłę narracji autor eposu *Sveta poroka* wzmocnił przez monumentalność gatunku i formę wersyfikacyjną heksametru. Za pośrednictwem form monumentalnych i tańca, opisanego i naśladowanego rytmicznie w zmodyfikowanym heksametrze przez rozbitcie każdego czwartego wersu na dwa półwersy, śpiewa, jak antyczny

rapso, pieśń o tragicznym konflikcie między życiem i śmiercią, winą i karą. Nie ulega pierwotnej wymowie mitu przyzwalającej na zło (zabójstwo) w imię równowagi świata. Dbalność o ciągłość narracji i jej mistrzowskie prowadzenie nie służą potwierdzeniu pierwotnego znaczenia, ponieważ nie ma powrotu ze świata umarłych do żywych, Jurija nie zabijają bracia Mary ani ojciec, tylko ona sama, a cała opowieść nie wskazuje na powtarzalność losu ludzkiego. W eposie Żabota Jurij i Mara nie powracają do świata, przez co autor burzy mityczny porządek. Zabójstwo Jurija przez Marę nie ma charakteru rytualnego, lecz ludzki, ponieważ wina musi być ukarana, człowiekiem targają namiętności. Te niewielkie zmiany w stosunku do fabuły mitycznej każą wątpić w przeznaczenie, sugerując konfrontację z losem i jego weryfikację. W eposie przedstawienie śmierci oscyluje między bezwarunkową ostatecznością a ocaleniem w pamięci. Zmarli bowiem, choć są wysłannikami boga Welesa, powracają do świata żywych jako kolednicy, krążą wokół nich. Tak ukonkretniona pamięć wydaje się wersją *non omnis moriar*, a także wiary w ciągłość świata. Inanna w powieści Tokarczuk dokonała niemożliwego, wracając z podziemi. Dokonała tego nie sama, lecz dzięki pamięci przyjaciółki Niny Szubur.

Negacje, rewolucje i wszelkie tendencje burzycielskie wyzwalały chęć ponownego scalenia, lecz według innych zasad. Są bowiem ruchami odświeżającymi dzięki temu, że wskazują nowe możliwości. Wróciło zaufanie do narracji i alternatywnego świata sztuki, a mit okazuje się w tym pomocny.

Kiedyś ludzie nie funkcjonowali na tyłu poziomach, co my – pisze Olga Tokarczuk – za to byli o wiele bardziej zintegrowani, przepaść między intelektem a wrażliwością, między światem a językiem, nie wydawała się im tak bolesna. Jednak dziś tak samo jak kiedyś potrzebujemy starych mitów i potrzebujemy ich nowych interpretacji, choćby za pomocą cudzysłowu (Tokarczuk 2006: 218).

Bibliografia

- BAL, Mike, 2012: *Narratologia. Wprowadzenie do teorii narracji*. Tłum. Zespół Instytutu Filologii Polskiej UAM. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- BARON-COHEN, Simon, 2014: *Teoria zła, o empatii i genezie okrucieństwa*. Tłum. Agnieszka Nowak. Sopot: Smak Słowa.
- BELAJ, Vitimirj: *Sveta poroka*. Med poezijo in resnico. ŽABOT, Vlado, 2013: *Sveta poroka*. Ljubljana: Beletrina, 172–191.
- BORGES, Julio Luis, 1978: Pierre Menard, autor Don Kichota. Tłum. Andrzej Sobol-Jurczykowski. *Opowiadania*. Tłum. Zofia Chądzyńska, Andrzej Sobol-Jurczykowski, Kazimierz Piekarec, Kalina Wojciechowska, Stanisław Zembruski. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

- DAMASIO, Antonio R., 1999: *Błąd Kartezjusza. Emocje, rozum i ludzki mózg*. Tłum. Maciej Karpiński. Poznań: Dom Wydawniczy REBIS.
- FREUD, Zygmunt, 1991: Poeta i fantazjowanie. Tłum. Barbara Kocowska. PO-SPISZYL, K. (red.). *Zygmunt Freud: Człowiek i dzieło*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 180–191.
- FROMM, Erich, 1966: *Szkice z psychologii religii*. Tłum. Józef Marzęcki. Warszawa: Czytelnik.
- FRYE, Northrop, 1977: Mit, fikcja i przemieszczenie. Tłum. Elżbieta Muskat-Tabakowska. GŁOWIŃSKI, M., MARKIEWICZ, H. (red.). *Studia z teorii literatury. Archiwum przekładów „Pamiętnika Literackiego”*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- GOŁASZEWSKA, Maria, 1970: *Świadomość piękna*. Warszawa: PWN.
- HARDY, Barbara, 1968: Towards a Poetics of Fiction. *Novel* 2, 5.
- HEGEL, Georg W. F., 1967: *Nauka logiki*. Tłum. Adam Landman. Warszawa: PWN.
- INGARDEN, Roman, 1966: *Przeżycie, dzieło, wartość*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- JAKUBOWSKI, Piotr, 2013: Narracyjność (z punktu widzenia semiotyki kultury). *Studia kulturoznawcze* 1, 45–66.
- KORDYS, Jan, 2006: *Kategorie antropologiczne i tożsamość narracyjna*. Kraków: Universitas, 135–201.
- KROŃSKI, Tadeusz, 1966: *Hegel*. Warszawa: PIW.
- LYOTARD, Jean-François, 1997: *Kondycja ponowoczesna*. Tłum. Małgorzata Kowalska i Jacek Migasiński. Warszawa: Fundacja Alateia.
- MORIN, Edgar, 1965: *Duch czasu*. Tłum. Aleksandra Frybesowa. Kraków: Znak.
- PRINCE, George, 2008: Narrativehood, Narrativeness, Narrativity, Narratability. LANDA, Jose Angel. Garcia, PIER, John (red.). *Teorizing Narrativity*. Berlin: Walter de Gruyter.
- ROSNER, Katarzyna, 2003: *Narracja, tożsamość i czas*. Kraków: Universitas.
- TOKARZ, Bożena, 1980: Mit i jego związki z poezją. *Litteraria* XII, s. 57–86.
- TOKARCZUK, Olga, 2006: *Anna In w grobowcach świata*. Kraków: Znak.
- WALTON, Kendall L., 1984 [dr.1985]: Uznanie fikcji: zawieszenie niewiary czy udawanie wiary. Tłum. Piotr Mróz. GOŁASZEWSKA, M. (red.) *Estetyka w świecie. Wybór tekstów*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- WALTON, Kendall L., 1990: *Mimesis as Make-Believe*. Cambridge: Cambridge Mass.
- ŽABOT, Vlado, 2013: *Sveta poroka*. Ljubljana: Beletrina.

Summary: In the Power of Narrative and Myth

Narration is a rhetorical and mental phenomenon. Deriving from literary studies, it points to a linguistic formation (although it may exist in a sphere different than verbal) and a sense-making, psychological, ontological, and epistemological function performed in the works of literature. Narrative competence provides multiple ways of creating subjective, real, and fictional reality. Narration corresponds with myths, understood as a story, not necessarily verbal, that is presenting sequences of events in order to provide a collection of patterns of understanding the world, personal patterns, and to consolidate the community. Although the mental aspect is common in these categories, they cannot be identified with one other. Two writers, one Polish and one Slovene, told stories about the divine-human condition of man, the desire to overcome death, about causing it, about suffering, love, friendship, neglect, and betrayal – about life and the need for values. They modified mythical stories while keeping their ordering tone. They extracted individual beings from their duty relevant to the community, inscribed in the myth, in a multi-voice narrative (Tokarczuk) and in a monumental and at the same time vibrating epic (Žabot).

Keywords: narration, myth, interpretation, Olga Tokarczuk, Vlado Žabot

Podoba Srednje Evrope v izbranih poljskih romanih

Jasmina Šuler Galos

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana

Srednja Evropa je v članku razumljena kot samostojna kategorija, za katero so značilni dolgoročni vedenjski in mentalni vzorci, ki pojmu zagotavljajo koherentnost. Na njihovo oblikovanje je v preteklosti močno vplivala performativna moč literarnih del. Analize romanov Stefana Chwina, Andrzeja Stasiuka in Szczepana Twardocha so pokazale, da se je pomenko polje pojma Srednja Evropa v zadnjih desetletjih spreminjalo v skladu z razvojem sodobne družbene misli: zahteve po univerzalnosti je zamenjal spoznavni dvom, namesto časovnih kategorij so začele prevladovati prostorske, opazna je dekonstrukcija velikih naracij. Po drugi strani pa v prispevku samo bežno omenjena proza Elżbiete Cherezińskiej dokazuje, da imaginarij, ki je povezan s tem pojmom, vsebuje zelo stabilne mentalne koncepte, zato novejšje prvine v njem ne presegajo starih, temveč jih prekrivajo ali preoblikujejo.

Ključne besede: Srednja Evropa, samokolonizacija, imaginarij, literarni prostor

Znanstveni, prevajalski in pedagoški izzivi, s katerimi se na svoji poklicni poti so oča Nikolaj Jež, niso omejeni na spoznavanje in interpretacijo poljskih jezikovnih in kulturnih specifik. Pomemben del njegovih znanstvenih raziskav je bil posvečen iskanju idejnih povezav med slovensko in poljsko kulturo. Obe sta se razvijali na dveh skrajnih robovih zamišljenega geografskega in kulturnega prostora imenovanega Srednja Evropa,¹ zato je smiselno iskati povezave med njima ne samo na ravni časovnega zaporedja, ampak tudi geografske konfiguracije. Namen tega prispevka je predstaviti droben izsek iz te zelo bogate problematike; opozoriti želim na spremembe v razumevanju pojma Srednja Evropa v izbranih poljskih romanih po letu 1980.

Številni raziskovalci se uporabi te besedne zveze izogibajo, češ da se nanaša na zelo raznolike in pogosto protislovne vsebine ter je geografsko težko opredeljiva. Simona Škrabec opozarja tudi na odsotnost koherentne evolucionistične naracije, ki bi bila povezana z njo, vendar hkrati izpostavlja značilnosti, ki jih ne bi mogli pripisati nobenemu drugemu pojmu, med njimi pripisuje poseben pomen bolečim zgodovinskim izkušnjam (Škrabec 2013: 31–32). Tudi drugi raziskovalci, ki tako kot Simona Škrabec ne zanikajo uporabnosti tega pojma, se trudijo poiskati skupni imenovalac spremenljivim in pomensko težko določljivim vsebinam, ki ga spremljajo že več kot poldrugo stoletje. Najlaže je seveda pokazati, kaj Srednja Evropa

1 Koncepti povezani s pojmom *Mittleuropa* v prispevku niso upoštevani.

ni, torej opozoriti na dolgoročne mehanizme, ki srednjeevropske kulture ločujejo od zahodnoevropskih. S tega vidika Srednja Evropa obstaja in ne obstaja hkrati, res se ne ve, ali je »iz mesa ali perja/k čemu vse to namerja«, kot je zapisal Zbigniew Herbert v pesmi *Mitteleuropa* (1992). Tudi poljski zgodovinar Jan Sowa, ki je poglobljeno analiziral semantično polje besedne zveze Srednja Evropa, poudarja njeno dvojno naravo:

[tako dualistično nasprotje] lahko obstaja samo zato, ker imata oba njegova člana popolnoma fantazmagorično vsebino: ne opisujeta nobenega dejanskega stanja, temveč sta samo izraz na obeh straneh prisotne želje po določeni percepciji samega sebe in drugega. Pa vendar take napačno definirane identitetne opozicije učinkujejo, zato so resnične; seveda v kulturnem smislu, saj je v kulturi resnično to, kar ljudje spoznajo za resnično. (Sowa 2011: 12)

Če hočemo opravičiti uporabo izraza Srednja Evropa, ni nujno, da se sklicujemo na binarne opozicije. Srednjo Evropo lahko razumemo tudi kot množico mentalnih in vedenjskih vzorcev, ki jih – zavedno ali ne – uporabljajo pripadniki srednjeevropskih družb, pri čemer sta spremenljivost in nenatančnost ravno del opisa. Orodji, ki ju lahko uporabimo za analizo, sta Taylorjev termin imaginarij (Taylor 2010: 37–47) in habitus, katerega definicijo je predlagal Pierre Bourdieu. Imaginarij je nestrukturiran in neartikuliran intersubjektivni mehanizem, s katerim ljudje določajo svoj položaj v skupnosti in usvajajo norme, ki v njej obvezujejo. Določa tudi način prilagajanja prevzetih idej in pojmov lastnemu družbenemu okolju ali novim okoliščinam sploh. Andrzej Leder (2014: 12) opozarja, da je termin etimološko povezan z domišljijo. »Imaginacije« so zelo trdožive podobe prisotne v kolektivni zavesti, za katere je značilna specifična tehnika sprejemanja novosti. Preden skupnost ponotranji nove ideje, jih preseje skozi »imaginacijsko« sito, torej prilagodi normam, ki obvezujejo v določeni skupnosti. Imaginarij nima jasno začrtanih meja, zato ga ne moremo v celoti zajeti v neko pojmovno mrežo, lahko pa poskusimo opisati njegove izseke. Jan Sowa (2011: 13) za opis sorodnih mehanizmov uporablja termin habitus. Razume ga kot zgodovinsko oblikovan rezervoar znanj in kompetenc, s pomočjo katerih se predstavniki določene kulture odzivajo na informacije, ki prihajajo iz drugih kultur, jih prilagajajo svojim predstavam in nato nezavedno – in v tem smislu nediskurzivno – na tej podlagi oblikujejo lastne misli in podobe (fantazme) o svetu. Pomembno je, da so te strukture dolgoročne in ponovljive,² kar med drugim pomeni, da vsebujejo svojevrstne filtre, zaradi katerih predstavniki neke kulture ne opazijo vseh možnosti, ki so na voljo v konkretnem položaju. Habitus torej pripadnike neke skupnosti usmerja k izbiri podobnih rešitev.

2 Kot opozarja Koselleck, se vsak premik na časovni premici nujno opira na ponovljive elemente, čeprav je res, da so dolgoročno tudi ti spremenljivi (Koselleck 2012: 16).

Na vsebino poljske vizije Srednje Evrope sta, kot bodo pokazale analize treh izbranih poljskih romanov, odločilno vplivali dve naraciji z nasprotnim vektorjem: prva je povezana s pogledom od znotraj in projektom homogene nacionalne kulture (tudi v političnem smislu), druga z »orientalizacijo« Srednje Evrope, torej njeno podobo v očeh pripadnikov katere od zahodnoevropskih kultur. Značilnosti slednje je duhovito povzel Miljenko Jergović:

Ti ljudje pa so z leti ustvarili Evropo, v kateri se človek, če prihaja z vzhoda ali juga, težko počuti Evropejca, saj ga ta Evropa v najboljšem primeru ignorira, v glavnem pa od njega pričakuje, da je eksot po bruseljskih standardih, da pripravlja orientalsko dišeče jedi v neoporečno čistih loncih, da izvaja svojo divjo glasbo v nezakajenih lokalih, da je spontan, strasten in neotesan, a da hkrati spoštuje evropske zakone in predpise, kupuje njene oklepnike ter redno vrača dolgove nemškimi in francoskimi bankam. (Jergović 2012)

Jergovičev opis se nevarno približuje vzorcu, ki ga v svojih analizah uporabljajo kolonialne in postkolonialne študije: »nekdanja kulturna in etnična razlika med metropolo in kolonijo – nekoč vir dominacije – je postala predmet konsumpcije, multikulturalnost pa moda. Mnogi raziskovalci ta pojav razumejo kot znak neokolonializma« (Rybicka 2008: 26).

Kritičen pogled z vidika Srednjeevropejca, ki bo podrobneje predstavljen v tem sestavku, je prisoten v že navedenem delu Jana Sowe *Fantomsko telo kralja* (*Fantomowe ciało króla*). Po mnenju tega predstavnika novejšega poljskega zgodovinskega etnično, gospodarsko in versko raznolike kulture tega »nikogaršnjega in nikakršnega prostora« (Sowa 2011: 15) povezujeta ravno spremenljivost in nedefiniranost. V odnosu do poljske kulture Jan Sowa – presenetljivo in provokativno, če upoštevamo njeno tradicionalno samorazumevanje – uvaja celo termin Aleksandra Kiosseva samokolonizacija (Sowa 2012: 20–25). Kulture, ki se kolonizirajo same, so zaradi izhodiščne nedoločenosti prisiljene oblikovati svojo identiteto na podlagi zunanjih vzorcev, vendar se hkrati ne morejo do konca poistotetiti z njimi.³ Dominantna kultura, ki jo razumejo kot univerzalno, jim je hkrati tuja in domača, zato ne vidijo zase druge rešitve kot iskanje poti k popolnemu poistovetenju z njo, želijo se »vrniti« v Evropo. Posledica takega razmišljanja je tako imenovani »tek za Zahodom« (*doganianie, catch up*). Srednjeevropske družbe se

3 Podobne mehanizme je v slovenski kulturi že v osemdesetih letih 20. stoletja opazil Slavoj Žižek: »To dejstvo, namreč način srečanja Slovencev z zahodnim evropskim duhom, ki zahteva zase celotno človeško bitje, ki pa je bil Slovencem nekaj tujega in vnanjega in kot tak njim vendarle vsiljen, je zarezalo v bitje Slovencev rano, ki se nikoli več ni do kraja zacelila. Svojo izvorno in avtohtono 'duhovnost', svoj *mitos* in *etos* je moral slovenski človek prikriti pred vnanjim nasiljem, potlačiti, požreti v obupu in prvič v svojem obstoju razpoloviti sebe na javno in zasebno bitje, ki sta bila v nepomirljivem sporu. S tem zatrtjem je slovenski človek postal bitno razdvojen na nedejansko 'notranjost' in dejansko 'vnanjost'. S tistim, kar je pristno bil zase in v sebi, s tem ni mogel biti tudi dejansko v svojih odnosih, ni mogel tega izkazovati. S tistim pa, kar je bil javno in dejansko, ni mogel biti pristen. Vnanje je izpolnjeval zahteve, ki so mu jih postavljali tujci in lastni potujčenci, toda izviri pristnega evropskega krščansko-državnega 'duha' so mu ostali tuji« (Žižek 1987: 63–64).

trudijo kar najhitreje nadoknadili »izgubljeni« čas in za vsako ceno ujeti bolj razvite države Zahodne Evrope. Poljska raziskovalka Grażyna Szwat-Gyłybowa tako kot Kiossev vzroke za ta pojav⁴ išče v pozni ali nepopolni modernizaciji.

V državah, kjer je prišlo do pozne modernizacije, so začeli temu pojmu [tek za Zahodom] v 19. in 20. stoletju pripisovati ogromno emocionalno in normativno moč. Optimistično vero v to, da lahko manj razvite in zaostale države ujamejo srečnice, ki so prej stopile na edino pravo zgodovinsko pot, so izražali v jeziku športnih komentatorjev. Pomembni vidiki »teka za Zahodom« so: voluntarizem, tekmovalnost in teleološka usmerjenost [...]. (Szwat-Gyłybowa 2014: 311)

Mišljenje v kategorijah »teka za Zahodom« utopično predpostavlja obstoj univerzalne razvojne poti, ki naj bi obvezovala vse narode, plemena in skupnosti sveta. Težnja k skupnemu in vnaprej določenemu cilju je utemeljena na nedokazljivi tezi o obstoju enotnega načela, ki bi takim procesom lahko pripisoval smisel. Tak intelektualni pristop samo navidezno spoštuje načelo enakosti, ker izhaja iz predpostavke, da se nekateri narodi nahajajo zelo visoko na evolucijski lestvi, medtem ko so drugi – res je sicer, da ne po lastni krivdi – šele stopili na pot, ki vodi do zelenega cilja. Tako razumljeni evolucionizem je postal posebej nevaren v Srednji Evropi, kjer so na zgodovinsko predstavnost in mišljenje o družbi močno vplivale ideje nemškega filozofa in pastorja Johanna Gottfrieda Herderja (1744–1803).

Opisane značilnosti srednjeevropskega habitusa so prisotne v znamenitem eseju Milana Kundere *Tragedija Srednje Evrope*⁵ (Kundera 1984: 1–15), v katerem je avtor postavil tezo o izjemnem pomenu, ki ga srednjeevropske družbe pripisujejo kulturi. Med številnimi kulturami te celine po mnenju Kundere vladata strpnost in vzajemno spoštovanje. Ekonomsko ti predeli sicer zaostajajo za zahodnim delom celine in tudi politično pogosto niso (povsem) samostojni, ogrožajo jih namreč barbari z vzhoda, vendar svojo politično in gospodarsko šibkost uspešno nadomeščajo z duhovnim bogastvom, torej kulturo. »Kulturni sindrom« je ena najtrajnejših sestavin pojma Srednja Evropa, seveda veliko starejša od eseja Milana Kundere.⁶

4 V Sloveniji je najbrž bolj znan v obliki kritike logike socialnega evolucionizma, na primer: Godina 2015: 14–48.

5 Uporabljala sem poljski prevod z naslovom *Zachód porwany albo tragedia Europy Środkowej* (Kundera 1984: 1–15).

6 Zanimivo, da je v Sloveniji tako razumevanje kulture veljalo za slovensko posebnost celo pri njegovih kritikih: »S kombinacijo besed 'slovenski kulturni sindrom' označujem posebno značilnost slovenske kulture, ki je nastala v naši kulturni in še posebno v literarni zgodovini zaradi specifičnega položaja slovenskega naroda, ko mu ni bilo dano razviti vseh (ali bistvenih) političnih institucij in družbenih orodij, da bi lahko bil (bolj ali manj) avtonomen in (bolj ali manj) kompleten narod. Pri tem imam v mislih predvsem slovensko zgodovino v preteklem stoletju in prej, ko smo Slovenci obstajali kot 'pod-kultura' znotraj vladajoče nemške kulture, in ko smo zaradi že omenjene nerazvitosti in nekompletnosti kanalizirali svoje politične, državne in socialne energije v območju kulture. [...] Ta svetovno zanimiv pojav, da kultura in še posebej literatura prevzame funkcijo politike, in da narod zajema svoje socializacijske vzorce in integracijske motive iz leposlovja, da ima poezija bolj bistvene naloge kot zgolj poetično komunikacijo, da se programiranje družbe vrši s pesmijo, da je ta nekakšen manifest, nekakšen katekizem — sem (hipotetično) imenoval slovenski kulturni sindrom« (Rupel 1975: 97).

Podobno samorazumevanje Isaiah Berlin pripisuje nemški kulturi, zato imajo najbrž prav tisti raziskovalci, ki pojav povezujejo s Herderjevo filozofijo:⁷

Tiran mi hoče odvzeti, kar je moje, zato si ne bom prilaščal ničesar. Tiran mi hoče odvzeti dom, družino, osebno svobodo – tudi prav, naučil se bom živeti brez njih. In takrat, kaj mi more? Sem gospodar lastne duše in nobena zunanja moč nima dostopa do nje ... Vse to je seveda sublimna oblika mistifikacije; pretvarjam se, da stvari, ki jih ne morem imeti, zame nimajo nobene vrednosti. Če ne morem imeti tega, kar hočem, bi si moral želeti to, kar lahko imam. Politična nemoč pomeni duhovno svobodo, materialni zlom duhovno zmago. (Berlin 2002: 301)

Za prebivalce teh območij torej niso odločilne konkretne značilnosti, ki jih s Srednjo Evropo pogosto povezujejo zunanji opazovalci, na primer: razmeroma pozni procesi modernizacije, relativna oddaljenost od centrov politične in upravne moči, kulturna in etnična raznolikost (ali morda kulturni partikularizem?), politični utilitarizem, antiracionalizem, omejitve osebne svobode v prid skupnosti, ki je organizirana kot skupnost jezika, zemlje in krvi. Do izbruha vojne v SFRJ je v zavesti nosilcev srednjeevropskega imaginarija prevladovala idilična podoba tega prostora. Poleg tez, ki jih najdemo v eseju Milana Kundere – etična raznolikost, vzajemna strpnost, kultura kot najvišja vrednota, ostra ločitev od »barbarskega« Vzhoda, ki je tuj najglobljemu bistvu teh narodov, in zahteva po ponovni združitvi z zahodnoevropsko matico – se pogosto pojavljajo še spomini na skupno habsburško preteklost ter z njimi povezano prepletanje germanskih in slovanskih elementov.

Vse omenjene sestavine pojma so prisotne v literarnih delih. Kakovostna literarna dela namreč ne odslikavajo zamišljene geografije, temveč jo – skozi proces preoblikovanja realnega prostora v literarnega – tudi ustvarjajo: »Zemljevid, ki nastane kot posledica te aktivnosti, ima performativen značaj, ne odslikava prostora, ampak ga ustvarja. Ta proces obsega samo tolikšen prostor, kolikšnega obsega sama naracija, in se razvija skupaj z njo. Tak performativen zemljevid je zemljevid v nastajanju« (Czapliński 2016: 11).

Pojem Srednja Evropa se je začel v kontekstu poljske literature pogosteje pojavljati v devetdesetih letih 20. stoletja kot širši okvir za tako imenovano »prozo malih domovin«, ki pomeni pomemben mejnik v razvoju poljske literature. Anna Nasiłowska (2006: 144–152) poudarja, da je med letoma 1987 in 2000⁸ izšlo več kot dvajset romanov s to tematiko. Njihovi avtorji se niso postavili po robu samo čedalje slabotnejši državni ideologiji, temveč tudi tako imenovanemu antisocialističnemu realizmu (termin Przemysława Czaplińskiego), to pomeni ideološkemu in političnemu angažiranju literature izdane v samozaložbi. Za to prozo je značilen

7 Pri nas je te kulturne prenose izčrpno analizirala Taja Kramberger v doktorski disertaciji *Memorija in spomin. Zgodovinska antropologija kanonizirane recepcije* (Kramberger 2009).

8 Prvi roman, v katerem je ta snov obravnavana na nov način, je bil David Weiser (*Weiser Dawidek* 1987), ki je izšel v slovenščini leta 2007 v prevodu Jane Unuk.

tudi odklonilen odnos do visokega modernizma, njegovega samozaverovanja, predstavljanja svojih idej, kot da so univerzalne, in zaničevanja »povprečnega« bralca. Med najbolj znane predstavnike te smeri sodi Stefan Chwin (roj. 1949), predvsem njegov zgodnji roman *Hanemann* (1995). Srednja Evropa je za tega avtorja urejen in varen prostor, ki mu razumno vlada kapitalizem s človeškim obrazom. Kapital sicer obstaja, vendar ni pogolten in uničujoč, temveč služi izdelovanju lepih in trajnih predmetov iz odpornih materialov. Srednja Evropa je v Chwinovi prozi tako kot pri Kunderi zakladnica »pravih« vrednot, ki jih ogrožata dva nesrednjeevropska koncepta: barbarski in ceneni komunizem na eni ter pogoltni in razčlovečeni kapitalizem na drugi strani.

Tako so se po svojih krožnicah gibali junckerji jedilnega pribora firme Platter, obersturnbannführerji porcelanastih kavnih servisov, obrobjeni z našitki iz zlata in kobalta, aristokracija iz niklja, srebra in bakra. [...] Čeprav je tudi to omalovaževano bleščečo vojsko, ki je ob nedeljah in praznikih nebrizno, težko, kovinsko zvenela na belih prtih, počasi, vendar neusmiljeno izganjal iz hrastovih predalov naraščajoči val aluminijastih vilic z znakom Poljskih železnic in pepelnikov iz umetnega porcelana z napisom FWK – skromni spominek z dopusta, ki sta ga gospod Potrykus in njegova žena preživela v penzionu Siegfried v Szklarski Porębi, preimenovanem v počitniški dom slaščičarjev Zenit. (Chwin 1995: 123)

S takim konceptom Srednje Evrope se sklada empatija, s katero pripovedovalec opisuje usodo gdanskih Nemcev po drugi svetovni vojni. Pripovedovanje za Chwina ni niti postmodernistična zabava niti umetnost zaradi umetnosti, temveč oživljanje pozabljenih zgodb, odkrivanje stvari, ki so jih prišleki, živeči v tujih stanovanjih, namenoma pozabili. Srednja Evropa je v delih tega gdanskega pisatelja prostor strpnosti, sožitja različnih kultur in enotnega moralnega kodeksa. Nostalglična perspektiva je v romanu povsem zbrisala realne konflikte in tragiko človeških usod v vojni vihri.

Prevrednotenje pojma so prinesla dela desetletje mlajšega Andrzej Stasiuka (roj. 1960).⁹ Tudi pri njem je opazna očaranost s Srednjo Evropo, vendar je Stasiukova vizija veliko bližja konceptu Jana Sowe. Za prvoosebne pripovedovalca v Stasiukovi prozi njegova lastna vizija Srednje Evrope ni univerzalna in »resnična«, imenuje jo moja Evropa in se zaveda njenih zamišljenih primesi:

Seveda zemljepis ni tako pomemben kot domišljija, že zaradi tega ne, ker se pogosteje izkaže, da je past, ne zatočišče. Kljub temu sta ta dva elementa, tako tuja drug drugemu, vendarle povezana z vezmi, ki so močnejše od norosti in razsodnosti skupaj. Že zato, ker si bolj plemenita oblika sanjarjenja z odprtimi očmi za svoj predmet vedno izbere prostor. Čas zanima samo tiste, ki upajo, da se bo kaj spremenilo, torej brezupne tepce. (Stasiuk 2001: 77)

⁹ Na primer: Na poti v Babadag, 2010 (*Jadąc do Babadag*, 2004) Dukla, 2015 (*Dukla*, 1997) Galicijske zgodbe, 2009 (*Opowieści galicyjskie*, 1995), Taksim, 2012 (*Taksim*, 2009), vse v prevodu Jane Unuk, ter *Fado*, 2006, *Dojzland*, 2007.

V navedenem eseju s povednim naslovom *Moja Evropa* Stasiuk meje Vzhodne Evrope pomakne proti jugovzhodu in, kar je v kontekstu eseja Kundere pomenljivo, doda: »Ni [na zemljevidu Srednje Evrope] Nemčije in Rusije – česar se zavem z začudenjem in tudi tihim, atavističnim olajšanjem« (Stasiuk 2001: 78). Ta premestitev iztrga obravnavani pojem iz mreže asociacij, v katerih živijo podobe mest, ki jih ne povezujejo samo dobre ceste in moderne železnice, ampak tudi enoten moralni kodeks, izbran estetski čut in skupna zgodovina. V Srednji Evropi Stasiuk išče in tudi najde značilnosti, ki nimajo nič skupnega z dejavnim in ekspanzivnim duhom Zahodne Evrope. Zaščitni znak življenja na tem koščku sveta je pasivnost, ždenje na mestu, energija, ki je v prebivalcih zahodnega dela celine vzdrževala optimistično vero v napredek in zmagoslavje čistega razuma, je v teh predelih neznana. Stasiuk je Srednji Evropi odvzel eno njenih najstarejših značilnosti: tek za Zahodom. To hkrati pomeni, da so iz njegovih del izginile sanje o »ponovni« zdužitvi kontinenta, ki so ga okrutna vzhodna ideologija in izdajalski zahodni zavezniki tragično razdelili na dva dela. Zaščitni znaki teh krajev niso predvojni kavni servisi, ampak cenenost in rja, zarjaveli ostanki komunistične vere v družbeni napredek in tehnični razvoj. Obe simbolizirata minljivost, ki se ji je tako odločno postavljal po robu Stefan Chwin. V Stasiukovih delih je dekonstruiran tudi »kulturni sindrom« Srednje Evrope. Zahod ne potrebuje njenih kulturnih vrednot, zadostuje mu, da opazuje sebe v srednjeevropskem zrcalu – svoje bogastvo, strpnost, politične svoboščine, tehnični napredek – to je vir njegove fascinacije z vzhodom kontinenta, ne slavljena srednjeevropska kultura. Tudi razumevanje zgodovine se ne ujema z vizijo Evrope, ki jo poznamo iz eseja *Tragedija Srednje Evrope*. Prebivalci Srednje Evrope v Stasiukovih delih svojo preteklost osmišljajo z miti, sicer ne bi mogli živeti v sedanosti. Hkrati ostajajo ujeti v čarobni ris prostora, prepreženega s slepimi ulicami in zaprašenimi cestami, ki ne vodijo nikamor.

Na Zahodu je zemljevid rezultat razširjene mreže ne-mest, idealnih tranzitnih točk, v Srednje-Vzhodni Evropi, kjer so zemljevid zarisali zgodovina, mentaliteta prebivalcev in geografija, pa se prostor spreminja v razcefrano mrežo enakih, izoliranih prostorov, v katerih se človek znajde naključno in se jim težko iztrga. V Zahodni Evropi so ne-prostori opremljeni s »samopostrežnimi« znaki (na letališču, železniški postaji ali v hotelu nas usmerjajo proti restavraciji, WC-jem ali informacijam), ki nimajo lastne zgodovine, ne ustvarjajo medčloveških odnosov [...]. V Srednje-Vzhodni Evropi so prostori polni nekoherentne zgodovine, ki je ni mogoče prevesti v tuje jezike, za prišleke ostaja nerazumljiva, za prebivalce pa pomeni past, iz katere ni mogoče pobegniti. (Czapliński 2017: 263)

Nova je tudi opozicija med pristnostjo in globalno uniformiranostjo, ki varira nasprotje med naturo in terorjem kulture. Srednja Evropa pri Stasiuku ni več zakladnica dragocene tradicije, o kateri je Zahod že pozabil, temveč dežela pristinih medčloveških odnosov in pradavnih modrosti, ki znajo najti smisel tudi v

pasivnem ždenju na mestu. Šele ko prvoosebni pripovedovalec iztrga sebe iz tega okolja in ga začne opazovati z očmi bližnjega tujca, začuti čar te pokrajine, mračna fascinacija z bližnjim tujcem pa postane prepoznavni znak Stasiukove proze.

Ideološke implikacije, ki jih izzove prenos časovnih koordinat na prostorske, so še izrazitejše v delih predstavnika naslednje generacije prozaikov Szczepana Twardocha (roj. 1979). Še posebej to velja za njegov »šlezijski«¹⁰ roman *Drach*, prvič izdan leta 2014. Edina trdna oporna točka, ki povezuje elemente romanskega sveta, je v tej (anti)sagi prostor, samo nanj lahko postmodernistični¹¹ avtor opre svojo pripoved. Naslovni zmaj, drak, ki v šlezijemskem narečju pomeni tudi nepridiprav, lump, je v romanu predstavljen kot svetopisemski Behemot, »prvenec Božjih del« (Job 40: 19) in gospodar zemlje. Med predstavniki štirih generacij rodbine Magnor-Gemander ni nobene druge trajnejše vezi, ni zavesti pripadnosti družini ali širši skupnosti, kaj šele zgodovinske predstavnosti ali narodne zavednosti. Številni literarni postopki bralca vodijo v smer postmodernistične poetike: čas in prostor sta predstavljena fragmentarno, namesto kronološkega načela prevladuje sočasno prikazovanje izsekov iz različnih časov, posamezna poglavja so naslovljena z letnicami, ki bolj razkosavajo časovno premico kot urejajo potek dogodkov,¹² gibanje je večsmerno in ne sledi evlucijski logiki, fantastični dogodki so predstavljeni na isti ravni kot realni in avtentični. Nobeden od njih ni usoden, celo vojna in smrt ne vnašata v roman tragike, literarni junaki se naključno pridružujejo političnim akcijam, etnična pripadnost in jezik pa ne odločata o posameznikovi identiteti. Zgodovine v obliki koherentne – torej nujno selektivno predstavljene – naracije v romanu preprosto ni. Avtor ne prevaja dolgih odlomkov, ki so napisani v težko razumljivem šlezijemskem narečju¹³ ali v nemščini. Jeziki, ki jih uporabljajo prebivalci Šlezije, so socialno, ne pa etično ali kulturno zaznamovani. Predmeti so tako kot pri Chwinu opisani zelo natančno, vendar bralcu namesto univerzalne zgodbe o človeški civilizaciji, ki ustvarja lepoto in harmonijo, prikazujejo hierarhično neurejeno zbirko naključno izbranih reči, ki se razlikujejo samo po ceni. Uporaba postmodernističnih postopkov je posledica znotrajbesedilnih mehanizmov, zato je umetniško prepričljivo tudi vodilno sporočilo romana, ki se glasi: Najtežje priznamo to, da svetu vlada naključje. Edina dualna opozicija, ki jo avtor ohrani, je nasprotje med naturo in kulturo, prva je nevarna in nepredvidljiva,

10 V »varšavskih« romanih Morfij (, 2012) in Kralj (*Król*, 2016) prostor odločilno vpliva na potek dogajanja, vendar ni več osrednja besedilna kategorija.

11 Avtorjev položaj v pripovednem svetu dobro ponazarja opis ene od junakinj: »Samo jaz se spominjam, da je Anna-Marie Ochmann obstajala, živela in počela to, kar se počne v življenju, saj sem jaz tisti, ki razločno vidi stvari. Obstajala je torej samo zato, da se je lahko vmila k meni« (Twardoch 2017: 47).

12 Šesto poglavje je na primer naslovljeno: 1904–1914, 1918, 1919, 1930, 1945, 1951, 1987, 1997, 1998, 2013.

13 Na primer pogovor v šlezijemskem narečju med očetom in sinom: »– Jõ mõm w rzici Polska, fater. Mie yno õ to idzie, aże my fedrujemy, a Niyec z tego je bogóczy. A my dycki yno bydóki. – Toć tyś niy ma wielgi Polok, yno kómunista« (Twardoch 2017: 90).

druga pa naključna in brez globljega pomena. V delih Szczepana Twardocha se je imaginarij Srednje Evrope popolnoma raztopil v globalizacijskem morju, zamišljeni teritorij pa je izgubil svoj fantazmatični čar.

Prispevek je zasnovan tako, da prikazuje samo tri etape v razvoju pojma Srednja Evropa. Evolucionistične interpretacije značilne za osemdeseta leta 20. stoletja, ko so bile v ospredju take kategorije kot zgodovina, etnija, kultura, so postale predmet kritične analize in prevrednotenja v prozi Andrzeja Stasiuka in sodelavcev založbe Czarne.¹⁴ V delih Szczepana Twardocha pa je Srednja Evropa postala prazen znak, s katerim ni bilo več mogoče opisati resničnosti. Opisani proces je spremljal prenos akcenta s časa na prostor. Toda če vzamemo v roke katerega od trenutno zelo popularnih romanov Elżbiety Cherezińskiej (roj. 1972), se bomo prepričali, da je taka raziskovalna perspektiva lahko zavajajoča. V delih te pisateljice je namreč Srednja Evropa tako kot pred izidom *Davidy Weiserja* prizorišče, na katerem poljski narod bojuje svoje bitke za svobodo, krščansko vero in moralno prenovno. V njeni uspešnici *Legion* (2013) prevladujeta jezik in mišljenje, ki sta prisotna v eseju Milana Kundere: »Potrebovali bomo nenehne pomoči Vsemogočnega, če hočemo živeti na istem svetu skupaj s Stalinom in njegovo morilsko bando. Prvič po dolgih stoletjih smo dovolili vojski Džingiskana stopiti v Srednjo in Zahodno Evropo« (Cherezińska 2013: 780). Mentalne strukture, ki sodelujejo pri oblikovanju kolektivne zavesti, so dolgoročne in ponovljive, zato ostaja Srednja Evropa kot kulturna kategorija, katere pomembna sestavina je zgodovinski resentment, resnična, »saj je v kulturi resnično to, kar ljudje spoznajo za resnično« (Sowa 2011: 12).

Literatura

- ANDRUCHOWYCZ, Jurij, STASIUK, Andrzej, 2001: *Moja Europa. Dwa eseje o Europie zwanej Środkową*. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne.
- BERLIN, Isaiah, 2002: *Zmysł rzeczywistości*. Prev. Michał Filipczuk. Poznań: Zysk i S-ka.
- CZAPLIŃSKI, Przemysław, 2016: *Poruszona mapa*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- CHEREZIŃSKA, Elżbieta, 2013: *Legion*. Poznań: Zysk i S-ka.
- CHWIN, Stefan, 1995: *Hanemann*. Gdańsk: Marabut.
- GODINA, V., Vesna, 2015: *Zablode postsocializma*. Ljubljana: Beletrina.
- HERBERT, Zbigniew, 1992: *Rovigo*. Prev. Jana Unuk. file:///C:/Users/ASUS%20X751SC/Downloads/Epilog_URN_NBN_SI_doc-248816KF.epub [Dostop: 6. 4. 2018].

14 V tem kontekstu bi bilo zanimivo spremljati tudi delovanje založbe Pogranicze.

- HUELLE, Paweł, 2007: *David Weiser*. Prev. Jana Unuk. Ljubljana: Beletrina.
- JERGOVIĆ, Miljenko in Goran Vojnović, <http://pogledi.delo.si/ljudje/miljenko-jergovic-goran-vojnovic> [Dostop: 9. 4. 2018].
- KIOSSEV Aleksander, *The Self-Colonization Culture*, https://www.academia.edu/3477652/The_Self-Colonization_Cultures? [Dostop: 9. 4. 2018].
- KOSELLECK, Reinhart, 2012: *Warstwy czasu. Studia z metahistorii*. Prev. Krystyna Krzemieniowa in Jarosław Merecki. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- KRAMBERGER, Taja, 2009: *Memorija in spomin. Zgodovinska antropologija kanonizirane recepcije*, <https://share.upr.si/fhs/PUBLIC/doktorske/Kramberger-Taja.pdf> [Dostop: 9. 4. 2018].
- KUNDERA, Milan, 1994: *Zachód porwany albo tragedia Europy Środkowej*, http://pracownik.kul.pl/files/37099/.../Milan_Kundera_zachod_porwany.doc [Dostop: 9. 4. 2018].
- LEDER, Andrzej, 2014: *Prześlona rewolucja. Ćwiczenia z logiki historycznej*. Warszawa: Krytyka Polityczna.
- NASIŁOWSKA, Anna 2006: *Literatura okresu przejściowego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN
- RUPEL, Dimitrij, 1973: *Slovenski kulturni sindrom*, <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-5P9DGECL/1594992a-043b-411e-ab09-37fc42652806/PDF> [Dostop: 6. 4. 2018].
- RYBICKA, Elżbieta, *Od poetyki przestrzeni do polityki miejsca. Zwrot topograficzny w badaniach literackich*, http://rcin.org.pl/Content/50929/WA248_67241_P-I-2524_rybicka-poetyki.pdf [Dostop: 9. 4. 2018].
- SOWA, Jan, 2011: *Fantomowe ciało króla. Peryferyjne zmagania z nowoczesną formą*. Kraków: Universitas.
- SZWAT-GYLYBOWA, Grażyna, 2014: *Playing Catch Up*. Prev. Piotr Szymczak. <https://ispan.waw.pl/journals/index.php/sm/article/view/sm.2014.015/300> [Dostop: 30. 3. 2018].
- ŠKRABEC, Simona, 2013: *Geografia wyobrażona. Koncepcja Europy Środkowej w XX wieku*. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury.
- TAYLOR, Charles, 2010: *Nowoczesne imaginaria społeczne*. Kraków: Znak.
- TWARDOCH, Szczepan, 2017: *Drach*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- ŽIŽEK, Slavoj, 1987: *Jezik, ideologija, Slovenci*. Ljubljana: Delavska enotnost.

Summary: The Image of Central Europe in Selected Polish Novels

In the article, Central Europe is understood as an independent category, characterized by long-term behavioral and mental patterns that ensure coherence of the term. Their design has been strongly influenced by the performative power of literary works in the past. The analyses of novels by Stefan Chwin, Andrzej Stasiuk, and Szczepan Twardoch have shown that the semantic field of the term Central Europe has changed over the last decades in accordance with the development of concurrent social thought: the requirements of universality have been replaced by cognitive doubt, instead of time categories, the spatial ones became dominant, a deconstruction of great narratives is noticeable. On the other hand, the article only slightly mentions prose by Elżbieta Cherezińska that proves the imagery, which is related to this term, contains very stable mental concepts, so its newer elements do not go above the old ones, but overlap or transform them.

Keywords: Middle Europe, self-colonization, imagery, literary space

Zgodovina, herezija in židovstvo v *Jakovih bukvah* Olge Tokarczuk

Jana Unuk

Ljubljana

Prispevek oriše položaj zgodovinskega romana *Jakobove bukve* Olge Tokarczuk v pisateljičinem opusu, opozori na prepletanje dokumentarnosti in fikcije, na ohranjanje pisateljičinega značilnega fragmentariziranega načina pripovedovanja ter vlogo »opazovalca«, na vdor sodobnih tem – feminizma, odnosa do drugega, večnacionalnosti in razslojenosti družbe ter hegemonije vladajočega naroda in razreda, predvsem v poljskih vzhodnih mejnih krajinih – v zgodovinsko tkivo romana in na kontinuiteto pisateljičinega zanimanja za herezijo. Ugotavlja njegov prispevek k spreminjanju literarne samopodobe poljske družbe, saj naslavlja osrednji narodotvorni mit, ki ga je pomagal graditi starejši zgodovinski roman.

Ključne besede: *Jakobove bukve*, zgodovina, frankizem, mesijanstvo, nacionalni mit

V *Jakovih bukvah* (2014), v katerih sledimo življenjski usodi Jakoba Franka, židovskega heretika iz 18. stoletja, in razvoju frankistične sekte, pripadniki katere so leta 1759 slovesno prestopili v krščanstvo, je poljska prozaiстка Olga Tokarczuk v središče romana prvič postavila zgodovinsko tematiko. V malo znano epizodo iz zgodovine Poljske je avtorica vpisala specifične predstave o poljski zgodovini in poglede na družbo, številni od katerih so tudi del sodobne družbene razprave. *Jakobove bukve* so »zgodovinski roman, napisan s popolnim zavedanjem, da je obvezujoča zgodovinska naracija nekaj, kar je skonstruirano in se vedno znova konstruira« (Tokarczuk 2014b). V romaneskni prikaz zgodbe židovske mesijanske sekte so se povezale tri osrednje tematike, ki so bile predtem v pisateljičinem delu prisotne le obrobno in sporadično: zgodovinska, verska in židovska.

Frankovo gibanje je izšlo iz sabatijanskega, najpomembnejšega židovskega mesijanskega gibanja v modernem času, začetnika katerega sta bila solunski kabalist Sabataj Cvi iz 17. stoletja in prerok Natan iz Gaze. Cvi je občasno občutil močno psihično prisilo, da počne antinomična dejanja, ki kršijo postavo. Verjetno je v njih videl dejanja tikuna,¹ temelječa prav na kršitvah postave (Scholem 2003: 441–444). Potem ko se je Sabataj Cvi leta 1666 pod grožnjo smrti spreobrnil v islam, so nekateri sabatijanci verjeli, da je prav to najzahtevnejši del mesijevega procesa tikuna, v katerem se mora spustiti v samo kraljestvo zla, da bo lahko »od

1 Tj. izboljševanja sveta in posledično pospeševanja odrešitve z zbiranjem ob stvarjenju razsutih isker božje svetlobe, ki so obtičale v snovi.

znotraj« rešil izgubljene iskre svetlobe. Po Cvijevi smrti v izgnanstvu v Ulcinju so se sabatijanci, v Solunu poimenovani dönmehi (iz tur., »spreobrnjenci«), razcepili na smirnovce, ki so priznavali samo Cvija, jakobovce, sledilce Jakoba Kerida, in konioze, sledilce Baruhje. Poljski pravoverni, kot so si dejali, so poleg Cvijeve priznavali tudi Baruhjevo mesijansko vlogo. Frankizem je od sabatijanstva pode-doval poglavitna verska verjetja in prakse: mesijanizem z oznanilom, da je mesija že prišel, kršenje židovske postave v imenu nove tore že osvobojenih posameznikov, »tuja dela«, trojnost božanstva, koncept odrešitve skozi antinomizem in greh. Družina Franka, rojenega kot Jankel Lejbovič (1726–1791), je bila močno povezana s sabatijanskim gibanjem, tudi tistim na Moravskem. Ko je imel Frank leto dni, je bil njegov oče obtožen herezije in izgnan iz židovske občine, zato so se umaknili čez tedanjo poljsko-turško mejo. Odraščal je v Moldaviji in na Vlaškem, potem pa trgoval v Smirni in Solunu. Ko se je decembra 1755 po nagovoru svojih učiteljev vrnil na Poljsko, da začne svojo misijo, je bilo sabatijanstvo tam že močno razširjeno.

Frankistična tema je doživela že nekaj literarnih obravnav. Povest Juliana Brinkena z začetka 19. stoletja (Tokarczuk 2014a: 29) ni bila objavljena. Podobno velja za deli nobelovca Isaaca Bashevisa Singerja, ki je v letih 1935–1936 v jidiš dnevniku *Forverts* v Ameriki objavljajl roman *Der zindiker Mošieh* (*Grešni Mesija*). Po Choneju Shmeruku je to »beletrizirana biografija Jakoba Franka. Baševis je preučil obširno literaturo o Franku, njegovi družini, disputih, bližnjih privržencih in zgodovini.« Singer romana ni dokončal, ker ga je imel za umetniško spodletelega. Vendar se je k tematiki še vrnil: v zgodovinskem romanu iz 19. stoletja *Der man fun chalojmes* (*Sanjač*, 1970–1971), prav tako objavljenem samo revialno, pripoveduje zgodbo frankista, ki še vzdržuje stike z ortodoksnim židovskim okoljem, kar plačuje z razcepom osebnosti (Shmeruk 1992: 98). Nobeden od romanov ni bil preveden iz jidiša niti objavljen v knjižni obliki, zaradi česar smo prikrajšani za židovski pogled na frankistično epizodo. Glede na Frankov sloves v ortodoksnih okoljih, ki jim pisatelj po svoje ostaja zvest, in povedni naslov romana si lahko predstavljamo, da prerokov portret izpod Singerjevega peresa najbrž ni laskav, vendar pa bi njegovo poznavanje pomenljivo razširilo diapazon perspektiv.

V prozi, ki je na Poljskem začela nastajati po prelomnem letu 1989, ni bilo mesta za veliko nacionalno zgodovinsko naracijo, temveč so se uveljavljale individualne vrednote in osebna mitografija. Znak nove proze sta bili predvsem metafikcijskost in vrnitev fabule (Czapliński 1997: 130–138). Po Czaplińskem »konflikt vrednot zamenja konflikt pogledov«, kar spodbuja interpretacijske večšine in vpelje v prozo »novo spoznanje«, mdr. novo gnozo, parapsihologijo in feminizem (134–137). Zanimanje za našete pojave je še zlasti značilno za Olgo

Tokarczuk. Njeni zgodnji romani se vpisujejo v predstavljeno usmeritev z naslednjimi znaki: pastišem pikaresknega romana, intertekstualnostjo, prežetostjo z znakom »knjige«, »skrivnostjo« v *Potovanju ljudi knjige*, pastišem meščanskega realističnega in iniciacijskega romana, sledmi detektivskega romana, parapsihologijo in psihologijo v *E.E.*, poudarkom na ustvarjanju fiktivnega sveta v *Praveku in drugi časih*. Šele v drugi polovici 90. let se v poljski prozi spet pojavi tudi »realistična konjunktura«. Načeli, ki obvladujeta literaturo, originalnost in ponovljivost oziroma zvestoba konvencijam, se namreč lahko izmenjujeta ali tudi nastopata sočasno (Czapliński 2009: 234–237). Za *Jakobove bukve* lahko ugotovimo, da so, čeprav pisateljica uporabi svojo značilno, v *Praveku*, *Hišah* in *Begunih* preizkušeno fragmentarizirano pripovedno obliko, ki naj bi se zložila v celoto v bralčevi zavesti, s čimer v ustvarjalni proces vključi recepcijo, bliže realističnemu kot metafizičnemu načinu pripovedi, saj se z zgodovinsko resničnostjo povezano dogajanje odvija pretežno v kronološkem zaporedju izpričanih zgodovinskih dogodkov, predstavljenih v obliki iztrganih prizorov in slik, pripoved pa ohranja stik z (zgodovinsko) zunajliterarno realnostjo. Med zgodovinsko izpričane zgodbe so spretno vključene, ker so pripovedovane na isti način, izmišljene scene, ki so dejansko refleksije avtoričinih prepričanj, stališč, mnenj, želja in predstav o družbeni resničnosti. Po McHalu ontološke meje krši vsak zgodovinski roman, vendar postmodernistični pri tem razkriva »ontološke šive med fiktivnimi predstavami in resničnimi dejstvi« s sistematičnim prekoračevanjem žanrskih pravil (McHale 1998: 362). V *Jakobovih bukvah* do takšnih razkritij ne prihaja. Sodobne teme so vključene diskretno, tako da jih, četudi jih prepoznavamo kot sestavino sodobnega pojmovnega in ideološkega repertoarja, beremo tudi kot del predstavnega sveta romaneskni likov. Pisateljica pritegne še en že preizkušeni postopek, ki morda najopazneje presega realističnost teksta, in sicer instanco, ki jo v eseju *Punčka in biser* imenuje »nadrejeni subjekt«, »opazovalec«, »nekdo, ki je večji, prostornejši od avtorja; nekdo, ki ga vsebuje in hkrati presega; [...] ki nekako pozna prihodnost, ker je usmerjen k cilju [...]« (Tokarczuk 2001: 16–18). Tako nas v *Dnevno hišo*, *nočno hišo* vpelje pogled od zgoraj, zaobjemajoč prostor in čas, motiviran kot sanjski pogled naratorke, ki samo sebe poimenuje »zrenje« in iz zraka motri svet pod seboj, kar omogoči zgoščeni panoramični pregled romanesknega sveta. V *Jakobovih bukvah* je opazovalka Jenta, ki se, ukleta v stanje med življenjem in smrtjo, dvigne nad svoje otrplo telo. Jenta nevsiljivo povezuje širjave dogajalnih prostorov in časa (ima vsaj delni vpogled tudi v prihodnost, npr. ko desetletja vnaprej v preblisku ugleda starega Nahmana, kako piše v gradu v Offenbachu) ter bralca vodi na »velikem popotovanju čez sedmero meja, petero jezikov in troje velikih ver«, torej na poti geografskih selitev preko evropskih nacionalnih meja,

družbenih vzponov in padcev k socialnim in – nam, bralcem, nespoznavnim – verskim, mističnim ciljem.

O tem potovanju pripovedujejo »pokojniki«, avtorji citiranih in fiktivnih besedil, skozi katera avtorica predstavlja zgodovino. Krešimir Nemeč za Patricio Waugh ugotavlja, da »literarna fikcija nikoli ne more imitirati ali predstavljati sveta, pač pa imitira ali 'predstavlja' diskurze, ki ta svet konstruirajo«. Novi zgodovinski roman se ukvarja s tekstualnostjo našega vedenja o zgodovini, s posredniškim značajem teksta (Nemeč 2002: 624–625). Tudi v *Jakovih bukvah* zgodovino v veliki meri opazujemo skozi tekst. Gre za preplet avtentičnih zgodovinskih dokumentarnih in fiktivnih dokumentov, pri čemer se tudi slednji lahko opirajo na avtentične (pisma Kossakowske iz romana na njeno ohranjeno korespondenco). Med dokumentarno navajanimi viri iz obravnavanega obdobja so najpomembnejši v poljščini ohranjeni zapisi Frankovih učencev *Knjiga Gospodovih besed: Ezoterična predavanja Jakoba Franka*. Že samo dejstvo, da taka knjiga obstaja, je v zgodovini ezoteričnih ločin presenetljivo, saj je načeloma veljala prepoved zapisa ezoteričnih nauk, ki so se predajali izključno oralno. Knjiga je unikum v zgodovini poljske literature, vendar Shmeruk pripominja, da niso neobičajne podobne hebrejske zbirke nauk hasidskih cadikov (Shmeruk 1995: 110). Med citatno rabljene avtentične dokumente sodi še npr. zaščitno pismo kralja Avgusta III (Tokarczuk 2014a: 545–544), pri opisu Lvovskega disputa, zlasti t. i. sedme točke, zadevajoče očitani ritualni umor, pa brošura sodobnika, lika v romanu, G. Pikulskega *Židovska sodba v Lvovski nadškofijski katedrali l. 1759* (Tokarczuk 2014a: 431–426).

Zgodovina je bila v avtoričinih prejšnjih delih prisotna zgolj kot osebni ali družinski spomin likov ali kot odtis v prostoru, pečat na predmetnosti. V *Praveku* v mitični časoprostor kreiranega sveta sicer vdira linearni zgodovinski čas vojn in političnih prevratov 20. stoletja, vendar ta zli čas vojsk in nesreč, ki sicer dopušča okvirno določitev dogajalnega časa, spominja skoraj na ponavljajoči se zgodovinski vzorec. V *Dnevni hiši, nočni hiši* od konkretnih zgodovinskih naracij najdemo opis selitve Poljakov iz Ukrajine na zahodne teritorije zaradi prestavljenih pojaltskih mej. Posledica istih dogodkov je občutenje odsotnosti nemških graditeljev hiš in njihovo vračanje, da bi spet videli domače kraje. Za ta manko se zdi, da v romanu izpodriva občepoljsko občutenje odsotnosti Židov, ki se izraža npr. z glavno temo *Davida Weiserja* Pawła Huelleja. V *Zadnjih zgodbah* je odhod iz Ukrajine predzgodba, ki vpliva na izkoreninjenost naslednjih generacij, ta izkoreninjenost pa se kot prevladujoči motiv nadaljuje v *Begune*. Rybicka v *Geopoetiki*, ko kontemplira opustitev v 90. letih popularne literature ožjih domovin zaradi spregleda nostalgичne iluzije o sožitju ter razkritja konflikta v večnarodnostnih

okoljih po objavi Grossovih *Sosedov* (2000), opozarja na možnost branja tovrstne literature v optiki travme in postspomina, kot ga predlaga Bartosz Dąbrowski v članku *Postspomin in travma*, kar odpira problematiko nezakoreninjenosti, srečanja s tujostjo, travmatične zgodovine vojne in preselitve ter dedovanja zgodovinske zamere (Rybacka 2014: 335–336, 341). Večina naštetih tem je prisotna v prozi Olge Tokarczuk.

Dejanje *Jakobovih bukev* sega od začetka Frankovega delovanja leta 1752 do prenehanja javnega delovanja frankizma po Frankovi smrti leta 1791 in smrti Ewe Frank leta 1816. Vendar roman ostaja odprt v sedanost, s tem da strnjeno komentira nadaljnjo usodo frankističnih rodov. Čisto zadnja časovna točka romana sovпада z našo sodobnostjo: to je pogled na avtorico, kako piše roman o mesiji, medtem ko jo opazuje Jenta. Prizor je v kontekstu židovske tradicije pomenljiv; po legendi naj bi namreč slavni cadik-pripovednik rabin Nahman iz Braclava pisanje o pobožnih cadikih, sploh pa o samem mesiji, izenačil z dejanjem tikuna, zbiranjem isker svetlobe iz zle snovi. Na to legendo v izteku knjige namigne tudi avtorica sama (Tokarczuk 2014a: 24).

Za oblikovanje poljske nacionalne ideologije so bili od literarnih del gotovo najpomembnejši Sienkiewiczovi zgodovinski romani. Bistveni del poljskega nacionalnega mita, h kateremu je prispeval Sienkiewicz, je po besedah Marie Janion občutek poljske kulturne večvrednosti na vzhodu ter civilizacijskega in verskega poslanstva, ki naj bi ga Poljaki tam izpolnjevali. Tako so, paradokсно, Poljaki, ki so z gledišča zahodnoevropske civilizacije trpeli »postkolonialno breme«, na vzhodu sami nastopali kot kolonizatorji (Janion 2007: 172, 325–327). Vrhunec dekonstrukcije sienkiewiczovega mita v *Jakobovih bukvah* je prizor, ko se pesnica Družbacka znajde v Rohatynu in jo preplavi občutek tujosti. Vidi ukrajinski kmetici, Žida, armenska trgovca, Turke – ljudi, ki jih prepozna po noši, vendar o njih ne ve nič in se z njimi ne more sporazumeti, ker ne govorijo nobenega skupnega jezika. V tem Babilonu različnih narodnosti, ver in jezikov naposled obupano vzklikne: »Ali je tu kdo, ki govori poljsko?!« (Tokarczuk 2014a: 883). V pogledu od blizu površinska poljskost te vzhodne krajine izpuhti. Za literarno zgodovino ugotovitev Družbacke, da je tukaj, znotraj meja poljske republike, tujka med samimi »drugimi«, ni novo razkritje, saj tega mita niti v času njegove največje priljubljenosti v 19. in v začetku 20. stoletja niso sprejemali vsi. Maria Janion navaja dva takšna vpogleda: leta 1840 je Józef Ignacy Kraszewski v *Spo-minih na Volinijo, Polesje in Litvo* zapisal, da je bil na vzhodu odnos med Poljaki in Ukrajinci enak odnosu med gospodarji in tlačani, pritisk poljskih fevdalcev z vedno novimi dajatvami pa je bil med vzroki za upor Hmelnickega. Stanisław Ignacy Witkiewicz pa je v *Neumitih dušah* (1935) zapisal, da mit vzhodnih krajin

ni bil »pretirano moralen, ker je plemiče spreminjal v tlačitelje kmetov še višjega reda kot v notranjščini države, podjarmljene kmete pa v kolonialne domačine« (Janion 2007: 173–175). *Jakobove bukve* nudijo plastičen prikaz omenjenih spoznanj o poljskem konstitutivnem mitu, ki identiteto gradi na nacionalni, verski, patriarhalni in konservativni enotnosti. V knjigi so eksemplarično prikazane usode pobeglega tlačana (Jan iz Okna), klateškega ljudstva, iz katerega so se novačili Kozaki, ukrajinske sirote, ki se je usmilijo Židje, samopašnih fevdalcev, odsluženih veteranov v čenstohovski trdnjavi itd., podrobneje, skozi vpletenost likov v glavno dogajanje, pa tudi ortodoksnih in sektarskih Židov, visokega in zemljiškega plemstva, avanturističnega plemiča (Molivda), pohlepnih škofov in cerkvenih dostojanstvenikov.

Olgo Tokarczuk bolj kot ortodoksne verske teme zanimajo herezija, dualizem, apokrifni motivi ipd. – seveda ob mitu, pogosto eklektičnem, psihologiji, jungovstvu, parapsihologiji. Takšne teme redno vključuje v svoje romane, npr. apokrifno zgodbo svetnice Kümmernis in meniha-transvestita v *Dnevni hiši, nočni hiši* ali naracijo o begunih, sekti ruskih starovercev, v *Begunih*. V istem delu se pojavi še kabalistični mit Adama Kadmona, kot njegova stranska izpeljava pa še v podobi Glasmenscha aktualizirana legenda o golemu, čeprav bolj kot sugestija, prikrita za osrednjo motiviko telesa in telesnosti. Gotovo je Olgo Tokarczuk k obravnavi zgodovine frankistov pritegnilo prav njeno zanimanje za herezijo. Sama govori o svoji »dolgoletni in trajni fascinaciji z vsakršno heterodoksijo, vsem, kar ne gre v kanon, kar štrli čez meje, kar je upor in punt proti normi, ki velja za očitno« (Tokarczuk, 2014b).

Frank v romanu ni nikdar opisan naravnost, je prej kot nekakšno prazno mesto, kamor lahko vsakdo vpiše svoje čustvene odzive nanj. Gledamo ga skozi oči drugih, ti pa so ljubeči ali sovražni. Največ izvemo o njem iz Nahmanovih zapisov, veliko pa tudi iz zapisov njegovih »povedk«, sploh o njegovih mladih letih in norčavih »tujih delih«. Frank je kot karizmatični verski voditelj lahko brezobziren ali ljubezniv. Je prožna, domala protejska osebnost: po Cvijevem zgledu sprejme najprej islam, potem pa skupaj s svojimi sledilci katoliško vero, čez leta v Offenbachu spet razmišlja o kolektivnem prestopu v pravoslavlje, če bi s tem le iztržil kakšno ozemlje za svoje ljudstvo. Kot da so mu vere zgolj orodje za dosego nekega cilja ali etape na skrivni poti. Ni povsem jasno niti, kako vidi lastni status. V nekem trenutku se ima za tretjega mesijo, sledečega Cviju in Baruhji, ki naj bi dopolnil delo prvih dveh; po krstu se enači s Kristusom (to in pa pričevanje njegovih lastnih učencev, da se ni spreobrnil »zares«, ga pripelje v dolgotrajno ječo); pozneje se razglašča za neizobraženega »prostaka«; po srečanju s sliko Črne Marije v čenstohovski internaciji začne pod njeno podobo častiti Šehino, ženski aspekt boga, kar

ga pripelje do spekulacij, da mora biti pričakovani mesija ženska, in končno se zdi, da želi mesijansko vlogo dodeliti svoji hčeri Ewi-Avači, ki pa je v vsej zgodbi čudno pasivna. Težko bi odgovorili na vprašanje, ali so za Franka pomembnejša verska iskanja ali družbena in socialna prizadevanja.

Razen že omenjenih mitičnih elementov židovske tematike v romanih Olge Tokarczuk do *Jakobovih bukev* tako rekoč ni bilo. Kljub temu jo je Marta Cuber vključila v *Metonimijo holokavsta*, v kateri je obravnavala prav avtorje, pri katerih so židovske teme na obrobju, ki ne sodijo v kanon žanra in o holokavstu ne govorijo naravnost. Na podlagi analize predstav o udeležencih holokavsta v *Praveku*, konkretno upodobitve Nemca, Poljakinje in Židov ob eksterminaciji ješkotelskih Židov, Marta Cuber (2013: 10, 35–37) ugotavlja, da želi avtorica pripoved uravnotežiti, s tem pa uveljavlja »prozaistični diskurz 'centra'« in želi »dajati vtis neoliberalne naracije, v kateri vsaka stran predstavi svoje stališče«. Marta Cuber vidi v takšnem postopku manipulacijo pripovedovalca, ki prestavlja »ne breme krivde, ampak naboj empatije« z neindividualiziranih židovskih žrtev na Nemca, ki se boji vzhodne fronte, pri tem pa ga ogroža dejstvo, da »od strahu ponoreli« Židje bežijo, ali na Poljakinjo, ki potem ko vidi smrt mladega židovskega ljubimca, za vedno ohromi. Iz takšnih emocionalnih predstavitev Marta Cuber izpelje, da Olga Tokarczuk, kar zadeva židovsko temo, »idealno sodeluje s kolektivno miselnostjo« Poljakov (Cuber 2013: 251).

V *Jakobovih bukvah* je zakrita židovska navzočnost prerasla v pester prikaz različnih usmeritev in družbenih slojev poljskih in evropskih Židov. Ta razslojena židovska skupnost ni prikazana v izolaciji, ampak v interakciji s poljskim plemstvom, klerom, izobraženstvom in umetniki. Pisateljica poleg zunanjega zgodovinskega dogajanja posveča veliko pozornosti teološkim naukom sekte, ki jih med drugim spoznavamo skozi Nahmanove razlage.

Na videz je frankistično gibanje ugasnilo s Frankovo smrtjo. Kar se je začelo kot drzna, toda razumljiva težnja k družbenemu vzponu, se je končalo z bahaško, nerazumno razsipnostjo offenbaškega dvora, kar je bilo nekoč prizadevanje za duhovno osvoboditev, se je končalo v pehanju za posvetnimi častmi. Toda skrita zgodovina frankizma se je po tihem nadaljevala, tako v okrilju katoličanstva kot ortodoksnih okolij. Frankisti so se še vsaj do srede 19. stoletja poročali samo med seboj. Postali so pravniki, zdravniki, trgovci, manufakturisti, umetniki in postavili temelje poljskega meščanstva. Odrngani od izvorne vere so zlahka naredili še korak v razsvetljenstvo. Tako v knjigi spremljamo Gitlin razvoj iz puntarskega, v fantazijah izgubljenega dekleta do izobražene ženske, ki skupaj s svojim možem, zdravnikom Ašerjem, vodi intelektualne debate o novi dobi razuma, temni pol te svetle zgodbe pa je smrt Mojzesa Dobruške, prostozidarja in revolucionarja, ki kot

Junius Frey konča pod giljotino med francosko revolucijo. Vpliva frankistov ni mogoče spregledati tudi pri oblikovanju koncepta poljskega mesijanizma, temelje za katerega kot del poljske romantične paradigme je postavil Adam Mickiewicz.

Številne zgodbe v *Jakobovih bukvah* temeljijo na domišljiji in prav skozi te avtorica spregovarja tako o sodobnosti kot o spremenjenem pogledu, ki ga iz te sedanjosti usmerjamo v preteklost. Ko aktualizira zgodovino, Olga Tokarczuk tako v avtentičnih kot v fiktivnih mikrozgodbah usmerja žaromete na – z besedami Virginie Woolf – »skrivnostna, tiha, nepredstavljena življenja«. V prvi vrsti osvetljuje življenja žensk, skoraj odsotna iz uradne historiografije, z zgodbami kot tista o ženski bolezni graščakinje Kossakowske, o obupu Družbacke, ko izgubi hčer in vnukinje, in njeni pretresljivi molitvi k Črni Mariji, o Ewi Frank in Anusii Pawłowski, ki si, postarani in zapuščeni, odmakata boleče noge. Avtorica sugerira, da so imele frankistke v tem patriarhalnem svetu za ščepec več svobode kot njihove sodobnice. Med frankistična »tuja dela« so sodile tudi kršitve spolnih prepovedi in obredno menjavanje partnerjev, pri katerem so si tudi ženske izborile pravico izbire, dovoljen je bil tudi njihov užitek. Doktrina, ki je tako povzdignila čaščenje Šehine, ženskega elementa boga, po avtoričinem mnenju ženske ni mogla prezirati. Poseben status je uživala prerokinja Haja. Paradokсно pa se zdi, da je med frankistkami največja žrtev prav Frankova hči: žrtev posilstva vojakov v jasnogorski utrdbi, incestuoznega razmerja z očetom, vsiljene zveze s cesarjem, ki naj bi prinesla koristi frankistom, navsezadnje lastnih previsokih, posvetnih pričakovanj. Ewa kot Frankova naslednica presenetljivo niti ni uvajana v frankistični nauk. V katoliškem okolju pa je lahko dal ženski emancipacijsko moč njen visoki družbeni položaj, zato si lahko Kossakowska ob tolerantnem možu neovirano privoščila lezbično razmerje.

Frank si družbeno emancipacijo za svoje sledilce predstavlja kot ustanovitev nekakšne kneževine z vojsko, kjer bi frankisti lahko nemoteno živeli v svoji veri. Za nekaj časa mu uspe vzpostaviti tako republiko v Iwanju, kjer živijo enaki med enakimi, kot v nekakšni komuni. Motivna vzporednica iwanjske republike je Molivdova vlaška vasica, domišljajska družbena idila, v kateri vaščani živijo v dualistični veri, vodijo jih ženske, so vegetarijanci in prezirajo snovni svet.

Tema drugosti je z židovsko tematiko vstopila v samo jedro romana. Frank sam je označen kot tujec: njegov vzdevek, Frank, v turških krajih označuje prišleca iz Evrope, tudi aškenaške Žide in Sefarde. Vzdevek, ki ga je prostovoljno zadržal tudi po vrnitvi na Poljsko, je dobro označeval njegovo eksistencialno situacijo.

Elżbieta Rybicka opozarja na posebno vlogo literature v oblikovanju polifonije kulturnega spomina. Pri bralcih, ki sami dogodka, na katerega se nanaša, niso doživeli, lahko spodbudi protetični spomin, posledica tega pa je pluralizacija spomina

(Rybicka 2014: 355). Prav za takšno »pluralizacijo spomina« si z reaktualizacijo teme iz preseka poljske in židovske zgodovine, vere in herezije, tradicionalnega in modernega sveta prizadevajo *Jakobove bukve* Olge Tokarczuk.

Literatura

- CUBER, Marta, 2013: *Metonimie Zagłady. O polskiej prozie lat 1987–2012*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- CZAPLIŃSKI, Przemysław, 1997: *Ślady przelomu. O prozie polskiej 1976–1996*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- CZAPLIŃSKI, Przemysław, 2009: *Polska do wymiany. Późna nowoczesność i nasze wielkie narracje*. Warszawa: WAB.
- JANION, Maria, 2006: *Niesamowita słowiańszczyzna*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- McHALE, Brian, 1998: Od powieści modernistycznej do postmodernistycznej: zmiana dominanty. Prev. Michał Paweł Markowski. NYCZ, R. (ur.): *Postmodernizm. Antologia przekładów*. Kraków: Wydawnictwo Baran i Suszczyński, 335–377.
- NEMEC, Krešimir, 2002: Historizam i povijesni roman. DERGANČ, A. (ur.): *Historizem v raziskovanju slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 619–626.
- RYBICKA, Elżbieta, 2014: Nowy regionalizm i narracje lokalne. RYBICKA, E.: *Geopoetyka*. Kraków: Universitas, 325–363.
- SCHOLEM, Gershom, 2003: *Poglavitni tokovi v judovski mistiki*. Prev. Vid Snoj. Ljubljana: Nova revija.
- SHMERUK, Chone, 1992: *Historia literatury jidysz*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- SHMERUK, Chone, 1995: »Księga Słów Pana« Jakuba Franka: nowe spojrzenie. *Teksty Drugie: teoria literatury, krytyka, interpretacja*, 6/36, 107–119.
- TOKARCZUK, Olga, 2001: *Lalka i perła*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- TOKARCZUK, Olga, 2014a: *Księgi Jakubowe*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- TOKARCZUK, Olga, 2014b: Jak powstały „Księgi Jakubowe”. *Wyborcza.pl*. 28. 12. 2017, http://wyborcza.pl/1,75410,17154801,2014_rok_wedlug_Ksiazek__Tokarczuk__Jak_powstaly.html [Dostęp: 20. 3. 2018].

Summary: History, Heresy, and Jewishness in *The Books of Jacob* by Olga Tokarczuk

The Books of Jacob by Olga Tokarczuk, the author's first history novel, depicts the life of Jacob Frank, a Jewish Messiah claimant from the 18th century and leader of a heretical Jewish sect that converted to Catholicism. Frank is not depicted directly but through the eyes of other characters, his followers, such as the chronicler Nachman, and his enemies. The presentation of the Frankist doctrine is largely dependant on documents from the era, such as *The Words of the Lord*, or even pamphlets, such as *The Jewish Trial in the Lviv Archicathedral in 1759*. Realistic rendition of historical events is surpassed, firstly, by Tokarczuk's characteristic fragmentarisation of narrative into separate scenes, anecdotes, episodes, letters, or chronicle chapters, and secondly, by the invention of »the observer«, who unites the broad spaces of place and time in a single gaze. The Polish national myth, having been heavily influenced by earlier historical novels, such as Sienkiewicz's *Trilogy*, is deconstructed by showing Polish feudal lords as colonizers oppressing Ukrainian and Polish villeins and poor Jews in the eastern borderline march (Kresy). Historical themes are intertwined with contemporary views on feminism, relation to otherness, multinational and stratified society and hegemony of the ruling nation and class.

Keywords: *The Books of Jacob*, Polish history, Frankism, messianism, national myth

Atanazy Bazakbal, »junak nenapisanega romana«

Lidija Rezoničnik

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana

Prispevek obravnava roman *Slovo od jeseni* Stanisława Ignacyja Witkiewicza – Witkacyja, ki je v slovenščini dostopen v prevodu Nika Ježa, in istoimensko filmsko adaptacijo Mariusza Trelińskiego. Osredotoča se na protagonista Atanazyja Bazakbala in literarno oziroma filmsko predstavitev njegovega doživljanja družbenopolitičnih sprememb in osebnih neskladij, ki se izražajo v strahu pred prihodnostjo, v duhovni praznini, osamljenosti, iskanju metafizičnega smisla. Analiza in interpretacija izbranih filmskih sekvenec opisujeta načine poustvarjanja propadajočega protagonista in prikaza njegovega notranjega nemira z avdiovizualnimi izraznimi sredstvi.

Ključne besede: Stanisław Ignacy Witkiewicz – Witkacy, roman *Slovo od jeseni*, prevajalec Niko Jež, Mariusz Treliński, filmska adaptacija *Slovo od jeseni*

1 Namesto uvoda

Sodobna poljska literarna veda književno ustvarjalnost Stanisława Ignacyja Witkiewicza – Witkacyja (1885–1939) umešča v okvir poljskega modernizma v anglosaksonskem pomenu tega termina.¹ Poleg Witkacyja med »velike inovatorje« (*wielcy nowatorzy*) poljske književnosti med obema vojnama Kwiatkowski (2011: 332) šteje še Witolda Gombrowicza in Bruna Schulza.

Profesor Niko Jež je poznavalec celotne poljske književnosti v mnogih kontekstih, zdi pa se, da mu je zlasti blizu modernizem in omenjeni literarni (in jezikovni) inovatorji. Temu obdobju oziroma avtorjem je posvetil tudi precejšen del prevajalskega opusa, med drugimi je za zbirko izbranih del iz »sodobne poljske proze« z naslovom *Varujte me, mile zarje* (1983) prispeval prevoda dveh kratkih zgodb Bruna Schulza iz zbirke *Sanatorij Pri klepsidri*, slovenskemu bralcu je približal roman *Trans-Atlantik* (1998), dramo *Poroka* (2004) in roman *Kozmos* (skupaj s Karmen Jež, 2007) Witolda Gombrowicza. Prav tako je prevedel Witkacyjev roman *Slovo od jeseni* (1994), ki ga obravnava pričujoči članek, in zanj prispeval spremno besedo, v kateri je osvetlil tudi pisateljeve poglede na umetnost.

1 Tradicionalna periodizacija poljske literature pojem »modernizem« uporablja kot sopomenko za literaturo *Mlade Poljske* (1890–1918), medtem ko novejšje študije obdobje *Mlade Poljske* označujejo za prvo fazo modernizma v širšem (anglosaksonskem) pomenu, ki v poljski literaturi traja vsaj do šestdesetih let 20. stoletja. Prim. npr. Ryszard Nycz, Włodzimierz Bolecki, Mieczysław Dąbrowski. Prim. tudi prispevek *Razumevanje modernizma v novejši poljski literarni vedi* (Rezoničnik 2017: 195–208).

V filozofskih spisih, v katerih je razglabljal o ontoloških, družbenih in religioznih temah, zlasti pa o problematiki umetnosti in estetike, je Witkacy namreč razvil t. i. teorijo čiste oblike (*teoria czystej formy*), ki se lahko realizira v glasbi in slikarstvu, v okviru literature pa v dramatiki (gledaliških uprizoritvah). Zaradi civilizacijskih sprememb – mehanizacije, hitrega življenjskega tempa in posledično naveličanosti nad starimi oblikami umetniškega izražanja – je po njegovem mnenju za pristno umetniško doživetje potrebna deformacija na vseh ravneh, saj le ta lahko vodi do čistega estetskega doživetja:

Za umetniška dela je tudi značilno, da so elementi, ki so sami po sebi neprijetni: grde barvne kombinacije, glasbena disonanca, neprijetne in moteče ali celo same po sebi ogabne kombinacije besed in dejanj, lahko v rezultatu danega dela nujni elementi njegove enosti oziroma umetniške lepote. Prav to sestavljanje celote iz elementov, ki so sami po sebi neprijetni in prevladujejo v določeni umetnini, imenujem umetniška perverzija. (Witkiewicz 2012: 61)

V primerjavi z dramo je roman po Witkacyjevem mnenju manjvredna literarna vrsta, saj zaradi dolžine in posrednega načina recepcije realizacija »čiste oblike« v prozi ni mogoča. Vendar pa roman dovoljuje mešanje besedil različnih literarnih nadvrst (poleg proznih še dramska in lirski), funkcijskih (filozofski, znanstveni, umetniški diskurz) in socialnih zvrsti jezika (knjižni jezik, žargon, pogovorni jezik, vulgarizmi), zato ga Witkacy imenuje »roman vreča, žakelj« (*powieść worek*).

Slovo od jeseni je primer takšnega romana, ki z jezikovnimi, oblikovnimi in vsebinskimi inovacijami predstavlja izziv za prevajanje. V slovenskem prevodu Nika Ježa zanj najdemo zanimive rešitve. Na tem mestu izpostavljam samo nekatere, ki se navezujejo zlasti na protagonista Atanazyja Bazakbala: a) visok, poetičen slog: »s težavo [je] pogoltnil zajetno dozo utekočinjene žalosti« (16)² / »połknął z wysiłkiem duży pakiet skroplonego żalu« (16); b) nenavadni opisi in degradacija klišejskih besed (srce): »Neuglašenosť med notranjim počutjem in snovno stvarnostjo ga je dušila kot sipa, od znotraj prisesana na življenjsko najpomembnejšo drobovino – to je bilo najbrž srce.« (11) / Niewspółmierność stanów wewnętrznych i materiału faktycznego dławila niby mątwą wpita od środka w najjistotniejszy, życiodajny bebecz – może to było serce« (11); c) strokovni (medicinski) izrazi, medbesedilnost: »Govorila je take, da ti je beljakovina krepnela in se razkrajal hemoglobin, da so se tvorili toksini, ki bi ubili megatherium Cuviera« (349) / »Mówiła rzeczy ścinające białko i rozkładające po prostu hemoglobinę, wytwarzające toksyny zdolne zabić megatherium Cuviera« (374); č) neologizmi oziroma trenutne skovanke: »pojavn tako imenovanega 'bomovidelikajbolizma'« (364) / objavn tak zwanego 'zobaczmy cobędzizmu'« (389); d) krajevna in lastna

2 Primeri v slovenskem jeziku so iz izdaje: Witkiewicz 1994, v poljskem jeziku iz izdaje: Witkiewicz 2010. V oklepajih so zapisane številke strani, kjer se nahaja navedeni primer.

imena – osamljena vasica v gorah, kamor se pred revolucijo zateče Atanazy z družbo: »Zarito« (248) / »Zaryte« (265); imena moških, ki so sodelovali v Helinih in Atanazyjevih orgijah v Indiji: »Lykon Multikitopulo, Grk [...], vesel ameriškanski milijonar Robert Beek in italijanski markiz Luigi Trampolini-Pimpi« (349) / »Grek Lykon Multiflakopulo [...], wesoty amerykaški milioner Robert Beedle i włoski markiz Luigi Trampolini-Pempi« (373).

V nadaljevanju se članek posveča vsebinski ravni romana *Slovo od jeseni*, in sicer prikazuje literarno upodobitev notranje razdvojenega protagonista Atanazyja Bazakbala, ki jo nato obravnava s stališča prenosa in upodobitve na filmskem platnu.³

2 *Slovo od jeseni*: katastrofizem in dekadenca

Osrednji literarni lik romana *Slovo od jeseni* (roman je bil prvič natisnjen l. 1927) Atanazy Bazakbal je privlačen in nemiren mladenič, star nekaj čez 20 let. Zaročen je z Zofijo Oslabędzko, denar pa služi kot odvetniški pripravnik, vendar ga tako zaročenka kot delo psihično obremenjujeta oziroma dolgočasita, zato nenehno išče načine za potešitev svojega notranjega nemira.

Atanazy izhaja iz dobe, ki je nadarjenemu posamezniku, iščočemu metafizične občutke, dodeljevala poseben status v družbi. Religija, filozofija in umetnost so bile za takšen individuum orodje za iskanje smisla obstoja in izražanje metafizičnega nemira. Kljub temu, da je Atanazy neuresničen umetnik in nepomemben posameznik, ga propadanje stare ureditve, revolucija in absurdnost novega sveta, ki s tehničnim in materialnim napredkom ugonablja človeka kot enkratno bitje, spravlja v blaznost. Ne znajde se ne v propadajoči ne v novo nastajajoči družbeni resničnosti, razvoj civilizacije občuti kot katastrofo, ki prinaša propad kulture, osamljenost in izginjanje metafizičnega nemira, ki je nujen predpogoj za nastanek umetniških del. Njegova življenjska tragedija temelji v hudi obliki razdvojenosti, »razpet [je] med več deset svojih dvojnikov« (Witkiewicz 1994: 12). Metafizično praznino, odsotnost transcendence, neuresničenost in posledične napade malodušja poskuša zapolniti s seksualnimi perverzijami, varanjem, drogiranjem, na drugi strani pa s filozofskimi razglabljanji. Atanazy se v kokainski blaznosti zave, da je zgolj »junak nenapisanega romana« oziroma, kot ugotavlja Niko Jež (1994: 415), neuresničeno bitje,

3 Razdelek o filmski upodobitvi Atanazyja Bazakbala v pričujočem članku delno temelji na analizi, ki je bila izvedena v okviru raziskovanja za doktorsko disertacijo *Poljski in slovenski literarni kanon obdobja modernizma v adaptaciji* (2014, Oddelek za slavistiko FF UL) pod mentorstvom izr. prof. dr. Nikolaja Ježa (FF UL) in somentorstvom izr. prof. dr. Igorja Koršiča (AGRFT UL). Ker upodobitev človekovega notranjega doživljanja z avdiovizualnimi izraznimi sredstvi predstavlja poseben izziv in ker je filmska adaptacija *Slovesa od jeseni* v primerjavi z romanom redkeje obravnavana, je v tem prispevku nekoliko več pozornosti posvečene filmu.

[n]jegova dejanja so v širšem pogledu nepomembna, malenkostna in prav nobene možnosti nima, da bi se kot predstavnik degenerirane družbene plasti v obdobju popolne dekadence lahko na kak način rešil. Nikoli torej ne bo dosegel bistva metafizične skrivnosti obstoja, v kateri bi se lahko realiziral kot enkratni individuum [...].

Tako intenzivno notranje dogajanje, kot ga občuti Atanazy Bazakbal in ga opisuje Witkacy, predstavlja izziv za prikaz na filmskem platnu, ki se ga je lotil režiser Mariusz Trelński.

3 Filmska upodobitev degeneriranega protagonista

Analiza filma *Slovo od jeseni* oziroma filmske upodobitve Atanazyja Bazakbala v pričujočem prispevku izhaja iz predpostavke, da filmska adaptacija oziroma scenarij zanj sicer temelji na literarni predlogi, vendar je končni izdelek samostojno delo. Iz tega razloga analiza ni osredotočena na primerjanje Witkacyjevega romana s filmsko priredbo po konceptu zvestobe in nezvestobe, temveč temelji na antropološko-morfološki metodi analize (Kuśmierczyk 2014: 11–34). Ta v prvi fazi (horizontalna analiza) predvideva natančno opazovanje posameznih elementov filmske pripovedi – prostora in časa, vsebine in oblike, zvoka in slike, zunanje podobe lika in njegovega notranjega sveta – oziroma realizacije teh sestavnih delov avdiovizualne podobe v okviru filmskih izraznih sredstev (v mizansceni,⁴ gibanju, montaži, glasbi oziroma zvoku in igri). V drugem koraku (vertikalna analiza) sledi interpretacija dobljenih rezultatov analize, pri čemer je upoštevano dejstvo, da razlage niso dokončne in edine mogoče, saj kljub uporabi znanstvenega metodološkega aparata ne morejo biti popolnoma objektivne. Interpretacija je v članku omejena na izpostavljen tematiko in opisuje izbrane primere filmske upodobitve metafizične praznine Atanazyja Bazakbala ter njegovo iskanja smisla.

Avtor filmske adaptacije Witkacyjevega romana je Mariusz Trelński (1962), poljski gledališki, operni in filmski režiser. Film *Slovo od jeseni*⁵ je bil premierno predvajan na festivalu v Benetkah leta 1990. Trelński je skupaj z ekipo na filmskem platnu poustvaril katastrofično in dekadentsko ozračje, perverzijo, orgiastičnost, strah pred duhovnim propadanjem civilizacije, grotesko, surrealistični

4 Mizansceno sestavljajo: dominantna (usmeritev pogleda gledalca), način osvetlitve, razdalja kadra in kamere, snemalni kot, vrednosti barv, objektiv/filter/film, drugotni kontrasti, gostota, kompozicija, forma, kadriranje, globina, razporeditev likov, uprizoritveni položaji, razdalja med liki (Giannetti 2008: 96–98).

5 Scenarij: Wojciech Nowak, Mariusz Trelński, Janusz Wróblewski, direktor fotografije: Jarosław Żamojda, glasba: Michał Urbaniak, scenografija: Andrzej Przedworski, kostumografija: Ewa Krauze, maska: Magdalena Łęcka, Maria Wikło, zvok: Mirosław Dobek, Jerzy Blaszyński, montaža: Teresa Miziołek, igralci (glavne vloge): Jan Frycz (Atanazy Bazakbal), Maria Pakulnis (Hela Bertz), Grażyna Trela (Zofia Oslabędzka), Henryk Bista (Belzebub Bertz, Helin oče), Jan Peszek (grof Łohoyski), Leszek Abrahamowicz (knez Jakob Prepu-drech), Maciej Prus (duhovnik Wyprztyk), Piotr Skiba (Żelisław Smorski); produkcija: Studio Filmowe im. Karola Irzykowskiego, direktorica filma: Anna Gryczyńska (*Film polski*, internetni vir).

humor in tragičnost (*culture.pl*, internetni vir). Metafizična praznina, podobno kot v romanu, tudi na filmskem platnu razjeda Helo Bertz – demonsko lepo in inteligentno hčerko bogatega Žida, grofa Łohojskega – predstavnika izginjajočega družbenega sloja, zlasti pa Atanazyja Bazakbala. Slednji je postavljen v središče in je vezni člen med ostalimi osebami.

Gledalec protagonista spozna v prvi sekvenci (za dokumentarnim uvodom, ki govori o življenju S. I. Witkiewicza – Witkacyja), ko Atanazy z avtom pridrvi po makadamski cesti, ki poteka sredi prostranega polja. Kontrast med umirjenostjo narave in avtomobilom kot produktom tehnološkega napredka, nato pa še Atanazyjevo nemirno gibanje in nervoznost, vzpostavijo občutek neskladja med njim in naravo. Narava (vremenski pojavi) tudi v nadaljevanju odraža Atanazyjevo notranje počutje: ob prihodu od strasti razvnetega Atanazyja k Heli divja nevihta, med dvobojem s knezom Prepudrechom se v sicer sončnem dnevu pojavi nenaden in močan veter, vihar spremlja tudi divjanje in plenjenje v mestu med revolucijo, ko Atanazy skupaj z grofom Łohojskim beži v grofovo palačo. Omenjene sekvence spremlja glasba s hitrim ritmom, ki dodatno vzpostavlja občutek drvenja, bežanja. Umirjen ritem glasbe nastopi redkeje, na primer med Atanazyjevim obiskom zaročenke Zofije, ko jo še iskreno ljubi, pred odhodom iz mesta, ko Atanazy doživi homoseksualno izkušnjo z grofom Łohojskim, ali po Zofijinem samomoru. V trenutkih dolgočasnja v planinski koči, kamor se družba zateče pred revolucijo, Atanazyja spremlja tišina.

Opisan hiter montažni ritem, glasno zvočno ozadje oziroma glasba s hitrim ritmom in besneča narava vzpostavljajo občutek protagonistovega mrzličnega in neuspešnega iskanja notranje zadovoljitve ter drvenja k nesrečnemu koncu. Tudi trenutki tišine ali sekvenc z umirjeno glasbo ne prinesejo občutka pomiritve, saj mimika na Atanazyjevem obrazu in njegovo nenavadno obnašanje nakazujejo, da ga čaka še večja duhovna praznina.

Poleg filmskega ritma in zvoka/glasbe pri prikazu notranjih monologov oziroma toka zavesti pomembno filmsko izrazno sredstvo predstavljajo detajli. Knez Prepudrech, nesamozavestni Helin zaročenec, Atanazyja zaradi žalitev pozove na dvoboj za čast. Pred začetkom dvoboja, simbola dobe, ki izginja, se predstavniki višje družbe zabavajo z ženskami in pijačo, kot da se ne zavedajo resnosti položaja. Nasprotno Atanazy odmaknjen mirno sedi v kabrioletu, obsijan s sončnimi žarki, v ozadju je slišati čivkanje ptic. Kamera se v tem trenutku približa in pozornost gledalca usmeri na metulja, ki ga protagonist drži v roki in si ga natančno in zamišljeno ogleduje. Metulj ima zlomljeno krilo, na njem sta dve mravlji. Opisani detajl je mogoče povezati s simboličnimi pomeni, ki jih nosita metulj in mravlja v evropski kulturi. Metulj najpogosteje predstavlja svobodo, lepoto, preobrazbo, mravlja pa je predvsem simbol pridnosti, delavnosti in tudi realističnega pogleda

na svet. V stari Grčiji je metulj s svojimi transformacijami predstavljal človekovo življenje. Pomembna je zlasti zadnja preobrazba, ko se iz kokona razvije krilato bitje, osvobojeno zemeljskega življenja, kar simbolizira prerojenje duše v novo življenje, dušo, ki odleti iz zemeljskega telesa. V krščanstvu metulj ohranja simboliko duše in je prav tako povezan z vstajenjem in odrešenjem. Renesան-čna umetnost mu pripisuje novo simboliko, zaradi letanja s cveta na cvet metulj predstavlja spogledljivost in nestanovitnost v ljubezni, v romantiki pa metulj dobi bolj negativno simboliko, povezano z neizpolnjenostjo in tragičnostjo ljubezni. Kot metulja nevzdržno privlači plamen, čeprav je zanj usoden, tako zaljubljenca obvladuje strast (Germ 2006: 130–133). Sekvenca z Atanazyjem in izpostavljenim detajlom metulja z mravljama predstavlja filmsko upodobitev protagonistovega toka zavesti pred dvobojem. Podoba zamišljenega Atanazyja v kombinaciji z znano simboliko metulja in mravlje omogoča interpretacijo, povezano z njegovo željo po svobodi, po novem življenju, ki pa očitno ni izvedljiva, saj ima metulj zlomljeno krilo. Poleg tega ga teptata mravlji, simbola »prizemljenega« življenja, pa tudi dela, ki ga bo nova družbenopolitična ureditev izpostavila kot glavno vrednoto, pred umetnost, religijo in znanost. Hkrati simbolika metulja opredeljuje še drugo plat Atanazyjevega karakterja, ki v iskanju telesne in duhovne zadovoljitve »leta s cveta na cvet« in se predaja uničujoči strasti.

Drugi izpostavljen detajl je rana oziroma uhan v Atanazyjevem ušesu. Ta se pojavi potem, ko Atanazy konča obisk pri Židinji Heli, s katero je načrtno prevaral zaročenko Zofijo, saj ne prenese tolikšne svoje ljubezni do zaročenke. Po prevari ga notranja nuja sili, da obiše Zofijo, hkrati pa ga že nekoliko peče vest, čeprav prevaro opravičuje z iskanjem višjega duhovnega cilja. Ob pogledu na idiličen in »nedolžen« zaročenin dom, se Atanazy prime za uho, kjer je vidna ranica. Ta se z vsako Atanazyjevo prevaro poveča – kasneje, ko se družba preseli v počitniško hišo v hribe, ima Atanazy v ušesu že velik in dobro viden uhan. Ko se Atanazy po Zofijinem samomoru, orgijah med potovanjem po Indiji in ločitvi od Hele ter po družbenem prevratu vrne v domovino, v novo družbenopolitično realnost, uhana nima več. Duhovna otopelost je zbrisala občutke krivde. Monotonost novega sveta brez umetnosti in čustev je vidna tudi v črno-beli podobi, minimalistični scenografiji in odsotnosti kakršnih koli sledov umetnosti, na primer slik v porevolucijskih uradih ali primerov razkošne arhitekture, kot jo je Atanazy poznal iz življenja pred revolucijo.

4 Zaključek

Witkacy je roman obravnaval kot manjvredno literarno oziroma umetniško vrsto, ker zaradi načina recepcije – branja, ki ne vključuje vizualnega in zvočnega

doživetja kot slikarstvo ali glasba oziroma gledališče (in film?) – bralec ob njem ne more doživeti popolnega estetskega užitka. Podoba degeneriranega protagonista Atanazyja Bazakbala, ki se izgublja v duhovni praznini in iskanju metafizičnega smisla, je v romanu *Slovo od jeseni* kljub Witkacyjevi nenaklonjenosti literarni vrsti romana z jezikovnimi, formalnimi inovacijami in mestoma provokativno vsebino živa in večplastna. Atanazyjev notranji nemir, iskanje smisla, razmišljanja je Mariusz Treliński na filmskem platnu upodobil s filmskimi izraznimi sredstvi. Izstopajo montaža in glasba, ki ustvarjata hiter ritem in občutek drvenja v nesrečo, neskladje med umirjeno naravo in nervoznim Atanazyjem, na drugi strani pa nevihte v naravi v sekvencah, kjer Atanazy čuti največjo notranjo napetost. Notranji monolog je v filmski adaptaciji poustvarjen z detajli, kot je izpostavitve kadra z metuljem in mravljami, ki s simboličnimi pomeni odpirajo možnosti za različne interpretacije, ali uhana na Atanazyjevem ušesu, ki ga gledalec lahko interpretira v smislu čedalje večjih občutkov krivde zaradi prevar. Razlika med svetom, v katerem je Atanazy preživel otroštvo in mladost, in svetom po revoluciji je na filmskem platnu prikazana tudi s scenografijo in barvami. Razkošne palače z različnimi arhitekturnimi slogi, polnost scenografije in barve so po revoluciji nadomeščene s prostori brez umetniškega okrasja, barve postanejo neizrazite, veliko je sivin. Prav tako v svetu po revoluciji ni glasbe, ritem filma postane monoton in kmalu nastopi Atanazyjev konec.

Literatura

- Culture.pl, internetni portal. Instytut Adama Mickiewicza. *Mariusz Treliński*. <http://culture.pl/pl/tworca/mariusz-trelinski> [Dostop: 25. 3. 2018].
- Film polski*. Internetowa Baza Filmu Polskiego. Państwowa Wyższa Szkoła Filmowa, Telewizyjna i Teatralna im. Leona Schillera w Łodzi/Spletna podatkovna baza poljskega filma. www.filmpolski.pl [Dostop: 23. 3. 2018].
- GERM, Tine, 2006: *Simbolika živali*. Ljubljana: Modrijan.
- GIANNETTI, Louis, 2008: *Razumeti film*. Prev. Andrej Hiti Ožinger, Slavica Jesenovec Petrović, Borut Petrović Jesenovec in Zdenko Vrdlovec. Ljubljana: UMco in Slovenska kinoteka. 49–101.
- JEŽ, Niko, 1994: Sem le junak nenapisanega romana (spremna beseda). WITKIEWICZ, S. W.: *Slovo od jeseni*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 399–416.
- KUŚMIERCZYK, Seweryn, 2014: *Wyprawa bohatera w polskim filmie fabularnym*. Warszawa: Czuły Barbarzyńca, 11–34.
- KWIATKOWSKI, Jerzy, 2011: *Dwudziestolecie międzywojenne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 332–345, 373–382.
- MACIOS, Tomasz, 2010: Posłowie. WITKIEWICZ, S. I.: *Pożegnanie jesieni*. Kraków: Wydawnictwo Zielona Sowa, 424–444.

- REZONIČNIK, Lidija, 2014: *Poljski in slovenski literarni kanon obdobja modernizma v filmski adaptaciji*. Doktorska disertacija. Mentor: Nikolaj Jež, somentor: Igor Koršič. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- REZONIČNIK, Lidija, 2017: Razumevanje modernizma v novejši poljski literarni vedi. *Primerjalna književnost* 40/1, 195–208.
- TRELIŃSKI, Mariusz, 1990: *Pożegnanie jesieni*. Warszawa: Vision Film/Studio Filmowe im. Karola Irzykowskiego. DVD.
- WITKIEWICZ, Stanisław Ignacy, 1994: *Słowo od jesieni*. Prev. Niko Jež. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- WITKIEWICZ, Stanisław Ignacy, 2010: *Pożegnanie jesieni*. Kraków: Wydawnictwo Zielona Sowa.
- WITKIEWICZ, Stanisław Ignacy, 2012: O Čisti Obliki. WITKIEWICZ, S. I.: *Ponorela lokomotiva*. Prev. Darja Dominkuš. Ljubljana: SNG Drama, gledališki list 92/2, 56–61.

Summary: Atanazy Bazakbal, »Hero of an Unwritten Novel«

The article deals with the novel *Farewell to Autumn*, written by Stanisław Ignacy Witkiewicz – Witkacy, and its eponymous film adaptation by film director Mariusz Treliński. Firstly, it presents Witkacy's views of the aesthetic, which include belief that art should be provocative in order to reach a real aesthetic experience (the so-called *Theory of Pure Form*). In literature, such an experience could be shown in drama works (their theatre performances), while the novel is perceived as inferior in the aesthetical sense. Nevertheless, the novel *Farewell to Autumn* shows a multifarious image of protagonist Atanazy Bazakbal, an unsuccessful artist and unfulfilled young man. The main part of the article focuses on representation of the protagonist's experience of socio-political changes and personal disharmonies, which are shown in his fear of the future, spiritual emptiness, loneliness, and search for metaphysical sense. Analysis and interpretation of the chosen film sequences describe ways of recreating the decaying protagonist and representation of his inner disorder with audio-visual expressive methods: music, editing, rhythm, details as well as colours and scenography.

Keywords: Stanisław Ignacy Witkiewicz – Witkacy, novel *Farewell to Autumn*, translator Niko Jež, Mariusz Treliński, film adaptation *Farewell to Autumn*

Z pielgrzymką do grobu św. Wojciecha. Na marginesie *Prek poljskih polj* Frana S. Finžgara

Michał Kopczyk

Akademia-Techniczno-Humanistyczna w Bielsku-Białej, Wydział Humanistyczno-Społeczny,
Bielsko-Biała

Przedmiotem analizy jest relacja z podróży do Polski słoweńskiego pisarza i duchownego katolickiego Frana S. Finžgara pt. *Prek poljskih polj* (publ. 1931). Zdaniem autora sposób, w jaki relacja przedstawia widzianą rzeczywistość, podporządkowany jest zasadniczemu postulatowi, jakim jest „przesunięcie mapy”. W analizowanym przypadku oznacza to wzmocnienie więzi wewnątrzsłowiańskich kosztem relacji z kulturą germańską (kulturami germańskimi). Uwolnienie się Słowenii od supremacji kultury niemieckiej jawi się tu jako projektowany akt autonomizacji, a jednocześnie ruch na swój sposób „naturalny”, wynikający z faktu, że to nie Germanie, lecz Słowianie są „braćmi”. Polska w tej perspektywie zyskuje rolę „hegemonu zastępczego”, którego sukces ma przekonać słoweńskiego czytelnika, że oparcie życia zbiorowego na tradycji słowiańskiej oraz wartościach katolickich jest jedynym sposobem zachowania duchowej integralności narodu.

Słowa kluczowe: *Prek poljskih polj* Frana S. Finžgara, literatura słoweńska, tradycja słowiańska, wartości katolickie, „hegemon zastępczy”

I

Fran Saleški Finžgar nie jest autorem znanym w Polsce. Nie dziwi to szczególnie, jeśli pod uwagę weźmiemy ścisły związek jego dzieł z kontekstem historycznym i kulturowym, w jakim powstały, nieczytelnym w dużej mierze dla obcego odbiorcy. Trudniej już wyjaśnić pominięcie przez tłumaczy utworów o uniwersalnej wymowie, w tym zwłaszcza najpoczytniejszego spośród nich, powieści *Pod svobodnim soncem* inspirowanej w pewnym stopniu Sienkiewiczowskim *Quo vadis?*¹.

W dorobku tego arcysłoweńskiego autora jest także dzieło, którego związek z Polską jest o wiele bardziej namacalny. Jest nim relacja z podróży do Polski zatytułowana *Prek poljskih polj*, opublikowana na łamach pisma „Mladika” w 1931 roku.² Utwór wpisuje się w nurt wspomnieniowo-podróżniczy w dorobku pisarza, który tworzą takie pozycje jak: *Iz veselih časov*, *Oranže in citrone* oraz późne *Leta mojega popotovanja*. Gatunkowo spełnia kryteria dziennika, choć autor pozbawił go charakterystycznej dla tej formy segmentacji na części oznaczone

1 KOMELJ, Mišek, *Fran Saleški Finžgar*, <http://www.sazu.si/clani/fran-saleski-finzgar> [Dostęp: 20.03.2018].

2 Kolejne fragmenty dziennika ukazywały się w numerach: 7, 8, 10, 11 i 12 z tego roku. Tu posługuję się przedrukiem (Finžgar 1985). Numery stron przy cytatach pochodzą z tego wydania, tłumaczenia cytatów są moje – M. K.

informacją o czasie powstania. Zamiast tego podzielił całość na rozdziały opatrzone tytułami zawierającymi nazwę miejsca, którego dotyczą. Ułożone są chronologicznie, według kolejności odwiedzanych przez autora miejsc. Dziennikowy charakter zapisków podkreśla także ich szczegółowość, wskazująca na niewielki dystans czasowy dzielący wydarzenia od ich opisanie, sprawiająca wręcz wrażenie zapisywania „na gorąco”, z wewnętrznej potrzeby dyktowanej przekonaniem o ważności wydarzeń, w jakich bierze się udział.

Dziennik Finžgara, jako wypowiedź autobiograficzna, jest utworem „doraźnym”, odpowiedzią na rzeczywiste doświadczenie domagające się utrwalenia i zakomunikowania. Ów wymiar prywatny jest tu wyraźnie obecny i bynajmniej nie ogranicza się do konsekwencji wynikających z przyjęcia perspektywy pierwszoosobowej, obejmuje różne wymiary obecności bohatera: jego działania, relacje z innymi, refleksje, sferę odczuć, akcentuje wiedzę erudycyjną. Równocześnie jednak mamy do czynienia z tekstem osadzonym w czasie, w jakim powstał, czasie rozumianym w tym wypadku jako przestrzeń duchowa i intelektualna, obejmująca dylematy związane z wyobrażeniami Słoweńców na temat ich miejsca w różnych kontekstach: jugosłowiańskim, środkowoeuropejskim, słowiańskim oraz ogólnoeuropejskim. Jak łatwo się domyślić, były to tematy ważne szczególnie w pierwszych latach po uzyskaniu przez Słoweńców podmiotowości politycznej (ograniczonej znacznie przynależnością do Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców, a później Królestwa Jugosławii). Fakt, że dokonane po I wojnie rozstrzygnięcia znacznie odbiegały od oczekiwań i pod wieloma względami zaogniły jeszcze kwestie narodowe, a relacje z innymi członkami federacji nie okazały się przykładem równorzędnej koegzystencji, dodawał tym dylematom dodatkowo dramatyczny wymiar (Darasz 1997a; Cmiel 2017).

Wobec szczupłości rodzimej elity umysłowej, tej w każdym razie, która nie poddała się pokusie wynarodowienia, ciężar podtrzymywania „sprawy narodowej” dźwigało przede wszystkim duchowieństwo. Nie było to z pewnością łatwe, zważywszy, że do 1919 roku, kiedy otwarto pierwszy słoweński uniwersytet, ośrodkami, na których kształciła się przyszła słoweńska inteligencja, były głównie Wiedeń, Graz oraz Praga. Ważny udział kleru w podtrzymywaniu poczucia narodowej odrębności sprzyjał połączeniu ambicji emancypacyjnych z kwestiami religijnymi, co objawiało się między innymi daleko posuniętą nieufnością wobec wszelkich koncepcji unitarystycznych w ramach federacji, wcześniej zaś dystansem wobec pielęgowanej przez Chorwatów (i silnie proserbskiej) idei iliryzmu (Darasz 1995: 7–14). Nie mniejsze obawy budziła bliskość kultury germańskiej, wpływowej i wciąż atrakcyjnej dla wielu Słoweńców jako drogi do osobistego awansu. W wieku XIX, a i chyba przez niemalą część

XX, jedynym zewnętrznym centrum słoweńskiej kultury pozostawał Wiedeń (Bobrownicka 1995: 68).

Na tym tle Finžgar był postacią z pewnością niepośledniego formatu – zarówno jako autor poczytnych dzieł obnażających „bezdusność dzisiejszych czasów i absurdalność warunków społecznych” (Šifrer 2003: 189; Kocijan 2012: 21), jak również działacz społeczny i religijny. W ostatnim wypadku chodziło zwłaszcza o pracę w ramach Towarzystwa św. Hermagorasa (Mohorjeva družba)³, założonego w 1851 w Celovcu (Klagenfurcie) pierwszego wydawnictwa słoweńskiego, ośrodka szeroko zakrojonej akcji edukacyjnej skierowanej do wszystkich warstw społeczeństwa.

Podróż do Polski wiązała się z obchodami jubileuszu poznańskiej Drukarni św. Wojciecha, najstarszego – założonego w 1897 roku – wydawnictwa katolickiego w Polsce.⁴ Finžgar dostrzega w zaproszeniu szansę na „podpatrzenie” powodów sukcesu instytucji bliźniaczej wobec Towarzystwa, którą określi – z oczywistą i zapewne świadomą przesadą – jako „największe przedsiębiorstwo wydawnicze” w Polsce. Poznań stanie się początkiem podróży, jaką pisarz odbędzie w gronie zaproszonych gości, a której etapy wyznaczą miasta: Gniezno, Gdynia, Warszawa, Częstochowa oraz Kraków.

Entuzjazm, z jakim przybysz nakreśli obraz wydawnictwa, jego osiągnięcia i rozmach działań, rozciągnie się na całą Polskę; jej poznawanie pojawi się wręcz jako kategoria etyczna, ewokująca poczucie winy z powodu zaniechania: „Dlaczego nie byłem tu wcześniej? Dlaczego nie poświęciłem jej [Polsce] więcej uwagi? Jej historii, jej ziemi, jej kulturze!” (Finžgar 1985: 343). Pytania, w oczywisty sposób retoryczne, stanowią tu wstęp do postawienia pytania, którego retoryczność nie jest już tak oczywista: „Czyż warunki polityczne naprawdę były takie, że już w szkołach odciągały nas od braci na południu, północy i zachodzie, zwracając nas przesadnie na zachód i ku Niemcom?” (Finžgar 1985: 343).

Użycie liczby mnogiej rozciąga ciężar winy za zaniechanie na zbiorowość, zarazem nadaje pytaniu charakter oskarżenia (owej zbiorowości) oraz kulturowej diagnozy. Retoryczny (jednak!) charakter postawionych pytań zwalnia przy tym autora od konieczności uzasadniania zajmowanego stanowiska. Można powiedzieć, że owym uzasadnieniem jest cała relacja, w ewidentny sposób podporządkowana schematowi „zcerpania z wzorca”. Tym wzorcem stanie się reprezentowany przez polskie społeczeństwo model społeczno-kulturowy.

3 Św. Hermagoras z Akwilei (w Słowenii znany jako św. Mohor Oglejski), męczennik, razem ze św. Fortunatem to do roku 1961 główny patron archidiecezji lublańskiej. Zgodnie z tradycją był wysłannikiem patriarchatu akwilejskiego oddelegowanym do nawracania Słoweńców, zginął z ręki pogan ok. 304 roku w Singidunum (dzisiejszy Belgrad).

4 Autor posługuje się błędną nazwą Towarzystwo Świętego Wojciecha – Družba sv. Vojteha.

II

Przybysz okazuje się uważnym obserwatorem, dostrzega szczegóły, których znaczenie potrafi wytłumaczyć dzięki odwołaniu się do własnej erudycji i doświadczenia, świadom, że wiarygodność, a tym samym retoryczna skuteczność jego wizji, jest w dużej mierze pochodną stworzenia w czytelniku przekonania o własnych kompetencjach. Kompetencje te podkreśla zwłaszcza przywoływanie wielokrotnie informacji encyklopedycznych z zakresu historii kraju oraz jego teraźniejszości, niektóre partie tekstu utrzymane są wręcz w konwencji sprawozdania społeczno-ekonomicznego.

Nie jest to sprawozdanie bezstronne – wyłaniający się z relacji obraz Polski odmalowany jest zdecydowanie jasnymi kolorami. Nawet w przypadkach oczywistych braków podróżny skłonny jest bronić polskich rozwiązań, dostrzegając w nich niewidoczne na pierwszy rzut oka zalety. Opisując na przykład archaiczność gospodarki rolnej i ubóstwo chłopów, zauważy zarazem dogodność takiej sytuacji, jaką jest możliwość życia „jak żyli ojcowie” (Finžgar 1985: 348). Spojrzeniem podróżnika rządzi przy tym zasada opozycji, w której widziany świat zestawiany jest z własnym, przeważnie na korzyść tego pierwszego.

Przyjęta perspektywa „wędrowca” i „pielgrzyma” nie przeszkodzi autorowi dokonywać daleko idących uogólnień na temat widzianego świata – te najważniejsze dotyczą mieszkańców kraju. Charakteryzując ich, odwoła się do kategorii esencjalności, zakładając *a priori* istnienie specyficznej natury Słowian – dobrej i w postaci „nieskażonej” dostrzeżonej właśnie u mieszkańców Polski, których charakter uzna za wcielenie typowo słowiańskich zalet: gościnności i życzliwości oraz autentyczności (Finžgar 1985: 344). Ostatnia z wymienionych cech przejawia się głównie w entuzjazmie i zaangażowaniu widocznych w każdej wykonywanej aktywności, choć bez wątplenia najważniejsza, bo oddziałująca na inne sfery, jest dla niego aktywność na polu religijnym („Polacy wierzą sercem”, Finžgar 1985: 345). Właśnie ów entuzjazm oraz zdolność do wyzwiania twórczej energii uzna za cechy immanentnie słowiańskie, które przechowały jednak tylko te wspólnoty, które nie pozwoliły sobie narzucić wzorca obcego ich naturze. Charakter Polaków stanie się z kolei tłem, na którym podróżny zobaczy w całej ostrości najważniejszą wadę swych ziomków, za którą uzna chłód – cechę nieodparcie przywołującą stereotypy związane z niemieckością, sugerując tym samym „skażenie” Słoweńców bliskością kultury germańskiej, jawiącej się w tej perspektywie jako hegemoniczna i „toksyczna”.

Mówiąc o naturze Słowian, Finžgar nie jest konsekwentny. Z jednej strony odwołuje się do kategorii esencjalności (natura słowiańska w postaci niezmaconej uosobiana przez Polaków), z drugiej podkreśla znaczenie doświadczeń historycznych

w kształtowaniu się pozytywnych cech, odpowiedzialnych za dzisiejszy sukces cywilizacyjny i przezwyciężenie typowo słowiańskich przywar. Do tych przywar zaliczy przede wszystkim „słowiańską romantyczność”, o której wspomni na marginesie swej refleksji nad upadkiem Polski u schyłku XVIII wieku:

Czy naprawdę my, Słowianie, jesteśmy wszyscy poetami? (Ktoś tak twierdził.) A skoro marzyciele i poeci, to słabi gospodarze. Gospodarka – wiersz, wiara – wiersz, polityka – wiersz. A każdy to prorok – wieszcz. Dlatego każdy dla siebie najmądrzejszy, wszystkowiedzący. Nigdy nie uzna władzy swojego. Brata – za żadne skarby. Prędeż go wyda. Za dobrą kolację – za wiersz i za łyżeczkę romantycznego kadzidla. Wstydzimy się własnej duszy, depczemy własną kulturę, liczymy się tylko z tą obcą, swoją mamy za nic, cudzą wynosimy pod niebiosa. Czapkujemy obcemu – ze swoim walczymy. Przewodna w nas krew (Finżgar 1985: 354–355).

Ten trzeźwy osąd zarazem nie przeszkodzi podróżnikowi wytłumaczyć „polską romantyką” entuzjazm, z jakim Polacy odbudowują swój kraj po latach niewoli (Finżgar 1985: 355).

Potwierdzeniem oczywistego dla narratora związku między dzisiejszym sukcesem Polski a jej trudną historią jest przypomnienie dziejów polskiego (skutecznego) oporu wobec germanizacji. Polskość – zdaje się mówić podróżnik – rodziła się w bólu i w trudnych zmaganiach z otoczeniem, najczęściej wrogim, jednak właśnie ten wysiłek, połączony z wiernością Bogu oraz przodkom, stał się źródłem dzisiejszego sukcesu. Ten temat pojawia się najwyraźniej w wątku dotyczącym genezy Drukarni św. Wojciecha. Podkreślając, że wydawnictwo „zrodziło się z walki” (Finżgar 1985: 343), Finżgar przypomni historię ofiar, jakie w XIX wieku ponosili Polacy walczący z germanizacją, podkreśli także pozytywny wkład kościoła katolickiego w obronę polskości, w tym szczególnie arcybiskupa Floriana Stablewskiego, założyciela Drukarni. W ten sposób w relacji Finżgara łączą się trzy wątki: emancypacyjny (z silnym podtekstem antygermańskim), integracyjny (akcentowanie pokrewieństwa ze Słowianami i podobieństwa doświadczeń z Polakami) oraz religijny. W ostatnim wypadku istotna wydaje się zwłaszcza sugestia, że polski przykład dostarcza modelu pomocnego w budowaniu wspólnoty o charakterze narodowo-katolickim.

Ważnym, bo w dużej mierze symbolicznym, punktem podróży okaże się Gdyńskie – sztandarowa inwestycja II Rzeczypospolitej, mająca być oknem na świat kraju niemal pozbawionego dostępu do morza. Zgodnie z oczekiwaniami gospodarzy miasto zachwyliło gościa, który zobaczył w nim dowód na prężność młodego państwa i entuzjazm jego obywateli, podejmujących się ambitnych wyzwań dzięki silnej wierze w przychylność Opatrzności. Przede wszystkim jednak zobaczył potwierdzenie przekonania o solidności duchowego podglebia, na jakim wyrasta nowe państwo. Powodzenie w sferze materialnej odczyta jednoznacznie

jako prostą funkcję wiary w trwałość porządku aksjologicznego, opartego na niezmiennych prawdach wiary. Podróżny odnotuje także światowy klimat Gdyni, przywołujący skojarzenia z portami mocarstw kolonialnych, szczególnie że tym, co rzuci się mu w oczy najbardziej, jest obecność robotników portowych o różnokolorowych, egzotycznych twarzach. W swej opowieści najpierw o dziejach Gdańska, później o budowie nowego portu sympatyzuje z „braćmi Słowianami”, raz jeszcze przy tym aktualizując dialektykę słowiańsko-germańską; argumentem przemawiającym w oczach podróżnika za polskim charakterem Gdańska jest na przykład fakt, że leży u ujścia Wisły, będącej główną arterią „organizmu”, jakim jest kraj.

Partie tekstu relacjonujące pobyt podróżnika w Gdyni oraz w Gdańsku komponowane są na zasadzie opozycji: polskość – niemieckość, przeszłość – terażniejszość, żywiłowość – unormowanie (pierwszy człon odnosi się do Gdyni). Podróżny podkreśli spontaniczność atmosfery panującej w polskim mieście, zestawiając ją z krępującą wyniosłością wolnego miasta, cechą „narzuconą” w jego przekonaniu przez niemieckie mieszczaństwo. Nieufność przybysza do burżuazyjnej sztywności Niemców wynika po części zapewne z przekonania o „nieprawowitości” ich dominacji w mieście, po części być może jest także reakcją Słoweńca przywiązanego do „mitu gospodarza” w obliczu sztywności miejskiej kultury i etosu pomnażania kapitału.⁵ Swoje chłopskie korzenie podróżny przypomni zresztą kilkakrotnie, czyniąc z nich rękojmię własnej uczciwości.

Jedynym pozytywnym doświadczeniem okazuje się wizyta w katedrze oliwskiej, która ujmie podróżnika „swojskością”, każącą zapomnieć nawet o protestanckim charakterze świątyni, w której dzień dzisiejszy nie zdołał przesłonić „głęboko mistycznego ducha od XIV do XVII wieku obecnego w tej budowli” (Finżgar 1985: 359) i to ów „duch” pozwolił wędrowcowi wejść w kontakt z przeszłością tego miejsca. Płaszczyzna religijna w relacji Finżgara jest czynnikiem pozwalającym unieważnić barierę inności, zobaczyć w oglądanym Innym nie tylko kogoś bliskiego, lecz i wzór do naśladowania. Na płaszczyźnie religijnej najbardziej widoczna jest także istotowa tożsamość świata przybysza i oglądanej rzeczywistości. To pokrewieństwo kumuluje się w rytuale mszalnym, którego sugestywność potęgują zaobserwowane u wiernych oznaki zaangażowanej religijności. Kościelny śpiew w języku polskim ma nawet moc łagodzenia obcości języka, niemal czynienia go zrozumiałym dla przybysza – jakby przywołując echo mitu jedności języka Słowian (Oczkowska 2009: 297–298).

5 Na temat „mitu gospodarza” w słoweńskiej kulturze zob. Darasz 1997b: 167.

III

Sposób, w jaki autor aktualizuje w swym dzienniku tematykę religijną, pokazuje jego umiejętność budowania sytuacji i obrazów silnie nacechowanych estetycznie, angażujących środki typowo literackie. Efektem takich działań jest najczęściej uliryczenie rzeczywistości, która ukazuje się czytelnikowi jako świat archetypiczny, odwieczny i niezmienny. Widziany z okna samochodu krajobraz Wielkopolski stanie się na przykład scenerią rodem z bukoliki, gdziegdzie tylko naruszoną przez znaki cywilizacji:

Zaraz za miastem słońce pochłonęło mgłę. Rozpostarła się przed nami równina – jak stół. Z rozoranych pól unosił się dym. Pługi wycinały bruzdy nawożone suchą słomą. Gdziegdzie przy wielgachnej kopie słomy chłopci lub chłopki nabierali ją widłami i układali na wozie. Samochody suną – po lewej i prawej tylko pola bez końca i brzegu. Żadnych wsi: zza sosnowych zarośli przeziernia ziemiańska siedziba. Tak, tu kilka chłopskich chat. Są bardzo skromne. Każda ma ogrodzony plac, zamknięty z jednej strony domem, z drugiej budynkami gospodarskimi. Oprócz muru jest zagroda otoczona płotem. Wewnątrz rozdeptana glina. To przejście dla bydła. I tam, z tyłu kilka dziur w ziemi. Nad nimi pęki słomy na strzechę. Są i świniaki. A dalej ogródek. W ogródku pełno domków – budyneczków na kółkach. Co? Ule! Każdy rój ma pewnie swój dom (Finzgar 1985: 347).

Opisy krajobrazu akcentują najczęściej jego monumentalność oraz „dziewiczość”:

Ranek zapukał w okna. Tak, nie z przypadku ta nazwa: Polska!⁶ Tylko równina, tylko pole. Sosnowe lasy za nimi. Sosny smukłe jak u nas jodły. Na górze korony. W dali samotna sosna. Jakby widziała stamtąd pinię w rzymskiej Kampanii! Właśnie młyn swymi wielkimi łopatami skłonił się przed szarością poranka. I znów pole, pole! Tak, to naprawdę jest Wielka Polska. Nasze słoweńskie pola to ogródki, szybki ładnie pomalowane (Finzgar 1985: 344).

Wydobycie związku pomiędzy krajobrazem polskim i włoskim można potraktować jako przykład ogólniejszej strategii pisarza, zmierzającej do ukazania widzianej rzeczywistości jako **powtórzenia** świata znanego z Europy Zachodniej. W takim ujęciu nie tylko widok z okna przywołuje obrazy zapamiętane z wcześniejszych podróży, ale i na przykład Warszawa staje się „Paryżem północy”, kiedy indziej zaś wersją Wiednia, park Łazienkowski to „warszawski Schönbrunn”, a Kraków – „słowiński Rzym”. Zabiegi takie, zdradzając być może typowo środkowoeuropejskie kompleksy podróżnika, tworzą w umyśle czytelnika mimowolne i zapewne niezałożone przez autora wrażenie wtórności oglądanych obrazów w stosunku do pierwowzorów zachodnich.

6 W języku słoweńskim wyrazy *Poljska*, *poljska*, *poljski* oznaczają tyleż ‘polna’, ‘polny’, co ‘Polska’ (rzecz.), ‘polska’, ‘polski’ (przym.). Tytuł analizowanego utworu zawiera więc grę słów.

Najważniejszą funkcją partii tekstu silnie nacechowanych estetycznie jest stworzenie sytuacji o wymiarze symbolicznym. Wydaje się, że to właśnie warstwie symbolicznej, nie zaś dyskursywnej, przypadła tu najważniejsza rola w przekazywaniu zawartości ideowej całej relacji. Wyłania się ona z pojedynczych obrazów i refleksji, których suma tworzy wizję **społeczeństwa organicznego**, żyjącego w zgodzie z naturalnymi prawami świata oraz z własną naturą.

Oglądana mapa Polski ujawni przed patrzącym nieprzypadkowość lokalizacji Warszawy:

Mapa dowodzi, że nie ma miasta, którego położenie czyniłoby z niego serce kraju w równym stopniu co Warszawa. W środku biegu Wisły, na bezbrzeżnej równinie, pociętej przez drogi i trakty kolejowe niczym róża wiatrów. Wszystkie prowadzą do niej, wszystkie z niej się zaczynają. Jak promienie z gwiazdy. Nic dziwnego, że polska historia, burzliwa, bogata i pełna tragedii, nabrała impetu, odkąd ustanowił ją stolicą Zygmunt II w roku 1550,⁷ w miejsce Krakowa, odtąd cichego zakątka sztuki i nauki (Finžgar 1985: 361).

Ten mitologizujący opis – podobnie jak i inne fragmenty poświęcone stolicy Polski – podporządkowany jest naczelnemu motywowi: Warszawa – miasto przeciwności. Zachwyty nad wielkomiejskim charakterem metropolii, uczestnictwo w wystawnych rautach z udziałem przedstawicieli władz oraz wysokiego duchowieństwa nie przesłoni podróżnikowi biedy prawobrzeżnej części miasta; podobnie jak uznanie dla szacunku wobec tradycji, widocznego w dbałości o zabytki, nie przeszkodzi mu odnotować pochodu pierwszomajowego, sygnału wewnętrznych napięć w społeczeństwie. Podróżnik powstrzyma się przed osądem zarówno przepychu, w jakim żyją elity, jak i ubóstwa proletariatu, jednocześnie – po raz kolejny – podkreślając własną plebejskość, która tu staje się znakiem zdolności do (kojarzącej się z oświeceniowymi bohaterami) zdroworozsądkowej oceny rzeczywistości i nieulegania pokusom, jakie niesie „wielki świat”.

Symbolikę integrystyczną, związaną ze wspólnotą Słowian łacińskiego obrządku, wnosi do relacji przede wszystkim sylwetka św. Wojciecha. Opowiadając szczegółowo dzieje jego życia, autor pominie wątki, które w tradycji stanowiły część mitu zjednoczenia narodów europejskich ponad podziałami kulturowymi oraz językowymi (choć już nie religijnymi), a którego patronem był cesarz niemiecki Otton III (Mikołajko 2000). W relacji Finžgara patron Gniezna staje się ojcem założycielem wspólnoty Słowian (analogicznie do roli Cyryla i Metodego w obrządku wschodnim), samo miasto natomiast, miejsce ostatniego spoczynku świętego, arką przymierza Boga ze Słowianami, przypomnieniem początku ich obecności w historii. Sylwetka „pasterza Słowian” przypomina także

⁷ Zygmunt II August był pierwszym władcą rezydującym w Warszawie dopiero od 1568 roku, zaś formalną stolicą pozostał Kraków, nawet po przeniesieniu całego dworu i urzędów państwowych po 1609 roku – przyp. M.K.

o starszeństwie chrześcijaństwa Słowian zachodnich w stosunku do Prusów. Ideologiczną wymowę relacji z Poznania ujednoznacza fraza podsumowująca: „Człowieka nawiedza duma i smutek: Wszystko to mieliśmy od dawien dawna [...]” (Finżgar 1985: 351). Pojawiająca się liczba mnoga podkreśla znaczenie przynależności do Słowian jako elementu silnie integrującego – i to nie tyle w wymiarze doczesnym, ile duchowym, łączącym się z obowiązkami wobec wspólnych przodków i pamięcią o ofiarach, jakie ponieśli. Widziane przez pryzmat martyrologii Gniezno jawi się więc jako „[...] święta ziemia, skropiona krwią bohaterów i męczennika św. Wojciecha” (Finżgar 1985: 352). Symbolika obecna w relacji z pobytu w Poznaniu i Gnieźnie łączy sferę religijną ze sferą polityczną (początki państwowości), sakralizując obie. W tym kontekście podróż staje się swoistą pielgrzymką do matecznika Polaków oraz innych Słowian zachodniego obrządku, zarówno indywidualną (autor relacji), jak i zbiorową (uczestnicy obchodów z innych krajów słowiańskich). Podnosząc znaczenie wspomnianych miast jako centrów duchowych, Finżgar zarazem wzmacnia tezę o naturalnym przenikaniu się w polskiej historii porządku doczesnego i nadnaturalnego. Także relacjonując wizytę na Jasnej Górze, zadba o równowagę obu elementów, przypominając chwile, gdy dzieje miejsca jako centrum religijnego łączyły się z epizodami historii.

IV

Sposób, w jaki autor relacji z Polski przedstawia widzianą rzeczywistość, podporządkowany jest zasadniczemu postulatowi, jakim jest **przesunięcie mapy**, przemieszczenie kontekstu kulturowego Słowenii, głównie poprzez wzmocnienie więzi wewnątrzsłowiańskich kosztem relacji z kulturą germańską (kulturami germańskimi). Uwolnienie się od supremacji niemieckiej jawi się tu jako projektowany akt autonomizacji, zyskania przez kulturę oczekiwanej dorosłości, a jednocześnie ruch na swój sposób „naturalny” i oczywisty, wynikający z faktu, że to nie Germanie, lecz Słowianie są „braćmi”. W tej perspektywie wyjazd do Polski traktowany jest jako zdarzenie dyktowane tajemniczą logiką konieczności, a jego wymiar symboliczny okazuje się zdecydowanie ważniejszy niż sens praktyczny. Przykład Polski wydawał się tu szczególnie atrakcyjny także ze względu na narzucające się analogie związane z wyzwaniem, przed jakimi oba kraje stanęły po I wojnie światowej, w tym zwłaszcza koniecznością znalezienia formuły ustrojowej, określenia odrębności na tle sąsiednich krajów.

Propozycję Finżgara należy odczytać jako projekt Europy Środowej – wspólnoty państw złączonych przez: pokrewieństwo „rasowe”, ujawniające się w podobieństwach charakterologicznych, podobną, a czasem także wspólną historię, podobną kulturę, wreszcie – choć to element być może najważniejszy – religię

katolicką. Wszystkie te składowe tworzą podwalinę duchową, na której dziś, gdy historia nagrodziła wreszcie trwające wieki starania o podmiotowość polityczną, można budować poczucie politycznej i kulturowej podmiotowości oraz uczestnictwa w zachodniej cywilizacji.

Autor funkcjonalizuje swoją relację jako argument w walce o urzeczywistnienie wizji wspólnoty, której istnienie określają wartości chrześcijańskie, a tradycja katolicka stanowi element wspólnej tożsamości. Polski przykład miał przekonać słoweńskiego czytelnika, że taki wariant nie tylko jest możliwy, lecz jest na swój sposób oczywisty i naturalny, wynikający bowiem z tradycji oraz słowiańskości Słoweńców. Przy czym również owa słowiańskość poddana jest hierarchizacji, w wyniku której wyodrębnia się porządek tradycji katolickiej. „Bracia Polacy” są braćmi w religii, a to owemu pokrewieństwu nadaje dodatkowy wymiar duchowy. Są nimi co prawda również sąsiedni Chorwaci, jednak w tym wypadku właśnie sąsiedztwo wydaje się przeszkodą, mogło być bowiem odbierane jako zakłócenie procesu emancypacji społeczeństwa, które zaledwie dekadę wcześniej po raz pierwszy w historii zyskało podmiotowość państwową.

Centrum wyobrażonej przestrzeni symbolicznej, swoistą „Mekką Słowiańszczyzny”, staje się tu Gniezno, miejsce, które łączy tradycje religijną i państwową, swym znaczeniem wykraczając mocno poza kwestie ściśle polskie. W takiej perspektywie kościół słoweński i Słowenia jako taka stają się **bytami peryferyjnymi**, Polska natomiast ponadnarodowym **centrum zewnętrznym**,⁸ pozbawiając hegemonii na tym polu Wiedeń. Dążenie, którego demonstracją jest analizowany tu dokument, pokazuje zatem uniwersalność potrzeby posiadania – by użyć trafnego określenia Ewy Thompson – **hegemonia zastępczego**, przynajmniej wówczas, gdy potrzebę tę wyraża wspólnota definiująca się jako – w taki czy inny sposób (kulturowo, ekonomicznie, politycznie...) – upodrzedniona (Thompson 2008).⁹ Odwracając perspektywę, można rzec, iż fakt kreowania hegemonia zastępczego jest sygnałem istnienia kolonialnej świadomości wspólnoty oraz urzeczywistnionego mechanizmu obronnego, za pomocą którego ta wspólnota dąży do zrównoważenia presji wywieranej przez rzeczywistego hegemonia. Kto w tym wypadku nim był – kraje kultury germańskiej, Jugosławia, sąsiednia Chorwacja czy też Włochy – jest kwestią do osobnego rozważenia. Częścią wspomnianego mechanizmu obronnego – i poniekąd nieuniknionym kosztem jego skuteczności – jest

8 Na temat centrów zewnętrznych w nowoczesnych mitologiach narodowych kultur słowiańskich por. Bobrownicka 1995: 68.

9 Zdaniem autorki dla Polski hegemonem zastępczym jest wciąż „Mądry i Moralnie Uporządkowany Zachód, miernik postępu i nosiciel świątłych idei” (Thompson 2008: 5). Trudniej już zgodzić się z kolejną konkluzją badaczki, iż „Odwoływanie się (w polskich debatach politycznych na początku XXI wieku) do intelektualnych autorytetów Zachodu to dobrowolne podporządkowanie się Innemu w sytuacji, w której już nie jest się do peryferyjności zmuszonym” (tamże).

zgoda na własną peryferyjność względem hegemonia zastępczego, tylko w ten sposób bowiem staje się możliwa „kuratela”, jaką ten rozacza nad owymi peryferiami, które odtąd stają się jego – w sensie bardziej czy mniej symbolicznym – obszarem wpływów. W analizowanym przypadku peryferyjność Słowenii podkreśla przede wszystkim wyrażany dobitnie podziw narratora wobec ogromu Polski, rozmachu przedsięwzięć modernizujących, jej sukcesu cywilizacyjnego; jednak głównym przyczynkiem do uznania widzianej rzeczywistości za wzór godny przeniesienia na rodzimy grunt jest przywiązanie do tradycji oraz emocjonalny charakter duchowości religijnej. Obie cechy przyjezdny dostrzega przede wszystkim w polskim „ludzie”.

Lektura tekstu z dzisiejszej perspektywy skłania z pewnością do większego dystansu wobec entuzjastycznie wyznawanych przez autora idei. Sceptycyzm budzić musi przede wszystkim posługiwanie się pojęciem słowiańskości jako kategorią o charakterze esencjalnym, wyjaśnianym przez odwołanie się do wspólnego pochodzenia, oraz w osobliwy sposób stopniowaną, przy czym kryterium owej gradacji jest bliskość wyznania (katolicyzm) oraz „skażenie” przez inny wzorzec kulturowy. Trudno dziś zgodzić się z ostrością wizji słowiańsko-germańskiej obcości, i to nawet, gdy zdajemy sobie sprawę z tego, że miał on charakter zasadniczo defensywny, to znaczy był reakcją na rozpoznanie skutków, jakie miało dla społeczeństwa słoweńskiego nadmierne i jednostronne otwarcie na kulturę niemieckojęzyczną.

Optymizm przesłania zawartego w relacji Finżgara jest wynikiem powziętego z góry założenia oraz wybiórczego traktowania faktów. Narrator aktualizuje układ, w którym sam pełni rolę pośrednika pomiędzy własnymi rodakami a Polakami. Przedstawiciele obu narodów traktowani są przy tym jako reprezentatywni nosiciele określonych (wyobrażonych) cech swojej zbiorowości. Uproszczenie obrazu, jakie wiążą się z tak przyjętą perspektywą oglądu, są tu elementem niejako założonym z góry i podporządkowanym głównej funkcji relacji, a jest nią funkcja mitotwórcza. Nakreślona przez pisarza wizja agrarno-cywilizacyjnej sielanki odwołuje się wprost do mitu jedności Słowian – mitu o niemieckiej genezie, co w kontekście generalnego przesłania, jakie wyłania się z dziennika, musi się wydać paradoksalne.¹⁰ Stanowi zarazem jego istotną modyfikację, wolną od skrajności oryginału, przy czym głównym czynnikiem modyfikującym jest w tym wypadku kryterium religijne. Poza zewnętrznym podobieństwem niewiele także łączy wizję autora z żywotną wówczas ideą *Blut und Boden*;

10 Dobitnie na ten temat pisała Maria Bobrownicka: „[...] mit słowiański to mit o genezie niemieckiej, rozwinięty, politycznie wykorzystany i podtrzymywany przez Rosję, wytwarzający szkodliwe stereotypy i konotacje myślowe – i u nas, i na Zachodzie, wyłączający Słowian z Europy i plasujący ich w opozycji do jej formacji kulturowej, redukujący kultury narodowe Słowian do ludowości” (Bobrownicka 1995: 19).

pozbawiona jest z pewnością jej elementów rasistowskich oraz wyższościowych wobec innych „ras”. Niemieckość nie pojawia się jako kategoria „gorsza”, lecz „inna” i wyłącznie z tego powodu stanowiąca czynnik wymagający co najmniej zrównoważenia przez to, co rodzime – narodowe oraz słowiańskie. Brak także elementów izolacjonizmu, rzeczywistość polska i słoweńska widziane są tu jako organiczna część przestrzeni duchowo-historycznej Europy, miejscami wręcz jako jej swoiste powtórzenie.

Projekt katolickiego odrodzenia społeczeństwa w dobie nowoczesnej pozostał utopią. Późniejsza historia Europy Środkowej, zwłaszcza druga wojna światowa i ukształtowany w jej wyniku nowy ład, unieważniła niemal wszystkie dotychczasowe wizje społeczne, w większości krajów zastępując je narzuconym modelem, sprzecznym z tradycją i oczekiwaniami obywateli. Koniec owego ładu pokazał jednak, że idee budowy życia społecznego w oparciu o normy mające uzasadnienie w religii stanowią stałą część przestrzeni ideologicznej również naszego kręgu kulturowego. Od podobnych zamierzeń nie jest wolna także teraźniejszość – a to czyni dziennik słoweńskiego duchownego lekturą aktualną również tu i teraz.

Bibliografia

- BOBROWNICKA, Maria, 1995: *Narkotyk mitu. Szkice o świadomości narodowej i kulturowej Słowian zachodnich i południowych*. Kraków: Universitas.
- CMIEL, Marta, 2017: Przemiany słoweńskojęzycznej przestrzeni publicznej w okresie międzywojennym. SOSNOWSKA, D. (red.): *Fabryka Słowian. Modernizacje*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- DARASZ, Zdzisław, 1995: *Problemy autoidentyfikacji kulturowej i narodowej w literaturze słoweńskiej*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- DARASZ, Zdzisław, 1997a: Niektóre aspekty słoweńskiego dialogu z tradycją narodowej kultury. BOBROWNICKA, M., SUCHANEK, L., ZIEJKA, F. (red.): *Współcześni Słowianie wobec własnych tradycji i mitów*. Symposium w Castel Gandolfo, 19–20 sierpnia 1996. Kraków: Universitas.
- DARASZ, Zdzisław, 1997b: Polska glosa do słoweńskiego dialogu z dziedzictwem narodowej kultury. „Slavistična revija”, 1/2.
- FINŽGAR, Fran, Saleški, 1985: *Zbrano delo*, t. VII, *Avtobiografska in druga proza*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- KOCIJAN, Gregor, 2012: *Slovenska kratka proza 1919–1929*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- KOMELJ, Milček, Fran Saleški Finžgar, <http://www.sazu.si/clani/fran-saleski-finzgar> [Dostęp: 20.03.2018]

- MIKOŁEJKO, Zbigniew, 2000: Św. Wojciech Sławnikowic. Pierwszy mord żałobczy. MIKOŁEJKO, Z., *Żywoty świętych poprawione*. Warszawa: W.A.B.
- OCZKOWA, Barbara, 2009: Mit i język. Jak/czy językoznawstwo może kształtować świadomość polityczną i społeczną. DĄBROWSKA-PARTYKA, M. (red.): *Kultury słowiańskie: między postkomunizmem a postmodernizmem*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- ŠIFRER, Jože, 2003: *Fran Saleški Finžgar*. Maribor: Litera.
- THOMPSON, Ewa, 2008: Postkolonialne refleksje. Na marginesie pracy zbiorowej *From Sovietology to Postcoloniality: Poland and Ukraine From a Postcolonial Perspective* pod redakcją Janusza Korka. „Porównania”, 5.
<http://porownania.amu.edu.pl/attachments/article/119/Thompson%20E..pdf>
 [Dostęp: 20.03.2018]

Summary: On a Pilgrimage to the Tomb of St. Adalbert.

Notes on *Prek poljskih polj* by Fran S. Finžgar

The article presents an analysis of the account of a journey to Poland by Fran S. Finžgar, a Slovene writer and Catholic clergymen, published in 1931. The author notes the way the writer presents Poland as a subject to the concept of a “shifting map”. In this case, such border changes strengthen the inter-Slavic bonds at the cost of the relationship with German culture(s). Here, releasing Slovenia from the supremacy of German culture seems to be a projected act of autonomy, yet quite a “natural” move, a result of the fact that Slavs, not Germans, are “brothers”. From this perspective, Poland is perceived as a “surrogate hegemon”, whose success is supposed to convince the Slovene reader that founding the life of society on Slavic traditions and Catholic values is the only way to preserve the spiritual integrity of the nation.

Keywords: *Prek poljskih polj* by Fran S. Finžgar, Slovene literature, Slavic tradition, Catholic values, “surrogate hegemon”

Ali res morajo biti meje slovenskega jezika tudi meje slovenske književnosti? Ob romanih treh pisateljic

Mladen Pavičić

Szláv és Balti Filológiai Intézet, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest

Pojem slovenskega pisatelja, pesnika in dramatika se običajno povezuje z nastajanjem del v slovenskem jeziku. Tujejezične pesmi Franceta Prešerna in pregled slovenske književnosti Matije Čopa pričajo o tem, da je bil pogled na to vprašanje v njunem času drugačen. Prispevek ob tujejezičnih romanih treh uveljavljenih pisateljic razmišlja o tem, ali ti romani sodijo v slovensko književnost, in za vsakega od njih odkrije razloge, ki temu pritrjujejo.

Ključne besede: Brina Švigelj Mérat, Maja Haderlap, Erica Johnson Debeljak, tujejezična slovenska književnost

Pojem slovenskega pisatelja, pesnika ali dramatika običajno povezujemo s pisanjem v slovenskem jeziku. Kot je zapisal Janko Kos, je »[s]lovenska literatura [...] razvojna entiteta s prepoznavno trajno istovetnostjo samo tako, da se ohranja v istosti jezika, čeprav v še tako spremenjenih okoliščinah. [...] Drugačen je substrat nacionalnih literatur, ki jezikovno niso samosvoje, ampak jim daje odločilno istovetnost posebna geopolitična, zgodovinska in tradicijska določenost.« Take so književnosti, ki nastajajo v francoskem in angleškem jeziku izven Evrope, pa tudi irska književnost, ki je »večidel pisana v angleščini, tako da ji istovetnost daje šele posebna geopolitična, političnozgodovinska in duhovna tradicija« (Kos 2002: 2–3). Skladen s tem pojmovanjem je bil tudi *Temeljni akt Društva slovenskih pisateljev*, ki je v 9. paragrafu jasno določal temeljni kriterij članstva: »Član društva lahko postane vsak slovenski pisatelj (pesnik, prozaist, dramatik, esejist), ki piše v slovenščini.«¹ Leta 2010 se je ta kriterij spremenil, najverjetneje zaradi tega, ker v Sloveniji – podobno kot v drugih evropskih državah – živi vse več tujcev, med katerimi je bilo pred desetimi leti naštetih več kot 120 piscev (Dimkovska 2008: 76). Novi temeljni akt v 9. členu določa:

Član društva lahko postane vsak slovenski pisatelj (pesnik, prozaist, dramatik, esejist), ki piše v slovenščini ali tudi v kakšnem drugem jeziku, ali državljani Republike Slovenije oziroma pisatelj s pravico bivanja v Sloveniji, ki ni Slovenec po narodnosti, vendar piše v slovenskem ali v svojem maternem jeziku. Člani društva so lahko tudi slovenski pisatelji, ki ne živijo na območju Republike Slovenije, ne glede na državljanstvo, pod enakimi pogoji. (*Temeljni akt Društva slovenskih pisateljev*)

1 Stari temeljni akt so mi prijazno posredovali uslužbenci Društva slovenskih pisateljev.

Jezik torej ni več odločilni kriterij. Med tistimi, ki so najglasneje kritizirali spremembo, je bil Aleš Berger (2011). Opozoril je na stilistične (»takšen godljasti stavek po formalni plati ni v čast temeljnemu besedilu pisateljskega društva«) in logične (»onemogoča včlanjenje v Društvo slovenskih pisateljev pravzaprav le nekemu, ki ni Slovenec in ki hkrati ne piše v svojem maternem jeziku [...], vsem drugim ženam in možem peresa iz vsega sveta pa ponuja vrata široma odprta«) slabosti opredelitve, predvsem pa se ne strinja s spremembo stališča do pojma slovenskega pisatelja:

*Ko Temeljni akt Društva slovenskih pisateljev ukinja jezik kot osnovno razločevalno merilo slovenskega pisatelja in kot enakovrednega so-postavlja geografski vidik (kraj stalnega ali začasnega bivanja pišočega), pristaja – tudi – na poljubnost, naključnost in pretočnost dela članstva. [...] Tovrstna odprtost bi bila nadvse primerna, ko bi šlo za »Društvo pisateljev v Sloveniji« ali pa kar preprosto za »Društvo pisateljev« s sedežem v Ljubljani – ker pa imamo še zmerom opraviti z Društvom slovenskih pisateljev, se mi zdi v popolnem nasprotju z njegovim nazivom, tradicijo in *differentio specifico* besedne umetnine in njenega ustvarjalca. (Berger 2011: 13)*

Na njegovo razmišljanje je odgovorila Erica Johnson Debeljak. Po njenem mnenju gre za vprašanje, ki se je pojavilo z nastankom slovenske države – kaj v novih okoliščinah pomeni biti Slovenec: »Kaj pomeni biti Slovenec? Je to kri? Je to državljanstvo?« Po njenem mnenju Bergerjevo stališče sodi v preteklost:

Tako gladko zdrsnje čez vse preobrazbe zadnjih dvajsetih let. Da, seveda, globalizacija in rastoče število hibridnih nesmislov, kakršna sem sama, pa Lidija Dimkova in Stanislava Repar (nove članice društva), pa tudi, kar je še bolj važno, vzpostavitev slovenske države in padajoča pomembnost jezika kot edinega nosilca slovenske identitete. [...] Kriterij Aleša Bergerja, da med slovensko identiteto in slovenskim jezikom vlada enačaj, je tako ozek, kakor da živimo leta 1980 ali celo 1910, ne pa leta 2011. (Johnson Debeljak 2011: 35)

Meni, da je vprašanje identitete celovit pojav, pri katerem ne gre samo za jezik, kar ponazori z lastnim primerom:

Sem pisateljica. Rodila sem se v ZDA. Pišem v angleščini. Torej moram biti ameriška pisateljica, kot so to Toni Morrison, Ernest Hemingway in Jonathan Franzen. Tako preprosto je to. A tu so še drugi elementi, ki jih je treba vnesti v zapisnik: tri od štirih knjig, ki sem jih objavila, so izšle le v Sloveniji; velika večina mojih bralcev je Slovencev; tematike mojih knjig so slovenske; sem slovenska državljanica; uradno ali ne, sem del slovenske skupnosti pisateljev, ne pa ameriške. Tako se mora priznati vsaj to, da sem na lestvici identitete med slovensko in ameriško (ali, če želite, od bele skozi sivo do črne) bližje temu, da sem slovenska pisateljica, kot je to Jonathan Franzen, čeprav je eno popoldne preživel v Sloveniji in opazoval ptice. Imam se bolj za slovensko pisateljico – na kar sem ponosna –, kot se bom kadarkoli imela za ameriško. (Johnson Debeljak 2011: 35)

Med reakcijami na ta dialog je zanimivo mnenje Josipa Ostija, ki od zbirke *Kraški narcis* (1999) piše poezijo v slovenščini. Podobno kot Berger je prepričan, da

je slovenski pisatelj »tisti, ki piše literaturo v slovenskem jeziku« (Plahuta Simčič 2012: 15).

O jeziku kot odločilnem kriteriju opredelitve slovenske književnosti sta razmišljala tudi člana komisije za dodelitev nagrade za najboljši roman leta kresnik:

Še bolj pereča je dilema, ali upoštevati tudi romane slovenskih avtorjev (slovenskih po rodu, državljanstvu ali kakem drugem kriteriju), ki niso bili napisani v slovenščini in so bili v slovenščino prevedeni: svoj roman *La dama bianca di Duino* je Dušan Jelinčič leta 2010 sam prevedel v *Belo damo devinsko* (slovenska bibliografija je kljub temu ne upošteva kot izvorni slovenski roman), Erici Johnson Debeljak (*Antifa cona*, 2012) in Maji Haderlap (*Engel des Vergessens*, 2011; *Angel pozabe*, 2012) pa sta romana iz angleščine oz. iz nemščine v slovenščino prevedla Andrej E. Skubic in Štefan Vevar; nobena od avtoric ni vključena v Cobissov sistem knjižničnega nadomestila in zanju ni mogoče preveriti izposoje. Sodobna literarna veda, ki pri izbiri svojega predmeta upošteva bralca in relativizira ekskluzivni kriterij slovenščine, si sicer prizadeva za enakopravno vključitev tujejezičnih romanov, v javnosti pa je njihova emancipacija problematična, ker nehote spodbuja pisanje v drugih jezikih namesto pisanja v slovenščini. (Perenič – Hladnik 2014: 213–214)

Opozorila sta torej, da vprašanje nikakor ni samo akademsko, saj ima kriterij jezika zelo konkretne posledice. Pisci, ki ne pišejo v slovenščini, lahko postanejo člani Društva slovenskih pisateljev in dobijo status samostojnega kulturnega delavca. Lahko se tudi potegujejo za pisateljske štipendije, a jih dobijo le redko (Pišek 2015: 20). V pravilnikih za dodeljevanje literarnih nagrad slovenski jezik običajno ni zapisan kot kriterij, a vsaj pomembnejše nagrade dobivajo dela, napisana v slovenščini.

V tem zapisu bom vprašanje meja slovenske književnosti obravnaval z analizo romanov treh tujejezičnih pisateljic.

Prva med njimi je najprej pisala v slovenščini in objavljala pod svojim uradnim imenom Brina Švigelj Mérat, od leta 1999, ko je izšel francoski prevod romana *Con Brio*, pa objavlja kot Brina Svit. Roman *Moreno* (2003) je prvi, ki ga je napisala v francoščini in sama prevedla v slovenščino. Prvoosebna pripovedovalka, ki ji je veliko do tega, da bi jo bralci istovetili z avtorico (v Parizu živeča Slovenka, avtorica nekaj romanov, mati dveh otrok itd.), pride v Toskano, da bi napisala ljubezenski roman v francoščini – dotlej je pisala v svojem maternem jeziku. Pisanje ji ne gre, se pa zaljubi, seveda nesrečno. Ena glavnih sestavin romana je razmišljanje o zamenjavi jezika. Najprej ugotovi, da se slovenščina in francoščina sijajno dopolnjujeta: »na eni strani cerebralna, precizen, kodificiran jezik, na drugi emocionalen, zelo elastičen in prožen« (Svit 2003: 16–17). Menjavo jezika utemeljuje s prereditvami stiki z materinščino, dvojezičnost pa v njej povzroča skrajna čustvena stanja:

In zdaj sem torej na tem, da zapustim ta jezik, za katerega sem se borila vsak dan v teh dvajsetih letih, odkar živim v Parizu? Kajti jezik se mora redno zalivati kot rastlino, sicer se posuši. V mojih dneh visokega sonca sem hvaležna usodi, da me je raztrgala na dve deželi in dva jezika, kajti dva je več kot eden. V mojih neskončno prečutih nočeh ne vem in raje molčim. (Svit 2003: 27)

Premišljuje o pisateljih, ki jih sprememba jezika ni osrečila (Nabokov, Cioran, Kundera), o enigmi Samuela Becketta, spomni se besed Danila Kiša, da v tej starosti ni mogoče spremeniti jezika (Svit 2003: 17–18), in svojega ljubljanskega prijatelja Petra, da bo selitev v Francijo zanjo pomenila konec, ker bo ostala brez jezika (Svit 2003: 45). Zaveda se, da njena francoščina »nima izbranosti in pravilnosti moje prevajalke, preciznosti kakšnega Hervéja Guiberta, muzikalnosti mojega jezikovnega svetovalca, neoklasične umirjenosti Huellebecqua, zadihanega ritma Christine Angot in lahko bi nadaljevala ...« (Svit 2003: 25).

Kljub nenehnim dvomom ji je vseč pisanje v jeziku, ki ga ne obvlada popolnoma, saj ji onemogoča jezikovni artizem in jo sili v neposrednost:

Potem je tu ta občutek, da sem ves čas na neosvojenem teritoriju, da se premikam po tleh, ki se mi spodmikajo pod nogami. Enostavno nisem gotova vase, v tem primeru mislim na svoje francosko uho. [...] Piruete, okrasje in drugačne verbalne virtuoznosti niso zame. V francoščini ne morem blefirati ali zavijati v celofan, kot se mi zna zgoditi v maternem jeziku. Stavki, ki nič ne pomenijo, ne pridejo v poštev. Ne iščem kakšnega posebnega sloga, napredujem tako, da poslušam zven mojih korakov. On je tisti, ki me vodi. Dokler je čvrst in prebujen, dokler mi je pogodu njegov ritem, grem lahko naprej in mu zaupam. [...] In vendar obstaja poseben čar pri pisanju v tujem jeziku. Prisiljen si staviti na svojo ranljivost, pokazati svoje šibke točke, odstraniti blišč. Priznati: to je vse, kar lahko naredim. Nimam papirja za zavijanje daril, imam samo darila. (Svit 2003: 55–56)

Distanca, ki jo je pridobila s spremembo jezika, ji daje občutek svobode:

Odkar sem zaprta v svoj Torre in pišem v francoščini, sem odkrila marsikaj novega. Na primer: neke vrste osvobojenost. Končno lahko pišem o svoji mami, hladno suho, klinično, kot bi bila mama koga drugega, no, recimo, skoraj. To bi gotovo veljalo tudi za mojega očeta, brata, stare starše ali mamino domovino ... Ni mi ravno do tega, da bi pisala o njih, je pa dobro vedeti. Če hočeš pisati o svojih, je bolje izbrati drug jezik in ne tega, ki si ga dobil od njih, podedoval. (Svit 2003: 55)

Obhajajo pa jo tudi dvomi: »Ali se lahko podaš v nov jezik, kot se podaš na novo pot? Nova pot za novo destinacijo? Ali nove destinacije res obstajajo? Pogreznem se v globok gozd dvomov, ki je v tem trenutku moja edina destinacija.« (Svit 2003: 93)

Sprašuje se tudi o svoji identiteti: »Če sem začela pisati v francoščini, si rečem, je najbrž to tudi zaradi tega, ker hočem pokazati svoj pravi, svoj današnji obraz, ta, ki se je spremenil v vsem tem času, odkar živim v Parizu, ki se nemara spreminja v tej noči« (Svit 2003: 64).

In tu je kleč. Baronesa, lastnica posesti, ki deluje kot *writers retreat* in je prizorišče romana, jo ima za Parižanko, Slovenko, ki živi v Parizu, Francozinjo slovenskega porekla, proglasi pa jo tudi kar za Francozinjo. Vendar se ona s tem ne strinja, ugotavlja, da pravzaprav ne pripada nobenemu narodu več, da je *izven*:

Ne, nič nisem od vsega tega. Očitno sem morala priti v Santa Maddaleno [...], da sem nenadoma razumela. Nisem več Jugoslovanka, nisem več prava Slovenka, nisem prava Francozinja ... Sem *extracomunitaria*, *extracomunitaria* kot Mohamed in Milika. (Svit 2003: 92–93; Mohamed in Milika sta Maročan in Albanka, ki delata na posesti.)

Nima se za emigrantko, saj redno obiskuje domovino, kar ima poleg prednosti zanjo kot pisateljico tudi slabosti:

Da ne bo pomote, jaz nisem izgnanka [...]. Na vsak način sem zmeraj prosto krožila med obema deželama, naš avto pozna pot na pamet. Čeprav, je treba povedati, je pozicija eksila veliko ugodnejša in udobnejša za literaturo, kot moja v avtu, ki pozna na pamet pot med Ljubljano in Parizom, oziroma pozicija riti med dvema stoloma. (Svit 2003: 97)

Do podobnih ugotovitev je prišla tudi Silvija Borovnik v razpravi, ki te romane obravnava z drugih zornih kotov (Borovnik 2012a: 74–75).

Po tem prelomnem romanu pisateljica piše svoja dela v francoščini in jih sama prevaja v slovenščino. V njenih romanih je vedno kaj slovenskega. Slovenskost romana *Un coeur de trop/Odveč srce* (2006) je zelo očitna, saj se dogaja na Bledu, veliko bolj pa je pretanjena v romanu *Une nuit à Reykjavík/Noč v Reykjavíku* (2011/2013), v katerem je omenjena »mlada Slovanka, Rusinja ali Ukrajinka« (Svit 2013: 52) – avtorici zvesti bralec ve, da gre za Slovenko. Posebno pozornost si zasluži še *Visage slovène/Slovenski obraz* (2013/2014), fotografij polna reportažno-esejistična knjiga o njenih srečanjih z argentinskimi Slovenci, v kateri za kontrast slovenskim povojnim emigrantom služi *Dnevnik* Witolda Gombrowicza. Na začetku vsebuje zanimivo misel avtorice o lastnem prevajanju svojih romanov:

Slovenski obraz je šesta knjiga, ki sem jo napisala najprej v francoščini in se je nato lotila še v slovenščini: kar pomeni isto knjigo napisati še enkrat, jo preleti iz enega jezika v drugega z vso svobodo, ki jo omogoča avtorstvo, upoštevati različen duh dveh jezikov, povedati po slovensko stvari malo drugače, kot se jih pove po francosko. In istočasno uživati redki privilegij, ki ga v navadnem, vsakdanjem življenju nimamo: da se lahko vrnem in nekaj, kar se mi zdi ne najbolj posrečeno ali celo slabo, enostavno popravim. (Svit 2014: 9)

Od romanov, ki jih obravnavam v tem zapisu, je najmanj dvomov o slovenskosti del Brine Švigelj Mérat, verjetno zaradi tega, ker jih sama prevaja v slovenščino. Poleg tega je v njih vedno več elementov, ki jih povezujejo s Slovenijo in slovenstvom – prizorišče, ena izmed oseb, lahko glavna, ki je lahko prvoosebni pripovedovalec, pa tudi hrepenenje. Vanesa Matajč je v spremni besedi k romanu *Con Brio* najprej opozorila na pomen, ki ga hrepenenjski razsežnosti številnih slovenskih literarnih del pripisuje slovenska literarna zgodovina: »[slovenskega] romanesknega junaka naj bi tako ali drugače karakterizirala ne 'akcijskost', aktivna volja in sila spreminjanja sveta, temveč hrepenenjskost« (Matajč 1998: 165), nato pa ugotovila, da ima glavna oseba romana, Tibor, na koncu le še identiteto

hrepenenjca. Sledi ugotovitev, »da Brina Švigelj Mérat s svojim tipom junaka kljub dolgoletnemu življenju na tujem ostaja znotraj duhovnih karakteristik slovenske književnosti« (Matajc 1998: 166). Na hrepenenjsko razsežnost *Navadnih razmerij*, *Morena*, *Slovenskega obraza* in *Noči v Reykjavíku* opozarja tudi Silvija Borovnik (Borovnik 2016: 39–44).

Dela Brine Švigelj Mérat se v Sloveniji dobro prodajajo in so pogosto izposojana iz knjižnic (npr. leta 2017 1265-krat – Cobiss – Knjižnično nadomestilo), o njih nastajajo številne recenzije in diplomske naloge.

Maja Haderlap je najprej pisala poezijo v slovenščini, pozneje pa v nemščini – te pesmi so izšle v trijezični zbirki *Gedichte – Pesmi – Poems* (1998). Leta 2011 je izšel v nemškem jeziku napisani roman *Engel des Vergessens*, leto pozneje pa njegov slovenski prevod izpod peresa Štefana Vevarja *Angel pozabe*. Nato sta izšla zbirka njenih nemških pesmi *Langer Transit* (2014) in njen slovenski prevod *Dolgo prehajanje*, ki je prav tako delo Štefana Vevarja.

V njenem do zdaj edinem romanu prvoosebna pripovedovalka z avtobiografskimi potezami pripoveduje o svojem življenju, ki ga prepleta s pripovedmi svojih staršev in starih staršev. Tema teh pripovedi je najpogosteje 2. svetovna vojna, ko so se njeni predniki v želji po ohranitvi svoje identitete vključili v boj proti nacistom:

V preteklosti je moja družina postala nacionalno angažirana družina, saj se je bila primorana odzvati, ko je bila ogrožena zaradi svoje pripadnosti, ko je šlo za njeno fizično preživetje. Ali pozabiti na jezik in kulturo in se utopiti v nemštvu ali pa se braniti in vzeti nase uničujoče posledice. Odločila se je za skupno delovanje z uporniki iz Slovenije, ki so organizirali boj. V času največje katastrofe je skupaj s Slovenci postala del evropskega boja proti fašizmu, verjela je v prihodnost, v osvoboditev in v združenje Slovencev, potem ko se je po priključitvi Avstrije nemškemu Rajhu brez varstva znašla v državi, ki jo je hotela pregnati in izbrisati. (Haderlap 2012: 163–164)

Na koncu osemdesetih let, v času razpadanja Jugoslavije in rodoljubne evforije Slovencev, pripovedovalka preživi leto v Ljubljani in ugotovi, da se v njej kljub vsemu počuti tujko. Po vrnitvi na Koroško skuša z literarno revijo utrditi vezi med Slovenci z obeh strani meje, a ji ne uspe. Zaposli se v celovškem gledališču in opazi, da je v njenih zapisih vse manj slovenščine:

Med mojim delom pri Celovškem gledališču se slovenščina umika iz mojih besedil. Nekega dne ugotovim, da je v mojih zapiskih in beležkah ni več, da se je izselila iz predalov, da je zapustila mojo pisalno mizo in vzela s sabo svoje najlepše obleke. Užaljena je odvihrala, lepotica, sita mojega skakanja čez plot, pomislim tistega dne, ko mi sprememba odpre oči. Tuhtam, ali se je z jezikom, ki se je pobral od mene, spremenilo tudi moje mišljenje, ali mi je skupaj z jezikom, ki mi je zrasel v ustih in mi položil verigo v dlan, da lahko vlečem k sebi svet, tudi ta spet spolzel iz rok? Bi morala prej zapustiti nedoločen, izpostavljen svet med jezikoma, ki me je dolgo pehal sem in tja in ki ni poznal nobene brezpogojnosti, denimo pisanja v enem jeziku s svojim razrešujočim ali – ali? Na zunaj vse ostane nespremenjeno, vse je kakor prej. Slovenske knjige stojijo, kjer so stale prej. Slovenskega jezika ne pozabim, ne opustim, ne zatajim. Nič se na tihem ne premakne.

Samo nekaj neoprijemljivega, za zrak prepustnega se prelomi. Samo vrstice mojih pesmi zdrsnejo v novo obleko in se razgledajo po drugih krajih, ker hočejo ubežati nikogaršnji deželi za mejo. (Haderlap 2012: 170)

Po izidu obravnavanega romana je v intervjuju poudarila še dve plati pisanja v nemščini:

Z nemščino živim. Je tudi moj jezik refleksije. Takšne so pač moje normalne življenjske okoliščine. Meni je nemščina pravzaprav pomagala, da se lotim te teme, kajti jezik mi je pomagal ohranjati distanco. Na drugi strani pa je v nemščini napisanih veliko del o času nacionalsocializma. Znotraj tega jezika je visoka raven razmišljanja o tej tematiki, kar mi je tudi koristilo, ko sem se lotila teksta. So pa v knjigi tudi slovenski izrazi. Ko ustvarjaš tekst, ustvarjaš nov organizem. Dejstva so samo material, medtem ko pišeš, pa ustvarjaš nekaj novega. Poleg tega pa skozi to dvojezično prakso življenja včasih niti ne čutim nekih razlik. Pri meni se to tako lepo pretaka. Nimam občutka preskoka iz enega v drug jezik. (Horvat 2011)

Svoj roman je tudi označila kot »zelo slovenski tekst, a napisan v nemščini« (Kosmos 2013: 21).

Roman je na nemškem govornem področju izjemno uspešen, morda bolj od katerega koli slovenskega literarnega dela. Odlično se prodaja (že prvo leto je bilo prodanih petdeset tisoč izvodov), v Avstriji je dobil številne nagrade,² preveden je v italijanščino, francoščino in angleščino, po zaslugi tega romana so številni Avstrijci dojeli, za kaj gre koroškimi Slovincem, avstrijski in nemški bralci, med katerimi je bil tudi predsednik Heinz Fischer, obiskujejo pisateljico rodno vas, njeni koroški rojaki pa se ji zahvaljujejo, da je v romanu izrazila njihova najgloblja občutja (Borovnik 2012b: 13, Bratož 2012; Jezernik 2011: 24).

Po zaslugi tega romana je Haderlapova postala članica elitne pisateljske akademije *Deutsche Akademie für Sprache und Dichtung* (Deutsche Akademie für Sprache und Dichtung – Mitglieder), prav tako pa je od 1. junija 2017 dopisna članica Slovenske akademije znanosti in umetnosti (SAZU – Člani), februarja 2018 pa je bil *Angel pozabe* izbran za slovenski roman na maturi leta 2019 (Državni izpitni center: Razpis tematskega sklopa iz književnosti za izpit splošne mature iz slovenščine 2019), kar kaže na dejstvo, da ga precejšen del strokovne javnosti obravnava kot del slovenske književnosti, odločitev pa utegne izzvati burne reakcije.

Obravnavani roman torej izraža najgloblje probleme koroških Slovincem. Če ga obravnavamo kot del slovenske književnosti, nedvomno sodi med njena najsijajnejša dela – o njegovih kvalitetah pričča tudi njegov mednarodni uspeh.

² Dosljej je prejela nagrado Ingeborg Bachmann (Ingeborg-Bachmann-Preis, 2011), knjižno nagrado fundacije Ravensburger Verlag (Buchpreis der Stiftung Ravensburger Verlag, 2011), nagrado Bruna Kreiskyja za politično knjigo (Bruno-Kreisky-Preis für das politische Buch, 2011), Raurisovo literarno nagrado (Rauriser Literaturpreis, 2012) in nagrado Vinzenza Rizzija (Vinzenz-Rizzi-Preis, 2013).

Kalifornijka Erica Johnson Debeljak se je leta 1993 pri dvaintridesetih poročila s Slovencem in preselila v Ljubljano. Najprej je objavila dve esejistični knjigi in zbirko kratke proze, nato pa avtobiografsko delo, ki je izšlo najprej v angleškem izvirniku pod naslovom *Forbidden bread* (2009 – to je njena edina knjiga, ki je izšla v angleščini), nato pa še v slovenščini kot *Prepovedani kruh* (2011). Predmet tega prispevka sta njeni zadnji knjigi, romana *Antifa cona* (2012) in *Tovarna koles* (2015).

V njenem primeru je vzrok za pisanje v jeziku, ki ni slovenski, preprostejši kot pri ostalih dveh avtoricah – njena slovenščina ni na ravni, ki bi ji omogočala pisanje knjig. V obravnavanih romanih ne piše o težavah z narodno identiteto in izbiro jezika pisanja, njene junake pa bi le s težavo identificirali z avtorico. O njenem prepričanju, da je slovenska pisateljica, sem pisal že na začetku prispevka.

V romanu *Antifa cona* (2012; prevod Andrej Skubic) mednarodna skupina strokovnjakov v bližini mesta, katerega ime ni omenjeno, a v njem ni težko prepoznati Nove Gorice, išče sledi med- in poveljnih pobojev in najde sveže truplo, glavni junak, inšpektor Suban pa takoj osumi skupino najstnikov. Kot je ugotovila kritičarka Tina Vrščaj, se roman »loteva aktualnih družbenih problemov«, ki bi jih »lahko uvrstili v tri sklope, ki se nenehno prepletajo in zrcalijo drug drugega«. Prvi sklop je odraščanje precej razvajenih najstnikov, drugi odnos domačinov do pobojev, tretji pa odnos domačinov do beguncev (Vrščaj 2012: 19).

V *Tovarni koles* (2015; prevod Maja Novak) inšpektor Suban v mestu, katerega ime ni omenjeno, a v njem ni težko prepoznati Ljubljane v času prve gospodarske krize 21. stoletja (številne dogodke romana, npr. protivladne demonstracije in padec vlade lahko natančno umestimo v čas in prostor), išče svojo izginulo hčerko. V romanu najdemo tri pripovedovalce. Prvi je »objektivni« tretjeosebni pripovedovalec, ki poroča o »aktualnih« dogodkih, drugi Subanovi glasni monologi, ki bralca seznanijo z njegovim preteklim življenjem in razmišljanjem o sebi, tretji pa notranji monologi njegove hčerke, ki bralca seznanijo z njenim preteklim življenjem in trenutnim slabim počutjem, ne razkrijejo pa mu, kje se nahaja in kaj se z njo dogaja.

Obravnavana romana Erice Johnson Debeljak sta me prepričala, da sta del slovenske književnosti, čeprav sta bila napisana v angleščini, saj se dogajata na ozemlju Slovenije, njuna tema pa so problemi slovenske družbe v času njenega izida – zločini, storjeni med 2. svetovno vojno in po njej ter današnji odnos do njih, gospodarska kriza, slabe perspektive za mlade, ki zaradi tega odhajajo v tujino, korupcija, odnos do beguncev itd. Če se strinjamo z mnenjem, da literarna dela obstajajo tako, da so brana (Kos 2001: 57–59), ta romana obstajata samo v slovenščini, saj sta ju v izvirniku brala samo prevajalca.

Kot je razvidno iz mojega prispevka, na Slovenskem dandanašnji ni soglasja glede vprašanja, ali so meje slovenskega jezika tudi meje slovenske književnosti. Klasika France Prešeren in Matija Čop sta menila, da so te meje širše, saj je Prešeren pisal in objavljajl pesmi tudi v nemškem jeziku, Čop pa je v svojem pregledu slovenskega slovstva uvodoma napovedal, da »mora upoštevati tudi dela, ki so jih naši rojaki spisali v tujih jezikih (latinsko, nemško etc.)« (Čop 1986: 12), in svojo napoved tudi uresničil, resda z neleposlovnimi deli slovenskih piscev (uvodoma med drugim omenja Žigo Herbersteina, Jurija Vego in Janeza Vajkarda Valvasorja).

Kot je razvidno iz pričujočega zapisa, ki je nastal na temelju dveh še neobjavljenih poljsko pisanih prispevkov (predstavil sem ju na konferencah krakovske slavistike »Słowiańskie przyjemności«, in sicer oktobra 2016 prispevek o tukaj obravnavanih romanih, leto pozneje pa prispevek o Prešernovih nemških pesmih), v Sloveniji še ni soglasja glede tega, ali lahko leposlovna dela, ki so nastala v drugih jezikih, upoštevamo kot del slovenske književnosti. Ko sem začel brati obravnavane romane, nisem imel vnaprej izdelanega mnenja o zastavljenem vprašanju, romani pa so me prepričali, da so meje slovenske književnosti širše od meja slovenskega jezika. Ker bi želel, da bi moje razmišljanje dobilo možnost, da bi na koga vsaj malo vplivalo, se mi je zdelo nujno, da ga objavim tudi v slovenščini. Dopolniti sem ga hotel tudi s poročilom o tem, kako v Franciji, Avstriji in ZDA gledajo na razmerje med jezikom, v katerem nastajajo literarna dela, in mejami nacionalnih književnosti. Ko sem se začel poglobljati v problematiko, sem hitro ugotovil, da se v vseh treh državah glede tega mnenja močno razhajajo, podrobnejše poročanje o tem pa močno presega meje tega zapisa.

Literatura

- BERGER, Aleš, 2011: Društvo vseh jezikov. *Pogledi 2/20*, 13.
- BOROVNIK, Silvija, 2012a: *Književne študije*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta (Mednarodna knjižna zbirka Zora; 85).
- BOROVNIK, Silvija, 2012b: O partizanstvu na Koroškem. *Delo 54/234*, 13.
- BOROVNIK, Silvija, 2016: Literarno-jezikovna polifonija in jezikovni prestop v literaturi Brine Sviti. ZUPAN SOSIČ, A. (ur.): *Drugačnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 38–45.
- BRATOŽ, Igor, 2012: Roman Angel pozabe Maje Haderlap tudi v slovenščini. *Delo 54/234*, 13.
- Cobiss – Knjižnično nadomestilo, <http://home.izum.si/cobiss/nadomestilo/Nad-Seznam.asp?Leto=2017&Tabela=1&Status=0> [Dostop: 22. 4. 2018].

- ČOP, Matija, 1986: *Pisma Matija Čopa*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Deutsche Akademie für Sprache und Dichtung – Mitglieder, <https://www.deutschekademie.de/de/akademie/mitglieder/> [Dostop: 22. 4. 2018].
- DIMKOVSKA, Lidija, 2008: Položaj literarnega dela priseljencev v Sloveniji. ŽITNIK SERAFIN, J. (ur.): *Večkulturna Slovenija. Položaj migrantske književnosti in kulture v slovenskem prostoru*. Ljubljana: ZRC SAZU, 75–108.
- Državni izpitni center: Razpis tematskega sklopa iz književnosti za izpit splošne mature iz slovenščine 2019, <https://www.ric.si/mma/Izbor%20umetnostnih%20besedil%202019%20SLM%20razpis%20TS%202019%20%20%20ifirano/2018020611545612/> [Dostop: 21. 6. 2018].
- HADERLAP, Maja, 2012: *Angel pozabe*. Maribor: Litera; Celovec: Drava.
- HORVAT, Marjan, 2011: Maja Haderlap: »Rasla sem z občutkom, da moram ves čas dokazovati svojo eksistenco«, <http://www.mladina.si/86695/maja-haderlap-rasla-sem-z-obcutkom-da-moram-ves-cas-dokazovati-svojo-eksistenco/> [Dostop: 22. 4. 2018].
- JEZERNIK, Jerneja, 2011: Angel pozabe je postal moja pripoved. *Pogledi* 2/20, 24–26.
- JOHNSON DEBELJAK, Erica, 2011: Sem slovenska pisateljica, ne pišem v slovenščini. *Pogledi* 2/24–25, 35.
- JOHNSON DEBELJAK, Erica, 2012: *Antifa cona*. Ljubljana: Modrijan.
- JOHNSON DEBELJAK, Erica, 2015: *Tovarna koles*. Ljubljana: Modrijan.
- KOS, Janko, 2001: *Literarna teorija*. Ljubljana: DZS.
- KOS, Janko, 2002: Uvod v historično-tipološko sistematiko literarnega razvoja. *Primerjalna književnost* 25/2, 1–21.
- KOSMOS, Iva, 2013: Zasajena v otroštvu. *Dnevnik* 63/12, 21.
- MATAJC, Vanesa, 1998: Spremnna beseda. ŠVIGELJ-MÉRAT, B.: *Con brio*. Ljubljana: Nova revija.
- PERENIČ, Urška, HLADNIK, Miran, 2014: Literarno nagrajevanje na primeru kresnika. *Jezik in slovstvo* 59/2–3, 209–221.
- PLAHUTA SIMČIČ, Valentina, 2012: Slovenski pisatelji, ki pišejo v slovenščini ali pa tudi ne. *Delo* 54/19, 15.
- PIŠEK, Mojca, 2015: Pisateljske štipendije za nekatere redna renta, ki jo delijo v formalno-pravni megli. *Dnevnik* 65/87, 20.
- SAZU – Člani, <http://www.sazu.si/clani/maja-haderlap> [Dostop: 23. 4. 2018].
- SVIT, Brina, 2003: *Moreno*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- SVIT, Brina, 2013: *Noč v Reykjavíku*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- SVIT, Brina, 2014: *Slovenski obraz*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Temeljni akt Društva slovenskih pisateljev, <https://www.drustvo-dsp.si/wp-content/uploads/2016/07/TEMELJNI-AKT-DSP.pdf> [Dostop: 22. 4. 2018].

VRŠČAJ, Tina, 2012: Prozorno. *Pogledi* 3/19, 19–20.

Summary: The Limits of My Language Are the Limits of My World. Do the Limits of Slovene Language Have to Mean the Limits of Slovene Literature?

The notion of a Slovene writer, poet, and playwright is usually associated with creation of works in the Slovene language. The work of France Prešeren and Matija Čop proves that the view on this issue was different in their time. The article about foreign language novels by three renowned writers considers whether these novels are a part of Slovene literature and discovers the reasons for this statement for each of them.

Keywords: Brina Švigelj Mérat, Maja Haderlap, Erica Johnson Debeljak, Slovene literature in foreign language

»Ob takem pogledu človek skoro pozabi tihe domovine.« Slovenski pisatelji praški študenti in doktorandi¹

Tone Smolej

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana

Avtor raziskuje slovenske pisatelje, ki so v prvih dveh desetletjih 20. stoletja študirali in promovirali v Pragi. V ospredju zanimanja so štirje slovenski pisatelji: klasični filolog Ivan Lah, pravnik Anton Leskovec in Anton Novačan, ter slavist Ferdo Kozak.

Ključne besede: slovenski pisatelji, Karlova univerza

Leta 1882 je bila znotraj univerze Karla in Ferdinanda v Pragi ustanovljena poleg nemške še univerza s češkim poučevalnim jezikom. Franc Miklošič je poprej sicer v Gosposki zbornici podvomil, ali bo Čehom uspelo vzgojiti dovolj usposobljenih univerzitetnih učiteljev, nato pa je glasoval za takšno delitev, kot so jo želeli Čehi, namreč na podlagi institucionalne kontinuitete in ne v obliki povsem nove češke univerze, kar so zagovarjali Nemci (Lukan 1992: 587). Starejši profesorji so se morali odločiti, kje bodo poslej poučevali, treba je bilo razdeliti tudi skupne prostore. V šolskem letu 1882/83 se je bilo mogoče vpisati le na pravno in filozofsko fakulteto, kjer je pričel s predavanji Tomáš Masaryk, ki se je poprej habilitiral na dunajski univerzi. V devetdesetih letih 19. stoletja je bilo na češki univerzi vpisanih že več študentov kot na nemški (Havránek, 1997a: 186), konec stoletja pa so začeli prihajati tudi Slovenci. Marsikateri slovenski študent se je na češko univerzo podal zaradi slovesa prof. Masaryka. Eden prvih je bil Ivan Žmavc (1871–1956), ki se je po študiju v Gradcu vpisal na češko filozofsko fakulteto, kjer je poslušal Masarykova predavanja iz filozofije, nato pa je na nemški leta 1898 promoviral s tezo o svobodni volji pri Tomažu Akvinskem. Žmavc, poznejši bibliotekar Klementinuma, je bil med soustanovitelji Masarykove akademije dela – Masarykova Akademie Práce (Gantar Godina 1987: 134). Nekoliko drugačna je bila pot Dragotina Lončarja (1876–1954), ki je pri Jaroslavu Gollu vpisal antično in srednjeveško zgodovino, pri Josefu Pekaču pa sodobno. Pri Luborju Niederletu je študiral arheologijo in slovansko starožitnost, pri Janu Palackem pa narodopis, goropis ter vodopis. Po opravljenih rigorozih iz geografije in filozofije je Lončar leta 1902 promoviral s tezo *O gostoti prebivalstva in krajev na Kranjskem*

1 Raziskava je nastala v okviru projekta *Zgodovina doktorskih disertacij slovenskih kandidatov v Avstro-ogrski monarhiji (1872–1918)*, ki jo financira ARRS. Avtor se za pomoč zahvaljuje dr. Andreju Šurli, nekdanjemu slovenskemu lektorju na Karlovi univerzi. Naslov je prevzet iz novele *Iz srca* Antona Leskovca.

(*O hustotě obyvatelstva a jeho sídel v Kranjsku*), ki je prva disertacija slovenskega kandidata, obranjena na češki univerzi. Tako kot drugi predstavniki njegove generacije je tudi Lončar poslušal Masarykova predavanja iz filozofije in sociologije, že leta 1900 pa je imel v Ljubljani predavanje z naslovom *Naše filozofično stališče nasproti liberalizmu, klerikalizmu in socialni demokraciji*, ki je teoretično naslonjeno na Masarykovo filozofijo. Predavanje so skupaj z drugimi referati izdali v brošuri *Kaj hočemo. Poslanica slovenski mladini*, s katero so slovenski realisti želeli uveljaviti Masarykovo misel tudi na domačih tleh (Gantar Godina 1987: 38).

Pavle Pestotnik (1879–1955), avtor drugega doktorata, se je za študij v Pragi odločil, saj je želel spoznati češko sokolsko organizacijo. Pred študijem je češčino poznal le iz Vymazalove slovnice. Tako kot Lončar je tudi Pestotnik pri Gollu študiral starejšo, pri Pekaču sodobno zgodovino, Václav Novotný pa mu je predaval husite in taborite (*Husité, táboři, bratři*). Masaryka, pri katerem je poslušal sociologijo, filozofijo verstev in zgodovino malega naroda, je pozneje opisal takole:

Bil je oster, stvaren kritik, ne le toliko katolicizma kot vsega slabega in nezdravega, kar je kasneje organizirana katoliška cerkev primešala prvotnemu čistemu pojmovanju vere. Znana je njegova javna debata v Kolinu, kamor je Masaryk povabil na razgovor o cerkvenih in verskih problemih visoke cerkvene kroge. Njegov poziv je znan: ne uničevati vere, ampak zahtevati očiščenje, tega, kar je čistemu Kristusovemu nauku dodala verska špekulacija učenih teologov na cerkvenih kongresih srednjega in kasnejšega veka. (Pestotnik 1995: 33)

Pestotnik je telovadil pri češkem sokolu in se celo udeležil sokolskega zleta v Lvovu, ki se je začel s slovesno mašo. Medtem ko so poljski sokoli med povzdigovanjem klečali, je dal češki načelnik naslednje povelje: »Husov narod stoji v pozoru!« (Pestotnik 1995: 9). Leta 1906 je Pestotnik opravil rigoroz iz občje in avstrijske zgodovine ter pri Masaryku filozofski rigoroz, promoviral pa je s tezo *Začetki narodno političnega življenja pri Slovencih (Počátky národně politického života u Slovinců)*, pozneje je postal profesor, starešina slovenskega sokola in minister prve slovenske vlade.

Kot lahko sklepamo iz virov, so bili prvi slovenski doktorandi bolj družboslovno usmerjeni, hkrati pa so skušali ideje češkega realizma (oziroma masarykovstva) in sokolstva uveljaviti v Sloveniji. Jeseni 1903 pa se je na češko univerzo vpisal prvi pisatelj – Ivan Lah –, ki je dve desetletji pozneje svoja občutja takole popisal:

Ko sem l. 1903 prišel na praško univerzo, se mi je godilo kakor marsikateremu mlademu človeku, ki v razmerah novega življenja išče samega sebe. Univerza je bila razdeljena po raznih starih poslopih Karolina in Klementina – filozofska predavanja pa so se vršila v veliki t. zv. Lazenski dvorani in na Mali strani. Vse to je vplivalo neugodno na začetnika, ki se je komaj spoznal v velikem mestu. Pogosto se je zgodilo, da sem našel predavalnico, ko je bilo predavanje že končano. Poleg tega so me zanimale knjigarne in antikvariatni s svojimi izložbami in pogosto sem si kupil za par desetih knjigo, ki me je zanimala, in sem odšel v park, kjer se je na ta način bolj po srcu študiral nego pri predavanjih, posebno,

ker še nisem dobro obvladal jezika. Tako študiranje pa postane lahko nevarno za onega, ki hoče dovršiti univerzo. Dasi smo imeli v klasični filologiji strokovnjake, ki so bili izborni predavatelji, kakor Novák, Král, Vysoký, Groh i.dr, vendar nisem mogel najti v tej učenosti pravega smisla. (Lah 1925a: 38)

Josef Král, ki je Lahu predaval grško metriko in gramatiko atiškega narečja, se je habilitiral še na nerazdeljeni univerzi, Robert Novák, ki je leta 1882 postal sploh prvi profesor, habilitiran na češki univerzi, pa rimsko govorništvo, tragedijo in liriko. Pri Hynku Vysokem je Lah poslušal grško mitologijo, pri Františku Grohu pa Platona, Homerja in grško tragedijo. Poleg klasične filologije je Lah vpisoval tudi slavistične predmete, František Pastřnek, Miklošičev učenec, je tedaj predaval staro cerkveno slovanščino ter češko, moravsko in slovaško dialektologijo. Lah je pozneje zapisal, da ga je slavistika zanimala bolj z literarne kot pa jezikovne smeri, meseci so mu tako potekali v negotovem premišljevanju, a kmalu je našel pravega učitelja:

Nekoč me je zanesla pot na predavanje iz Zgodovine pedagogike. Predaval je prof. Drtina. Velika dvorana je bila nabito polna, okoli 200 ljudi je poslušalo z nekako sveto gorečnostjo predavatelja. Govoril je o Rousseauju. Njegov govor je bil izrazit in razločen, predavanje precizno in zanimivo. Pred menoj je vstajala podoba velikega potnika, nemirnega duha, ki je zapustil svoje rodno mesto Ženevo in šel v svet, da postane glasnik velikih novih idej. Odslej sem bil zvest slušatelj svojega profesorja in ko sem se o priliki z njim osebno seznanil, ga je veselilo, da ima med učenci tudi Slovenci in me je prosil za neke informacije o našem šolstvu, ker ni imel točnih podatkov. (Lah 1925a: 38)

Po letu 1904/5 je Lah pri tem profesorju poslušal zgodovino pedagogike, reformne smeri v srednješolski didaktiki in zgodovino novoveške filozofije v obdobju renesanse in reformacije. Drtina je veljal za pristaša profesorja Masaryka. Čeprav je Lah v času študija pri njem vpisal le filozofski seminar ter predavanje o Dostojevskem, je iz *Knjige spominov* razvidno, kako globoko je vplival nanj:

[Masarykova] predavanja so bila nabito polna; vse je poslušalo z neko sveto pobožnostjo. Dasi še nisem popolnoma obvladal jezika, sem čutil vpliv njegove osebnosti: njegovi kratki odsekani stavki, govornjeni iz globokega notranjega prepričanja, z resno besedo in značilnimi gestami njegove desne roke, njegov pogled in ves pojav, vse je imelo v sebi nekaj vabljivega, privlačnega in mnogi njegovi stavki so odmevali v duši še dolgo potem, ko smo že odhajali na izprehod v Kinskega vrtove. Tu se je razlagal evangelij življenja, evangelij narodnosti, evangelij novega krščanstva. (Lah 1925b: 26)

Masaryk je želel mladino, ki se ga je oklenila, rešiti brezverstva in verske indiferečnosti, saj da je le na podlagi vere mogoče vzgajati boljšega in srečnejšega človeka. Mlade je opozarjal na Jana Husa in druge češke reformatorje, ki so hoteli vrniti narodom čisto Kristusovo cerkev, kjer naj se moli Bog v duhu in resnici (Lah 1925b: 36–37). Ko je njegov boj za vernost v češki mladini vzbudil spomin na

husitsko tradicijo, so se tudi slovenski masarykovci začeli zanimati za našo reformacijo. Masarykove spodbude in Drtinova predavanja o renesansi in reformaciji so vplivali na izbor teme doktorata, ki ga je Lah začel pisati na začetku leta 1908:

Preštudirati moram celo renesanso in celo reformacijo, ker je šola vedno odziv časa. Moram reči, da je zelo zanimiva ta perijoda in sem prav zadovoljen, da sem si to izbral. Mislim, da bo tudi moje delo Naše šolstvo za časa reformacije prav dobro. Prof. Drtina je bil prav zadovoljen, ko sem mu povedal, seveda sem se jaz malo začudil, ko mi je rekel, da bo prvi rigoroz iz cele filozofije in cele pedagogike, drugi pa iz klasične filozofije. To je obsežna stvar, no, pa mi je obljubil pomoč. Plan je zdaj trden in delavec je priden in zdrav.²

Ko je pisal te vrstice, je Lah pripravljaval kulturno-historično študijo *Primož Trubar in naša reformacija*, v kateri tudi citira Masarykovo retorično vprašanje, ali so Čehi res narod Husov. Ker je slovenski narod klerikalen, usužnjen, hlapčevski, svojih reformatorjev ne pozna ali pa se jih sramuje (Lah 1908: 7). Že prej pa je objavil novelo *Predikant*, o duhovniku, ki želi učiti ljubezni in ljudem kazati čisto resnico, ob preganjanjih pa ga pobijejo kot brezverca. Dve leti pozneje je Lah najprej opravil filozofski rigoroz pri Drtini in Masaryku z odlično oceno. Drugi rigoroz je bil na koncu iz slovanske in ne iz klasične filologije. Pri Pastneku je dobil »výborně«, pri Polívki pa »dostatečně«.

Izvirnik doktorske disertacije danes ni več v evidenci, je pa Lah delo objavil v slovenščini v reviji *Popotnik*. Srednji vek opisuje s citati iz Prešernovega *Krsta pri Savici*. Bogomilino žrtvovanje razlaga v luči tedanjega supranaturalizma in supraracionalizma. Tudi Črtomir je zanj srednjeveški človek, saj se pokori za svoje grehe in služi cerkvi. Srednji vek je za Laha (1910: 177) obdobje, ko ni dokazov slovenskega kulturnega življenja: »Slovenski očenaš, apostolska vera in prisega, to je vse, kar je slovenski narod kulturnega potreboval v tej dobi.« Z večjim navdušenjem spregovori Lah o gibanjih, ki sta prišli s severa in juga, o italijanski renesansi in nemški reformaciji, ki ju razlaga tudi s pomočjo monografije Františka Drtine *Miselni razvoj evropskega človeštva* in drugih njegovih del. V Italiji so bila tla za renesanso ugodnejša kot za reformacijo, v Nemčiji pa je bilo ravno obratno. V nadaljevanju se Lah ukvarja s Trubarjevimi pogledi na šolstvo, ki jih je izpovedal v *Cerkveni ordnungi*, da nobena dežela, ne mesto, ne gmajna ne morejo biti brez šol, šolarjev in učenih ljudi. Lah polemizira z Ilesičevimi (1908: XX) tezami, da je treba oprezno sprejemati trditve o narodnem značaju protestantskega šolstva, saj poudarja, da je bilo nižje šolstvo odločno slovensko. Drtinova teza, da po Melanchthonovi smrti ni bilo niti ene univerze in niti ene šole, kjer ne bi bilo njegovih učencev, pri nas velja za šolo v Krškem in pozneje v Ljubljani, ker ju je vodil magister Adam Bohorič. Konec reformacije in šolstva leta 1598 ima

2 Ivan Lah: Pismo Juli Vouk. Vinohrady, 19. 1. 1908. NUK Rz Ms 1633.

Lah (1910: 311) za »konec našega prvega kulturnega življenja«. Zavrača stališča nekaterih zgodovinarjev, da je bila reformacija le kopija nemškega luteranstva in svoje delo zaključuje z Drtinovo mislijo, da šolstvo vsake dobe odgovarja njenemu kulturnemu značaju ter poudarja, da je reformacija v ljubezni do knjige in vzgoje zapustila dediščino, ki »nam mora biti sveta kot stalni temelj naše narodne kulture« (Lah 1910: 345).

V nasprotju s Filozofsko fakulteto v Pragi, kjer je bilo na začetku stoletja vpisanih le devet slovenskih študentov, jih je bilo na Pravni kar 31. Slovenski študentje so predstavljali poldrugi odstotek vseh, kar pomeni, da so bili za Čehi (97,6 %) druga največja narodna skupnost (Havránek 1997b: 364). Eden teh je bil tudi Josip Murn, ki je poslušal predavanja iz nemškega, rimskega in avtorskega prava. V šolskem letu 1908/09 je akademski senat predlagal, da bi se na češki univerzi določena predavanja do ustanovitve slovenske univerze izvajala v slovenščini, kar pa je ministrstvo zavrnilo (Havránek 1997a: 193). V šolskem letu 1913/14 se je število študentov podvojilo in tako predstavljalo že tri odstotke (Havránek 1997b: 367).

Kljub propagandi proti praški univerzi, ki je Masaryka in Drtino razglašala za brezbožnika (Benedetič 1999: 225), so se v češko prestolnico začeli odpravljati izrazito verni dijaki, ki so leta 1910 ustanovili slovensko katoliško akademsko društvo Dan. Eden od članov je bil pisatelj Anton Leskovec, ki je v doslej neznanem pismu domačim takole poročal, kako so vsi člani društva po večdnevni duhovni vajah pri jezuitih vstopili v Marijino družbo: »Sprejemal nas je sam nj. eminenca knez in nadškof Lev grof Skrbenský; sam nam je pripel svetinje. Obred je tudi drugačen kakor na Kranjskem. Najlepša je prisega. Poklekne se, položi tri prste na evangelij, ki ga drži kardinal, se izreče prisego, poljubi kardinalov prstan in evangelij. Bilo je zares lepo.«³ Ker je imenovanje Skrbenskega za praškega nadškofa javnost sprejela kot protičeško dejanje (Kronthaler 2014: 334), je jasno, da se člani društva Dan niso identificirali z Masarykovimi idejami. Leskovec, ki je en semester že študiral na Dunaju, je pri Leopoldu Heyrovskem, očetu prvega češkega nobelovca, poslušal rimsko dedno pravo, pri Jaromírju Čelakovskem, sinu Prešernovega znanca, pa zgodovino prava v čeških deželah. V poznejših semestrih je poslušal pri Emanuelu Tilschu avstrijsko državno pravo, pri Cyrilu Horáčku finančno vedo, pri Karlu Hermannu pl. Otavskem pa trgovsko pravo. Břetislav Foustka pa mu je predaval moderno državo. V času študija je Leskovec napisal tudi svoje prvo prozno delo, ki ga bogatijo praške impresije:

Hodil sem, kakor vsak dan, po Vltavskih nabrežjih. Tupatam me je prisililo oko, da sem se ustavil, naslonil na železno ograjo in se zadivil v ono krasoto, ki je lastna le vedno mladi in lepi zlati Pragi. Po široki strugi je razlivala temna, globoka Vltava svoje vode

3 Anton Leskovec: Pismo domačim. Praga, 9. 12. 1910. A. Leskovec. Korespondenca. Zgodovinski arhiv Škofja Loka. SI-ZAL-ŠKL/0066. Družina Kušar. T. e. 1. P. e. 15.

počasi, a vendar mogočno, v njej so se ogledavale krasne nove palače, ki jim je zahodno sonce zadnje hipe zlatilo okna. Dalje doli kraljevi Hradčani z orjaškim sv. Vidom, pred teboj ljubki Petřin s svojimi parki. Na levi čuva ponosni Višehrad s svojo zgodovino in na desni cela Praga s stotinami stolpov, kakor morski pristan. Kdo bo zameril, če ob takem pogledu človek skoro pozabi tihe domovine z njenimi zelenimi dolinami, ljubkimi jezери, zasneženimi gorami. (Leskovec 1991: 8)

Nekaj let pozneje se je v študentsko društvo Adrijo vpisal Anton Novačan, ki pa v Pragi ni bil srečen:

Živim s celim svetom v vojski. Iz Adrije me bodo jutri zvečer najbrž pognali, ker delam opozicijo in ker imam napake. Notri so namreč sami slavni Sokrati in Likurgi in vsi brez napak. Rekel sem, da ne poznam naroda, ampak le sebe in da z narodom nočem ničesar, iz sebe da temveč kanim nekaj napraviti – pa so hudi. Ne veš, dragi moj, kako so neumni, hinavski in jezuitsko radikalni.⁴

Novačan je sicer na Pravni fakulteti v prvih semestrih poslušal zgodovino rimskega, nemškega in češkega prava ter cerkveno pravo, v višjih pa avstrijsko pravo, ekonomijo in statistiko. Vpisal pa je tudi Drtinova predavanja o filozofiji in Chytilova o Leonardu da Vinciju. V njegovi zapuščini se je ohranilo nekaj spričeval: kolokvije pri Miloslavu Stieberju (*Nemška pravna zgodovina*), pri Heyrovskem (*Zgodovina in sistem rimskega prava*) in pri Robertu Maršanu (*Razvoj ustave avstrijskega cesarstva, 1860–67*) je opravil s prav dobrim, pri Karlu Kadlecju (*Avstrijska državna zgodovina*) in Hobzi (*Cerkveno pravo*) pa celo s hvalevrednim uspehom.⁵ Po rigorozih iz pravne zgodovine, avstrijskega prava in državoslovja, ki jih je opravljal deloma v češčini, deloma v nemščini, je bil leta 1915 promoviran za doktorja prava.

Takrat pa je že divjala prva svetovna vojna. Zaradi mobilizacije je Leskovec opravil le prvi, pravnozgodovinski rigoroz, Pestotnik se je bojeval skupaj z Janom Masarykom, Lah pa je del vojne preživel v zaporu.

Po razglasitvi Češkoslovaške je Masaryk postal predsednik republike, jeseni leta 1918 se je vseučilišče preimenovalo v Karlovo univerzo, profesor Drtina je postal šolski minister, več drugih profesorjev in docentov pa je tudi nastopilo nove funkcije v vladi in parlamentu (Havránek 1998: 20–22). Skladno z novo jugoslovansko ureditvijo je univerzitetna statistika poslej Srbe, Hrvate in Slovence obravnavala skupaj, na začetku dvajsetih let je kar 759 državljanov Kraljevine SHS študiralo na Karlovi univerzi in predstavljalo nad osem odstotkov vseh, Slovakov, ki so že dobili novo univerzo v Bratislavi, je bilo pol manj. Po letu 1921 je število Južnih Slovanov začelo znatno upadati in se v tridesetih letih ustavilo pod pol odstotka (Havránek 1998: 26). Eden izmed številnih jugoslovanskih študentov je bil Ferdo

4 Anton Novačan: Pismo Antonu Debeljaku. Praga, 17. 6. 1911. NUK Rz. Ms 1190.

5 Anton Novačan. Zapuščina. NUK Rz Ms 1645.

Kozak, ki se je po dveh semestrih na Dunaju in v Zagrebu v letnem semestru 1919 vpisal na Karlovo univerzo, kjer je pri Maximiliánu Křepinskem študiral francosko historično slovnico, pri Václavu Tilleju zgodovino francoske književnosti ter primerjalno književnost. Imel je tudi več ur francoskega lektorata, kjer se je obravnaval francoski realizem in sodobna poezija. Na slavistiki je poleg Pasternekovih predavanj iz staroslovanščine poslušal Polívkova o srbski in ruski literaturi. Vpisal je tudi Máchalova predavanja o češki književnosti ter o zgodovini slovanskih literatur od razsvetljenstva do realizma. Pri tem profesorju je imel bodoči dramatik tudi seminar iz Čehovovih dram. V istem času sta v Pragi študirala tudi France Mesesnel, ki je pri Karlu Chytilu poslušal umetnostno zgodovino, in Josip Vidmar. Slednji je v Pragi nameraval študirati karkoli ali pravzaprav nič, ker se je hotel najprej posvetiti dramaturgiji, a je na koncu vpisal predavanja pri Máchalu, Pastrneku ter rojaku Rostoharju. V *Obrazih* popisuje, kako so preživljali večere na Vinohradih v slovenski gostilni Pipan, kjer pa sta bila Kozak in Mesesnel bolj lačna kot sita, saj sta vsako prihranjeno krono porabila za knjige. V bližnji Nemčiji, ki je takrat preživljala svojo najbolj katastrofalno inflacijo, sta jih lahko kupovala nenavadno poceni, obiskovala pa sta tudi koncerte češke filharmonije. Družba se je pogovarjala o Sovjetski zvezi, ki jo je takrat vodil Lenin, o filozofiji in seveda o književnosti: »O literaturi se je [Kozak] rad pogovarjal, rekel bi impresionistično. Analiz in estetskih razglabljanj ni maral, dasi je, kolikor vem, tačas prebiral znamenitega češkega kritika F. X. Šaldo.« (Vidmar, 1979: 305) Sicer pa je bil Kozak tudi predsednik jugoslovanskih študentov, poslanik Ivan Hribar pa mu je preskrbel lepo stanovanje in ga vabil na številne sprejeme.

Leta 1920 je vabilo na Karlovo univerzo sprejel skoraj šestdesetletni prof. Matija Murko, ki je imel konec oktobra že nastopno predavanje o predhodnikih ilirizma (Jensterle-Doležal 2014), nato pa je na novoustanovljeni stolici za jugoslovanske jezike in slovstva začel s predavanji o ilirizmu:

Sicer zanimanje za jugoslovanske jezike in literature pri Čehih ni bilo znatno; enako so se pritoževali tudi drugi profesorji za slovanske literature in jezike. Glavni razlog je tičal v tem, da ni bilo rešeno vprašanje poučevanja slovanskih jezikov na srednjih šolah. Bil je to *circulus vitiosus*, primanjkovalo je kandidatov za slovanske jezike na srednjih šolah, ti pa zopet niso marali študirati teh jezikov, če niso imeli zagotovljene prihodnosti. Jedro slušateljev so tvorili tudi pri meni Jugoslovani, predvsem štipendisti višjih letnikov, s katerimi se je dalo lepo delati v seminarjih. (Murko 1951: 177)

Eden izmed njih je bil tudi Kozak, ki je pri Murku tedaj vpisal seminar in se z njim konec leta 1920 domenil za temo disertacije, o čemer piše Ivanu Prijateljju:

V prvem delu se mislim dotakniti karakteristike romantične dobe na splošno, potem nje-nega vpliva na Slovane, očrtati početek ilirizma, v glavnem kali, iz katerih je izšel. Tu bi tudi rad podčrtal njegove vrednote v umetniškem in političnem oziru. V drugem delu

sem nameraval podati kratko kulturno-politično zgodovino Slovencev v tej dobi, kamor bi potem vpletel pojav ilirizma pri nas (glavne Ilirce). Za konec pa oris posledic ilirizma, pri nas in pri Hrvatih. [...] Rad bi namreč zgrnil vse, kar se je godilo v raznih slovenskih centrih, v celoto, izdelal na ta način obraz takratnih razmer in s tem nekako izmeril, kako globoko je pri nas ilirizem sploh razvil svoje korenine in pa tudi, v koliko je bil v prirodnem narodnem razvoju njegov pojav pripravljen in opravičen.⁶

Proti koncu leta 1921 je Kozak že poročal, da je svojo disertacijo »pričel oblačiti v definitivno oblačilce«, čeprav gre pisanje počasi od rok. O njej se je veliko pogovarjal tudi s prof. Murkom, ki mu je pripovedoval, da so ga v Zagrebu naprosili, naj napiše članek o nujnosti enotnega jugoslovanskega jezika, pa je odklonil.⁷ Po opravljenem dvournem rigorozu iz slovanske filologije in zgodovine modernih književnosti, ki ga je pri Murku in Tilleju opravil z odličnim, ter enournem iz filozofije je bil Kozak poleti 1922 promoviran za doktorja filozofije.

V arhivu Karlove univerze se je ohranila Kozakova disertacija z naslovom *Ilirizem in Slovenci*, ki ima 157 strani. V uvodnih poglavjih je Kozak razpravljal o Herderjevih vplivih na Jana Kollárja, kar je bila stara Murkova tema. Nadalje je prikazal recepcijo češkega pesnika na Hrvaškem, predvsem v luči ilirističnih stremljenj. Natančno je popisal slovenski kulturno-politični položaj na začetku 19. stoletja in razcepljenost slovenskega organizma, saj v času preporoda še ni bilo enotnega slovenskega knjižnega jezika, priznanega od vsega razumnštva: »Istočasno pa vzporedno z mišljenjem in čustvovanjem naroda večino tega razumnštva ni vezala popolna zavest enote slovenskega organizma.« (Kozak 1922: 47) Osrednje mesto v disertaciji ima graška patriotska šola, zlasti Stanko Vraz. Kozak se je osredinil tudi na duševne vzroke njegovega prestopa v ilirizem, hkrati pa je popisal reakcije nanj, zlasti pri Prešernu, ki je bil prepričan o nezmožnosti izpeljave ideje zlivanja srbskega in slovenskega jezika. V sklepu pa je naštel pozitivne vidike ilirizma, tudi v luči aktualnih jugoslovanskih političnih dogodkov:

Rodoljubje, vzbujeno v ilirski ideji, je to razumnštvo nanizalo na os skupnega čustvovanja, da so se v prvi vrsti zavedeli svoje narodnosti, obenem pa s tem korakom pristopili k problemu potrebe skupnega izražanja – enotnega slovenskega književnega jezika. Zidajoči vsi v eno smer, so bili prisiljeni k iskanju enega sredstva. Vpliv ilirske ideje pa je v njeni poslednji fazi posegel prav do tega jezikoslovnega gibanja in posredno povzročil preporoditev slovenskega knjižnega jezika. Tako je ideja jezikovnega in književnega zedinjenja južnih Slovanov okrepila in utrdila rast slovenskega naroda, ogrevajoča – dasi sama kot cilj izven organskih potreb – vse v prirodnosti dane možnosti. Ideja jugoslovanske vzajemnosti pa je klila iz generacije v generacijo, dokler v našem veku s političnim zedinjenjem Jugoslovancev ni končno našla svojega realnega obraza. (Kozak 1920: 156-157)

6 Ferdo Kozak: Pismo Ivanu Prijateljju, Praga, 19. 1. 1921. NUK Rz Ms 895.

7 Ferdo Kozak: Pismo Ivanu Prijateljju, Praga, 5. 11. 1921. Prav tam.

Peščica slovenskih pisateljev, ki je študirala na najbližji avstrijski univerzi s slovanskim poučevalnim jezikom, je bila v Pragi lepo sprejeta. Karizmatični profesorji in novejšje metode pa so jim omogočili doktorske disertacije, ki na Dunaju ali v Gradcu ne bi bile izvedljive.

Literatura

- BENEDETIČ, Ana, 1999: *Poti do univerze*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- DRTINA, Fran, 1908/1909: *Miselni razvoj evropskega človeštva*. Poslovenil J. A. Glonar. Ljubljana: Omladina.
- GANTAR GODINA, Irena, 1987: *T. G. Masaryk in masarykovstvo pri Slovencih*. Ljubljana: Slovenska matica.
- GANTAR GODINA, Irena, 1990: Slovenski doktorji v Pragi (1882–1916). *Zgodovinski časopis* 44. 451–455.
- HAVRÁNEK, Jan, 1997a: Budování české univerzity a její působení jako centra české vzdělanosti (1882–1918). *Dějiny univerzity Karlovy III (1802–1918)*. Praha: Karolinum. 183–206.
- HAVRÁNEK, Jan, 1997b: Počty a původ posluchačů pražských univerzit v letech 1802–1918. *Dějiny univerzity Karlovy III (1802–1918)*. Praha: Karolinum. 354–367.
- HAVRÁNEK, Jan, 1998: Univerzita Karlova, rozmach a perzekuce 1918–1945. *Dějiny univerzity Karlovy IV (1918–1990)*. Praha: Karolinum. 19–60.
- ILEŠIČ, Fran, 1908: Trubar in njegova doba. *Trubarjev zbornik*. Ljubljana: Slovenska matica. V–XXXII.
- JENSTERLE-DOLEŽAL, Alenka, 2014: Arheologija konteksta. Murkovo nastopno predavanje na Karlovi univerzi v Pragi. *Sto let slovenistiky na univerzitě Karlově v Praze*. Praha: Filozofická fakulta. 56–67.
- KRONTHALER, M., 2014: Skrbenský von Hříště, Leo. *OBL* 12. 334.
- LAH, Ivan, 1907: Predikant. *Vaška kronika*. Ljubljana: Narodna založba. 138–169.
- LAH, Ivan, 1908: *Primož Trubar in naša reformacija. Kulturno-historična študija*. Ljubljana: Blaznik.
- LAH, Ivan, 1910: Šolstvo za časa reformacije na Slovenskem. *Popotnik* 31. 173–180, 204–211, 241–245, 269–277, 302–312, 342–345.
- LAH, Ivan, 1911: Profesor Fran Drtina. *Popotnik* 32. 321–322.
- LAH, Ivan, 1925a: Prof. dr. Drtina (1861–1925). *Popotnik* 46. 37–40.
- LAH, Ivan, 1925b: *Knjiga spominov. Ječe. Moja pot. Dan 1914*. Ljubljana: Tiskovna zadruga.
- LESKOVEC, Anton, 1991: Iz srca. *Zbrano delo I*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 7–14.

- LUKAN, Walter, 1919: Franc Miklošič kot politik v gosposki zbornici. *Miklošičev zbornik. Obdobja 13*. Ljubljana: SAZU, Filozofska fakulteta, 577–590.
- KOZAK, Ferdinand, 1922: *Ilirizem in Slovenci*. Archiv Univerzity Karlovy 1152.
- MURKO, Matija, 1951: *Spomini*. Ljubljana: Slovenska matica.
- PESTOTNIK, Pavel, 1995: *Moja življenjska slika*. San Ramon: Vlado Bevc.
- VIDMAR, Josip, 1979: *Obrazi*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

**Summary: »With Such a View, One Almost Forgets the Silent Homeland.«
Slovene Writers – Students and Doctoral Students in Prague**

The close of the 19th century saw the enrolment of several Slovene students at the Charles-Ferdinand University in Prague, mostly owing to the fame of Professor Tomáš Masaryk. The earliest doctoral dissertations submitted by Slovene candidates belonged to social sciences, but a dissertation on the Slovene school system during the Reformation was produced in 1910, prepared by Ivan Lah, a budding man of letters, and supervised by František Drtina. The choice of the theme was partly influenced by Masaryk's positive views of Hussitism. In early 20th century, Slovene students were the second largest ethnic community at the Prague Faculty of Law, outnumbered only by the Czech. Two outstanding lawyer-writers were Anton Leskovec and Anton Novačan (the latter obtained his PhD in 1915). Slovenes continued to study in Prague well into the 1920s, particularly as students of their fellow countryman Matija Murko. It was under Murko's supervision that Ferdo Kozak, another eminent author, produced his dissertation on Illyrism and Slovenes (*Ilirizem in Slovenci*) in 1922.

Keywords: Slovene writers, Charles University

Slovaško srednjeveško slovstvo (1000–1500)

Andrej Rozman

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana

Prispevek predstavlja razvoj slovaškega slovstva od propada Velike Moravske do začetka 16. stoletja. Od 10. stoletja je ozemlje današnje Slovaške postalo integralni del nove večnacionalne kraljevine Ogrske. Kralj Štefan I. je Ogrsko umestil v zahodnoevropsko civilizacijo, na podlagi katere se je razvijalo tudi slovstvo. Pisci cerkvenega slovstva prevzemajo v zahodni Evropi uveljavljene literarne zvrsti in žanre (legende, nabožne pesmi, brevirje, pridige, teološke traktate, versko dramatiko idr.), v posvetni književnosti pa so v ospredju kronike, pravna literatura, junaške pesmi, zgodovinska dela idr. V slovstvenih delih prevladuje latinščina, pozneje uporabljajo še pokrajinske slovaške govore in slovakizirano češčino. Središča kulturnega življenja so samostani in samostanske šole. Poskusi, da bi tudi na Ogrskem po vzgladu Prage, Krakova in Dunaja ustanovili univerzo, so propadli. Univerzi v Budimu in Peci sta obstajali samo eno akademsko leto. Kralj Matija Korvin je na prelomu srednjega veka in obdobja humanizma v Bratislavi leta 1465 ustanovil univerzo Academia Istropolitana, ki pa je zaradi turških vpadov in notranjih sporov po kraljevi smrti zaprla svoja vrata.

Ključne besede: slovaška srednjeveška književnost, cerkvena književnost, posvetna književnost, književnost v mestih

1 Uvod

Po razpadu Velike Moravske na začetku 10. stoletja je bilo ozemlje današnje Slovaške v 11. stoletju vključeno v večnarodnostno Ogrsko. Zasedbo slovaškega dela Velike Moravske obravnavajo različne ogrske kronike, ki na podoben način opisujejo poraze slovanske vojske. V 13. stoletju je anonimni notar kralja Bele IV. opisal junaška dejanja ogrskih načelnikov in zavzetje enega izmed pomembnih velikomoravskih središč Nitre.

O mestu Nitra

Sovard, Kadoča in Huba so se po odhodu Borša z vso svojo vojsko z gradu Varad utaborili za gozdom Turčok pri reki Žitavi. Naslednji dan so poslali moške, za katere so vedeli, da so pogumni, kot izvidnike, da bi prečkali reko Nitro in ugotovili, ali lahko brez boja napredujejo do Nitre. S hitro ježo so prišli do potoka Tormoš; tam, kjer se izliva v reko Nitro, so videli, da se jim bodo tukajšnji prebivalci, Sloveni in Čehi, postavili na odpor. Po smrti kralja Atile je ozemlje, ki se razprostira med Vahom in Hronom, (in to) od Donave do reke Morave, zasedel češki knez in ga združil v eno kneževino. V tem času je bil po milosti češkega kneza postavljen za nitranskega vojvodo Zobor.

O izvidnikih, ki so jih poslali vojskovodje

Ko so izvidniki, poslala sta jih Sovard in Kadoč, videli, da Sloveni in Čehi niso dovolj močni, da bi se jim uprli, so trikrat nanje izstrelili puščice in nekatere tudi ubili. Ko so Sloveni in Čehi, ki jim je Zobor zaupal stražo, videli, da ti, ki se imenujejo Hetumoger, uporabljajo takšno orožje, so se zelo prestrašili, ker takšnega orožja še niso poznali, nemudoma so to sporočili svojemu gospodu Zoboru in drugim voditeljem te dežele.

O boju Arpadovih vojskovodij

Zobor, ko je to slišal, se je s številnimi bojevniki odpravil, (tudi) s češko pomočjo v boj proti njim. In ko sta obe vojski prišli k reki Nitri in so Sovard, Kadoča in Huba hoteli prečkati reko, so jih z vso močjo napadli nitranski vojvoda in njegovi vojaki in jim niso dovolili prečkati reke. Dolgo so se bojevali in Ogrri so z dobro merjenimi puščicami ubili mnogo Čehov in Slovenov. Tudi zaradi poplav tri dni niso mogli prečkati reke. Četrti dan so Čehi in vsi nitranski Sloveni, ko so videli pogum Ogrov in se niso mogli upreti izstreljenim puščicam, brezglavo zbežali z bojišča, da bi rešili gola življenja in so se prestrašeni zatekli v mesto Nitra in zaprli v njem. Sovard, Kadoča in Huba ter drugi vojščaki so med zasledovanjem nekatere izmed njih ubili, druge ranili in zajeli. Njihov vojvoda Zobor se je med begom hotel ponovno spopasti z njimi, vendar ga je zadelo Kadočevo kopje, potem so ga zajeli in predali stražam. Drugi, zaprti v mestu Nitra, so od groze onemeli. Na drugi dan so Sovard, Kadoča in Huba s številnimi vojščaki oblegali in na različne načine hoteli zavzeti mesto Nitra. In Bog jim je podaril veliko zmago – boreč se, so vdrli vanj in tam prelili kri mnogih sovražnikov. Besni so vojvodo te dežele Zobora, ki so ga pred dvema dneva zajeli, odvlekli na visok vrh in ga obesili. Zato se ta vrh od onega dne imenuje Zobor. Zaradi tega dejanja so se jih bali vsi prebivalci te dežele in vsi velmožje so jim svoje sinove dali za talce. In vsi narodi te dežele so se jim podredili, vse do reke Vah. Ker jih je vodila Božja previdnost, si jih niso samo podredili, marveč so osvojili vse njihove gradove, ki se še danes tako imenujejo: Šintava, Hlohovec, Beckov, Trenčin in Bana. Ko so na teh gradovih postavili svoje straže, so napredovali naprej vse do reke Morave in z utrjenimi gradišči določili meje ogrske dežele vse do Moravskih vrat in Sarvarja. Po zmagi so se vrnili h knezu Arpadu in s seboj privedli vse te (ljudi) iz te dežele, ki jim niso mogli zaupati, okovane v verige. In ko so Sovard, Kadoča in Huba prišli zdravi in brez velikih izgub z vsemi svojimi ujetniki h knezu Arpadu, je na njegovem dvoru zavladalo veliko veselje. Knez Arpad je po nasvetu svojih velmož sprejel prisego zvestobe od nezvestih in jim podaril – omenjenim nezvestim, privedenim iz nitranskega okoliša – posesti v najrodovitnejših krajih, da ne bi, ko se vrnejo domov, postali še bolj nezvesti in da ne bi škodovali njegovim zvestim pristašem, ki so živeli v nitranski deželi. In iz te radosti je Arpad Hubo postavil za župana Nitre in tudi drugih gradov in mu dal zemljo pri reki Žitavi vse do gozda Turčok. (Múcska 2000: 81, 83–84)

Slovanski prebivalci so bili v primerjavi z ogrskimi prišleki na višji gospodarski, družbeni in kulturni razvojni stopnji. Pri nastajanju nove srednjeevropske države so Ogrri od slovanskih prebivalcev (Slovenov) prevzeli krščanstvo, oblike državne ureditve in poljedelski način življenja. Dokaz za to so ogrske listine, v katerih omenjajo potujoče pevce *igrice*, ki so delovali na dvorih ogrskih fevdalcev. Prevzemali so tudi slovanske besede (kereszt – krst, beszeda – beseda, pokol – pekel, király – kralj, udvar – dvor, barázda – brazda, szerda – sreda, galamb – golob idr.).

Zakoniki prvih ogrskih kraljev Štefana I. (997–1038), Ladislava (1077–1095) in Kolomana (1095–1116), v katerih se prepleta cerkveno kanonsko pravo s

slovanskim običajnim pravom in ogrsko plemensko pravno tradicijo, nam omogočajo vpogled v zgodnesrednjeveške politične, družbene, socialne in kulturne razmere.

Kralj Štefan I. in njegovi nasledniki so izbrali in utrdili zahodnoevropsko latinsko srednjeveško kulturo, ki je služila za potrebe cerkve in fevdalcev. Takratna izobrazba je služila predvsem cerkvenim potrebam pri širjenju in utrjevanju krščanstva, cerkvene organizacije, omejena pa je bila na ozek krog izobražencev iz duhovniškega stanu. Fevdalci so bili večinoma nepismeni, zato so na svojih dvorih zaposlovali pisarje, ki so bili duhovniki.

Središča srednjeveške kulture in omike so bili samostani, latinske cerkvene šole, mestne šole, univerze, knjižnice in bratstva.

Od preloma 10. in 11. stoletja do 15. stoletja so na ozemlju današnje Slovaške ustanovili svoje samostane benediktinci, cistercijanci in frančiškani, na prelomu 13. in 14. stoletja sta kartuzijanca, oče Andrej in neki brat iz Žič na Skali útočišťa (Lapis refugii) ustanovila kartuzijo, v 14. stoletju so se meniškimi redovom pridružili še avguštinci. Menihi so se posvečali tudi literarni dejavnosti in prepisovanju ter zbiranju kodeksov, po iznajdbi tiska v drugi polovici 15. stoletja pa so zbirali inkunabule.

Latinske cerkvene šole so skrbele predvsem za vzgojo duhovniškega podmladka in plemiških sinov. Ustanavljali so jih pri škofijah, kapitljih (Nitra 1111, Bratislava 1302 idr.), samostanih in župnijah. Župnijske šole so se ukvarjale s poučevanjem branja in cerkvenega petja.

Mestne šole so začeli ustanavljati šele od 14. stoletja v svobodnih kraljevskih in plemiških (zemljiškogospodarskih) mestih, v njih pa so poučevali branje, pisanje, računanje in verouk.

V 14. stoletju so tudi v srednji Evropi sledili zgledu drugih dežel z bogato univerzitetno tradicijo. Slovaški študentje so do ustanovitve univerz v Pragi (1348), na Dunaju (1365) in v Krakovu (1364) študirali predvsem na univerzi v Bologni. Prizadevanja Ludvika Velikega, da bi tudi Ogrska po vzgledu Prage, Dunaja in Krakova dobila univerzo, so bila v tedanjih političnih razmerah nerealna. Univerzi v Pecu (1367) in Budimu (1389) sta preživeli komaj eno študijsko leto. Humanistično usmerjeni kralj Matija Korvin je na tromeji ugrofinskega, germanskega in slovanskega ozemlja leta 1465 v Bratislavi po vzgledu italijanskih univerz ustanovil univerzo *Academia Istropolitana*, ki je zaradi turških vpadov in nasledstvenih bojov za študente in profesorje zaprla svoja vrata leta 1491. Na univerzi so študentje lahko študirali teologijo, filozofijo in naravoslovje.

Pomembno vlogo pri širjenju kulture so v srednjem veku odigrale samostanske, župnijske in tudi zasebne knjižnice, ki so jih ustanavljali meščani in tudi plemstvo.

V knjižnicah na slovaškem ozemlju so prevladovali liturgične knjige in praktični učni pripomočki, manj pa so bila zastopana filozofska dela. Knjige so prinašali iz tujine, njihovi lastniki pa so bili večinoma tujci.

Tudi na Slovaškem se niso mogli izogniti različnim reformističnim gibanjem, ki so bila v 14. stoletju posledica nasprotovanja odklonu uradne cerkve od krščanskih načel. Bohotenje in bogatenje cerkve so kritizirala različna gibanja, ki so nastala med nižjim klerom. Avguštinanci so razglašali izboljšanje morale v cerkvi, dominikanci so poudarjali potrebo po askezi, begine so se zavemale za skromnost, frančiškani pa so pridigali o potrebi po ljubezni, pokori in skromnosti. Predstavniki mnogih gibanj so bili zaradi svojih ostrih napadov na bogatenje in moralno izprijenost cerkve razglašeni za krivoverce in izobčeni iz cerkve. Nova pobožnost (devotio moderna), ki je temeljila na mistično-praktični podlagi in je bila idejno blizu humanizmu (individualna pobožnost, branje Svetega pisma, skrb za reveže in bolne; skrb za izobrazbo in ponovno odkrivanje antične književnosti), je v tem obdobju odigrala pomembno vlogo. Pristaši in pobudniki nove pobožnosti so bili predvsem meščani. Mnoga reformna gibanja kot husiti, begine, nova pobožnost idr. so našla domicil tudi na Slovaškem.

Vsa ta verska gibanja so motivično in tematsko vplivala tudi na razvoj slovstva. V slovstvo so vnesla kult Device Marije kot ponižane in trpeče matere, kult Jezusa Kristusa kot otroka in mučenca, kult evharistije – prisotnost Kristusovega telesa in krvi pri maši – in kult sv. Katarine in sv. Doroteje kot bojevnic proti posvetnim krivicam in nasilju (Minárik 1977: 145).

V 15. stoletju so ideje husitskega gibanja na Slovaško prinašali in širili absolventi praške univerze in vpadi husitske vojske. Husitsko gibanje je vplivalo tudi na razvoj slovaške narodnosti, kulture in slovstva.

Humanizem in renesansa se na Ogrskem zaradi slabo razvitega meščanstva nista mogla v popolnosti razviti. Zasluge za prodor humanizma in renesanse sta imela ogrski kralj Matija Korvin (1458–1490) in kraljica Beatrice Neapeljska, ki sta na svoj dvor v Budimu vabila predstavnike italijanskega humanizma (med njimi sta bila npr. zgodovinar Antonio Bonfini in knjižničar Martius Galeotti). Korvin je na dvoru v Budimu ustanovil tudi veliko knjižnico.

Kljub razmeroma živahnemu toku novih idej in kulturnih pobud je hitrejši razmah slovaške narodne kulture in slovstva zaviralo nekaj ključnih družbenih in političnih dejavnikov. Slovaška je bila vključena v večnarodnostno Ogrsko, manjkala so politična in kulturna središča, plemstvo je bilo večinoma madžarsko, meščanstvo pa nemško in judovsko, kar je že v zadnjih desetletjih 14. stoletja netilo spore med visokim plemstvom, visokim klerom, bogatim meščanstvom in slovaškim nižjim plemstvom, nižjo duhovščino, mestnim prebivalstvom in

podložniki. Da bi omilil narodnostne napetosti v svobodnih kraljevskih mestih, je kralj Ludvik Veliki leta 1381 izdal patent *Privilegium pro slavīs* (Privilegij za Slovane/Slovake) in žilinskim meščanom priznal pravico do uporabe domačega jezika in enakopraven položaj v mestnem svetu. Z razvojem slovaških mest so v njih nastajale tudi slovaške četrti.

Takratne politične, družbene, kulturne in gospodarske razmere so zavirale uveljavljanje slovaškega jezika. Domači jezik so uporabljali podložniki, mestni prebivalci in podeželsko plemstvo. Delno so ga uporabljali tudi v cerkvi pri pridigah, osnovnih molitvah, krstni prisegi, spovednem obrazcu in petju. Od 13. stoletja se je pokrajinska pogovorna slovaščina uveljavljala v mestni administraciji in pravni terminologiji ter podeželski plemiški sodni praksi.

Jezik privilegiranih madžarskih in slovaških ogrskih fevdalnih slojev je bila latinščina, ki je nekaj stoletij imela vlogo ogrskega administrativno-pravnega, bogoslužnega, znanstvenega in knjižnega jezika.

Od preloma 14. in 15. stoletja so začeli predstavniki višjih slojev slovaške narodnosti uporabljati kot pisni jezik knjižno češčino, ki so jo postopoma slovakizirali. Tako je slovakizirana češčina za nekaj stoletij postala jezik pastoralne teologije in knjižni jezik, od prve polovice 15. stoletja pa je prevzela tudi vlogo administrativno-pravnega jezika. Najprej se je uveljavila v zahodni Slovaški, pod vplivom husitskega gibanja in delovanja čeških duhovnikov pa se je postopoma razširila na celotno slovaško ozemlje. Slovakizirana češčina kot pastoralni, pozneje bogoslužni, administrativno-pravni in literarni jezik je odigrala pomembno vlogo pri oblikovanju slovaške narodnosti, kulture in slovstva.

V srednjem veku je imelo slovstvo pomembno vlogo pri razvoju in utrjevanju krščanstva in fevdalizma. Z nastankom mest pa je slovstvo izražalo tudi življenjske nazore meščanstva. Stanovske interese cerkvene hierarhije je predstavljalo cerkveno slovstvo, interese fevdalcev posvetno slovstvo in meščanov mestno slovstvo.

Za slovstvo je bil značilen sinkretizem verskih in posvetnih prvin. Cerkevno slovstvo je imelo večinoma verski značaj, plemiško in mestno slovstvo pa je imelo posvetni značaj. Pisali so ga v latinščini in pozneje v slovakizirani češčini. Slovstvo, pisano v latinščini, se je začelo razvijati v 11. stoletju, v slovakizirani češčini pa od druge polovice 14. stoletja. (Minárik 1977: 150)

2 Cerkevno in posvetno srednjeveško slovstvo na Slovaškem (1000–1500)

Latinsko slovstvo je na Slovaškem kmalu zabilislo sledi po cerkvenoslovanskem slovstvu in kulturi, ki sta zapustili bogato tradicijo. Latinsko cerkveno slovstvo je prevzelo že uveljavljene univerzalne *pesniške žanre* (psalme v psalterjih, himne, sekvence v misalih), *prozne umetniške žanre* (molitve v brevirjih, pridige, legende

in žanre bibličnih spisov – Stare zaveze, Nove zaveze, evangeliarijev), *prozne strokovne žanre* (biblične vokabularje, teološke komentarje, teološke in filozofske traktate, zgodovinska in pravna dela – biblično zgodovino, cerkveno pravo) in *dramske žanre* (božične, velikonočne igre, misterije in pasijone).

V posvetnem slovstvu so se uveljavili podobni žanri kot v cerkvenem slovstvu, le da so izražali nazore plemstva in pozneje meščanstva. V poeziji so bili priljubljeni *verzificirani koledarji* in v strokovni prozi *filozofski traktati*, *letopisi*, *pravni učbeniki* in *učbeniki govorništva*.

V pesništvu so uvajali nekatere žanre in vsebine posvetnega značaja ter prevzemali osnovni repertoar evropske latinske cerkvene pesniške tvorbe.

Najvidnejše mesto v cerkvenem slovstvu je imela *himmistika*, v kateri so uveljavljali kult boga, Kristusa (Tomaž Akvinski: *Lauda, Sion, Salvatorem* – Hvali, Sion, Odrešenika) in Marije in tudi drugo tematiko, npr. poslednjo sodbo. Na razvoj pesništva so močno vplivale marijanske himne, v katerih so opevali zemeljski odnos do bolečin in trpljenja ter materinsko ljubezen. Od pesmi češkega porekla so v prvih obdobjih srednjeveškega slovstva prevzeli pesem *Hospodine, pomiluj ny* (Gospod, usmili se nas).

V prozi niso prevladovala samo veroučna, bogoslužna in didaktična dela, marveč tudi teološka in filozofska dela. Za obe prozni kategoriji je bila značilna težnja po umetniški obdelavi tematike (sinkretizem).

V tem obdobju so bile *legende* osrednji žanr cerkvenega slovstva, vpliv bogate evropske legendistike najdemo tudi v ogrskih kodeksih (o sv. Juriju, sv. Katarini, sv. Martinu in tudi čeških svetnikih Václavu in Ljudmili).

Iz tega obdobja so se ohranile Maurova *Legenda o sv. Svoradu* (Andreju) in *Benediktu* (1064–1070) in tri ogrske legende (o sv. Štefanu *Legenda maior* (Večja legenda s konca 11. stoletja), *Legenda minor* (Manjša legenda z začetka 12. stoletja), *Hartvikova legenda* z začetka 12. stoletja in *Legenda o svetem Gerardu škofu* (s preloma 11. in 12. stoletja).

Vsaka legenda poudarja drugo področje krščanskega življenja na Ogrskem: Maurova puščavniško askezo, svetoštetfanska vladarjevo pobožnost in gerardovska zvestobo visokega klera do Rima.

Legendo o sv. Svoradu in Benediktu je po pripovedovanju Svoradovega učenca Benedikta in opata benediktinskega samostana na Zoboru nad Nitro Filipa napisal pečujski škof Maurus (1001–1070). Osrednji junak legende Svorad je »izhajal iz podložniške družine kakor vrtnica iz trnja, po imenu Svorad, je po Božjem navdihu prišel na nitransko ozemlje in je v čast sv. Hipolita mučenca sprejel meniški habit in sprejel ime Andrej ter se odločil za puščavniško življenje« (Kákošová 2007: 65). Svorada avtor opisuje v duhu idealizirane podobe svetnika in omenja

njegove osebne lastnosti skromnost in delavnost, osredotoča pa se tudi na značilne legendistične črte: askezo (post in telesno mučenje, npr. železna veriga, opasana okrog telesa) in čudeže, ki jih je Svorad naredil po smrti.

V mestu Nitri so obesili nekega obsojenega zločinca. On je potem, po božji milosti odvezan, prišel k opatu Filipu in pripovedoval, kako je bil po zaslugi svetega moža Andreja rešen. Povedal je tole: ko je bil obsojen, je vedno klical njegovo ime in se mu priporočal; ko so ga dvigali na vislice, ga je sveti mož Andrej držal s svojimi rokami. Ko pa so se oni, misleč, da je mrtev, vrnili domov, ga je ta s svojimi rokami odvezal in izpustil. (Minárik 1977: 160)

Legende o sv. Štefanu opisujejo družbene, politične in cerkvene razmere v obdobju uveljavljanja krščanstva in fevdalizma na Ogrskem. Ohranjene so v nekaj prepisih (12.–14. stoletje). *Knjiga moralnih naukov svetega Štefana kralja kraljeviču Emeriku* (1013–1015) je po mnenju raziskovalcev najstarejše slovstveno delo, ki je nastalo na Ogrskem.

Kralj Štefan I. je svojemu sinu Emeriku dal devet nasvetov, ki jih mora vladar spoštovati, če hoče, da bo njegova vlada uspešna: 1. ohranitev katoliške cerkve, 2. vzdrževanje cerkve, 3. izkazovanje spoštovanja škofom, 4. spoštovanje knezov in vitezov, 5. spoštovanje prava in ohranjanje strpnosti, 6. sprejemanje gostov in njihovo vzdrževanje, 7. priznavanje pomena nasvetov, 8. ohranjanje tradicije svojih predhodnikov in 9. vztrajanje pri molitvah.

7. Priznavanje pomena nasvetov.

Na kraljevskih dvorih ima sedmo mesto nasvet. Kajti na osnovi nasveta se izbirajo kralji, določajo se meje kraljestva, brani se domovina, umirjajo se spori, doseže se zmaga, podirajo se sovražnikovi tabori. Kadar naj nasveti prinesejo korist, se zdi, da jih ne smejo dajati neumni ljudje, domišljavi in povprečni, marveč jih morajo dajati večji in boljši možje, modri in visoko cenjeni seniorji. (Marsina – Sopko – Vanekov 1997: 30)

Piscev legend *Legenda maior* in *Legenda minor* ne poznamo. *Legendo maior* pripisujejo avtorju nemadžarskega porekla. Nekateri so mnenja, da je avtor legende neznan čški benediktinec. Da avtor legende ni bil Madžar, raziskovalci pojasnjujejo s pasažami, v katerih avtor kot goreč pristaš krščanstva imenuje pokristjanjene Madžare »sinovi greha in narod brez izobrazbe, potepuhi in o madžarskem jeziku govori kot o tujem jeziku« (Minárik 1977: 161).

Legende iz poznejšega obdobja (12. in 13. stoletje) *Manjša legenda svetega Štefana kralja* in *Legenda o svetem Štefanu kralju* (Hartvikova legenda), *Življenje ogrskega kralja sv. Ladislava*, *Življenje blažene Margarete Ogrske* in *legenda O življenju in smrti in tudi o čudežih sv. Elizabete* se vsebinsko in idejno razlikujejo od starejših ogrskih legend. Pisci teh legend posvečajo več prostora čudežem, življenje svetnikov prilagajajo potrebam prebujajoče se narodne zavesti madžarske fevdalne oligarhije in konvencijam zahodnega dvorskega slovstva.

Ta sprememba je najizrazitejša v ciklu svetoštetfanskih legend. *Manjša legenda* postavlja v ospredje dogodke, ki so predstavam o sv. Štefanu dodali značilnosti kralja-viteza, poudarja Štefanove zasluge pri utrjevanju centralizacije kraljevske oblasti. Odločnost, s katero je zatiral svoje sovražnike in nasprotnike, pa že meri na dvorsko-viteško idealizacijo.

Toda nekateri izmed plemičev, ki so se predali uživaštvu in duhovnemu propadu, so spoznali, da so se svojih običajev odrekli pod prisilo, so po hudičevem navdihu zaničevali kraljeve sodbe, v duhu so se vrnili k prejšnjemu razvratnemu življenju in proti kralju dvignili orožje. Začeli so pustošiti njegova mesta, pleniti gradove, ropati njegove posesti, ubijati služabnike, preprosto – če naj drugo zmolčim – do kralja so postali predrzni. In ker niso hoteli zapustiti svoje pregrešne poti in njihove pobesnelosti ni nič ustavilo, se je kralj, zanašajoč se na nebeško pomoč, odpravil z močno vojsko proti njim, da bi porazil divjanje sovražnikov. V teh dneh so ravno oblegali mesto, ki se imenuje Veszprem; tako so se v posmeh kralju odločili, da se bodo nastanili tam, kamor hodi kralj in kjer se rad zadržuje, da bi tako lažje osvojili druge trdnjave. Pod vodstvom Božje milosti se je proti njim postavil kralj in vnela se je odločilna bitka, eni zanašajoč se na vero, drugi samo na orožje. Nazadnje so bili sovražniki poraženi, delno pobiti in delno ujeti in zvezani; kralj se je s svojimi zvestimi (vitezi) zmagoslavno vrnil iz bitke. Razen tega je modro razsodil o premoženju sovražnikov, o poljih in vaseh – ne tako kakor nekoč Savel, ki je navkljub prepovedi Gospoda vzel po zmagi nad Amalečani najboljše iz plena zase. Iz vsega tega ni Štefan nič vzel zase, marveč se je tega odrekel in je vse daroval svetemu Martinu ter je njemu v čast zgradil tudi baziliko. Nasprotnike je potem in njihove potomce vse do današnjega dne določil za služabnike cerkve. Potem je sprejel odločitev, ki so jo od njega izsilil njegovi vazali – da bi od svojih posesti dajali samo desetino, da ne bi propadli in da ne bi izgubili posesti. (Marsina – Sopko – Vanekov 1997: 66–67)

Hartvikova legenda prikazuje življenje Štefana-svetnika na podlagi hagiografskega kanona, poudarja Štefanova čudežna dejanja in dodaja podobo umiranja, zveličanja in posmrtnih čudežev (Kákošová 2007: 15).

Neki mladenič, ki je imel vse ude paralizirane, je paraliza prenašal že dvajset let, niti roke niti noge mu niso služile; starši so ga tja pripeljali in on je takoj po celem telesu ozdravel, kar je bil začetek čudodelnega dejanja; veselo je stekel k oltarju in pomnožil je veselje vseh, ki so tam peli slavo Kristusu. (Marsina – Sopko – Vanekov 1997: 118)

Pastoralna dejavnost in pogosto negotov položaj srednjeveške cerkve v Ogrski so zahtevale razvoj strokovnih žanrov: pridig, komentarjev, traktatov, epistol, polemik, razlagalnih slovarjev (vokabularji), leksikonov, moralistično-didaktičnih epizod iz Biblije (eksempli), iz živalskega sveta, cerkvenih predpisov ipd. Ta dela so nenadomestljiv vir informacij o razmišljanju, življenju in trnjevi poti takratnih ljudi pri oblikovanju svoje predstave o svetu.

Dramatika je pomembno vplivala na čustveno življenje in umetniška prizadevanja srednjeveškega človeka. Razvila se je iz krščanskih verskih obredov in je imela predvsem versko vsebino (božične, velikonočne, legendistične igre, misteriji in pasijoni).

Med dramskimi žanri so bili *misteriji*, ki so obravnavali snov iz Kristusovega življenja. Razvili so se iz krščanskega bogoslužja in scenske uprizoritve delov maše pri velikih cerkvenih praznikih (božič, velika noč). Postopoma so misteriji dobili gledališko obliko, prevzemali pa so tudi posvetne vsebine. V *Pravevem kodeksu* iz Diakovic (1192–1195) se je ohranilo besedilo velikonočne scene o Kristusovem vstajenju.

Besedila misterijev niso ohranjena, dokaz, da so jih za meščane Bratislave in Bardejova zunaj cerkva igrali še v 15. stoletju, najdemo v mestnih knjigah. Ohranil se je samo seznam nastopajočih v *Bardejevskem velikonočnem misteriju*, ki so ga s štiriinpetdesetimi igralci uprizarjali v letih 1438–1450. V misteriju so bile tudi scene iz takratnega vsakdanjega življenja. V tistem obdobju je bila v misterijih iz vsakdanjega življenja zelo priljubljena scena o zvitem zeliščarju, pri katerem so tri Marije kupile dišeča olja in mazila za maziljenje Kristusa. Motiv zeliščarja so prevzeli iz češke farse *Zeliščar* (14. stoletje).

Z razvojem fevdalizma in postopnega osvobajanja kulture in slovstva izpod cerkvenega vpliva so nastale ugodne razmere za nastanek posvetnega plemiškega slovstva. V poznejših srednjeveških obdobjih so v slovstvenih delih obravnavali aktualno problematiko. Plemstvo se je v teh obdobjih začelo bolj zanimati za zgodovino politične moči in skrbelo, da bi v slovstvenih delih ustrezno njihovemu položaju prikazali življenje fevdalcev. Na osnovi teh potreb sta se v slovstvu razvila nova žanra: *kronika* in *viteški ep*.

Od 12. do 15. stoletja je na Ogrskem nastalo več kronik: anonimna kronika *Dejanja Ogrov* (Gesta Hungarorum, okoli 1200), *Kronika Simona iz Keze* (Gesta Hungarorum, 1282–1285), *Sestavljena kronika* (več piscev, 14. stoletje), *Slikovna* ali *Dunajska kronika* (Chronicon pictum, 1358), *Budimska kronika* (prva tiskana kronika na Ogrskem, 1473), *Dubnicka kronika* (1479), *Ogrska kronika Jána iz Turca* (Chronica Hungarorum, Brno in Augsburg 1488). Ogrske kronike opisujejo prihod Madžarov v Panonsko nižino. Vsebina in zgodovinska dejstva v kronikah so podrejena prebujajočemu se narodnostnemu občutju in političnim potrebam ogrskega plemstva madžarske narodnosti.

V primerjavi z legendami so bile kronike obsežnejše, posvetna problematika pa je zahtevala tudi drugačne kompozicijske postopke, ki so temeljili na kronološkem in linearnem razporejanju posameznih epizod. Epska povezanost posameznih epizod na osnovi pomenske prepletenosti posameznih oseb in enotnosti časa, kraja ter dogajanja razpade, ker epizode ne prikazujejo več samo enega človeškega življenja. Kronisti so si s kompozicijskimi postopki in vključevanjem različnih žanrov (bibličnih citatov, eksempljev, basni, pravljic, legend, pridig, citacij zgodovinskega dokumenta, parafraz ipd.) prizadevali pritegniti pozornost bralcev.

Najpomembnejša in zgodovinsko najzanesljivejša je *Ogrska kronika* Jána iz Turca, ki je nastala v drugi polovici 15. stoletja. Pri pisanju kronike je Ján iz Turca črpal snov iz starejših ogrskih in evropskih kronik in iz del italijanskih humanistov (Enej Silvij Piccolomini) ter iz takratnih pisem in listin. V delu se prepletajo anekdote, povesti in primere, s katerimi je avtor hotel na privlačen način opisati zgodovino Ogrske od prihoda Madžarov v Panonsko nižino do obdobja vladavine Matije Korvina (1458–1490). Pri opisu razpada Velike Moravske in ustanovitve Ogrske je kronist podlegel tendencioznim nazorom starejših ogrskih kronistov in od njih prevzel povest o Svetopolkovem belem konju. Kljub tendencioznemu pisanju avtor v kroniki jasno razlikuje posamezne ogrske narodnosti, v njegovi kroniki pa je zapisano prvo, zgodovinsko dokazano poimenovanje *Slovak* v manjšalni obliki »Zlowachko« (Slovačko).

3 Slovstvo v mestih

Iz srednjeveškega mestnega slovstva se je ohranilo samo nekaj fragmentov v latinščini in slovakizirani češčini. V mestnem slovstvu so bili priljubljeni pesniški žanri: *ljubezenska*, *pivska*, *vagantska*, *šaljiva in satirična pesem*, prozni žanri: *basen*, *anekdota in pustolovske povesti* in med dramskimi žanri je bila priljubljena *farsa*.

Žanri cerkvenega in plemiškega slovstva so se v mestnem okolju prilagodili meščanskemu čustvovanju, miselnosti in potrebam. V mestih so pozitivno vlogo odigrala antična književnost, humanistična in renesančna dela (Francesco Petrarca, Enej Silvij Piccolomini, Erazem Rotterdamski idr.) in napredne nominalistične ideje (John Duns Scotus idr.).

Poučno in zabavno slovstvo je ohranjeno v latinskih rokopisnih spomenikih (norčava proza o Markoltu s konca 15. stoletja in antični roman o trojanski vojni *Trojanska zgodovina*, ki jo je napisal Guido da Columna).

Z razvojem tiska so tudi slovaška mesta dosegle latinske inkunabule iz tujine s priljubljenimi *eksempli* (*Gesta Romanorum* – Dejanja Rimljanov, 1499), *Ezopovi mi basnami* in *romani* (*Trojanska zgodovina*, *Zgodovina o padcu Troje*) idr.

Pogovor pri mrtvem Aleksandru

Beremo, da se je po Aleksandrovi smrti pri njegovem mrtvaškem odru zbralo nekaj filozofov.

Prvi je rekel: Aleksander je iz zlata naredil zaklad. Sedaj je obratno. Zlato dela iz njega zaklad.

Drugi je rekel: Včeraj Aleksandru ni bil dovolj ves svet, danes mu zadoščajo tri ali štiri lakti platna.

In prvi je rekel: Včeraj je lahko Aleksander pred smrtjo rešil veliko ljudi, danes se sam ne more rešiti iz krempljeve smrti.

In naslednji je rekel: Včeraj so se ga vsi bali, danes ga vsi zaničujejo.

Drugi je spet rekel: Včeraj je Aleksander imel veliko prijateljev, danes nima nobenega.

In zadnji je rekel: Včeraj je Aleksander vodil svoje vojake. Danes ga oni nesejo v grob.
(Kákošová 2007: 75)

V slovstvenih spomenikih so ohranjeni samo nekateri lirični žanri in žanri strokovnega in stvarnega slovstva. V različnih listinah so ohranjeni *pisarski verzi*.

Milá panna, čo ty máš,
Čo mi dáš – nevieš – raz.
(Mišianik 1981: 827)

V večjem številu so se ohranili slovstveni spomeniki stvarnega mestnega slovstva: *mestne knjige, mestne kronike, korespondenca, pravni predpisi* idr. *Žilinska mestna knjiga* (1478–1524) vsebuje razen prevoda magdeburškega prava še zapisnike sodnih obravnav, sporov, dokumentov, zasebnih pisem, testamentov ipd. Pisana je v slovakizirani češčini.

Srednjeveško slovstvo na ozemlju današnje Slovaške se je začelo razvijati v 11. stoletju. Postopoma so se v srednjeveškem slovstvu pod vplivom evropskih slovstev in kulturnih odnosov razvile vse tedanje literarne zvrsti in njihovi žanri. Dela so pisali v latinščini, od 15. stoletja naprej pa se v slovaškem slovstvu začnejo uveljavljati pokrajinski govori in slovakizirana češčina. Kljub temu da se je ohranilo malo slovstvenih spomenikov, lahko trdimo, da srednjeveško slovstvo ni bilo umetniško prazno in mrtvo obdobje, ampak pomembno razvojno in slogovno, žanrsko in diferencirano obdobje. Predstavlja celoto, na ozadju katerega se je v opoziciji z njim oblikovalo novoveško slovstvo (Kákošová 2007: 17–18).

Literatura

- ČÚZY, Ladislav, KÁKOŠOVÁ, Zuzana, MICHÁLEK, Martin, VOJTECH, Miroslav, 2004: *Panoráma slovenskej literatúry I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- KÁKOŠOVÁ, Zuzana, 2007: *Príručka k dejinám staršej slovenskej literatúry*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave.
- KRAJČOVIČ, Rudolf, 1980: *Svedectvo dejín o slovenčine*. Martin: Matica slovenská.
- MARSINA, Richard, SOPKO, Július, VANEKOV, Oľga, 1997: *Legendy stredovekého Slovenska. Ideály stredovekého človeka očami cirkevných spisovateľov*. Budmerice: RAK.
- MINÁRIK, Jozef, 1977: *Stredoveka literatúra. Svetová, česká, slovenská*. Bratislava: SPN.

- MINÁRIK, Jozef, 1997: *Z klenotnice staršieho slovenského písomníctva: antologia. I. Stredovek*. Prev. Eugen Pauliny. Bratislava: Slovenský Tatran.
- MIŠIANIK, Ján, 1974: *Pohľady do staršej slovenskej literatúry*. Bratislava: Veda.
- MIŠIANIK, Ján, 1981: *Antologia staršej slovenskej literatúry*. Bratislava: Veda.
- MÚCSKA, Vincent, 2000: *Kronika anonymného notára kráľa Bela*. Budmerice: RAK.
- PRAŽÁK, Richard, 1988: *Legendy a kroniky Koruny uherské*. Praha: Vyšehrad.
- SOPKO, Július, 1995: *Kroniky stredovekého Slovenska*. Budmerice: RAK.
- ŠMATLÁK, Stanislav, 1997: *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Národné literárne centrum.

Summary: Slovak Medieval Literature (1000–1500)

The article presents the development of Slovak literature from the collapse of the Great Moravian empire until the beginning of the 16th century, when the ideas of humanism, renaissance, and reformation began to penetrate into the territory of today's Slovakia.

Keywords: medieval literature, religious literature, secular literature, literature in cities

III.

PREVODOSLOVNI POGLEDI

*... Z radovednostjo sem opazoval
pokrajino. Cesta, po kateri sem stopal,
se je vzpenjala ...*

Granice lojalności. O tłumaczeniu monografii Jože Pirjevca *Tito in tovariši*

Joanna Sławińska

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana

Wobec coraz bardziej płynnego statusu epistemologicznego współczesnego dyskursu humanistycznego oraz gatunkowego i stylistycznego synkretyzmu w obrębie historiografii przekład tekstu naukowego z tej dziedziny przestaje być najmniej skomplikowanym działaniem translatorskim (Levý), zmuszając tłumacza do tworzenia strategii przypisywanych do niedawna innym typom tekstów. Przedmiotem namysłu tłumacza monografii naukowej staje się (jak w opisywanym przypadku) problem granic lojalności wobec językowo-stylistycznego kształtu oryginału, a szczegółowe decyzje translatorskie skłaniają do refleksji nad przyczynami zróżnicowania norm/modeli odbioru słoweńskiego i polskiego języka intelektualnego.

Słowa kluczowe: styl naukowy, idiolekt, adaptacja stylu, stereotyp gatunku, odbiorca wirtualny

Do pokaźnego repertuaru metafor, za pomocą których przekładoznawcy i sami tłumacze próbowali dociec natury przekładu, dołączyła niedawno kolejna, autorstwa słoweńskiego teoretyka Štefana Vevara. Według obrazowej klasyfikacji stosowanej przez polskich translatołogów¹ mogłaby być odmianą metafory „lokomocyjnej” – jej prototypem jest koncept Karla Dedeciusa porównującego przekład do cennego przedmiotu przewożonego łodzią na drugi brzeg. Vevar przedstawia nieco bardziej dramatyczny obraz tłumacza-linoskoczka, który swój „ciężar” (książkę) przenosi na drugą stronę, balansując nad przepaścią, i który:

troszczy się o to, by przenoszony przez niego ładunek nie zmienił się zbyt mocno w trakcie tej akrobacji, nie sprawiał wrażenia, że czegoś mu brak. Jak nakładać ciężar i jak go rozładowywać, jak go przenosić i co zrobić, by doznał jak najmniejszego uszczerbku, docierając na drugą stronę, jak wreszcie sprawić, by tam przyciągnął uwagę i został dobrze przyjęty...² (Vear 2013: 4)

– o tym nieustannie rozmyślają tłumacze.

Metafora ta stworzona została wprawdzie dla opisu przekładu artystycznego, ale nie mniej trafnie ujmuje istotę każdej próby przenoszenia znaczeń z jednej kultury do drugiej. Bez względu na to, czy chce się obcej kulturze przyswoić utwór

1 Zaprezentował ją Edward Balcerzan w swoim wykładzie *Duch oryginału – duch przekładu*, wygłoszonym 21 V 2015 r. w Katedrze UNESCO UJ w Krakowie. Por. też Tabakowska 2009: 18–20.

2 Przekład cytatu – J. S.

literacki czy też tekst naukowy, wysiłkom tłumaczy niezmiennie przyświeca tych kilka najistotniejszych celów. Zresztą w perspektywie współczesnych (zwłaszcza zintegrowanych) koncepcji translologicznych tradycyjny podział przekładów na literackie i nieliterackie stracił rację bytu, a nadto dzisiejszy dyskurs humanistyczny na skutek coraz bardziej niedookreślonego statusu epistemologicznego nader często bywa obszarem przenikania się gatunków i stylistycznego synkretyzmu. Wiele tekstów humanistycznych traci cechy skodyfikowanego stylu naukowego (niewaloryzującego innych poza poznawczą funkcję języka), zyskując charakter tekstu paraliterackiego lub wręcz parapublicystycznego.

Pretekstem do niniejszej refleksji jest praca (i współpraca) nad przekładem monumentalnej monografii słoweńskiego historyka Jože Pirjevca, poświęconej zmitologizowanej w zbiorowej pamięci narodów postjugosłowiańskich postaci marszałka Tity (Prijevec 2015). Portret przywódcy byłej Jugosławii został przez autora namalowany, jak sam to określił we wstępie, „pociągnięciami pędzla bardziej w stylu Rembrandta niż Rafaela”, a więc z intencją nie tylko wycieniowania, ale i odbrązowienia wciąż ważnego dla wielu mieszkańców tej części Europy pomnikowego bohatera. Na ponad 750 stronach swojego dzieła autor wydobywa z szerokiego tła historycznego minionego stulecia często dotąd nieznanne fakty z biografii Tity, układając ją wokół kolejnych etapów życia i oświetlając poprzez relacje z towarzyszami broni, najbliższymi współpracownikami, zagranicznymi politykami, ale też z rodziną (kobietami). Tekst monografii prezentuje autora bardziej jako kronikarza epoki niż eseistę, informacja zdecydowanie dominuje w nim nad pogłębioną refleksją. Praca opiera się na bardzo rozległej faktografii, dysponuje nadzwyczaj rozbudowanym aparatem przypisów (ponad trzy tysiące), bibliografią, indeksem, słowem całym niezbędnym „decorum” naukowej dysertacji, jednak liczne jej fragmenty wyraźnie wyłamują się z tej konwencji, zbliżając się do narracji eseistyczno-publicystycznej. Na potrzeby polskiego wydania książka została przez autora nieco okrojona, ale nawet w tej skróconej wersji jej rozmiary (i presja czasu) sprawiły, że przekład wykonywany był na cztery ręce – paralelnie przez dwie tłumaczki.³

Specyfikę pracy tłumacza dzieł historycznych, ze wszystkimi jej blaskami i cie(r)niami, opisała niezwykle wnikliwie tłumaczka dzieł Normana Daviesa na język polski Elżbieta Tabakowska, która podejmując refleksję nad tym, „jak wygląda tłumaczenie [takiej] książki w teorii i praktyce”, stworzyła zarazem, jak sama stwierdza, wzorem Barańczaka własny „Mały, lecz maksymalistyczny

3 Część I tłumaczyła Joanna Pomorska, część II Joanna Sławińska. Warto przy tym podkreślić, że przekład książki w gruncie rzeczy zainspirował Adam Michnik, od wielu lat upominający się o uzupełnienie niedostatków polskiej historiografii na temat Tity, oraz determinacja, czy może raczej odwaga, warszawskiego Wydawnictwa Akademickiego Sedno, które podjęło się polskiego wydania monografii Pirjevca.

manifest translatologiczny”⁴ (Tabakowska 2009: 20–21). Ujawnia on bezmiar rozterek i dylematów towarzyszących tłumaczowi w wysiłku przeniesienia tekstu historycznego do materii innego języka i zdaje się potwierdzać sens przywołanej metafory – tłumacz jest w takiej pracy podejmującym ryzyko „linoskoczkiem”, próbującym utrzymać chybliwą równowagę między dwoma językami bez gwarancji znalezienia dobrej odpowiedzi na dręczące go wątpliwości.⁵

Tekst monografii Pirjevca już w fazie ustalania strategii translatorskiej wątpliwości mnożył i nawarstwiał. Najważniejsza z pierwszych decyzji dotyczyła przyjęcia wspólnej „instrukcji” w kwestiach techniczno-redakcyjnych, nazywanych zwykle w literaturze fachowej czynnościami „okołoprzekładowymi”: transkrypcji imion własnych i nazw geograficznych, zasad rozszyfrowywania skrótów, zapisu tytułów cytowanych źródeł (problem o tyle istotny, że autor zarówno skróty, jak tytuły podaje zazwyczaj w wersji słoweńskiej, choć oryginały są serbskochorwackie), sposobu prezentowania cytatów, przytoczeń, parafraz, reguł opracowywania przypisów, cyfrowych i symbolicznych elementów tekstu, sposobów odsyłania do literatury itp., słowem ogromnej liczby szczegółowych normatywnych rozstrzygnięć koniecznych dla zachowania redakcyjno-edytorskiej spójności tekstu, którą oryginał traktuje nieco nonszalancko.⁶ Choć jest to w przypadku tłumaczenia tak obszernego dzieła naukowego bardzo ważny i czasochłonny wymiar operacji przekładowej, *notabene* solidnie wspieranej przez redaktora,⁷ to jednak kluczowa dla tłumaczek była na początkowym etapie budowania koncepcji strategicznej decyzja dotycząca zaprojektowania właściwego w ich odczuciu kształtu językowo-stylistycznego przekładu.

W klasycznym, pozytywistycznym ujęciu dyskurs naukowy powinien charakteryzować styl jak najbardziej neutralny, wręcz przezroczysty i pozbawiony elementów emocjonalnej subiektywizacji czy nadekspresji, choć należy też uwzględnić różnice między stylami intelektualnymi poszczególnych języków,⁸

4 Składają się nań dwie książki: *O przekładzie na przykładzie. Rozprawa tłumacza z „Europą” Normana Daviesa* (Tabakowska 1999) i *Tłumacząc się z tłumaczenia* (Tabakowska 2009).

5 Roztrząsania Tabakowskiej prowokują nawet do zrewidowania klasycznego uszeregowania typów przekładów ze względu na skalę trudności Jiřego Levý’ego, w którym przekład specjalistyczny uważany jest za najprostsz i najmniej problematyczny.

6 To zagadnienie (abstrahując od usterek redakcyjnych monografii Pirjevca) mogłoby też być przedmiotem osobnej analizy porównawczej na temat różnic w polskiej i słoweńskiej praktyce czy też kulturze edytorskiej. Sposób zredagowania tekstu oryginału i opracowania jego aparatu naukowego przez słoweńską oficynę znacznie odbiega od norm stosowanych przez polskie wydawnictwa.

7 Polski kształt aparatu naukowego monografii jest w dużej mierze również zasługą Joanny Pomorskiej – wieloletniego redaktora Wydawnictwa Naukowego PWN. Specyfikę ścisłej współpracy tłumacza, redaktorów i innych osób odpowiedzialnych za ostateczny kształt książki przedstawiła ona niedawno w swoim wystąpieniu pt. *I wespól w wespól ...* podczas sympozjum *Občutenje srca skupinskega avtorja* w Trziću 25 listopada 2017 r.

8 W literaturze fachowej wyróżnia się je specjalnymi terminami: poważny, zrygoryzowany styl „teutoński” (właściwy językowi niemieckiemu, rosyjskiemu, czeskiemu) przeciwstawiany jest swobodnemu, lekkiemu stylowi „saksońskiemu”, typowemu dla języka angielskiego, wyodrębnia się też styl „frankofoński” czy „nippoński”, charakterystyczny dla języków orientalnych (por. Kozłowska 2007: 33–35).

czyli usankcjonowany tradycją sposób konstruowania wypowiedzi naukowej, oraz zjawisko coraz wyraźniejszej zmiany paradygmatu naukowego w obrębie wielu współczesnych języków.⁹

Język, jakim posługuje się autor monografii, w znacznym stopniu odbiega od pozytywistycznego wzorca. O jego swoistości, a nawet dwoistości stanowi umieszczona w ramie historycznej narracji kombinacja klasycznego, akademickiego wywodu i potoczności (balansującej momentami na granicy staranności wymaganej od języka literackiego), a zatem bliższy jest na pewno między innymi tradycji historiografii angielskiej, która płynnie przechodzi od narracji naukowej do języka publicystyki, nie stroniąc od kolokwialnych frazeologizmów, swobodnego wplatania do tekstu naukowego anegdoty, żartu czy innych elementów charakterystycznych dla mowy potocznej. W kontekście polskiej tradycji operującej w naukowej odmianie języka najczęściej najwyższymi rejestrami stylistycznymi języka literackiego utrzymanie tej konwencji stylistycznej oryginału stało więc pod znakiem zapytania. Nawet jeśli uznać, że pod wpływem przyswajanych polszczyźnie dzieł obcych historiografii – zwłaszcza prekursorskiej roli Daviesa – tradycja ta staje się coraz mniej rygorystyczna i bardziej otwarta na inne modele języka, to jednak w przypadku monografii słoweńskiego historyka dylemat ten miał inne źródła. U Daviesa czy innych autorów swobodniejszy styl jest bowiem najczęściej efektem świadomego naruszania konwencji języka literackiego, zabawy językiem, a zatem wykorzystywaniem poetyki potoczności jako instrumentu interpretacji i poznania świata, u Pirjevca natomiast wydaje się znakiem jego **idiolektu**.

Biografię Tity, rekonstruowaną i doświetlaną nowymi dokumentami wydobytymi z archiwów i prywatnych zasobów, Pirjavec opowiada w zasadzie językiem nienacechowanym i zgodnym z przeciętną normą „intelektualnego” języka słoweńskiego, jednak jego spójność jest **nieustająco** naruszana. W największym stopniu przez wykorzystywanie środków ekspresji właściwych językowi z niższych odmian stylistycznych. Stosowane przez autora obrazowe, sugestywne słownictwo, a zwłaszcza jego swoista organizacja (konstrukcje składniowe, frazeologia), eksponując ekspresywny wymiar języka, rozstrzygają w istocie o tonacji stylistycznej całego tekstu.

Charakter i właściwości niekonwencjonalnego stylu autora w „pigulce” ilustruje poniższy wybór wyekscerpowanych z książki fragmentów:¹⁰

Walterjeva dolga odsotnost je dala zamah skupinam, ki so bile prepričane, da **se mu slabo piše**. (s. 74)

Na vrat na nos je odpotoval 23. maja 1941. (s. 104)

Nastal je nenavaden **živžav**. (s. 133)

9 Por. m.in.: Gajda, 1999a: 12–32; Gajda, 1999b: 9–17; Duszak 1998: 311.

10 Jeśli nie zaznaczono inaczej – w cytowanych fragmentach książki Pirjevca wszystkie pogrubienia J. S.

- V resnici je šlo [...] za **račune brez krčmarja**. (s. 198)
- Med tistimi, ki **so jih premamile enkavedejevske sirene**, je bil celo Boško Čolić [...]. (s. 314)
- Ker **mu je očitno prekipelo**, mu je Tito [...] odgovoril tako ostro kakor še nikoli. (s. 349)
- „Idejo samoupravljanja – je leta pozneje napisal Dušan Bilandžić – si je mogel izmisliti samo neki učitelj”. Naj dodamo in dva **falirana študenta**. (s. 385)
- Kljub vračanju k pravovernosti, ki je sledila Stalinovi smrti, si Jugoslovani **niso mogli kaj**, da ne bi pozdravili protisovjetskih delavskih nemirov [...]. (s. 400)
- [Đilas]... je grozil, da [...] **bo pokončal** sebe, ženo in otroka. (s. 411)
- Tito, ki je prav dobro vedel, **kam pes tace moli**, je šel še dlje [...]. (s. 414)
- Da bi si rešili čast **so Jugoslovani zagnali vik in krik**. (s. 488)
- Naslednjo jesen je postalo očitno, da te domneve **niso iz trte zvite** [...]. (s. 491)
- Dokopal se je namreč** do spoznanja, da „socializem ne more podrežati osebne sreče človeka nekakšnim višjim ciljem [...]”. (s. 503)
- Da vse **ni bilo tako rožnato**, je postalo prav kmalu očitno. (s. 516)
- Začetni manevri za **odstrel Rankovića** so bili previdni. (s. 556)
- Kardelj je bil besen, saj mu ni bilo treba brati Washington Posta [...], **da bi vedel koliko je ura**. (s. 556)
- [Tito] je obtoževal [...] poveljnika njegove osebne garde, ki mu **je bil pasje vdan**. (s. 576)
- Gošnjak **ni vrgel puške v koruzo** [...]. (s. 589)
- Ciljal je** predvsem na Srbijo ... (s. 691)
- [Tito] je [...] postajal bolj in bolj dovtopen za **prilizovanje**. (s. 727)
- V tem, da **si je privoščil ljubico** tudi med vojno ni bil sam [...]. (s. 748)

Szczególnym i dominującym rysem językowego ukształtowania monografii Pirjevca jest też specyficzna odmiana „polifoniczności”. W większości zdań składających się na indywidualny „głos” autora pobrzmiewają głosy cudze – zasadą konstrukcyjną na poziomie składni jest tu bowiem najczęściej niemal kolażowa technika „wklejania” w główny tok historycznego wywodu fragmentów cytatów, ocen czy wypowiedzi innych autorów. W tekście historycznym, który z natury gatunku jest interpretacją innych tekstów, wielogłosowość bywa częścią konwencji. W tym jednak tekście – poprzez swoją „nadobecność” (wizualnie wzmacnianą cudzysłowami i odnośnikami) – stała się elementem dodatkowego różnicowania rejestru stylistycznego autora. Zdarza się, że w chórze przytaczanych głosów jego własny „tembr” ulega bądź to zagłuszeniu, bądź prawem kontrastu zostaje nadmiernie wyeksponowany, wzmacniając efekt dysonansu:

Pri tem pa je že posebej zanimivo to, da je Tito, če je verjeti izjavi, ki jo je podal leta 1969, Arsa Jovanovića „**najurio**” v Slovenijo, ker mu ni več zaupal. (s. 147)

Po pogrebu ob Leninovem mavzoleju, ko so se po stopnicah povzpeli na tribuno, da bi spremljali parado, je [Tito] šel za Stalinom. Ta je bil tako utrujen, da je prebledel, a je to skrival in ni hotel zajeti sape, da bi Tito ne opazil, kako je zadihan. „**Pomisli sem: Pa dihaj, boga ti. Crkavaš**”. (s. 260)

Treba je bilo prepričati še Nehruja, ki po Titovem mnenju ni bil dovolj odločen zaradi dolgov, ki jih je imela Indija na Zahodu, in zaradi notranje reakcije. „**A treba mu je pomagati, da se izvleče iz svoje kaše**”. (s. 524)

Prišlo je do burne razprave, med katero je Hruščov Jugoslovanom očital, da nočejo podpisati deklaracije, ker se bojijo zameriti Američanom: „**Bojim se iti pred sovjetski narod in partijo ter odkrito povedati, da so me Jugoslovani v Bukarešti nategnili**”. (s. 495)

Na otoku mu je hotel postaviti vilo in ga je vabil, naj se nastani v njej, češ „**ti se ločuješ od kolektiva**”. Đilas pa je postajal vedno bolj nestrpen do njegovih teženj, da državo in partijo enači z lastno osebo. „**Zakaj sem dolžan iti na Brione?**” si je dajal duška doma v pogovoru s svojo novo, mlado in agresivno ženo Štefico Barić. (s. 403)

Ważną i zarazem delikatną kwestią, która wyłoniła się podczas ustalania strategii przekładu w wyniku analizy stylistycznej oryginału, był problem ujawniania przez autora własnych emocji. W tak zwanym horyzoncie oczekiwań wobec tekstu naukowego nie mieszczą się zazwyczaj zbyt osobiste komentarze i oceny nacechowane subiektywizmem. Autor monografii często, wbrew tej zasadzie, decyduje się na pozostawienie w tekście również takich śladów swojej obecności. Wyraża się ona zwykle prawie niezauważalnymi, jednak w ostatecznym rozrachunku wyraźnie narzucającymi interpretację zabiegami: stosowaniem modulantów (*vsekakor, seveda, očitno, nedvomno, prav gotovo* itp.), specyficznym doborem epitetów czy emocjonalnym pointowaniem przedstawionych faktów, co ilustruje również przedstawiony wcześniej wybór cytatów. Decyzja tłumaczek, by ten wymiar oryginału w przekładzie zneutralizować, została umotywowana przede wszystkim dbałością o spójność tekstu zarówno w obrębie gatunku, jak i kultury, w której będzie przedmiotem odbioru.

W ślad za tym pojawiły się kolejne wątpliwości dotyczące kryteriów i zasad lojalności tłumaczek wobec stylu oryginału. Wybór ostatecznej strategii przekładu był w tym przypadku nie tylko efektem wyobrażenia sobie jego miejsca na mapie polskiej historiografii (przynależności do stereotypu gatunku), ale też przyszłych czytelników, tłumacz przecież odczytuje oryginał niejako „w ich imieniu”.

Tłumacze tekstów specjalistycznych nie muszą tych kwestii poddawać nadmiernie głębokiej analizie, w takich przypadkach „te elementy procesu przekładu są w dużej mierze zautomatyzowane i ograniczone do utwierdzenia się w przekonaniu, że odbiorcami tekstu będą, jak zwykle, fachowcy z tej dziedziny” (Hejwowski 2007: 58). Kluczową kwestię, w jakiej mierze powinno się w tym przypadku respektować obcy, a w jakiej rodzimy model odbioru i jaki obraz czytelnika należy w przekładzie zaprojektować, rozstrzygnęło założenie, że polski przekład znajdzie się w polu zainteresowania raczej odbiorcy „eksploratora”, jak określa się czytelnika wyrobionego i wykształconego, „zdolnego posunąć się bardzo daleko w procesie lektury tekstu” (Hejwowski 2007: 60). Recepcja monografii

w postjugosłowiańskiej przestrzeni kulturowej skłania natomiast do refleksji, że autor, decydując się na tak znaczne miejscami obniżenie rejestru języka, wpisał w swój tekst również innego czytelnika wirtualnego, który sięgnie po książkę kierowany bardziej ciekawością nieznaną, ujawnioną w niej po raz pierwszy faktów z biografii Tity niż ich naukowej interpretacji w szerszym kontekście dziejów epoki. Postać Tity do dziś bowiem w krajach byłej Jugosławii budzi kontrowersje, rozpala emocje, poddawana jest kolejnym wiwisekcjom i ocenom, żyjąc nadal w zbiorowej pamięci tych społeczeństw (nierzadko owładniętych nostalgią za dawnymi czasami, których Tito jest najważniejszą ikoną).¹¹

Tłumaczki uznały, że nawet jeśli w praktyce pisarskiej – także polskich współczesnych humanistów – stereotyp gatunku (monografia naukowa) podlega nierzadko dekonstrukcji, to jednak taki rodzaj „transgresji” stylistycznej, jaki cechuje oryginał, nie zostanie zaakceptowany przez polskiego czytelnika, który oczekuje od tekstu naukowego, że w warstwie językowej zrealizuje naukową/wysoką normę stylową, unikając zbyt dużej stylistycznej niejednorodności. Obie te intuicje, dotyczące stereotypu gatunku (poetyki i stylistyki dyskursu historycznego) i dwóch obrazów modelowego odbiorcy oryginału i przekładu, były najważniejszym powodem podjęcia decyzji o modyfikacji rejestru języka w przekładzie. W odniesieniu do stylu ekwiwalencja ustąpiła miejsca akceptowalności w ramach kontekstu docelowego i obowiązujących w nim norm. Większość operacji przekładowych polegała więc na świadomym przepuszczeniu tekstu słoweńskiego przez swoisty „filtr”, który miał polskiemu odbiorcy „umożliwić fortuną lekturę zgodnie z założeniem, że tekst przekładu jest przede wszystkim faktem kultury docelowej, ponieważ to w jej obszarze funkcjonuje i tworzy w aktach odbioru swoje znaczenia” (Bukowski, Heydel 2009: 21).

Inaczej mówiąc, wybór takiej strategii translatorskiej ze wszystkimi szczegółowymi decyzjami, jakie towarzyszyły pracy nad przekładem, podporządkowany został temu, by odbiorca przekładu dostał do ręki tekst, który zgodnie z wybraną przez autora poetyką historycznej narracji będzie cechować potoczność, a nie potoczność języka (w polskim stylu naukowym nieakceptowalna) oraz emocjonalna neutralność (w polskim stylu naukowym wymagana).

Można oczywiście zadać pytanie o zasadność takiej decyzji, ostatecznie strategii takiej łatwo postawić zarzut „niewierności” wobec stylistycznego kształtu oryginału. Problem ten jest od dawna przedmiotem refleksji teoretyków przekładu (Dąmbska-Prokop 2000: 27–30). W jej świetle, jeśli w tekście oryginalnym dominuje funkcja komunikacyjna, to pierwszeństwo powinny mieć rozwijane

11 Publikacja monografii wywołała lawinę recenzji i publicznych dyskusji. Książka długo utrzymywała się na pierwszych miejscach list bestsellerów w Słowenii, doczekała się drugiego wydania i licznych tłumaczeń na inne języki (angielski, francuski, niemiecki, włoski, serbski, chorwacki, rosyjski).

w nim treści, a styl można poddać adaptacji, dostosować go do wymagań, wiedzy, ewentualnie potrzeb (intelektualnych, emocjonalnych itp.) przypisywanych przez tłumacza wirtualnemu czytelnikowi. W przekonaniu tłumaczek zastosowana przez nie adaptacja stylu nie tylko nie wyrządza autorowi szkody, ale (taka była przynajmniej ich intencja) wpisując jego dzieło w polski model odbioru tekstu historycznego, powinna mu pomóc skutecznie/właściwie w nim zaistnieć.

Co ciekawe, praca nad przekładem monografii Pirjevca nie była jedynym doświadczeniem translatorskim obu tłumaczek wymuszającym taki rodzaj strategicznych ustaleń. Niemal tak samo przed pięcioma laty został przez nie przeanalizowany i z podobnych powodów stylistycznie zmodyfikowany tekst wspólnie przełożonej książki Božidara Jezernika *Naga Wyspa*,¹² będącej opowieścią o jednej z najbardziej mrocznych odsłon reżimu Tity. Jeśli dopełnić ten obraz analogicznymi decyzjami wobec innych tłumaczonych przez nie tekstów specjalistycznych z dziedziny humanistyki, to musi pojawić się pytanie, czy powody zmiany tonacji stylistycznej w przekładach słoweńskiego dyskursu humanistycznego na język polski (wyrażającej się zwykle podniesieniem rejestru języka tłumaczonego tekstu) nie mają też jakiegoś innego podłoża. Odpowiedź na pytanie wymaga z pewnością filologicznej analizy daleko przekraczającej intencje i charakter tego szkicu. Kontrastywne zestawienie wyznaczników słoweńskiego i polskiego stylu naukowego (z ich podstylami gatunkowymi) mogłoby z pewnością ujawnić jakieś związki, choćby częściowo zaspokajające potrzebę zrozumienia przyczyn takiego stanu rzeczy. Podobny postulat zawierają też prace poświęcone problematyce przekładu tekstów specjalistycznych:

Mimo że, jak twierdził Ingarden, różnica między dwoma językami naturalnymi jest większa niż między dwoma językami naukowymi, to z punktu widzenia przekładu tekstów naukowych byłoby bardzo interesujące (i pomocne przy tłumaczeniu tekstów naukowych [...]) w poszczególnych parach języków zestawienie ich języków naukowych. Wiadomo bowiem, że języki naukowe różnią się (Kozłowska 2007: 34).

Zanim powstaną takie analizy, warto zestawić dwa hasła słownikowe definiujące to pojęcie (języka naukowego) w ujęciu polskim i słoweńskim:

styl naukowy – funkcjonalna odmiana języka literackiego, występująca w pracach naukowych i publikacjach popularyzujących osiągnięcia wiedzy. S.n. nie waloryzuje w zasadzie możliwości ekspresyjnych tkwiących w warstwie brzmieniowej języka, poddaje natomiast szczególnemu ukształtowaniu słownictwo i składnię. Stosuje się w nim wyrazy abstrakcyjne oraz liczne terminy, czyli słowa o ściśle określonym w danej dziedzinie nauki znaczeniu. Liczne są też wyrazy wskazujące na cechy i relacje między pojęciami (przyimki, spójniki, przysłówki), niezbędne w wypowiedziach mających charakter logicznie zrygoryzowanych wywodów. Zdania są przeważnie wielocłonowe, podrzędnie

12 Podstawą przekładu była monografia opublikowana w 1994 r. *Non cogito ergo sum. Arheologija neke šale* (Jezernik 1994). Po ukazaniu się polskiego przekładu została ponownie wydana pod „polskim” tytułem i w podobnej oprawie graficznej przez lublańskie wydawnictwo Modrijan przy wsparciu Wydziału Filozoficzno-naukowego Uniwersytetu w Lublanie (Jezernik 2013a–b).

złożone. Układ wypowiedzi jest bezwzględnie podporządkowany tokowi rozumowania, dowodzenia i dokumentacji prezentowanych twierdzeń (Głowiński i in. 1988: 492).

strokovni jezik – posebne značilnosti jezika po strokah. Vsem strokovnim jezikom je lastno zlasti posebno izrazje [...] Pri postavljanju tez je veliko utemeljevanja in temu primerno so močno zastopane protistave ter vzročno-posledična razmerja. Zelo močna je težnja k zapletenim samostalniškim zvezam [...] Pri nas se trudimo, zlasti v nekaterih strokah, za čim bolj (po)domače(no) tj. na slovenski morfematiki temelječe izrazje [...] Tudi v skladnji strokovnega jezika/besedila gledamo, da ni brez potrebe zapletena in tako ne otežuje razumevanja (Toporišič 1992: 315).

Symptomatyczne i zarazem emblematiczne są różnice w obrębie metajęzyka, jakim posługują się polska autorka i słoweński autor tych haseł. Ich odmienność składniowa, stylistyczna jest uderzająca. Podobnie jak rozkład akcentów w samej ich treści. Czy jest to tylko naturalna konsekwencja zróżnicowanego historycznie procesu rozwoju języków słoweńskiego i polskiego,¹³ czy też powodów należałoby szukać w jeszcze innych dyscyplinach szeroko rozumianej humanistyki, na przykład filozofii, psychologii, socjologii, kulturze obu języków?

Choć obowiązkiem tłumacza jest ciągle pytać, to odpowiedź na te pytania wymaga nie tyle translologicznej, ile raczej filologiczno-interdyscyplinarnej refleksji. Na razie muszą one pozostać bez jednoznacznej odpowiedzi. Perspektywa przekładoznawcza może być przydatna jedynie w wyjaśnieniu nieoczywistej natury opisanego tu zabiegu stylistycznego „udomowienia” tekstu słoweńskiej monografii z myślą o polskim czytelniku. W ujęciu teoretyków przekładu podstawowa zasada profesji tłumacza tekstów specjalistycznych zakłada, że im bardziej tłumacz jest nieobecny, tym doskonalszy jest efekt jego pracy. Wydaje się, że czasem uzyskanie tego efektu paradoksalnie może wymagać „uobecnienia” tłumacza, uwidocznienia jego głosu.

W klasycznej pracy Levý’ego można przeczytać, że:

z punktu widzenia sytuacji roboczej tłumacza w jakimkolwiek momencie jego pracy (tj. z pragmatycznego punktu widzenia) przekład jest procesem podejmowania decyzji: serią składającą się z pewnej liczby następujących po sobie sytuacji – ruchów, jak w grze – sytuacji nakładających na tłumacza konieczność dokonania wyboru spośród pewnej (bardzo często dającej się ściśle określić) liczby możliwości (Bukowski, Heydel 2009: 72).

Najważniejsza decyzja w tłumaczeniu monografii Pirjevca dotyczyła niewątpliwie ingerencji w warstwę stylistyczną tekstu oryginalnego, a jej źródłem była kategoria tak niewymierna i indywidualna, jak intuicja tłumaczek.¹⁴ Decyzja ta

13 Słoweńska norma językowa ukształtowana i skodyfikowana została stosunkowo późno w wyniku arbitralnej decyzji, polska natomiast jest rezultatem wielowiekowego, ciągłego rozwoju.

14 Nie można też zapominać o osobistych, estetycznych preferencjach każdego tłumacza, jego wycuciu języka, słuchu językowym, guście, a zatem cechach (podobnie jak intuicja) wymykających się precyzyjnym definicjom, ale stanowiących ważną część indywidualnego warsztatu translatorskiego.

stworzyła kontekst dla wszystkich innych rozstrzygnięć, przesądając o ostatecznym kształcie książki w języku polskim.

Wszelkie konsekwencje wybranej przez tłumacza strategii przekładowej, szczególnie decyzji podejmowanych w trakcie samego procesu przekładu ponosi zawsze on sam. Jeśli jest, jak w metaforze Vevara, linoskoczkiem balansującym nad przepaścią, to robi to (w odróżnieniu od autora) bez żadnego zabezpieczenia i z pełną świadomością nieuchronnego ryzyka, które towarzyszy każdemu tłumaczeniu. W jakim stopniu udało się tłumaczom bezpiecznie przenieść książkę Pirjevca na polski brzeg i czy zostanie tam ona dobrze przyjęta, ocenią już jej polscy czytelnicy.

Bibliografia

- BUKOWSKI, Piotr, HEYDEL, Magda, (red.) 2009: *Współczesne teorie przekładu*. Kraków: Znak.
- DAŃBSKA-PROKOP, Urszula, (red.) 2000: *Mała encyklopedia przekładoznawstwa*. Częstochowa: Wydawnictwo Educator.
- DUSZAK, Anna, 1998: *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- GAJDA, Stanisław, 1999a: Język nauk humanistycznych. PISAREK, W. (red.): *Polszczyzna 2000. Orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci*. Kraków: Ośrodek Badań Prasoznawczych, Uniwersytet Jagielloński, 12–32.
- GAJDA, Stanisław, 1999b: Współczesny polski dyskurs naukowy. GAJDA, S. (red.): *Dyskurs naukowy – tradycja i zmiana*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu w Opolu, 9–17.
- GŁOWIŃSKI, Michał, KOSTKIEWICZOWA, Teresa, OKOPIEŃ-SŁAWIŃSKA, Aleksandra, SŁAWIŃSKI, Janusz, (red.) 1988: *Słownik terminów literackich*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- HEJWOWSKI, Krzysztof, 2007: *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- JEZERNIK, Božidar, 1994, *Non cogito ergo sum. Arheologija neke šale*. Ljubljana: Društvo za Preučevanje Zgodovine, Literature in Antropologije.
- JEZERNIK, Božidar, 2013a: *Naga Wyspa. Gulag Tity*. Tłum. Joanna Pomorska i Joanna Sławińska. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne.
- JEZERNIK, Božidar, 2013b: *Goli otok – Titov gulag*. Ljubljana: Modrijan & FF.
- KOZŁOWSKA, Zofia, 2007: *O przekładzie tekstu naukowego (na materiale tekstów językoznawczych)*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

- LEVÝ, Jiří, 2009: Przekład jako proces podejmowania decyzji. BUKOWSKI, P., HEYDEL, M. (red.): *Współczesne teorie przekładu*. Kraków: Znak, 72–85.
- PIRJEVEC, Jože, 2015: *Tito in tovariši*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- PIRJEVEC, Jože, 2018: *Tito*. Tłum. Joanna Pomorska i Joanna Sławińska. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Sedno.
- TABAKOWSKA, Elżbieta, 1999: *O przekładzie na przykładzie. Rozprawa tłumacza z „Europą” Normana Daviesa*. Kraków: Znak.
- TABAKOWSKA, Elżbieta, 2009: *Tłumacząc się z tłumaczenia*. Kraków: Znak.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- VEVAR, Štefan, 2013: *Vrvohodska umetnost prevajanja*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Summary: The Limits of Loyalty. Translation of the Monograph *Tito in tovariši* by Jože Pirjevec

The article depicts the key elements of the translation strategy used in the Polish translation of the monograph *Tito in tovariši* written by Jože Pirjevec. The most important decision of the two translators, which influenced numerous concrete solutions throughout the translation process, was the decision to modify the stylistics of the original. As a whole, the translation uses a different stylistic layer of the Polish literary language compared to its Slovene original; as a result, the target language is stylistically elevated and neutralises the typically emotional tone of its author's discourse. Such a decision was due to the translators' firm belief that the kind of stylistic »transgression«, typical for the original, will not be acceptable for the Polish recipient and their high stylistic and poetical expectations of this genre. Such stylistic modification, which the two translators applied in their other translations of humanistic texts in the same language combination, offers a reflection on the normative differences between the Slovene and Polish academic language standards and its two different models of reception of scientific texts.

Keywords: scientific style, idiolect, style adaptation, stereotype of genre, virtual recipient

***Kiberiada* Stanisława Lema in njen slovenski prevod**

Janž Snój

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana

Članek se ukvarja z zbirko kratke proze najprepoznavnejšega poljskega pisca znanstvene fantastike Stanisława Lema *Cyberiada* (1965) in njenim slovenskim prevodom *Kiberiada* (2014), ki ga je pripravil Nikolaj Jež. V prvem delu prek obravnave vsebinske in oblikovne plati zbirke pojasni, zakaj je izvorno besedilo izjemno težko prevedljivo v katerikoli drug jezik, ter opredeli najprimernejši pristop k njegovemu prevajanju. V drugem delu sledi primerjava izvirnika in slovenskega prevoda, članek pa se ob izbranem odlomku iz zbirke osredotoča predvsem na ovrednotenje Ježevih strategij pri prevajanju pesniških vložkov, ki jih Lem pogosto vpleta v svoje pripovedi in s tem pomembno prispeva k njihovi slogovni izvirnosti.

Ključne besede: poljska književnost, znanstvena fantastika, prevodoslovje, literarno prevajanje, prevajalske strategije

V poljski književnosti ni veliko pisateljev, ki bi prevajalca postavili pred tako zahteven izziv, kot je to storil Stanisław Lem z zbirko kratke proze *Kiberiada*. Zakaj se mu je to posrečilo prav s *Kiberiada*? Odgovoru na to vprašanje se bomo bližali postopno, začeli pa bomo z nekaj besedami o vsebini zbirke.

Lem (1921–2006) velja za enega najuspešnejših poljskih avtorjev in hkrati vodilnih piscev znanstvene fantastike v svetovnem merilu, saj so njegova dela izšla v več kot tridesetih milijonih izvodov in bila prevedena v več kot štirideset jezikov (Fazan 2005: 354; Lem.pl). *Kiberiada* je objavil leta 1965, prvotno izdajo pa je pozneje večkrat dopolnil z novimi pripovedmi. Protagonista vseh zgodb sta izkušena konstruktorja Trurl in Klapavcij, ki v daljni prihodnosti potujeta po vesolju. V skladu z naročili vladarjev različnih planetov ali lastnimi željami, ki jih pogosto zbudi njuna medsebojna tekmovalnost, izdelujeta robote in stroje z nenavadnimi sposobnostmi, s katerimi vsakič drugače posežeta v pripovedni svet.

Dober vpogled v vsebinsko zgradbo zbirke ponuja *Zgodba o treh pripovedujočih strojih kralja Genialija*. V njej Trurla obišče kraljev odposlanec in ga prosi za pomoč. Kralj Genialij se je namreč že dolgo tega odpovedal vladanju in se preselil v votlino, kjer se je začel posvečati razmišljanju. Ob tem ga včasih zgrabi huda žalost, potolažijo pa ga lahko le zanimive zgodbe. Težava tiči v tem, da jih je njegovim podanikom zmanjkalo, zato odposlanec Trurla prosi, naj izdelata tri stroje, od katerih bi vsak pripovedoval drugačno vrsto zgodb. Njegovo prošnjo Trurl strne z

besedami: »Prvi [stroj] naj bi razvijal bistrost, drugi bi bil za razvedrilo, tretji pa za modrost? [...] Razumem« (Lem 2014: 146).

Že površno branje pripovedi razkriva, da je Lem pri pisanju črpal navdih iz tradicionalnih pravljic, v katerih junak, ki razpolaga s čarobnim predmetom, pri-skoči na pomoč kralju v stiski. Ta model je pisatelj posodobil tako, da ga je pre-nesel v znanstvenofantastično okolje. Vendar to še ni vse. Podobno kot Trurl, ki uspešno izpolni naročilo in izdelava stroje za kralja Genialija, se je »konstruiranja« svoje zbirke lotil tudi Lem. Njegove zgodbe namreč učinkujejo kot skupno delo vseh treh pripovedujočih strojev, saj so razgiban spoj domiselnosti in humorja, za katerim se vseskozi skriva »modrost«. Z drugimi besedami, celotna *Kiberiada* je svojevrsten hibrid pravljичnega in znanstvenofantastičnega sveta, njena dodana vrednost pa je v tem, da lahko bralec večino pripovedi razume tudi kot groteskno-satirične alegorije, ki zapuščajo fiktivno okolje in odpirajo povsem »zemeljska« vprašanja o človekovi naravi, družbenem razvoju, mejah znanosti ipd. (Lem 2014: besedilo na zadnji platnici). Dober zgled za to je *Zgodba prvega odmrznjenca*, v kateri duhovit prikaz glasbenega orkestra nezemljanov osvetljuje delovanje mehanizmov totalitarne oblasti. S takšno pisateljsko strategijo Lemu uspe preseči slabšalno oznako »trivialna« oziroma »žanrska literatura«, ki se jo sicer pogosto (in včasih povsem upravičeno) pripisuje znanstvenofantastičnim delom.

Podrobnejšo literarno interpretacijo Lemovega dela bomo tu pustili ob strani in se raje posvetili prevajalski problematiki. Pri tem nam bo pomagal kar Lem sam, saj je njegova večletna korespondenca z Michaelom Kandlom izčrpen dokument o sodelovanju med pisateljem in prevajalcem. Lem je namreč ves čas skrbno spremljal prevajanje svojih del v tuje jezike. Ko se je Kandel odločil, da bo *Kiberiada* prevedel v angleščino, mu je takoj ponudil pomoč. Tako mu je v pismih redno odgovarjal na vprašanja v zvezi z zbirko, mu dajal napotke in ocenjeval njegove prevajalske poskuse.

Iz Lemovih pisem je razvidno, da prevajalcem *Kiberiade* – z izjemo Kandla – zvečine ni bil preveč naklonjen. O francoskem prevodu je na primer zapisal: »Francoski prevod *Kiberiade* je nekaj tako strašnega, da je to težko verjeti« (Lem 2013: 20; prev. J. S.). Očitno je, da je s to ostro kritiko meril na prevajalčeve kompetence, vendar se je po drugi strani zavedal, da prevajanje njegove zbirke ni enostavno delo. To je brez ovinkov priznal tudi Kandlu in mu hkrati pojasnil, kako zelo ceni dober prevod:

Ne morem [...] skriti, da bi [prevajanje *Kiberiade*] zahtevalo precej truda. Glede na to mislim, da bi se morali navsezadnje sami odločiti, [...] kakšen naj bo vaš honorar. V skladu s svojimi zmožnostmi se bom prilagodil pogojem, ki jih boste predlagali. To je namreč tudi moja želja, saj raje nimam nobenega prevoda kot zelo veliko slabih. (Lem 2013: 16; prev. J. S.)

Poleg tega je v enem izmed naslednjih pisem tudi zapisal: »Kar zadeva *Kiberiada*, si ne predstavljam težjega proznega besedila. [...] Namučili se boste« (Lem 2013: 41; prev. J. S.).

Zakaj je Lem Kandlu navrgel tako nespodbudne misli? Na postavljeno vprašanje lahko spet odgovorimo ob pomoči njune korespondence, saj je Lem sam nanj kratko in jedrnatno odgovoril: »Moje jezikovne igre prevajalcem nedvomno povzročajo križe in težave« (Lem 2013: 20; prev. J. S.). Kaj natančno je imel v mislih s to opazko, je Kandlu pozneje obširno razložil, s to razlago pa je ponudil ključ za razumevanje svojega pisateljskega postopka:

Občutek imam [...], da nekatere odlike *Kiberiade* izhajajo iz pojava, ki bi ga poimenoval »kontrapunkt v jeziku« – kontrapunkt, ki temelji na protipostavljanju različnih jezikovnih ravni in različnih slogov. Torej: v besedilu, ki je nekoliko arhaično stilizirano, se pojavljajo strogo fizikalni termini, in to kar najbolj svežega datuma [...]. Slog je tu ponekod v nasprotju z besedami, besede se čudijo arhaičnemu okolju [...]. Verjetno gre za to, da »nobena stran« ne more dokončno zmagati. Da se besedilo ne more odločilno prevesiti ne na stran fizike ne na stran arhaičnosti, ampak se ohranja ravnotežje, ohranja se nekakšno nihanje. (Lem 2013: 45; prev. J. S.)

V navedenem odlomku Lem torej pojasni, da je bilo njegovo temeljno kompozicijsko vodilo pri pisanju *Kiberiade* kontrapunkt med »starim« in »novim«, ki ga je poskušal doseči tako na vsebinski kot na oblikovni ravni besedila. Kot že rečeno, vsebinsko razsežnost določa kontrapunkt med značilnostmi »stare« pravljice in »nove« znanstvene fantastike, na oblikovni ravni pa Lem nenehno prepleta poteze arhaičnega sloga (npr. rabo arhaizmov, imitacijo klasičnih pravljic, navezovanje na tradicijo poljskega baroka in razsvetljenstva ipd.) in sodobno terminologijo (pripovedi poleg fizikalnih terminov vsebujejo tudi izraze iz drugih ved, npr. iz matematike, biologije, kemije, astronomije, strojništva, zgodovine, filozofije, literarne teorije, prava itn.). Za nameček že po nekaj prebranih straneh postane jasno, da se v zbirki pojavlja tudi izredno veliko neologizmov, besednih iger in pesmi, ki jih zaznamuje vpliv obeh strani kontrapunkta. Prav ta inovativna jezikovna mešanica je poglavitni razlog, zakaj je Lemovo delo tako zelo težko prevedljivo v katerikoli drug jezik. Po eni strani je namreč že na izhodišču določeno z možnostmi, ki jih je pisatelju ponujala poljščina, po drugi pa ga gradijo številne navezave na poljsko literarno izročilo.

Ta sklep takoj odpre vprašanje, kako se je sploh mogoče lotiti prevajanja besedila, kakršno je *Kiberiada*. O tem je razmišljal tudi Lem, svoje poglede na najustrežnejši prevajalski pristop pa je naposled strnil z naslednjimi besedami: »Literarno delo je operacija s svojo lastno strategijo in izpolnjuje določeno semantično nalogo. Prevod lahko z DRUGAČNIMI TAKTIČNIMI SREDSTVI, z drugačno razporeditvijo sil, z drugačno zgoščitvijo sredstev doseže enake ali vsaj zelo podobne

učinke« (Lem 2013: 81; prev. J. S.). S tem mnenjem se je Lem opredelil do večnega vprašanja o zvestobi prevoda izvirniku. Ker se je zavedal, da bi dobeseden prevod izbrisal jezikovno učinkovitost njegovih pripovedi in že v temelju okrnil njihovo literarno vrednost, je pritrdil prevodoslovcem, ki menijo, da se pri prevajanju ni treba dobesedno držati izvirnega besedila. Prevod mora potemtakem težiti predvsem k temu, da v ciljnim jeziku doseže enak učinek, kot ga ima literarno delo v izhodiščnem jeziku. Med najbolj znanimi zagovorniki tega stališča je bil Eugene A. Nida, ki je v prevodoslovje vpeljal pojma »formalna« in »dinamična ekvivalenca«, svoje prepričanja pa je pojasnil takole:

Ker ni istovetnih jezikov, ne v pomenu, danemu ustrezajočim simbolom, niti v načinih, po katerih so ti simboli urejeni v frazah in stavkih, je torej očitno, da med jeziki ne more obstajati absolutno ujemanje. Zato tudi ne more biti popolnoma točnih prevodov. Celotni vtis prevoda je lahko sicer precej blizu izvirniku, nikoli pa ne more doseči popolne istovetnosti v vseh podrobnostih. [...] [P]revod, ki skuša ustvariti dinamično in ne formalno ustreznost, temelji na »načelu ekvivalentnega učinka« [...]. Pri takem prevodu [...] se osredotočamo na dinamični odnos, tj. na to, da bi moral biti odnos med prejemnikom in sporočilom v bistvu enak odnosu, ki je obstajal med izvirnimi prejemniki in izvirnim sporočilom. Dinamično ustrezni prevod želi doseči popolno naravnost v izrazu in skuša prejemnika bistveno povezati z načini ravnanja, ki so relevantni v kontekstu njegove kulture. (Nida 2003: 142–147)

V prejšnjih odstavkih smo se dotaknili problema prevedljivosti *Kiberiade* in na splošno opisali ustrezno metodo za prevajanje te zbirke, zdaj pa se bomo osredotočili na konkretne prevajalske rešitve. Posvetili se jim bomo ob primerjavi izvirnika s slovenskim prevodom, ki ga je leta 2014 pripravil Nikolaj Jež.

Čeprav ima Jež dolgoletne prevajalske izkušnje – iz poljščine je prevedel več kot dvajset del, leta 2000 pa je za prevod romana Witolda Gombrowicza *Trans-Atlantik* prejel tudi Sovretovo nagrado –, je bilo Lemovo besedilo zanj zagotovo vse prej kot lahka naloga. Njegovega prevoda zaradi obsežnosti tu ne moremo presojati v celoti, ampak se bomo omejili na izbrani odlomek, in sicer na eno od pesmi iz pripovedi *Prva A odprava ali Trurllov Elektrobard*. S prevajalskega gledišča gre za izredno zahteven del *Kiberiade*, ob katerem bodo postale jasno razvidne Lemove pisateljske oziroma pesniške in Ježeve prevajalske strategije.

Pesniški vložki, ki jih Lem ves čas vpleta v svoje pisanje, se navezujejo na najraznovrstnejša področja poezije od otroških pesmi do epskega pesništva. Z njimi si ne prizadeva ustvariti visoke poezije, ampak jih izrablja za jezikovne eksperimente, s katerimi želi povečati komičnost pripovedi. To je najbolj razvidno prav v zgodbi *Prva A odprava ali Trurllov Elektrobard*, ki vsebuje največ pesmi v celotni zbirki, na kar namiguje že njen naslov. V njej Lem parodira stereotipe o »velikih pesnikih« in se igra z domislico o avtomatizaciji pesniškega ustvarjanja, saj Trurl

izdela Elektrobarda oziroma robota, ki zna pisati pesmi. Robotu to sprva ne gre preveč dobro od rok, vendar ga Trurl sčasoma precej izboljša, zato naenkrat začne pesniti kot po tekočem traku in doživi nesluten uspeh.

V nadaljevanju bomo natančneje obravnavali pesem, ki jo Elektrobard napiše v skladu z zahtevami konstruktorja Klapavcija, ko ta pride v Trurlovo delavnico in želi preizkusiti prijateljev izum. Njegova navodila so naslednja: »Naj sestavi pesem o kiberotiki! [...] Obsegati mora največ šest vrstic, govoriyo pa naj o ljubezni in prevari, o glasbi, o črncih, o višjih sferah, o nesreči, o krvoskrunstvu, imeti mora rime in vse besede naj bodo samo na črko T!!« (Lem 2014: 48).¹ Na videz nemogočo nalogo Elektrobard že čez nekaj trenutkov uspešno izpolni. Njegova pesem v izvorniku zveni takole:

Cyprian cyberotoman, cynik, ceniąc czule
Czarnej córy cesarskiej cud ciemnego ciała,
Ciagle cytrą czarował. Czerwieniła cała,
Cicha, co dzień czekała, cierpiała, czuwała...
...Cyprian ciotkę całuje, cisnąwszy czarnule!!
(Lem 2009: 51)

Med branjem pesmi hitro ugotovimo, da prevod v katerikoli ciljni jezik, ki bi bil tako vsebinsko kot oblikovno zvest izvorniku, ni mogoč, saj pesem določajo preveč specifična pravila. Je torej bolj smiselno poudariti njeno vsebino in zanemariti obliko ali narobe? Boris A. Novak v eni od razprav iz svoje prevodoslovne knjige *Salto immortale* navaja odlomek iz Ovidijevih *Metamorfoz*, ki ga je v angleščino prepesnil Ted Hughes, in ga primerja s svojo prepesnitvijo pesmi, s katero je Lewis Carroll sklenil roman *Alica v ogledalu*. Ob tem ugotavlja:

Tako Hughes kot jaz sva radikalno spremenila besedilo, pri tem pa ohranila temeljno sporočilo. Pri tem je Hughes spremenil formo (verzni ritem), da bi ohranil Ovidijev pomen, sam pa sem spremenil pomen, da bi ohranil formo (akrostih). Motivi in metode prepesnjevanja so torej lahko različni – bistvena pa je zvestoba sporočilu pesmi. (Novak 2011: 67)

Prevajalca mora pri delu potemtakem voditi sporočilo pesmi. Kaj sporoča Lemov Elektrobard? Odgovor na to vprašanje bomo osvetlili z bolj ali manj dobesednim prevodom izvornika, ki se bo osredotočil na njegovo semantično plat, poetičnost pa bo zvečine puščal ob strani in se z inverzijami trudil ohraniti le pesniški ritem:

1 V poljščini se navodila glasioj takole: »Niech ułoży wiersz o cyberotyce! [...] Żeby tam było najwyżej sześć linijek, a w nich o miłości i o zdradzie, o muzyce, o Murzynach, o wyższych sferach, o nieszczęściu, o kazi-rodztwie, do rymu i żeby wszystkie słowa były tylko na literę c!!« (Lem 2009: 51). – V izogib morebitnim nejasnostim je že zdaj treba opozoriti, da se Klapavcijeva navodila v izvorniku in slovenskem prevodu nekoliko razlikujejo. V izvorniku mora Elektrobardova pesem vsebovati le besede, ki se začnejo na črko c, v prevodu pa jo zamenja črka t.

Ciprijan kiberotoman, cinik, tenkočutno je občudoval
čudež temnega telesa črne cesarične,
s citrami jo vztrajno je zapeljeval. Zardevala je vsa,
vsak dan tiha je čakala, trpela je, bedela ...
... teto Ciprijan poljublja, potem ko pustil je zamorko!!
(Lem 2009: 51)²

Ta prevod jasno kaže, da je Elektrobard v svoji pesmi dosledno upošteval témo in motive, ki mu jih je določil Klapavcij:

1. Kiberotika: v skladu s Klapavcijevo zahtevo je téma pesmi kiberotika (tj. robotska erotika), saj verzi pripovedujejo o ljubezenskih dogodivščinah kiberotomana (tj. robotskega erotomana) Ciprijana.
2. Ljubezen in prevara: Ciprijan najprej zapelje cesarično, potem pa jo zapusti in se zaplete v razmerje s teto.
3. Glasba: Ciprijan cesarično osvoji z igranjem na citre.
4. Črnici: cesarična je črnka.
5. Višje sfere: višji sferi, se pravi višjemu sloju, pripada cesarična.
6. Nesreča: cesarična trpi v ljubezenskih mukah.
7. Krvoskrunstvo: Ciprijan ima razmerje s teto.

Toda po drugi strani je treba priznati, da je prej navedeni prevod, ki se drži vsebine pesmi, pravzaprav povsem neustrezen, saj zanemarja dejstvo, da učinek pesmi temelji predvsem na njeni oblikovni domiselnosti. Elektrobard namreč izpolni tudi vse Klapavcijeve formalne zahteve:

1. Obseg: pesem je petvrstičnica, torej v skladu z navodilom, naj ne presega dolžine šestih verzov.
2. Verz: Klapavcij v svojih napotkih verza sicer ne omenja, vendar je kljub temu treba opozoriti, da se pesem drži poljskega literarnega izročila. Napisana je v trinajstercu, klasičnem verzu poljske poezije, ki se je razvil že v renesansi. Za njegov nastanek sta najzaslužnejša osrednja avtorja tega obdobja, Mikołaj Rej in Jan Kochanowski. V poeziji sta najprej uveljavila silabično verzifikacijo, ki najbolj ustreza naravi poljskega jezika, saj imajo besede v poljščini stalno naglasno mesto na predzadnjem zlogu. Poleg tega sta vpeljala še trinajstzložni verz s cezuro po sedmem zlogu, s tem da sta verze v skladu s stalnim naglasnim mestom povezala z ženskimi rimami (Štefan 1960: 74). Trinajsterec so pesniki pogosto uporabljali tudi v poznejših stoletjih. V tem verzu je, recimo, napisan sloviti ep Adama Mickiewicza

2 Informacije o pomenu in rabi besed, ki so obravnavane v prispevku, so zajete iz slovenskih oziroma poljskih slovarjev (*Poljsko-slovenski slovar*, *Slovensko-poljski slovar*, portal *Fran*, *Uniwersalny słownik języka polskiego PWN*) in korpusov (korpus *Korpus Języka Polskiego PWN*).

Gospod Tadej (Štefan 1960: 186). V Elektrobardovi pesmi je trinajsterec najlepše razviden v tretjem verzu:

Cia¹lgle² cy³trą⁴ cza⁵ro⁶lwa⁷ Czer⁸wie⁹lnia¹⁰ł¹¹ ca¹²ł¹³,

3. Rima: verze povezuje oklepajoča rima (a: czule; b: ciała; b: cała; b: czuwała; a: czarnule).
4. Začetna črka besed: vse besede v pesmi se začenjajo na črko c. Med sabo so povezane z aliteracijo, kar stopnjuje zvočni učinek verzov. Ob tem je treba dodati, da poljščina pozna več črkovnih sklopov, ki zahtevajo pazljivost pri izgovarjavi. Tako se črka c ne izgovarja vedno kot c – če ji sledi soglasnik z, se izgovori kot č, če pa ji sledi samoglasnik i, se izgovori kot é. To pomeni, da je iz zapisa Elektrobardove pesmi sicer res razvidno, da vsebuje le besede, ki se začenjajo s črko c, ob glasnem branju pa pesem deluje tako, kot da bi bila sestavljena iz besed na tri različne črke. To se lepo pokaže v fonetični transkripciji drugega verza, ki zajema vse navedene načine izgovarjave:

[ćixa cożeń czekaąa ćerpiaąa čuvaąa]

V Elektrobardovi pesmi je trivialnost Ciprijanovih podvigov ujeta v tradicionalno pesniško formo. Prek spretno povezave vsebine in oblike prihaja na spregled, da ima v tem razmerju dominantno vlogo formalna plat pesmi. V dobesednejšem prevodu, ki to plat zanemarja, pesem učinkuje samo kot duhovita »pescmica«, izvirnik pa s svojo dognano obliko doseže, da sporočilo pesmi pride v celoti do izraza – spoj visokega in nizkega po eni strani stopnjuje komični učinek in po drugi implicira, da je namen pesmi predvsem pokazati Elektrobardovo »tehnično« spretnost pri pesnjenju. To opažanje potrjuje tudi kontekst, v katerega je pesem postavljena. Klapavcij namreč ne sestavi navodil za robota zato, da bi užival v vrhunski poeziji, ampak zato, da bi v njegovi virtuoznosti našel vrzel in premagal konstruktorskega tekmeča Trurla: »Zjutraj je [Trurl] šel h Klapavciju. Ko je ta slišal, da je vabljen k zagonu Elektrobarda, [...] je takoj spustil vse iz rok in se nemudoma odpravil, tako se mu je mudilo, da bi bil priča prijateljevemu porazu« (Lem 2014: 45).

Klapavcijev izziv Elektrobardu je hkrati pisateljski izziv za Lema in prevajalski izziv za morebitnega prevajalca njegovega dela. V tej verigi ima najslabši položaj prevajalec, saj Lem kot avtor sam določi pravila »igre«, ki jih bo upošteval, prevajalec pa je v tem pogledu omejen z izvirnim besedilom.

Kako se je s težavnim prevajanjem Elektrobardove pesmi spopadel Jež? Njegov prevod oziroma, bolj rečeno, prepesnitev se glasi takole:

Tiberij, tastaturoman, trdo trmari, teló
 trepeče: Ti, temnopolta tujka, tebi tajim
 trubadur tresočo tožnost tamburina, tegobe topim,
 toda tačas teti tiranski težnje telesne tešim.
 Temna Tamarinda tedne tiho trpi, trpi težkó!
 (Lem 2014: 48)

Že površna primerjava med Lemovo pesmijo in Ježevim prevodom kaže na prevajalčevo odločitev, da se bo pri prepesnjevanju oddaljil od pesmi v izvorniku in se ravnal po Klapavcijevih navodilih, se pravi, da bo pozornost namenil predvsem njegovim formalnim zahtevam. Ježev prevod tako upošteva ista navodila kot Lemova pesem, vendar za dosego enakega oziroma podobnega učinka uporabi drugačna »taktična sredstva«. Ta pristop Ježu omogoči, da doseže cilj – v prevod namreč uspešno zajame sporočilo robotove pesmi. Kljub »nezvestemu« prevajanju je nemogoče spregledati, da sta si poljska in slovenska pesem presenetljivo podobni. Ježev prevod v slovenščino ob pomenu skoraj v celoti prenese tudi obliko izvirne pesmi in razvoj pesniške »zgodbe«.

Te trditve bomo poskušali utemeljiti z obravnavo Ježevega prevoda v luči že večkrat omenjenih Klapavcijevih navodil in s tem, da ga bomo natančneje primerjali z Elektrobardovo pesmijo v izvorniku. Najprej se bomo lotili formalne plati prevedene pesmi:

- 1 Obseg: Elektrobardova pesem tudi v slovenskem prevodu ostaja petvrstičnica.
- 2 Verz: v nasprotju z izvornikom slovenski prevod nima stroge metrične sheme, kar lahko opazimo, če primerjamo drugi in tretji verz:

tre¹lpe²čē³ Ti,⁴ tem⁵no⁶pol⁷ta⁸ tuj⁹ka,¹⁰ te¹¹bi¹² ta¹³ljim¹⁴
 U¹ | – 2| U³ | – 4| U⁵ | U⁶ | – 7| U⁸ | – 9| U¹⁰ | – 11| U¹² | – 13| U¹⁴

tru¹lba²dur³ tre⁴so⁵čō⁶ tož⁷nost⁸ tam⁹bu¹⁰ri¹¹na,¹² te¹³go¹⁴be¹⁵ to¹⁶pim,¹⁷
 U¹ | U² | – 3| U⁴ | – 5| U⁶ | – 7| U⁸ | U⁹ | U¹⁰ | – 11| U¹² | U¹³ | – 14| U¹⁵ | U¹⁶ | – 17

Klasični poljski trinajsterec, ki bi ga Jež sicer lahko zamenjal s tradicionalnim slovenskim verzom, jambskim enajstercem, se v prevodu torej izgubi. To je pravzaprav edina pomanjkljivost prevoda, saj Jež s tem nekoliko skrči pesniško spretnost »slovenskega« Elektrobarda. Kljub temu pa moramo upoštevati, da Klapavcij v navodilih verza ne omenja, zato je žrtvovanje metrične sheme v zameno za doslednejšo izpolnitev drugih njegovih zahtev utemeljeno. Poleg tega prevodu ni mogoče očitati nepesniškosti, saj vsebuje več drugih pesniških sredstev, na primer rimo, aliteracijo, inverzijo, privzdignjen jezik itn. Ježevi odločitvi je zato treba pritrditi.

3. Rima: Jež ohranja oklepajočo rimo iz izvornika (a: teló; b: tajim; b: topim; b: tešim; a: težkó).

4. Začetna črka besed: ena najopaznejših razlik med izvirnikom in prevodom je zamenjava začetne črke besed, ki se pojavljajo v pesmi. Jež se je za zamenjavo črke c s črko t odločil zato, ker se več osrednjih besed iz Lemove pesmi v slovenščini začne prav s t črko, kar je posledica tega, da sta tako slovenščina kot poljščina slovanska jezika: *ciato* (»telo«), *ciotka* (»teta«), *cierpiec* (»trpeti«), *ciemny* (»temen«) in *cichy* (»tih«). Poleg tega se črka t pokaže tudi kot dovolj »fleksibilna« za grajenje sobesedila okrog prej omenjenih besed (ko Jež, recimo, v prevod zajame motiv glasbe, mu črka t »ponudi« besedi »trubadur« in »tamburin«). Odločitev za črko t je torej ustrezna, saj Jež z njo v slovenščino ne prenese uspešno le aliteracije iz izvirnika, ampak prevod tudi približa »zgodbi« pesmi v poljščini.

Sledi še obravnava vsebinske plati prevoda:

1. Kiberotika: téma pesmi je tudi v prevodu kiberotika. Jež spremeni ime glavnega junaka ljubezenskih dogodivščin in poudari njegovo strastnost. V drugem, tretjem in četrtem verzmu mu da možnost, da o svojih podvigih spregovori kar v prvi osebi.
2. Ljubezen in prevara: tako Lemova kot Ježeva pesem vsebujeta motiv ljubezni in prevare, le da se ta različno razvije. V izvirniku se pesem konča z obratom, v katerem se pokaže, da je Ciprijan zapustil svojo izbranko, Ježeva pesem pa nezvestobo razkrije že v tretjem verzmu in na koncu poudari trpljenje temne Tamarinde zaradi Tiberijevega razmerja z drugo žensko.
3. Glasba: v prevodu Tiberij črno zapelje z igranjem na tamburin in ne na citre kot Ciprijan v izvirniku. Jež hkrati posebej poudari motiv glasbe, saj je Tiberij trubadur (tj. srednjeveški pesnik in pevec ljubezenskih pesmi) in tastaturoman (tj. obsedenec s klaviaturami; s tem neologizmom Jež zamenja Lemov izraz »kiberotoman« in Ciprijanovo obsedenost s spolnostjo pri Tiberiju spremeni v obsedenost z glasbo).
4. Črnci: Jež v prevodu Tiberijevo izbranko označi kot »temnopolto tujko« in »temno Tamarindo«. Posebej iznajdljivo je poimenovanje izbranke s »Tamarindo«, saj namiguje na njeno polt (tamarinda je vrsta drevesa, ki raste le v tropski Afriki).
5. Višje sfere: to, da junaki pesmi pripadajo višjemu sloju, Ježev prevod samo nakaže, in sicer z besedo »trubadur«. Ustvarjalnost trubadurjev se namreč pogosto označuje z besedno zvezo »dvorska ljubezen«, ker je večina trubadurjev nastopala na dvoru in si v tem okolju tudi izbirala svoje izvoljenke (Novak 2011: 191). Tako je mogoče sklepati, da vsaj temna Tamarinda pripada aristokraciji.

6. Nesreča: v nasprotju z izvirnikom, v katerem cesarična trpi zaradi silne ljubezni do Ciprijana, v prevodu trpi zato, ker jo je Tiberij prevaral.
7. Krvoskrunstvo: tudi v prevodu se Tiberij zaplete v razmerje s teto.

Kot smo poskušali opozoriti v teku primerjave, se je Jež pri prevajanju Elektrobarдове pesmi sicer moral oddaljvati od izvirnika, vendar je to počel zelo premišljeno, saj mu je v večini primerov kljub vsemu še vedno ostal presenetljivo blizu. Posredovanje Lemovih jezikovnih iger slovenskemu bralcu mu je zagotovo olajšala podobnost med izhodiščnim in ciljnim jezikom, toda to še zdaleč ne zmanjšuje njegove velike prevajalske iznajdljivosti. Čeprav je ta članek zajel le majhen del dilem, s katerimi se je srečeval od začetka do konca *Kiberiade*, že s tem dovolj jasno prihaja na spregled, kako učinkovite so njegove prevajalske strategije in odločitve. Prav zato lahko za konec brez zadržkov potrdimo, da je z Lemovim prevajalskim izzivom opravil odlično.

Literatura

- DUBISZ, Stanisław, SOBOL, Elżbieta (ur.), 2008: *Uniwersalny słownik języka polskiego PWN*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- FAZAN, Jarosław, 2005: LEM Stanisław. ZARYCH, E. (ur.): *Encyklopedia literatury polskiej*. Kraków: Wydawnictwo Zielona Sowa, 354.
- Fran, <http://www.fran.si/> [Dostop: 27. 3. 2018].
- Gigafida, <http://www.gigafida.net/> [Dostop: 27. 3. 2018].
- Korpus Języka Polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/korpus> [Dostop: 27. 3. 2018].
- LEM, Stanisław, 2009: *Cyberiada*. Warszawa: Agora (Dzieła Stanisława Lema 15).
- LEM, Stanisław, 2013: *Slawa i Fortuna. Listy do Michaela Kandla 1972–1987*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- LEM, Stanisław, 2014: *Kiberiada*. Prev. Nikolaj Jež. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Lem.pl, <https://solaris.lem.pl/> [Dostop: 26. 3. 2018].
- NIDA, Eugene A., 2003: Približevanje znanosti o prevajanju s posebnim poudarkom na načelih in postopkih, ki so značilni za svetopisemsko prevajanje: Načela ujemanja. Prev. Nike Kocijančič Pokorn. KOCIJANČIČ POKORN, N. (ur.): *Misliti prevod. Izbrana besedila iz teorije prevajanja od Cicerona do Derridaja*. Ljubljana: Študentska založba (Zbirka Scripta), 142–148.
- NOVAK, Boris A, 2011: *Salto immortale. Študije o prevajanju poezije*. 1. zv. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Studia translatória 3).

OSTROMEŃCKA-FRAŃCZAK, Bożena, PRETNAR, Tone, 1996: *Slovensko-poljski slovar*. Ljubljana: DZS (Slovarji DZS).

ŠTEFAN, Rozka, 1960: *Poljska književnost*. Ljubljana: DZS.

VODNIK, France, 1977: *Poljsko-slovenski slovar*. Ljubljana: DZS (Slovarji DZS).

Summary: Stanisław Lem's *The Cyberiad* and Its Slovene Translation

The paper deals with *The Cyberiad* (1965), a short story collection by the most famous Polish science fiction author Stanisław Lem and its Slovene translation (2014) by Nikolaj Jež. Firstly, it explains that Lem's collection is a hybrid of »old« fairytales and »new« science fiction as well as of archaic style and contemporary terminology, complemented by numerous neologisms, word plays, and poems. The unique combination of content and style is extremely difficult to translate into any other language, since it is tightly connected with the Polish language and literary tradition. Therefore, the translator of *The Cyberiad* should primarily try to achieve the so-called dynamic equivalence, which stresses the importance of sense-for-sense translation as opposed to word-for-word translation. Secondly, the paper compares the original to the Slovene translation. By thoroughly analysing the selected passage from the book (one of the poems included in the story *The First Sally (A), or Trurl's Electronic Bard*), it focuses especially on Jež's strategies in translating the poetic experiments, which Lem often incorporates in his stories with significant contribution to their stylistic originality. Finally, the evaluation of Jež's translation choices shows that he has done an excellent job.

Keywords: Polish literature, science fiction, translation studies, literary translation, translation strategies

Prevajalci slovenske književnosti po letu 1989

Monika Gawlak

Uniwersytet Śląski w Katowicach, Wydział Filologiczny, Sosnowiec

Članek opisuje položaj, vloge in načine delovanja izbranih prevajalcev slovenske književnosti na Poljskem po letu 1989. Za predstavitev vpliva spremenjenih zunanjih okoliščin na njihove odločitve uporablja teorijo francoskega sociologa Pierra Bourdieuja. Pojmi (družbenega, literarnega) polja, habitusa, kapitala, *illusia* in akterja, na katerih temelji Bourdieujeva koncepcija družbenega sveta, omogočajo opis dejavnikov prevajalskega procesa kot družbene in kulturotvorne dejavnosti.

Ključne besede: slovenska književnost, poljski prevajalci, vloge prevajalca, Pierre Bourdieu

Po letu 1989 je na Poljskem izšlo veliko več prevodov slovenske književnosti kot dotlej. Vzroke za to je iskati v zunanjih (osamosvojitve Slovenije, sprememba družbene ureditve itd.) in notranjih dejavnikih, literarnoestetskih spremembah, ki so vplivale na položaj prevajalca ter predrugačile njegovo družbeno vlogo in način delovanja. Teorija francoskega sociologa Pierra Bourdieuja, ki ponuja obsežen nabor pojmov in celovit model za raziskovanje in opis različnih družbenih in kulturnih resničnosti ter načinov delovanja v njihovem okviru, nam omogoča, da te spremembe proučimo in pokažemo na glavne dejavnike prevajalskega procesa kot družbene in kulturotvorne dejavnosti. Pojmi (kulturnega ali literarnega) polja, habitusa, kapitala in akterja so temelj sociološke koncepcije Pierra Bourdieuja in njegove misli o družbenem svetu. Literarno polje avtor razume kot izsek družbenega prostora, ki ga določajo konkretna dejanja in interakcije, kot kompleksen in bogat sistem institucij, napetosti in odvisnosti, ki literarno ali umetniško delo povezujejo z družbenim svetom (Bourdieu 2001: 327). Habitus pa je svojevrsten način obstoja in delovanja subjekta (akterja) v danem polju. Bourdieu ugotavlja, da vsi subjekti prihajajo v medsebojne odnose in tvorijo svojevrstno družbeno strukturo – polje. Vloga in način delovanja akterja sta odvisna od kapitala, s katerim razpolaga, predvsem ekonomskega, socialnega, kulturnega (kompetence) in simbolnega (prestiž, ugled) (Jankowicz 2014: 22). To delovanje Bourdieu imenuje tudi družbena igra. Po Bourdieuju je pristop k »igri« neposredno povezan z *illusiem*, gre za »vstop v *illusio*« (Bourdieu 2006: 94). Ta je temeljni pogoj za sodelovanje v družbeni igri, saj to igro osmišlja, ji podeljuje vrednost in je razlog

za investiranje vanjo. Habitus je »sestav dispozicij in sposobnosti«, »poseben način mišljenja (*eidōs*), načelo posebne konstrukcije resničnosti« (Bourdieu 2006: 142), ki ga določajo zgodovinske okoliščine, pa tudi življenjske razmere; gre za določene »sisteme vzorcev opazovanja, presojanja in delovanja« (Bourdieu 2006: 197), ne nazadnje za »specifične produkcijske sile, ki so dediščina vseh prejšnjih rodov« (Bourdieu 2006: 215). Habitus pogojujeta polje in njegov zgodovinski obstoj, hkrati pa je polje kraj, kjer se habitus realizira. Prevajalčev habitus, ki je delno zgodovinsko pogojen, delno pa ga oblikujejo individualne izkušnje in družbene okoliščine, se torej realizira z raznovrstnim delovanjem prevajalca v prevajalskem podpolju literarnega polja. Razprava se osredinja na opis prevajalskega podpolja slovenske književnosti, natančneje na opis položaja in načinov delovanja njegovih glavnih akterjev, tj. prevajalcev.

Delo prevajalca lahko opazujemo na makroravni, ki zajema obdobja, struje, sloge, literarne zvrsti in vrste, avtorje, konkretna dela, ali na mikroravni, torej z vidika izvirnega besedila, preoblikovanja besedila, uporabe prevajalskih tehnik in strategij na leksikalni, skladenjski, semantični ali stilistični ravni. Makroizbire pričajo tudi o stopnji prisotnosti izhodiščne književnosti v literarni zavesti ciljne kulture, estetskih in svetovnonazorskih preferencah ciljnih sprejemnikov in ciljnega literarnega sistema ter pragmatičnih kompetencah prevajalca (Tokarz 2009: 11). Prevajalci slovenske književnosti po letu 1989 so se posvečali tudi drugim dejavnostim v prevajalskem podpolju – urejali so zbirke in antologije, pisali uvodne in spremne besede k prevedenim delom, se ukvarjali s publicistično-popularizatorsko dejavnostjo pri literarnih revijah ter soorganizirali kulturne prireditve, na katerih so sodelovali slovenski avtorji. Največ jih pripada širšemu kulturnemu ali izobraževalnemu polju, nekateri nastopajo hkrati v vlogi prevajalca in avtorja domače književnosti, urednika ali univerzitetnega predavatelja, skratka podobno kot pisatelji (Lahire 2015: 60–86) ne nastopajo v eni sami vlogi, tj. vlogi prevajalca. Njihove makroizbire je treba razumeti kot kontinuiteto prisotnosti slovenske kulture v poljski kulturi, ki sega v 18. stoletje. S prevajanjem del (raziskovalno polje te razprave je omejeno na knjižne prevode) slovenske književnosti po letu 1989 se ukvarjajo prevajalci različnih generacij, ki imajo različne preference pri makroizbirah in uporabljajo različne strategije pri mikroizbirah – te so odvisne od njihovega znanja (tudi jezikovnega), estetskih nazorov in senzibilnosti. Prevajalci poezije so Katarina Šalamun Biedrzycka, Miłosz Biedrzycki, Adam Wiedemann, Agnieszka Będkowska-Kopczyk, Michał Kopczyk, Olga Laić-Krowicka, Karolina Bucka Kustec, Maciej Olszewski, Marcin Warmuz in Marlena Gruda. Za prozo so se specializirali Joanna Pomorska, Wojciech Domachowski, Tomasz Łukaszewicz, Marlena Gruda in Ewa Ziewiec.

Zaradi bistvenih, politično pogojenih sprememb v kulturni in založniški politiki (tudi glede prevodne literature), opustitve centraliziranih založniških programov in prehoda prevodne literature iz državnega v zasebni sektor po letu 1989 sta se spremenila tudi položaj in vloga prevajalcev na Poljskem. Način delovanja le-teh v literarnem polju še vedno ni dokončno ustaljen, nanj veliko bolj kot pred tem obdobjem vplivajo kulturna ekonomija in potrebe trga. Prevajalec tako ob tem, da opravlja svojo glavno vlogo, tj. vlogo prevajalca in medkulturnega posrednika, postaja tudi posrednik med različnimi področji družbenega polja, med kulturo in trgom. Prav prevajalec navadno predlaga avtorja in izbere besedila (včasih ob pomoči drugih posrednikov – raziskovalcev, predstavnikov skupin, ki oblikujejo javno mnenje), povrh pa poskrbi še za pridobitev avtorskih pravic, sofinanciranje prevoda in samo izdajo knjige. Z osebno angažiranostjo, s tem ko predstavlja poljskemu bralcu neznane ali malo znane avtorje, prevzema tudi vlogo literarnega agenta.

Joanna Pomorska prevaja avtorje, katerih dela so priznana v izhodiščni kulturi in pogosto prevajana v tuje jezike (besedila Draga Jančarja, Janija Virka, Božidarja Jezernika). Izbira angažirana dela, ki ponujajo vpogled v širši družbenozgodovinski kontekst, nekatera med njimi poskušajo potegniti črto pod preteklostjo; številna obravnavajo probleme identitete ter bralcu približajo slovensko miselnost. Ta besedila poljskemu bralcu omogočajo konfrontacijo svojih izkušenj z drugačnimi zgodovinskimi izkušnjami Slovenca z drugo svetovno vojno, totalitarizmom ali spremembo družbene ureditve. Hkrati pa se Pomorska odloča za prevajanje univerzalnih del, ki načenjajo vprašanja iskanja identitete, svobode in človeškega dostojanstva, tolerance, etike, čuta za sočloveka in dojemljivosti za drugo kulturo. Po njeni zaslugi se lahko poljski bralec seznanil s slovensko dramatiko, saj je prevedla tudi tri drame (dela Dušana Jovanovića, Matjaža Zupančiča in Simone Semenič); to so edine slovenske drame, ki so bile v celoti objavljene v poljščini po letu 1989. Žal niso izšle v knjižni obliki, temveč v reviji *Dialog*, ki se posveča predvsem sodobni dramaturgiji, tako poljski kot tuji, in objavlja skrbno izbrane prevode najzanimivejših sodobnih tujejezičnih dram. Pomorska ima široko slavištično izobrazbo in dobro pozna izhodiščno kulturo, odlikuje pa jo tudi sposobnost odkrivanja zanimivih literarnih pojavov, ki pritegnejo pozornost zaradi svoje nenavadnosti, a so kljub temu blizu poljskemu prejemniku. Prevaja literarna dela, ki so v izhodiščni kulturi obravnavana kot simbolni kapital. Poklicno se ukvarja z uredniškim delom pri založbi in tudi to njeno delo pomeni kulturni kapital na področju poljskega jezika. Božena Tokarz ugotavlja, da so prevodi Pomorske blizu enakopomenskosti in da je prevajalka »s svojim mojstrstvom in kompetenca-mi sodobnemu slovenskemu pisatelju [Jančarju, op. M. G.] utrla pot med poljske

bralce« (Tokarz 2011: 269–282). Poleg knjižnih prevodov je Pomorska objavila tudi številne prevode proze v literarnih revijah, pa tudi v časopisih.

Prevajalka, ki je najbolj zaslužna za predstavljanje in promocijo slovenske poezije na Poljskem, je Katarina Šalamun Biedrzycka. Objavila je knjižne in revijalne prevode mnogih slovenskih avtorjev – Tomaža Šalamuna, Aleša Debeljaka, Gregorja Strniše, Uroša Zupana, Primoža Čučnika, Mete Kušar. Bila je pobudnica posebnih revijalnih izdaj ter izdaj pesniških zbirk, avtorske antologije slovenske poezije *Srebro i mech/Mah in srebro* in objave številnih prevodov slovenske književnosti v časopisih (posebni sklopi v revijah *Czas kultury*, *FA-art*, *Studium*, *Krasnogruda*) ter literarnovednih in publicističnih besedil o slovenski književnosti. Njeno najpomembnejše delo na tem področju je monografija o poeziji Antona Podbevška in Antona Vodnika (*Poezja Antona Podbevška i Antona Vodnika w latach dwudziestych XX wieku*, 1980). Kot prevajalka teži k predstavljanju mednarodno priznanih pesnikov, torej tistih, ki jim je pripisan določen simbolni kapital, pa tudi začetnikov. Šalamun Biedrzycka je prevajala tudi otroško leposlovje. Posebnost njenega položaja je, da kot predstavnica izhodiščne kulture (kot Slovenka) živi na Poljskem in poleg tega, da prevaja v slovenščino, prevaja tudi v jezik, ki ni njen materni jezik; je dvojezična in dvokulturna oseba. Slovencem predstavlja poljsko književnost tako s prevajanjem kot s pisanjem izvornih kritičskih in literarnozgodovinskih besedil. Odlično pozna posebnosti slovenske in poljske književnosti in tudi dela posameznih predstavnikov, zato kot medkulturna posrednica prenaša najpomembnejše pojave v sekundarno kulturo. Pri tem ponuja svoj pogled na hierarhije, ki so se utrdile v literarnozgodovinskem procesu, in svojo vizijo književnosti/poezije »oslabljene racionalnosti«, ki teži k duhovnemu in metafizičnemu izkustvu. Po mnenju Michała Kopczyka je antologija, ki jo je pripravila, svojevrstna reinterpretacija podobe slovenske lirike (z vidika primarnega prejemnika); to,

kar Katarino Šalamun Biedrzycko, kot se zdi, še posebej zanima v slovenski poeziji, kar izbira in kar tako rekoč enoznačno pozitivno vrednoti, pa bi lahko opredelili kot poezijo oslabljene racionalnosti, saj teži k temu, da se lirska izpoved osvobodi družbenega konteksta, se odpove metodični samoanalizi, osredotočanju subjekta na samega sebe, na afirmacijo sveta. (Kopczyk 2013: 178–180)

Precejšnje povečanje števila prevodov slovenske književnosti po letu 1989 je nedvomno tudi posledica uvedbe slovenističnega študija na poljskih univerzah (na Šlezijski univerzi v Katovicah v študijskem letu 1991/92, na Varšavski univerzi v letu 1993/94, na Univerzi v Lodžu lektorat slovenščine obstaja od leta 1995).¹ Slovenistični študijski programi (in pred tem seveda lektorati) so spodbudili učenje slovenščine in spoznavanje slovenske kulture, vzpostavljajo poljsko-slovenskih

¹ Najstarejši lektorat na Poljskem je na Univerzi v Krakovu, ustanovljen je bil že leta 1962.

stikov, pa tudi usvajanje prevajalskih kompetenc in prodor prevajalcev srednje in mlajše generacije.

Prevajalci srednje generacije (Agnieszka Będkowska-Kopczyk, Miłosz Biedrzycki, Michał Kopczyk, Adam Wiedemann) so pretežno prevajali poezijo in so zaslužni za vstop besedil številnih slovenskih pesnikov ter izborov pesmi (tudi antoloških) v poljsko literarno polje. Posebne pozornosti je vredno sodelovanje teh prevajalcev pri širših prevodnih aktivnostih, kot je skupna priprava publikacij (tudi s K. Šalamun Biedrzycko). Pomembno je tudi to, da sta Agnieszka Będkowska-Kopczyk in Michał Kopczyk univerzitetna predavateljca, Miłosz Biedrzycki in Adam Wiedemann pa književnika. Njihove prevajalske izbire se tako opirajo na znanje (slovenistično in polonistično), literarne izkušnje in jezikovni čut. S slovensko književnostjo imajo intenzivne stike, ki zajemajo tudi sodelovanje pri različnih kulturnih dogodkih (skupaj z avtorji prevedenih del) in pri izvedbi literarnih, prevajalskih ali kulturnih projektov. Ti prevajalci posegajo po besedilih, ki jih je potrdila bralska recepcija v izhodiščni kulturi, čeprav z majhno časovno distanco. Prevajajo namreč najnovejšo poezijo, ndr. besedila Uroša Zupana, Primoža Čučnika, Toneta Škrjanca, Braneta Mozetiča, Petra Semoliča, Alojza Ihana, Miklavža Komelja. Pri tem ni zanemarljiv generacijski vidik. Prevajalce pri izboru besedil vodijo tudi njihove lastne in kolektivne (generacijske) potrebe, intelektualni in čustveni nagibi. Prav to najbrž spodbuja A. Będkowsko-Kopczyk, M. Kopczyka in prevajalko poljske in češke književnosti Tatjano Jamnik k predstavljanju širokega spektra poezije žensk. Antologija *Šestnajst slovenskih pesnic/ Szesnaście poetek słoweńskich* (2011), ki so jo pripravili, je prva knjižna izdaja, ki je poljskim bralcem približala dela sodobnih slovenskih pesnic, rojenih po letu 1960.² Prevajalci srednje generacije tako besedila izbirajo predvsem na podlagi svojega kulturnega kapitala (znanje, kulturne kompetence), osebnih interesov in okusa, pa tudi generacijske pripadnosti avtorja. Na njihove izbire vplivajo osebni stiki s slovenskimi avtorji, kar pa bolj ali manj velja tudi za druge prevajalce slovenske književnosti. Treba je dodati, da delovanje prevajalcev srednje generacije v družbenem polju zajema tudi različne popularizatorske dejavnosti; o slovenski književnosti in poljsko-slovenskih stikih pišejo znanstvena besedila (M. Kopczyk) ali kako drugače (v intervjujih, s prijavljanjem prevedenih del za literarne nagrade) priznavajo veljavo slovenski književnosti (M. Biedrzycki, A. Wiedemann), organizirajo kulturne prireditve in prevajalske delavnice (A. Będkowska-Kopczyk). Na številnih področjih in na različne načine tako realizirajo habitus prevajalca in vlogo prevajalca kot aktivnega medkulturnega posrednika.

2 A. Będkowska-Kopczyk je prevedla tudi besedila treh slovenskih pesnic za izbor *Portret kobiecy w odwróconej perspektywie*, ki ga je izdala založba FA-art. Antologija zajema besedila pesnic iz Češke, Slovenije in Ukrajine.

Drugi prevajalci pripadajo najmlajši generaciji, med njimi omenimo Wojciecha Domachowskega, Tomasza Łukaszewicza in Ewo Ziewiec (prevajali so zlasti prozo), Karolino Bucko Kustec, Marcina Warmuza in Macieja Olszewskega (prevajali so poezijo) ter Marleno Gruda (prevajala je prozo in poezijo). Večinoma izbirajo najnovejša dela, ki so trenutno v izhodiščni kulturi priznana in priljubljena. Poljskemu prejemniku omogočajo zelo raznovrstne bralske izkušnje s prevodi proze Aleša Čara, Mihe Mazzinija, Vlada Žabota, Gorana Vojnovića, Maje Novak ter poezije Iztoka Osojnika, Jureta Detele, Klemna Piska in tudi pesnika iz obdobja med prvo in drugo svetovno vojno Srečka Kosovela. Kriteriji makroizbir te generacije prevajalcev so izrazito osebna nagnjenja in želje ter trenutna dinamika literarnega življenja v Sloveniji. Le K. Bucka Kustec upošteva širši, literarnozgodovinski vidik. Izbrala je mdr. vodilnega pesnika medvojnega obdobja, Kosovela, ter poskrbela (skupaj z Boženo Tokarz in Iztokom Osojnikom) za zelo obširen izbor njegovih pesmi, ki zajema tako impresionistično in ekspresionistično kot tudi konstruktivistično obdobje njegovega ustvarjanja. Tomasz Łukaszewicz pa predstavlja habitus prevajalca, razširjen z dispozicijami, povezanimi z založniškim poljem. Bil je soustanovitelj in sodelavec založbe Międzymorze, ki je izdajala slovensko književnost med letoma 2009 in 2011.

Med prevajalci slovenske književnosti – zlasti besedil za izbore in revijalne objave – opazimo tudi priložnostne prevajalce. Med njimi prevladujejo študenti slovenistike iz različnih akademskih središč, med katerimi je marsikateri po študiju opustil prevajanje.

Omenjeni prevajalci kot medkulturni posredniki v delo vlagajo svoj kulturni kapital (jezikovne, retorično-pragmatične, enciklopedične, kulturne kompetence), pri čemer verjamejo – *illusio* (Bourdieu) – v pomen svojega delovanja. S tem delovanjem, ki prispeva k razvoju kulture in mednarodnega sodelovanja, ustvarjajo svojevrsten »simbolni dobiček«. Družbena potrditev kulturnega kapitala prevajalcev so nedvomno nagrade, ki so jih dobili. Priznanja za prevajalsko delo so prejeli J. Pomorska, K. Šalamun Biedrzycka in M. Biedrzycki. Pomorski so za spodbujanje medkulturnega dialoga leta 2017 podelili dve nagradi: na Poljskem nagrado Združenja avtorjev ZAIKS za prevod tuje književnosti v poljščino, v Sloveniji pa mednarodno Pretnarjevo nagrado, ki jo podeljujejo ambasadorjem slovenske književnosti in jezika po svetu.³ K. Šalamun Biedrzycka in M. Biedrzycki pa sta dobila nagrado Wisławe Szymborske za prevod pesniške zbirke Uroša Zupana (glavnega dobitnika tega priznanja). Nagrade kot izraz priznanja v kulturnem polju akumulirajo simbolni kapital in z njihovo pomočjo si prevajalci izboljšujejo položaj v prevajalskem podpolju (Bourdieu 2005). Nagrade torej povečujejo ugled

3 Tudi leta 2007 sta to nagrado dobila Poljaka: Božena in Emil Tokarz.

prevajalskega poklica in so izraz priznanja prevajalčevemu trudu in nadarjenosti, a ob tem je treba opozoriti, da čedalje večje število nagrad v zadnjem času zmanjšuje vrednost nagrajenih del in njihovih avtorjev ter vodi v komercializacijo.⁴ Z vidika popularizacije književnosti, ki ostaja na obrobju literarnega polisistema (Even-Zohar 2009: 195–203), pa nagrade, ki jih prejmejo prevajalci, nedvomno povečujejo ugled te književnosti v ciljni kulturi.

Upoštevajoč tipologijo Jerzyja Jarniewiczza (2012: 23, 26), ki je prevajalce razdelil na ambasadorje in zakonodajalce, ugotovimo, da slovenski prevajalci združujejo obe vloge. Prizadevajo si za predstavitev najbolj reprezentativnih avtorjev, del, literarnih poetik izhodiščne kulture ciljni kulturi, izbirajo avtorje z določenim simbolnim kapitalom, hkrati pa se trudijo, da bi z izbranimi deli navdihnili avtorje in sprejemnike sekundarne kulture ter spodbudili tvoren dialog.⁵ Katarzyna Majdzik takega prevajalca označuje za »križanca,⁶ ambasadorja z zakonodajnimi ambicijami« (Majdzik 2013: 46). To je povezano s tem, da slovenska književnost sodi med t. i. male književnosti in mora prevajalec kot medkulturni posrednik odigrati posebno vlogo in ima popolnoma druge naloge kot avtor prevodov iz velikih svetovnih književnosti (angleške, francoske). To je opazil tudi Ryszard Kapuściński, ki je trdil, da ima

ambadorska vloga prevajalca poseben pomen takrat, ko gre za književnost v jezikih, ki ne spadajo med največje, najbolj znane na svetu. Prevajalčeva vztrajnost in prepričevalna moč lahko v takih primerih odločita o tem, ali se bo neki avtor pojavil na določenem trgu ali ne. Vstopiti na nov trg in pridobiti na njem trajen položaj pa danes ni lahko, saj ob tradicionalni konkurenci v različnih državah vlada prej težnja po zapiranju kot po odpiranju vrat tuji knjigi. (Balcerzan in Rajewska 2007: 470)

Prevajalce slovenske književnosti vodi tudi želja, da bi domačim sprejemnikom omogočili povečanje spoznavne in emocionalne občutljivosti ter nova področja estetskih doživetij (Tokarz 1998: 61). Prav tako jih vodi zanimanje za drugo kulturo, tako za njene značilne kot obrobne pojave. Prevodi so obenem odgovor na notranji imperativ, so posledica *illusia* (Bourdieu) oziroma vere v pomen prevajalskega in izdajateljskega dela ter z njim povezanih estetskih in družbenih učinkov. Prevajalsko delo se opira na »učinek vere« (*illusio*), katerega prvi pogoj je

4 Prim. J. F. English: *Ekonomia prestiżu: nagrody, wyróżnienia i wymiana wartości kulturowej*. Prev. P. Czaplinski in Ł. Zaremba. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury, 2013.

5 Nedvomno je ta situacija povezana z dejstvom, da se Jarniewiczzeva razdelitev nanaša na prevajalce angleško-jezične, tj. »dominantne«, »velike« književnosti, v kateri je podoba kanonskih dosežkov v precejšnji meri že ustaljena; v tem članku pa je predstavljen položaj prevajalcev »obrobne«, »majhne« književnosti, ki je v ciljni kulturi razmeroma neznana, malo znana so celo t. i. kanonska dela te književnosti, zato so lahko prevodi navdih za avtorje in spodbuda k dialogu.

6 O prevajalcu križancu piše tudi Božena Tokarz (*Spotkania. Czasoprzestrzeń przekładu artystycznego*. Katowice 2010). Tak položaj prevajalca povezuje z dejstvom, da je prevajalec zasidran v dveh jezikih in dveh kulturah in da mora nenehno prehajati med obojima. »Prevajalec spominja na križanca, ki je nastal v procesu nenehnega prestopanja mej ter ponotranjanja izkušenj s tujo kulturo in jezikom« (294).

sprejemanje pravil igre. »Vera je torej temeljnega pomena za pripadnost polju« (Bourdieu 2008: 93). Običajno jo oseba deli s tistimi, s katerimi sodeluje v izdajateljskem procesu (če se odločijo za objavo dela).⁷ Prevajalci, ki so poznavalci izhodiščne kulture (Tokarz 2010: 20), se zavedajo simbolnega kapitala del, ki so jih izbrali, in prav vera v pomembnost prenosa tega kapitala v sekundarno kulturo naj bi bila najpomembnejši dejavnik, ki odloča o izidu prevoda. Ta vera je – pri prevajanju del t. i. manjših književnosti – tako močna, da prevajalci najpogosteje aktivno sodelujejo v celotnem procesu izdaje dela (poskrbijo za pridobitev avtorskih pravic, sofinanciranje in/ali izdajo knjige). Odločijo se torej za sodelovanje v »igri«, ki ji lahko pripišemo kulturotvorno in kulturnoposredniško vrednost, v tej igri igrajo pomembno vlogo, ker verjamejo v pomen medkulturne komunikacije, in prav sodelovanje v tej je, kot ugotavlja B. Tokarz, temeljna motivacija za prevajanje (Tokarz 2010: 20).

Prevedla Olga Tratar

Literatura

- BALCERZAN, Edward, RAJEWSKA, Ewa (ur.), 2007: *Pisarze polscy o sztuce przekladu: 1440–2005. Antologia*. 2., razširjena izdaja. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie. 470.
- BOURDIEU, Pierre, 2001: *Reguły sztuki. Geneza i struktura pola literackiego*. Prev. Andrzej Zawadzki. Kraków: Universitas.
- BOURDIEU, Pierre, 2005: *The Social Structures of the Economy*. Prev. Chris Turner. Cambridge: Polity.
- BOURDIEU, Pierre, 2006: *Medytacje pascaliańskie*. Prev. Krzysztof Wakar. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- BOURDIEU, Pierre, 2008: *Zmysł praktyczny*. Prev. Maciej Falski. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- EVEN-ZOHAR, Itamar, 2009: Miejsce literatury tłumaczonej w polisystemie literackim. Prev. Magda Heydel. BUKOWSKI, Piotr, HEYDEL, Magda (ur.): *Współczesne teorie przekładu. Antologia*. Kraków: Znak, 195–203.
- JANKOWICZ, Grzegorz, MARECKI, Piotr, PAŁĘCKA, Alicja, SOWA, Jan, WARCZOK, Tomasz, 2014: *Literatura polska po 1989 roku w świetle teorii Pierre'a Bourdieu*. Kraków: Korporacja Ha!art.
- JARNIEWICZ, Jerzy, 2012: *Gościnność słowa. Szkice o przekładzie literackim*. Katowice: Znak.

7 V številnih primerih lahko namreč, kot opozarja Bożena Tokarz, opazimo prepad med interesi prevajalcev in disponentov (izdajateljev), kar je vzrok za izdajanje razmeroma majhnega števila prevodov del manj znanih južnoslovanskih književnosti.

- KOPCZYK, Michał, 2013: *Obecność innego. Studia z literatury współczesnej*. Bielsko-Biała: Wydawnictwo Naukowe Akademii Techniczno-Humanistycznej.
- LAHIRE, Bernard, 2015: Podwójne życie pisarzy. Prev. Inez Okulska. JAN-KOWICZ, Grzegorz, TABACZYŃSKI, Michał (ur.): *Socjologia literatury. Antologia*. Kraków: Korporacja Ha!art, 60–86.
- MAJDZIK, Katarzyna, 2013: *Literatura chorwacka i jej polscy ambasadorzy. Uwagi do bibliografii przekładów literatury chorwackiej w Polsce w latach 2007–2013. Przekłady Literatur Słowiańskich 5, 2. del.* 43–60.
- TOKARZ, Bożena, 1998: *Wzorzec, podobieństwo, przypominanie*. Katowice: Wydawnictwo Śląsk.
- TOKARZ, Bożena, 2009: Wstęp. Tokarz, B. (ur.): *Przekłady literatur słowiańskich 1. Wybory translatorskie*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 7–11.
- TOKARZ, Bożena, 2010: *Spotkania. Czasoprzestrzeń przekładu literackiego*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- TOKARZ, Bożena, 2011: W perspektywie poznania i projekcji. O polskim przekładzie zbioru esejów Draga Jančara Terra incognita. Tokarz, Bożena (ur.): *Przekłady literatur słowiańskich 2. Formy dialogu międzykulturowego w przekładzie artystycznym*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 269–282.

Summary: Translators of Slovene Literature After 1989

Translators of Slovene literature after 1989 have undertaken various types of activities in the literary field, a translational sub-field: they have edited collections and anthologies, written introductions or afterwards to translations they prepared, they have conducted journalistic and popularizing activities in literary magazines, and also co-organized cultural events with participation of Slovene authors. Oftentimes, they belong to a wider field of culture or science/education, they sometimes combine the roles of a translator and an author of native literature, an editor, an academic teacher. But they never remain in only one role – the role of a translator. As intercultural intermediaries and mediators between various areas of the social field, between culture and the market, they invest cultural capital which they have (linguistic, rhetorical-pragmatic, encyclopedic, cultural competences) believing in the value of actions they take - *illusio*. Their selection and criteria were both symbolic capital of creators, as well as personal interests and tastes, or the need to broaden the cognitive and emotional sensitivity of the secondary culture recipient.

Keywords: Slovene literature, Polish translators, translator's roles, Pierre Bourdieu

Dylematy tłumacza sądowego (z niemieckiego obszaru językowego)

Mieczysław Dziekoński

Uniwersytet Śląski w Katowicach, Wydział Filologiczny, Sosnowiec

Artykuł nawiązuje do pasji translatorskiej prof. Jeża i traktuje o doświadczeniach tłumacza polskiego pochodzenia w niemieckim obszarze językowym. Autor tekstu jest absolwentem slawistyki Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Otrzymał specjalistyczne wykształcenie filologiczne, umiejętności zawodowe w kilku, zwłaszcza słowiańskich, językach, jak i podstawy teoretyczne do wykonywania zawodu tłumacza. Profesja tłumacza jest jego pasją i jak stwierdził, spełnieniem marzeń. Przez całe życie pomyślnie pracował w tym charakterze w obszarze języka niemieckiego.

Słowa kluczowe: humanistyka, translatoryka, przysięgły tłumacz sądowy

Profesor Nikolaj Jeż, znany i ceniony w świecie nauki słoweński badacz literatury polskiej, jest osobą rozpoznawalną dla specjalistów z tego zakresu nie tylko ze względu na prowadzone badania literaturoznawcze, ale także dzięki wybitnym osiągnięciom translatorskim. Ma w swym dorobku wiele znakomitych pozycji prezentujących narodowi południowosłowiańskim polską literaturę piękną, a także specjalistyczną i naukową. Jednocześnie, jako wyśmienity znawca rzeczywistości współczesnej Polski, często przyjmuje obowiązki tłumacza ustnego języka polskiego dla słoweńskich delegacji państwowych najwyższych szczebli. W pracy tej styka się bardzo często z problemami i dylematami, jakimi jest obciążona tego typu działalność tłumaczeń symultanicznych i konsekwentnych, wymagająca zachowania dyskrecji i finezji dyplomatycznej.

Jako absolwent slawistyki Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach uzyskałem specjalistyczne wykształcenie filologiczne, dobrą znajomość wielu języków, przede wszystkim słowiańskich, oraz mocne podstawy teoretyczne do wykonywania zawodu tłumacza. Praca ta jest moją pasją i spełnieniem marzeń, wykonuję ją z powodzeniem całe dorosłe życie przede wszystkim w niemieckim obszarze językowym. W trakcie studiów magisterskich na Wydziale Filologicznym w Sosnowcu Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach korzystałem między innymi z podręcznika do nauki języka słoweńskiego współautorstwa prof. Jeża. Jego zasługą zatem jest to, że obecnie tłumaczę język słoweński ustnie i pisemnie.

Przekłady sądowe sporządzam od 1985 r., kiedy to, zaraz po studiach, wyjechałem do ówczesnej Niemieckiej Republiki Demokratycznej i przez pięć lat

tłumaczyłem z języków polskiego, serbsko-chorwackiego i rosyjskiego na niemiecki, będąc zatrudnionym na państwowym etacie w Biurze Tłumaczeń INTERTEXT. Tłumaczeń sądowych było jednak w owym czasie niewiele ze względu na nikłą obecność cudzoziemców w tym kraju oraz na ograniczoną, a mocno penalizowaną, przestępczość obcokrajowców. Mniejsza była też jej waga, chodziło raczej o drobne wykroczenia, właściwie nie spotykano się w tym czasie z przestępczością zorganizowaną.

Po zwrocie politycznym i połączeniu obu państw niemieckich w 1990 r., sytuacja uległa znaczącej zmianie. Do zjednoczonych Niemiec napłynęły w ciągu następnej dekady liczne fale późnych przesiedleńców z krajów postsowieckich oraz uchodźców z wojen kaukaskich i wojny domowej w Jugosławii. Osobną grupę stanowili dezercerzy z Armii Czerwonej stacjonującej w NRD, którzy nie chcieli wracać do swej ojczyzny i składali wnioski o azyl polityczny, z reguły zakończone powodzeniem. W tej sytuacji wynikło gwałtowne zapotrzebowanie na tłumaczy języków słowiańskich na skalę niespotykaną od II wojny światowej, tym bardziej, iż południe Słowiańszczyzny zaczęło się w tym czasie językowo różnicować, a nowo utworzone państwa powracać do swoich dawnych języków rodzimych.

Jako slawista znający języki obszaru południowosłowiańskiego i rosyjski rozpocząłem pracę jako tłumacz w wolnym zawodzie, jednak nie byłem w stanie sprostać narastającym potrzebom rynku, więc zacząłem szkolić tłumaczy w zorganizowanym Biurze Tłumaczeń (*Dziekonski Übersetzungen*), które prowadzę do dziś.¹

1 Tłumaczenia dla uchodźców i azylantów

W praktyce mojego biura język rosyjski pełnił, i do tej pory pełni, rolę *lingua franca* dla byłych narodów dawnego Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich. Właściwie do tej pory tłumaczy się po rosyjsku głównie dla potrzeb Gruzinów, Ormian, Azerów, Czeczenów i przedstawicieli innych republik kaukaskich, w tym często mniejszości etnicznych, jak Aramejczycy, Asyryjczycy, Kurdowie i inni. Podobną rolę odgrywał język serbsko-chorwacki dla narodów Jugosławii. Głównym zajęciem tłumacza ustnego dla Federalnego Urzędu ds. Uchodźców (BAFL) są tłumaczenia przesłuchań wnioskodawców o azyl polityczny (*Asylbewerber*) i uchodźców wojennych (*Kriegsflüchtlinge*). Miały one wszystkie cechy przesłuchań sądowych, choć w terminologii oficjalnej nazywano je *wywiadem* (*Anhörung*), a sami zainteresowani mówili na nie *interview*.

1 W linku promocyjnym biura zawarte są szczegółowe informacje na temat moich zainteresowań zawodowych, drogi do ich realizacji oraz misji założonej przeze mnie instytucji (http://www.dziekonski.de/?page_id=199&lang=pl; dostęp: 01.05.2018).

O ile dla osób władających językiem rosyjskim narodowość tłumacza była nieistotna, o tyle dla przedstawicieli narodów Jugosławii odgrywała rolę pierwszorzędą. Pytanie do tłumacza *ko si po nacionalnosti?* [jakiej jesteś narodowości?] pojawiało się w każdej rozmowie. Początkowo moje deklaracje pochodzenia względem przesłuchiwanym kandydatów spotykały się z niezrozumieniem sędziów, nie mieli oni żadnej wiedzy o sytuacji etnicznej w Jugosławii i byli nieprzygotowani do zmierzenia się z taką różnorodnością pod względem przynależności do narodu. Pytali się więc dlaczego podaję narodowość i pouczali mnie, że nie mam takiego obowiązku. Dla przybyszów z Jugosławii był to jednak często warunek akceptacji tłumacza. Okazywało się zawsze, że moja polskość była dla wszystkich reprezentantów narodów (byłej) Jugosławii neutralna, gdyż nie należałem do żadnej ze skonfliktowanych ze sobą zbiorowości. Nigdy nie spotkałem się przez to z odrzuceniem mnie jako tłumacza przez osobę przesłuchiwaną. Generalnie wszyscy Albańczycy z Kosowa wykluczali możliwość tłumaczenia przez przekładających narodowości serbskiej jako osób niewiarygodnych. Również uchodźcy serbscy nie akceptowali z reguły tłumaczy narodowości albańskiej, bośniackiej lub chorwackiej. W przypadku Bośniaków muzułmanów i Chorwatów sytuacje negocjowania tłumacza ze względu na narodowość zdarzały się sporadycznie.

Relacje przekładającego z sędziami prowadzącymi *wywiad* z azylantami i uchodźcami były partnerskie i równoprawne. Moja rola nie ograniczała się do samego tłumaczenia wywiadów, występowałem często w roli rzeczoznawcy w zakresie wiedzy historycznej, geograficznej i politycznej poszczególnych krajów. Obecnie takich tłumaczeń już nie wykonuję, gdyż liczba uchodźców politycznych z wymienionych regionów jest nieznaczną. Instytucja, dla której pracowałem po rozpadzie Jugosławii i ZSRS, została przemianowana na Federalny Urząd ds. Uchodźców i Migracji (BAMF), pracują w niej kształceni przeze mnie tłumacze między innymi na języki: arabski, dari, hindi, kurdyjski, paszto, pendzabski, tamilski, nepalski oraz afrykańskie, jak: oromo, amharski, fulu, wolof, mandinka, somalijski, tigrinia, joruba i inne.

2 Tłumaczenia sądowe

Tłumaczenia sądowe wykonuję jako tłumacz przysięgły od 1992 r., to jest od czasu, gdy na terenie byłej NRD powstał wolny system wymiaru sprawiedliwości. Przekładający potrzebni są głównie w sprawach karnych i cywilnych w sądach grodzkich, krajowych i wyższych sądach krajowych. Tłumaczenia w Międzynarodowym Sądzie Arbitrażowym w Hamburgu i Trybunale Konstytucyjnym w Karlsruhe ograniczają się do tłumaczeń dla świadków w procesach cywilnych i nie są przedmiotem rozważań niniejszego tekstu.

W niemieckich sądach tłumacz może przekładać po jednorazowym zaprzysiężeniu na mocy § 189 ust. 1 *Ustawy o ustroju sądów powszechnych* (GVG) albo po zaprzysiężeniu na stałe (*allgemeinde Beeidigung*) na mocy § 189 ust. 2 *Ustawy o ustroju sądów powszechnych* (GVG), co następuje w zasadzie automatycznie po zdaniu egzaminu państwowego. Status tłumacza sądowego jest prawnie zrównany ze statusem biegłego sądowego, co reguluje *Ustawa o rekompensatach za usługi dla wymiaru sprawiedliwości* (JVEG). Oznacza to, że tłumacz jest traktowany na równi z innymi kluczowymi osobami (psychologiem, psychiatrą, rzeczoznawcą samochodowym czy budowlanym itp.). W sprawach karnych większość doświadczonych sędziów traktuje tłumacza jak wiarygodnego partnera i broni go w razie nieuzasadnionych ataków oskarżonego lub obrońcy oskarżonego. Taka sytuacja nie jest jednak regułą, dlatego chciałbym wskazać słabe punkty, które w codziennej pracy tłumacza miały miejsce z powodu nieuczciwych zachowań obrońców.

Przykład I

W Sądzie Krajowym (drugiej instancji) w sprawie dotyczącej przestępczości zorganizowanej Albańczyk z Kosowa mówiący po serbsku zeznawał w charakterze świadka i mówił w sposób niejednoznaczny, niejasno i skąpo. Nie wynikało to z jego nieznamościami języka, tylko ze strachu, że powie coś nie tak, jak trzeba. Tłumaczyłem każdy wyraz i każde zdanie bardzo dokładnie, starając się zrozumieć je w kontekście sytuacyjnym. Po jednej z wypowiedzi oskarżonego, jego obrońca zaczął histerycznie krzyczeć do pani sędzi, że przekładający źle tłumaczy i że sędzia powinna mnie upomnieć. Sędzia zamiast zapytać, czy rzeczywiście jest jakiś problem z tłumaczeniem, upomniała mnie, bym tłumaczył wiernie i zgodnie ze swoim sumieniem, do czego zobowiązuje mnie przysięga. Nie pozwoliła mi odpowiedzieć, że tak właśnie robię przez cały czas i zapytać, na jakiej podstawie adwokat twierdzi, że tłumaczę źle, skoro nie zna języka swego klienta. Na szczęście sam oskarżony wziął mnie w obronę i powiedział głośno łamanym niemieckim, że tłumacz przekłada wszystko prawidłowo. Plan obrońcy runął, tłumacz tym razem szczęśliwie uniknął szkody. Znamienne jest jednak, że sędzia – przewodnicząca składu sędziowskiego – nie chciała czy też nie miała odwagi przywołać do porządku adwokata, który zamierzał złożyć wniosek o stronnictwo tłumacza i przerwać rozprawę, gdyż oskarżony zeznawał nie po jego myśli.

Przykład II

W sądzie grodzkim (pierwszej instancji) podczas sprawy karnej o permanentne znęcanie się nad dziećmi tłumaczyłem dla bezrobotnego Bośniaka. Dwie córki

występujące w charakterze świadków podtrzymały zarzuty dwukrotnego bicia kijem i rękoma. Żona skorzystała z prawa odmowy zeznań przeciwko mężowi. Oskarżony przez ponad dwie godziny argumentował, że kary cielesne przy wychowaniu dzieci są według reguł islamu dopuszczalne, co sędziego nie przekonało i oskarżony został skazany na 4 miesiące więzienia w zawieszeniu oraz odpracowanie 100 godzin w czynnie społecznym. Po ogłoszeniu wyroku i pouczeniu o możliwości złożenia środków odwoławczych oskarżony wpadł w gniew i zapowiedział złożenie odwołania do sądu drugiej instancji, gdyż przekładający tłumaczył przez cały czas na serbski, a nie na bośniacki. Próbowałem wyjaśnić sędziemu, że oskarżony mówił cały czas w swoim ojczystym języku bośniackim, który w pełni rozumiem, jestem na oba języki sądownie zaprzysiężony i zarzut jest absurdalny. W trakcie rozprawy oskarżony nie zgłaszał żadnych problemów z komunikacją językową. Wyjaśniłem sędziemu, że starałem się uwzględnić wymowę ijekawską oraz że różnice między potocznym językiem bośniackim i serbskim są minimalne i że wcześniej języki te tworzyły wspólny język serbsko-chorwacki. Moje objaśnienia nic nie dały, sędzia był niezadowolony, że oskarżony nie przyjął wyroku, gdyż nie rozumiał tłumacza i sprawa zostanie przekazana do rozpatrzenia w sądzie drugiej instancji.

Przykład III

W sądzie grodzkim (pierwszej instancji) przekładająca tłumaczy na sprawie karnej dla pani, która spowodowała wypadek drogowy. Reprezentuje ją adwokat będący Niemcem, który na początku rozprawy komunikuje sędziemu, że włada językiem polskim. W trakcie rozprawy popisuje się znajomością polskiego i przerywa tłumacze oraz ją przekrzykuje. Na przykład pytanie sędziego o zawód oskarżonej tłumaczy swojej klientce łamaną polszczyzną: *Co pani pracuje?* Za każdym razem zwraca się do tłumaczki: *ale tym razem proszę to przetłumaczyć dokładnie*, na co przekładająca odpowiada, że cały czas to robi. Obrońca jest najwidoczniej niezadowolony z przebiegu rozprawy, bo oskarżona nie słucha albo nie rozumie podpowieździ obrońcy i daje sprzeczne zeznania. Obrońca wpada w końcu w złość i wnioskuje o odwołanie tłumaczki, z uzasadnieniem, że ta tłumaczy błędnie. Sędzia apeluje do tłumaczki, by prawidłowo przekładała, ale wniosek o jej odwołanie odrzuca. Po zakończeniu rozprawy adwokat żegna się z sędzią i prokuratorem, opuszcza salę ze swoją klientką, ignoruje zupełnie tłumaczkę, nie mówiąc słowa na pożegnanie.

Przykład IV

W sądzie krajowym (drugiej instancji) miałem tłumaczyć dla świadka – 17-letniej dziewczynki z polskiego domu dziecka, którą wietnamska mafia wprowadziła do

Niemiec i zmuszała przez pół roku do prostytucji. Dziewczynkę przywieziono pod eskortą policji od polskiej granicy w towarzystwie opiekuna z domu dziecka i trzymano przed rozprawą ponad godzinę w osobnej sali. Procedury te uzasadniano bezpieczeństwem poszkodowanej jako świadka. Gdy wprowadzono ją do sali posiedzeń, w której obecnych już było jej dziesięciu ciemieżców w roli oskarżonych, była bardzo przestraszona. Każdy z oskarżonych miał dwóch obrońców, proces dotyczył wykorzystywania seksualnego nieletnich i handlu ludźmi. Dziewczynkę posadzono za stołem dla świadków pośrodku sali, za którym siedziałem jako tłumacz. Jej opiekunowi pozwolono zająć miejsce w odgradzonej szyby części dla publiczności. Pani sędzia zadała dziewczynce pytanie, które przetłumaczyłem na język polski, ale przerażenie odbierało jej mowę. Starałem się wyjaśnić jej sytuację. Powiedziałem od siebie tylko jedno zdanie, ale to wystarczało, by obrońca jednego z oskarżonych zgłosił wniosek o odwołanie tłumacza ze względu na jego stronniczość, gdyż ten prowadzi rozmowy prywatne ze świadkiem. Zastępca przewodniczącej składu sędziowskiego zarządził przerwę w rozprawie i wezwał mnie na rozmowę osobistą. Był wściekły i krzyczał, że nie zdaję sobie sprawy, że zarzut prowadzenia rozmów prywatnych ze świadkiem daje temu adwokatowi powód do zerwania rozprawy, za co sąd mnie wyrzuci z procesu i obciąży kosztami sądowymi. Sędzia nie chciał słuchać moich objaśnień, po przerwie tłumaczyłem dla dziewczynki przez ponad godzinę pytania sędziów, prokuratora i adwokatów oraz odpowiedzi poszkodowanej, które nic do sprawy nie wniosły, gdyż cały czas paraliżował ją strach przed obecnością na sali sprawców. Pojawia się tu pytanie o kompetencje uczestników procesu, tj. składu sędziowskiego, prokuratora i adwokatów, do przeprowadzania przesłuchań młodocianej ofiary w charakterze świadka. Dlaczego nie było na rozprawie psychologa, który by wsparł dziewczynkę i wyjaśnił jej sytuację oraz rolę poszczególnych uczestników procesu? Dlaczego nikt jej nie przygotował do przesłuchania w charakterze świadka i nie pomyślał wcześniej, że 17-letnia poszkodowana nie zna systemu sądownictwa i nie wie, że sędzia i prokurator stoją po przeciwnej stronie niż obrońcy oskarżonych, którzy zadawali jej beczelnie pytania mające na celu podważenie materiału dowodowego klientów?

Przykład V

Dwie tłumaczki języka polskiego pracowały w sądzie krajowym dla dwóch oskarżonych w procesie o przestępczość zorganizowaną. Obaj oskarżeni byli dowożeni na rozprawy z zakładu karnego. Przekładająca siedzi między oskarżonym a jego obrońcą, aby móc tłumaczyć rozmowy pomiędzy oskarżonym i adwokatem, jak też tłumaczyć oskarżonemu, co się mówi na sali. Oskarżony jednej z tłumaczek źle

interpretował sytuację siedzenia obok niego młodej kobiety i nachylania się jej ku niemu podczas tłumaczenia szeptem. Oskarżony zbliżył się aż do szyi tłumaczki, komentując zapach perfum i prosząc o jakiś fetysz, który mógłby zabrać do celi, gdyż po aresztowaniu opuściła go żona i w celi doskwiera mu samotność. Sytuacja wydaje się na pozór banalna, ale uniemożliwia tłumacze pracę. Przekładająca nie chce zgłosić problemu przewodniczącemu składowi sędziowskiego, by nie robić problemów oskarżonemu i sobie. Oskarżonemu grozi za takie zachowanie kara porządkowa, zaś tłumaczka naraża się na to, że nie zostanie wezwana na następne rozprawy z obawy sędziów i prokuratora, iż podobne sytuacje będą się powtarzać. Nie może też wyperswadować oskarżonemu takiego sposobu zachowania, gdyż narazi się sędziemu na zarzut prowadzenia rozmów prywatnych. Status tłumaczki jest nierównoprawny w porównaniu z adwokatami będącymi mężczyznami. Dla sędziów i prokuratora zatem nie ma miejsca na zgłaszanie przez tłumaczkę jakiegokolwiek krytyki pod adresem przebiegu rozprawy.

Przykłady takie można by mnożyć. Jestem doświadczonym tłumaczem, przekładam zawsze w sposób neutralny i suwerenny. Skąd zatem biorą się wątpliwości względem kompetencji tłumacza? Pojawia się pytanie, po co tłumacz zdaje egzamin państwowy i składa przysięgę w sądzie, że będzie tłumaczył wiernie i zgodnie ze swoim sumieniem, skoro przysięga nie wystarcza do stworzenia relacji wzajemnego zaufania między tłumaczem a sędzią? Jak można to zmienić, by tłumacz stał się niekwestionowanym partnerem dla przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości i prawników? Zdarza się przecież często, że sprawa karna nie przebiega po myśli oskarżonego lub jego obrońcy i przekładający staje się kozłem ofiarnym. Dla adwokatów pełnoprawnym partnerem jest jedynie sędzia i prokurator, argumenty tłumacza nie są brane w ogóle pod uwagę.

Sytuację przysięgłych tłumaczy sądowych pogarszają dodatkowo:

- fikcyjny status prawny tłumacza jako rzeczoznawcy,
- słaba osobowość sędziego i brak adekwatnej reakcji na agresywne zachowania,
- brak empatii i inteligencji emocjonalnej sędziego,
- brak podstawowej wiedzy językowej u prawników,
- warunki akustyczne sal sądowych (słaba słyszalność),
- brak kabin podczas tłumaczeń sądowych.

Na problemy w tłumaczeniach sądowych zwracają uwagę szczególnie tłumacze początkujący, którzy nie wytrzymują presji wywieranej przez uczestników rozprawy. Sytuacja tłumacza podczas rozprawy sądowej jest inna niż podczas tłumaczenia kabinowego, ze względu na słabą słyszalność mówiących, szczególnie

obrońców. Na sali sądowej przekładający jest poddawany wszechstronnej ocenie nie tylko pod względem jakości tłumaczenia, ale też sposobu mówienia, wyglądu, gestykulacji itp. W przypadku kobiet dochodzi jeszcze dodatkowa trudność: muszą się bronić przed wszechobecnym seksizmem, gdyż oskarżony i adwokat to przeważnie mężczyźni, podobnie jak większość palestry adwokackiej. Przekładające skarżą się najczęściej, że są zmuszone szeptać tłumaczony tekst do ucha oskarżonego i adwokata, co stanowi dla obu sytuację ekscytującą i jest przez nich błędnie interpretowane jako oferta zbliżenia się i uznanie ich prawa do skrajnie intymnych komentarzy. Szczególnie jaskrawe tego typu zachowania zdarzają się w przypadku oskarżonych przebywających w zakładach karnych, dla których każdy kontakt z kobietą jest rzeczą wyjątkową. Uwzględniając fakt, że zawód tłumacza jest silnie sfeminizowany, stanowi to poważnych problem na wielu płaszczyznach. W przypadku adwokatów natomiast seksistowskie zachowania i komentarze wynikają z potrzeby zademonstrowania wyolbrzymionego ego i braku szacunku względem innych. Wszystko to jednoznacznie pokazuje, że tłumaczenia sądowe należą do jednych z najtrudniejszych.

Bibliografia

- BORNHOFEN, Heinrich, SCHMITZ, Heribert, KRÖMER, Karl, 2003: *Fachlexikon für das Standesamtswesen*. Frankfurt am Main – Berlin: Verlag für Standesamtswesen.
- CEBULLA, Manuel, 2018: *Gerichtsdolmetschen. Grundwissen und -fertigkeiten*. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag GmbH + Co. KG.
- DAUM, Ulrich, 2015: *Gerichts- und Behördenterminologie*. München: Sprachen- und Dolmetscher-Institut.
- DRIESEN, Christiane/PETERSEN, Heimo-Andreas/RÜHL, Werner, 2018: *Gerichtsdolmetschen. Grundwissen und -fertigkeiten*. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag GmbH + Co. KG.
- HLADNIK, Miran, Zgodbe Prešernovih rokopisov. https://srl.si/sql_pdf/SRL_2016_3_01.pdf [Dostęp: 12.11.2017].
<http://www.dziekonski.de> [Dostęp: 01.05.2017]
<http://www.memetyka.us.edu.pl> [Dostęp: 10.04.2015].
- Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk. <http://ibl.waw.pl/> [Dostęp: 12.11.2017].
- TOKARZ, Bożena, 2014: *Wycieczki inferencyjne tłumacza z wyobraźnią w tle*. *Poznańskie Studia Polonistyczne* 23/6–7, 29–48.

Summary: Dilemmas of Court Interpreters (in the Scope of the German Language)

The author is a graduate of the Slavistics Department of the Silesian University in Katowice. He obtained expert philological education, professional skills in several, mainly Slavic languages, as well as theoretical basics for the profession of an interpreter. His profession as an interpreter is his passion and as stated – a dream come true. Throughout his entire adult life, he has been successfully working in a mainly German-speaking environment. Because of Prof. Dr. Nikolaj Jež's passion for translations, the author attempts to describe some of the issues a sworn court interpreter in Germany encounters on a daily basis.

Keywords: humanities, translation, sworn court interpreters, #metoo

Polskie koncepcje federacyjne w świetle raportów Alojza Kuhara z Londynu (1941–1943)¹

Piotr Żurek

*Akademia Techniczno-Humanistyczna w Bielsku-Białej, Wydział Humanistyczno-Społeczny,
Bielsko-Biała*

Słoweniec Alojz Kuhar w latach 1941–1945 sprawował w Londynie funkcję posła emigracyjnych władz Królestwa Jugosławii przy rządzie Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie. Z tego okresu w Archiwum Jugosławii w Belgradzie zachowały się raporty Kuhara, stanowiące bardzo bogate źródło historyczne. Zawarty jest w nich między innymi opis ówczesnych koncepcji federacyjnych polskiego rządu emigracyjnego i wizji powojennego kształtu Europy Środkowej.

Słowa kluczowe: Alojz Kuhar, władze RP na uchodźstwie, federalizm, SLS, władze Królestwa Jugosławii na emigracji, II wojna światowa, Międzymorze

Alojz Kuhar urodził się 18 czerwca 1895 roku w karyneckiej wiosce Mihelje na Preškim Vrhu. W 1914 roku, po zdaniu matury w gimnazjum w Celovcu, podjął decyzję o wstąpieniu do katolickiego seminarium duchownego w Tanzenbergu (Plešivec). Święcenia kapłańskie otrzymał 18 czerwca 1918 roku. Po zakończeniu I wojny światowej kontynuował studia we Francji, w Niemczech i w Anglii. W roku 1927 rozpoczął pracę w służbie dyplomatycznej Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców (SHS) oraz Królestwa Jugosławii (KJ). W międzyczasie został członkiem Słoweńskiej Partii Ludowej (Slovenska Ljudska Stranka – SLS). Po powrocie do Lublany w 1930 r. został redaktorem organu prasowego SLS, dziennika „Slovenec”, w którym zajmował się działem polityki zagranicznej. Od roku 1935 w lublańskim radiu prowadził także audycje na temat sytuacji międzynarodowej, bardzo szybko stając się w szeregach SLS fachowcem od spraw międzynarodowych (zob. Kuhar 2000; 2001: 1–8; Sturm-Schnabl – Schnabl 2016: 722).

Nieprzypadkowo też na łamach „Slovenca” zaczęły się ukazywać artykuły odnoszące się do spraw polskich. W maju 1935 roku dziennik na pierwszych stronach obszernie informował o uroczystościach pogrzebowych Józefa Piłsudskiego. W numerze z 14 maja tego samego roku zostało zawarte również osobiste stanowisko SLS na temat marszałka Polski, pisane zapewne przez samego Kuhara:

1 W tym miejscu autor pragnie złożyć podziękowania Fundacji z Brzezia Lanckorońskich za przyznane stypendium w Londynie.

Także i my wraz z polskim narodem odczuwamy szczerzy żal. Wielki, świetlisty rozdział w jego historii zamyka grób, który zakrywa ciało marszałka Piłsudskiego. Wtenczas jesteśmy pewni, że teraz się rozpocznie nowy, jeszcze wspanialszy rozdział, zbudowany na fundamencie bezinteresownej miłości do ojczyzny² („Slovenec”, 14.05.1935: 1).

W drugiej połowie lat trzydziestych sprawy dotyczące polskiej polityki zagranicznej nie schodziły z pierwszych stron „Slovenca”. Między innymi 18 marca 1938 roku dziennik obszernie informował o polskim ultimatum wobec Litwy (*V Kovno!*). Co ciekawe w doniesieniu tym można dostrzec nutę sympatii wobec Polski: „Nic więc dziwnego, że w tym czasie Polska bardzo się oburzyła, kiedy litewski parlament uchwalił nową konstytucję, w której Wilno, gdzie Polacy pochowali serce Piłsudskiego, ogłoszono stolicą Litwy” („Slovenec”, 19.03.1938: 1). Kilka miesięcy później kolumny dziennika pełne były wieści na temat kryzysu czechosłowackiego i terytorialnych roszczeń Polski. W numerze z 22 września 1938 roku pisano na temat konszachtów polsko-niemiecko-węgierskich przeciwko Czechosłowacji („Slovenec”, 22.09.1938: 1). Gazeta krytycznie odniosła się do układu monachijskiego (29 września 1938) oraz polskiego ultimatum w sprawie Zaolzia (30 września 1938) i w rezultacie przyłączenia tego terytorium do Rzeczypospolitej (2 października 1938). Prawdopodobnie to właśnie Kuhar był autorem poświęconego temu problemowi komentarza zatytułowanego *Fakty mówią*. Pisząc o „daremności ogólnostowiańskiej polityki”, z rozgoryczeniem odniósł się do ówczesnych działań rządu polskiego wobec południowych sąsiadów. W artykule tym zarzucono Polsce atak na osamotnioną Czechosłowację w „sytuacji, kiedy nie jest w stanie się bronić” („Slovenec”, 02.10.1938: 1). W dalszych numerach dziennik informował o polskich roszczeniach wobec słowackiego pogranicza („Slovenec”, 13.10.1938: 1). Organ prasowy SLS dużo miejsca poświęcał także kampanii wrześniowej z roku 1939. W artykułach powstrzymywano się od komentarzy i – zgodnie z klerykalnym ukierunkowaniem SLS – odwoływano się do lakonicznych nawoływań papieża Piusa XII o pokój („Slovenec”, 02.09.1939: 1–4; 8.09.1939: 1–2; 15.09.1939: 1–2). 19 września „Slovenec” szeroko opisywał przebieg agresji sowieckiej na Polskę. Zwracano uwagę na realizowane porozumienie niemiecko-sowieckie, kształtujące nowe granice w Europie. Dziennik opisywał działania władz polskich i ostateczną ich ewakuację do Rumunii („Slovenec”, 19.09.1939: 1–3). Od tego momentu sprawy polskie na łamach dziennika były poruszane marginalnie. Z jednej strony związane było to z natłokiem innych wydarzeń, a z drugiej – ze wzrostem wpływów niemieckich w Jugosławii.

Po agresji państw Osi na Królestwo Jugosławii 6 kwietnia 1941 roku Alojz Kuhar znalazł się w tej grupie kierownictwa SLS, która wraz z królem Piotrem

2 Jeśli nie zaznaczono inaczej, wszystkie tłumaczenia moje – P.Ż.

II Karadziordziewiciem udała się na emigrację, a w sierpniu 1941 roku (poprzez Egipt i Palestynę) dotarł do Londynu (zob. Kuhar 1998: 48–78; Arnež 2002: 69).

Po klęsce wrześniowej stosunki dyplomatyczne między Polską i Królestwem Jugosławii nie zostały przerwane. Do 6 kwietnia 1941 w Belgradzie działało polskie poselstwo. 30 sierpnia tego roku dotychczasowy kierownik tej placówki, Kazimierz Dębicki, został powołany na posła Polski przy emigracyjnym rządzie Królestwa Jugosławii (IPMS³ sygn. A. 11.E/48; Michowicz – Labuda – Brzeziński 1999: 768)⁴. 10 października 1941 roku nominację na posła i ministra pełnomocnego przy polskim rządzie na uchodźstwie otrzymał Alojz Kuhar. Trudno jest nam dzisiaj stwierdzić, co leżało u źródeł tej nominacji. Niemniej jednak wydaje się, iż wśród jugosłowiańskich elit emigracyjnych Kuhar był najlepiej zorientowany w sprawach polskich i jako katolicki ksiądz mógł zyskać dobre notowania wśród Polaków.⁵

20 listopada 1941 roku Kuhar złożył listy uwierzytelniające na ręce Władysława Raczkiewicza, prezydenta RP na uchodźstwie. W ceremonii wziął udział także ambasador RP w Londynie i zarazem szef MSZ, Edward Raczyński. Relacje oraz zdjęcia z tej uroczystości zamieściła ukazująca się w Londynie najpopularniejsza polska gazeta „Dziennik Polski”. Opublikowana została także biografia Kuhara. Według redaktorów dziennika nominacja Słoweńca nie dziwi, ponieważ „jest on osobistością dobrze nam znaną”. Przypomniano między innymi, iż w 1933 roku odbył „podróż naukową po Polsce”, zwrócono także uwagę na to, iż w artykułach publikowanych na łamach „Slovenca” „okazywał pełne zrozumienie dla spraw polskich” („Dziennik Polski”, 21.11.1941: 1–2). Zaraz po uroczystości akredytacji polscy oficjele zagadnęli Kuhara na temat tego, co jego rząd myśli o powojennej organizacji Europy. Pytanie to musiało zaskoczyć Słoweńca, ponieważ odpowiedział wymijająco, iż jego rząd przywiązuje wiele wagi do tego zagadnienia oraz że „w trakcie swojej misji będzie miał wiele okazji”, aby ten temat poruszyć (Kuhar 1941: 1–3).

Władysław Sikorski już w latach 1922–1923, kiedy po raz pierwszy sprawował funkcję premiera RP, zwrócił uwagę na konieczność współpracy Polski z krajami Europy Środkowo-Wschodniej i Południowej (Sikorski 1923: 32–35). Generał Sikorski do tych dawnych planów powrócił w roku 1939 już jako Naczelnny Wódz i premier polskiego rządu emigracyjnego. Oczywiście w nowych okolicznościach koncepcje te nabrały innego wymiaru i były ściśle związane z planami władz

3 Skróć IPMS odnosi się do Instytutu Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie.

4 Dębicki funkcję tę pełnił do 1 września 1942 roku, kiedy to nowym polskim posłem przy rządzie KJ został Mieczysław Marchlewski.

5 Kuhar przyjął nominację dopiero, kiedy wyraził na nią zgodę katolicki arcybiskup Westminster, kardynał Arthur Hinsley, zob.: Arnež 2002: 125–126.

brytyjskich (zob. Brzeziński 1999: 8–9). Rozwinęły się one w sposób szczególnie po klęsce Francji wiosną 1940 roku, kiedy rząd polski został ewakuowany do Wielkiej Brytanii, a nowym premierem tego państwa został Winston Churchill. To pod auspicjami jego rządu doszło do pierwszych rozmów Sikorskiego z prezydentem Czechosłowacji na uchodźstwie, Edwardem Benešem. Dotyczyły one głównie przyszłych planów federacyjnych obu rządów emigracyjnych (Kisielewski 1991: 22–86).

Duży wpływ na powstanie koncepcji federacyjnych Sikorskiego miał jego osobisty doradca, Józef Retinger. To on zwrócił uwagę polskiego generała na „problem integracji państw leżących w Europie Środkowej” (Witkowski 2000: 52–53). Tak zrodziła się koncepcja Federacji Środkowo-Wschodniej Europejskiej (Mitkiewicz 1968: 109–110; 142). Innymi słowy plan sfederalizowania Europy i sprowadzenia interesów Polski do „naturalnej sfery wpływów, mianowicie do centralno-wschodniego i bałkańskiego bloku” (Podgórski 2013: 27). Oczywiście działania Retingera były ściśle związane z interesami władz Zjednoczonego Królestwa (Spaak 1969: 154–155).

Powszechnie wiadomo, że już wówczas rząd brytyjski snuł plany dotyczące przyszłego obrazu Europy po klęsce państw Osi. Przypomnijmy, iż w tym czasie Wielka Brytania lansowała koncepcję budowy unii Europy Środkowo-Południowej. Oparta była ona na idei Międzymorza, czyli powołania w Europie federacji państw oddzielających Niemcy i Związek Radziecki (Levy 2007: 210). Nieprzypadkowo 11 listopada 1940 roku w gmachu brytyjskiego Ministerstwa Informacji ogłoszono Deklarację polsko-czechosłowacką inicjującą bliższy związek polityczny i gospodarczy Polski i Czechosłowacji po zakończeniu wojny. Zgodnie z tym dokumentem obydwa państwa w przyszłości miały się stać podstawą nowego porządku rzeczy w Europie Środkowej. Deklaracja zawiera też swoiste zaproszenie do współpracy skierowane do innych państw tego regionu (por. Kisielewski 1991: 257–258; Kamiński 2005: 70). Już 14 stycznia 1942 roku w Nowym Jorku reprezentanci emigracyjnych rządów Czechosłowacji, Grecji, Jugosławii i Polski podpisali deklarację o utworzeniu Rady Planowania Europy Środkowej i Wschodniej. Według założeń sygnatariuszy dokumentu, wspomniana instytucja w przyszłości miała zajmować się odbudową tej części Europy (Sadowski 2005: 14–15).

Zgodne z założeniami ówczesnej koncepcji polityki brytyjskiej było zawarte 15 stycznia 1942 roku Porozumienie o Unii Bałkańskiej między Królestwem Jugosławii i Królestwem Grecji („Službene novine Kraljevine Jugoslavije” 1942: 1–4). Cztery dni później podpisano Deklarację rządów Polski i Czechosłowacji o budowie powojennej konfederacji (Štoviček –Valenta 1995: 172–173).

Dyplomacja jugosłowiańska zwróciła uwagę na fakt, iż kwestia podpisania obydwu dokumentów omawiana była przez Raczyńskiego w czasie jego wizyty w USA i Kanadzie, która odbyła się między 15 lutego a 30 marca 1942 roku. Vladimir Vukmirović, konsul Generalny KJ w Montrealu, w swoim raporcie z 3 marca 1942 roku, bazując na doniesieniach tamtejszej prasy, skupił się na przedstawieniu reprezentowanych przez Raczyńskiego polskich koncepcji (*Raczyński o novej Evropi*). Raczyński podpisanie umowy polsko-czechosłowackiej i jugosłowiańsko-greckiej uważał za wstęp do budowy w powojennej Europie dwóch bloków: środkowo-europejskiego i bałkańskiego. Polski minister wyraził również nadzieję, iż przyłączą się do nich i sąsiednie kraje. Według niego te dwa bloki w przyszłości staną się podstawą Stanów Zjednoczonych Europy (Vukmirović 1942: 1–2).

Raczyński przygotowywał wówczas wizytę generała Sikorskiego na kontynencie amerykańskim, która odbyła się między 23 a 30 marca 1942 roku (Kania 2015: 165–187). Administracja amerykańska podchodziła jednak bardzo sceptycznie do polskich planów federacyjnych w Europie. Związane to było nie tyle z mglistością samej koncepcji, ile przede wszystkim z faktem, iż podjęcie tej inicjatywy wywołałoby gniew Stalina i zaszkodziłoby relacjom amerykańsko-radzieckim (Łaptos 2017: 76–77).

Dyplomacja jugosłowiańska doskonale zdawała sobie sprawę, że plany federacyjne Sikorskiego rozbijały się o to, gdzie w przyszłości będzie przebiegać granica polsko-radziecka. Dlatego też zaraz po powrocie z USA minister Raczyński został poproszony przez posła Kuhara o spotkanie. Do rozmowy obu dyplomatów doszło 26 kwietnia, a głównym jej tematem były właśnie relacje polsko-radzieckie omawiane w kontekście wizyty generała Sikorskiego na kontynencie amerykańskim. Raczyński zapewniał Kuhara, że podróż polskiego generała w żadnym zakresie nie była akcją propagandową wymierzoną w ZSRR. Jugosłowiański poseł wypytywał także o kwestię otwarcia drugiego frontu w Europie. Polski minister odpowiedział, iż generał Sikorski, agitując w Waszyngtonie za drugim frontem, miał na myśli przede wszystkim pomoc i odciążenie wysiłku zbrojnego żołnierza radzieckiego (*Razgovor sa grofom gospodinom Racyńskim* 1942: 1–3). Oczywiście Sowieci doskonale wiedzieli, iż polski Naczelnny Wódz lansował wówczas swój plan utworzenia drugiego frontu od strony Półwyspu Bałkańskiego i wyzwolenie Europy Środkowej zanim dotrze tam Armia Czerwona. Gorącym zwolennikiem tej koncepcji był także sam Churchill. Zamiar przeprowadzenia operacji był związany ściśle z propagowanymi wówczas polskimi koncepcjami federacyjnymi (Lisiewicz 1987: 178–183).

W trakcie spotkania Raczyński swoją i Sikorskiego rozmowę z ambasadorem ZSRR w USA, Maksimem Litwinowem, przedstawił Słoweńcowi jako „bardzo

przyjacielską” (*Razgovor sa grofom gospodinom Raczyńskim* 1942: 3). Polski minister nie wspominał jednak Kuharowi, że Litwinow interesował się polsko-czechosłowackimi układami federacyjnymi, a o porozumieniu jugosłowiańsko-greckim wyrażał się „bez szczególnej życzliwości” (Kania 2015: 171).

Przypomnijmy, iż po wyparciu przez Armię Czerwoną sił niemieckich spod Moskwy na początku 1942 r. zaczęły rosnąć wpływy dyplomacji sowieckiej w Londynie i w Waszyngtonie. Zdawał sobie z tego sprawę Beneš, który kwestię powołania konfederacji czechosłowacko-polskiej zaczął uzależniać od zgody Kremla. Poza tym w stosunkach obu stron nadal ciążyła kwestia układu monachijskiego i zajęcia przez Polskę Zaolzia (zob. Brandes 2003: 217; Kolendo 2015: 163–166; 173–188).

Polskie władze w Londynie wiedziały zaś o tym, że wiosną 1942 roku dyplomacja KJ rozpoczęła nieoficjalne negocjacje mające na celu zawarcie traktatu ze Związkiem Radzieckim. Działania te zostały jednak zablokowane przez Brytyjczyków (IPMS, PRM, 81/2, RR: 32). Negocjacje wywołały poirytowanie również wśród nieserbskich członków jugosłowiańskiego rządu emigracyjnego. Duży krytycyzm przejawiał tutaj lider SLS – wicepremier Miha Krek. Z drugiej zaś strony ambasador radziecki w Londynie, Iwan Majski, nie ukrywał, że władze Kremla są niezadowolone z „jugosłowiańskich planów bałkańskiej federacji”, stanowiących przeszkodę w nawiązaniu wzajemnych relacji (Pawłowitch 1978: 417–422).

We wrześniu 1942 roku Kuhar zauważył, że w strukturze samego polskiego rządu emigracyjnego istnieją trzy odrębne centra, które zajmują się planami powojennego ukształtowania Europy. Pierwsze to gabinet premiera Sikorskiego, drugie – kierowane przez Marina Seydę Ministerstwo Prac Kongresowych, a trzecie to MSZ. Zdaniem Słoweńca w polskim rządzie dominują w tym czasie dwie główne idee powojennego kształtu Europy, które są związane z koncepcją zagospodarowania strefy między Niemcami a Związkiem Radzieckim. Według Kuhara „Polacy nazywają to »Medjuevropa«⁶ [Europa Środkowa], co oznacza cały obszar od Morza Bałtyckiego do Śródziemnego, obejmujący terytoria Litwy, Polski, Czechosłowacji, Austrii, Węgier, Rumunii, Jugosławii, Grecji, Bułgarii, Albanii i Turcji”. Tutaj jednak jugosłowiański dyplomata zauważył, że w polskiej wizji Europy Środkowej dominują dwa sposoby jej realizacji. Pierwsza opowiada się za strukturą centralną, natomiast druga za trójczłonową federacją złożoną z grupy północnej, centralnej i południowej. Zdaniem polityka pierwsza z tych koncepcji jest bardzo niejasna i skomplikowana, dlatego też nie cieszy się zbyt dużym poparciem. Natomiast druga składała się z bloków federacyjnych, to jest trzech podgrup:

6 Kuhar w swoich pisanych po serbsku raportach Europę Środkową określa terminem *Medjuevropa*, co jest kalką językową z niemieckiego *Mittleuropa*.

Pierwszą tworzyłyby Bałkany i to na warunkach jugosłowiańsko-greckiego porozumienia, drugą grupę Polska i Czechosłowacja. Litwa wchodziłaby do tej części jako sfederowana część Polski. O pozostałych dwóch państwach bałtyckich się nie wspomina. Trzecią grupę tworzyłyby Węgry i Rumunia (Kuhar 1942: 225–229).

Jak zostało wspomniane, Alojz Kuhar miał duże doświadczenie medialne, dlatego też, przebywając w Londynie, został zaangażowany w działalność propagandową jugosłowiańskich władz emigracyjnych. Za pośrednictwem BBC – z ramienia SLS i rządu – prowadził między innymi audycje skierowane do Słoweńców. Nieprzypadkowo też w swoich radiowych wystąpieniach poruszał kwestie środkowoeuropejskie i federacyjne. Można się domyślać, że były one motywowane wpływami polskimi. Słowa Kuhara szczególnie niepokoiły słoweńskich komunistów. Już w styczniu 1942 roku Boris Kidrič zauważył, że Biała Gwardia pod wpływem audycji słoweńskiego polityka wydała „ulotkę za Słoweńską Europą Środkową” (*Zbornik dokumenata i podataka... 1955: 8*)⁷ – prawdopodobnie chodziło tutaj o książkę wydaną przez Cirila Žebota pod pseudonimem Borut Bober pt. *Narod sredi Evrope*.

Na przełomie grudnia 1942 i stycznia 1943 roku generał Sikorski ponownie przebywał w USA, gdzie starał się między innymi uzyskać poparcie dla swoich koncepcji federacyjnych. Już 2 grudnia w rozmowie z amerykańskim prezydentem Franklinem Delano Rooseveltem polski premier zwrócił uwagę na fakt, iż w wyniku spodziewanej kontrofensywy radzieckiej Armia Czerwona może wkrótce zająć obszar Europy Środkowej. Dlatego Sikorski postulował wprowadzenie „własnych sił sprzymierzonych na osi Belgrad – Warszawa”. Roosevelt nie ukrywał, że administracja amerykańska bierze pod uwagę koncepcję otwarcia drugiego frontu na Bałkanach: „Z przedstawionych mi alternatyw – sądzę, że alternatywa uderzenia przez terytorium Turcji nie jest wykluczona” (IPMS, sygn. kol. 1/DCN-W/41a, NK: 82–85; por. Kolendo 2015: 204–210). W wizji generała Sikorskiego otwarcie drugiego frontu na Bałkanach i wkroczenie aliantów do Europy Środkowej miało zapoczątkować powstanie federacji w tej części kontynentu. Poza tym z memoriału złożonego przez Sikorskiego podsekretarzowi stanu USA, Sumnerowi Wellesowi, wynika, że Federacja Środkowoeuropejska miała być bastionem wpływów amerykańskich:

Federacja Środkowoeuropejska jest podstawowym założeniem egzystencji ekonomicznej, a zatem i bezpieczeństwa na osi Belgrad – Warszawa. Federacja oparta na silnych podstawach będzie gwarantką bezpieczeństwa – również z ramienia Stanów Zjednoczonych – zarówno w stosunku do Niemiec, jak i wszelkich innych idei, które by mogły ponownie wprowadzić w Europie stan zamętu, a w konsekwencji wojny. Podstawowymi elementami są naszym zdaniem: Polska (z Litwą), Czechosłowacja, Jugosławia, Grecja, (Węgry) (IPMS, sygn. kol. 1/DCN/41a, MS: 99).

7 O wpływie polskiej inspiracji na ówczesne plany federacyjne SLS: Żebot 1990: 222–223; 334–335.

5 stycznia 1943 roku, to jest w momencie, kiedy Sikorski przebywał w USA, Alojz Kuhar odbył rozmowę z Marianem Seydą. Z raportu Słoweńca wynika, iż inicjatorem spotkania był polski minister. Seyda chciał przeprowadzić z członkami rządu jugosłowiańskiego konsultacje na temat koncepcji sfederalizowania Europy Środkowej. Polak czekał jednak na powrót generała Sikorskiego z USA i na dodatkowe instrukcje dotyczące przede wszystkim granic przyszłej federacji. Innymi słowy strona polska wiązała duże nadzieje z tą wizytą i oczekiwała od Amerykanów konkretnych deklaracji pozwalających rozpocząć działania na rzecz powołania Federacji Środkowoeuropejskiej. Seyda w rozmowie z Kuharem nie ukrywał rozczarowania w stosunku do emigracyjnego rządu czechosłowackiego, który uległ wpływowi sowieckim i tym samym storpedował wcześniejsze ustalenia polsko-czechosłowackiego układu federacyjnego. Z zapisków Kuhara wynika, że w nowej sytuacji rząd polski planował oprzeć przyszłą Federację Środkowoeuropejską nie na układzie z Czechosłowacją, a z Jugosławią (IMPS, PRM, 81/2, PPJ: 10). W polskim rządzie emigracyjnym pomysł ten obecny był już pod koniec roku 1941:

Polska i Jugosławia są dwoma filarami, o które opiera się bariera wschodnio-europejska, będąca jedną z podstaw równowagi pokojowej. Oba kraje połączone paktem przyjaźni zmuszają resztę partnerów leżących na tej istotnej osi zachodnio-słowiańskiej do współdziałania tj. Czechosłowację do głębszego potraktowania jej unii z Polską, a resztę państw niesłowiańskich do lojalnej kolaboracji (IPMS, sygn. PRM 81/2: 10).

Słoweńiec informował, iż w 1942 roku w Londynie ukazała się drukiem broszura autorstwa Seydy, zatytułowana *Poland and Germany and the post-war reconstruction of Europe*, w której sformułowano polskie cele wojenne (Kuhar 1943: 253–255). Zawierała ona rozdział poświęcony przyszłej organizacji Europy Środkowej. Polski minister nawiązał przede wszystkim do projektu federacji czy też konfederacji – po pierwsze Polski, Litwy, Czechosłowacji, Węgier i Rumuni, po drugie Bałkanów: Jugosławii, Albanii, Bułgarii, Grecji a może i Turcji (Seyda 1942: 25–26). Natomiast pod pseudonimem w wydanej w tym samym roku pracy zbiorowej *Sprawa polska. Pytania i odpowiedzi* Seyda wspomina już o dwóch konkretnych blokach: federacji bałkańskiej i związku środkowo-europejskim. Według autora: „Obie federacje mogłyby bez trudności nawiązać porozumienie polityczne, a przede wszystkim gospodarcze. Szczególnie z Jugosławią łączyły nas i łączą serdeczne stosunki” (Światosławski 1942: 72). Słowa te stanowią potwierdzenie zmiany koncepcji federacyjnej rządu Sikorskiego i zastąpienie orientacji czechosłowackiej – jugosłowiańską.

Już od dłuższego czasu Retinger prowadził rozmowy z przedstawicielami jugosłowiańskich władz emigracyjnych. Doradca generała Sikorskiego „wielokrotnie się spotykał z jugosłowiańskim królem Piotrem II, premierem Jovanoviciem,

Ninčiciem, a także Golem, który – jak twierdził – »podzielał moje poglądy na temat jedności Europy«” (Witkowski 2000: 64).

2 lutego 1943 roku Kuhar raportował premierowi Slobodanowi Jovanoviciowi, że w sprawie wizyty generała Sikorskiego w USA odbył rozmowę z ministrem Raczyńskim i Retingerem. Według polityka polski rząd jest całkowicie zadowolony z osiągniętych rezultatów pobytu Naczelnego Wodza na kontynencie amerykańskim. Polscy rozmówcy starali się przekonać Kuhara, że generałowi Sikorskiemu udało się zainteresować administrację amerykańską koncepcją Federacji Środkowo-europejskiej. Amerykanie zwracali jednak uwagę na potrzebę sprecyzowania projektu – szczególnie pod kątem terytorialnym i ustrojowym. Dużą przeszkodę stanowiły także rozbieżności opinii USA i Wielkiej Brytanii odnośnie do przyszłego kształtu Europy Środkowej. Administracja amerykańska opowiadała się bowiem za jednym scentralizowanym tworem od Bałtyku po Morze Śródziemne, natomiast rząd brytyjski skłaniał się ku koncepcji podziału strefy Europy Środkowej na dwa ośrodki – północny i południowy. Poza tym Raczyński nie ukrywał, że w kwestii Europy Środkowej stanowiska rządów Polski i Czechosłowacji rozmiągają się. W tym miejscu pojawił się zarzut, że w kwestii Europy Środkowej Czechosłowacy całkowicie ulegli Sowietom. Jakby w odpowiedzi na ten problem Retinger stwierdził, że Polska pragnęłaby zacieśnić swoje relacje z Jugosławią. Mając na uwadze te słowa, minister Raczyński wypytywał posła Kuhara o relacje jugosłowiańsko-radzieckie i stosunek władz KJ do koncepcji sfederalizowania Europy Środkowej. Na pierwsze zagadnienie Słowniec odpowiedział wymijająco, przyznał natomiast, że jego rząd o drugiej kwestii jeszcze nie dyskutował. Oczywiście strona polska zdawała sobie sprawę z sytuacji, dlatego też Raczyński poinformował Kuhara, iż generał Sikorski w najbliższym czasie pragnie zorganizować nieformalne spotkanie dla przedstawicieli władz Polski, Jugosławii oraz Grecji, które dotyczyć będzie szeroko pojętych spraw Europy Środkowej. Słoweńskiego polityka zdziwił fakt, że spotkanie to miało się odbyć bez Czechosłowaków. Polski ambasador odpowiedział, iż sprawę tę omówił już z ministrem Janem Masarykiem i nie zostanie to przez Czechosłowację źle odebrane. Raczyński poprosił Kuhara o pomoc w przekonaniu rządu KJ do konieczności zorganizowania takiego spotkania. Zarówno Raczyński, jak i Retinger przekonywali Słownca, że rząd Sikorskiego w swoich koncepcjach federacyjnych dużą rolę przypisuje Jugosławii. Polacy nie ukrywali swej wiedzy o tym, że zarówno rząd brytyjski, jak i władze amerykańskie opowiadają się za silną powojenną Jugosławią. Retinger nie taił także, że w czasie pobytu w USA razem z Sikorskim wiele rozmawiali o udziale Jugosławii w realizacji koncepcji Europy Środkowej. Według doradcy polskiego generała Amerykanie uważają, że bez silnej Jugosławii wszystkie plany dotyczące

strefy Europy Środkowej są skazane na niepowodzenie i zamiast porządku na tym obszarze zapanuje chaos. Retinger wyznał Kuharowi, że polski Naczelny Wódz polecił mu zorganizowanie rozmów z władzami jugosłowiańskimi. Mówiąc to, Polak zacytował Sikorskiego: „Ja chcę natychmiast rozmawiać z Jugosławią na wysokim szczeblu. Powstało wiele problemów, które wymagają pilnej dyskusji” (Kuhar 1943: 276–284)⁸.

Wszystko wskazuje na to, że po wycofaniu się Beneša z planów federacyjnych z Polską, generał Sikorski panaceum na zaistniałą sytuację widział w jugosłowiańskim rządzie emigracyjnym, tym bardziej iż na przełomie lat 1942/1943 kwestia otwarcia drugiego frontu na Bałkanach była ciągle realna. Należy pamiętać, że na początku 1943 roku dyplomacja brytyjska prowadziła intensywne starania na rzecz przystąpienia Turcji do wojny po stronie aliantów i tym samym otwarcia bałkańskiego frontu (Đuretić 1983: 146–147, por. Kolendo 2015: 210). Poza tym wówczas jeszcze „koła polityczne Stanów Zjednoczonych sprzyjały koncepcji federalistycznej” (Gross 1994: 54).

Na początku kwietnia 1943 roku w amerykańskim magazynie „Collier’s” ukazała się relacja z wywiadu przeprowadzonego z generałem Sikorskim. Publikacja została wzbogacona zdjęciami generała, polskich żołnierzy oraz mapą Konfederacji Środkowoeuropejskiej. Za pomocą tej mapy Sikorski przedstawił autorowi artykułu swoją wizję powojennego kształtu Europy Środkowej i Południowej. Według generała:

Polska, Czechosłowacja, Jugosławia i Grecja powinny być członkami Wielkiej Konfederacji Środkowoeuropejskiej [...]. Ta Konfederacja, rozciągająca się od Bałtyku do Morza Śródziemnego, stanowiłaby ochronę przed niemiecką agresją i byłaby zabezpieczeniem od strony Rosji (Toombs 1943: 61–62).

Nieprzypadkowo w tym samym czasie w dowództwie Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie (PSZ) zapadła decyzja o tworzeniu polskich oddziałów przy oddziałach Draży Mihailowicia (Żurek 2017: 159–173). Należy podkreślić, że misję tę podjęto mimo dużego sceptycyzmu jugosłowiańskiego rządu emigracyjnego wobec planów Sikorskiego: „zwracam uwagę [...], że my i Grecy nie chcielibyśmy wchodzić w kombinacje, które przekraczają bałkańskie interesy” (Jovanović 1943: 285–286).

Śmierć generała Sikorskiego w katastrofie lotniczej na Gibraltarze 4 lipca 1943 roku definitywnie przekreśliła śmiałe polskie koncepcje federacyjne, a PSZ nigdy nie udało się poprzez Jugosławię dotrzeć do Polski (zob. Żaroń 2003: 305–407). 19 stycznia 1945 roku, to jest w momencie wkraczania Armii Czerwonej do Warszawy, Alojz Kuhar ostatecznie zakończył swoją misję przy polskim rządzie emigracyjnym (Arnež 2002: 126).

⁸ Do takiej dyskusji doszło podczas spotkania w Dorchester 16 lutego 1943 roku, zob. Witkowski 2001: 77.

Bibliografia

- ARNEŽ, John A., 2002: *Slovenska ljudska stranka 1941–1945*. Ljubljana–Washington: Studia Slovenica.
- BRANDES, Detlef, 2003: *Exil v Londýně 1939–1943*. Praha: Karolinum.
- BRZEZIŃSKI, Andrzej M., 1999: *Kwestia powojennej organizacji bezpieczeństwa w polityce zagranicznej rządu RP na uchodźstwie 1939–1945*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Dziennik Polski*. 21.11.1941, 1–2.
- ĐURETIĆ, Veselin, 1983: *Vlada na bespuću. Internacionalizacija jugoslavenskih protivrječnosti 1941–1944*. Beograd: Narodna knjiga.
- GROSS, Feliks, 1994: *Federacje i konfederacje europejskie. Rodowód i wizje*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk.
- IPMS = Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, sygn. kol. 1/DCNW/41a. MS = *Memoriał dla Sumner Welleśa wręczony na konferencji Naczelnego Wodza w dniu 4 grudnia 1942*.
- IPMS = Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, sygn. kol. 1/DCNW/41a. NK = *Notatka z konferencji z Prezydentem Rooseveltem odbytej w dniu 2 grudnia 1942*.
- IPMS = Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie. PRM = Prezydium Rady Ministrów (PRM), 81/2. RR = *Rozmowa Raczyńskiego z Niničem (28.08.1942)*.
- IPMS = Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie. PRM = Prezydium Rady Ministrów (PRM), 81/2. PPJ = *Problem polsko-jugosłowiański (20.10.1941)*.
- IPMS = Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, sygn. A. 11.E/48: *Poselstwo RP przy rządzie jugosłowiańskim*.
- IPMS = Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, sygn. PRM, 81/2: *Problem polsko-jugosłowiański (20.10.1941)*.
- JOVANOVIĆ, Slobodan, 25.02.1943: *Šifrovani telegram Kraljevskoj Ambasadi Washington*. Londyn: Arhiv Jugoslavije, Fond: Emigrantska vlada KJ, 103, Političko odeljenje, Poljska, sg. 621, fascikla nr 177.
- KAMIŃSKI, Marek K., 2005: *Edvard Beneš kontra gen. Władysław Sikorski*. Warszawa: Neriton.
- KANIA, Krzysztof, 2015: Przygotowania do drugiej wizyty premiera gen. Władysława Sikorskiego w Stanach Zjednoczonych. Rozmowy kierownika Ministerstwa Spraw Zagranicznych Edwarda Raczyńskiego. Perspektywa polska (część 1). *Klio*. T. 32, 165–187.

- KISIELEWSKI, Tadeusz, 1991: *Federacja środkowo-europejska. Pertraktacje polsko-czechosłowackie 1939–1943*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- KOLENDO, Ireneusz T., 2015: *Unia polsko-czechosłowacka. Projekt z lat 1940–1943. Ukochane dziecko premiera gen. Władysława Sikorskiego*. Łódź: Księży Młyn.
- KUHAR, Alojz, 23.11.1941: *Raport*. Londyn: Arhiv Jugoslavije, sg. 278, Fond: Emigrantska vlada KJ, 103, fascikla nr 59.
- KUHAR, Alojz, 19.09.1942: *Raport*. Londyn: Arhiv Jugoslavije, Fond: Emigrantska vlada KJ, 103, Političko odeljenje, Poljska, sg. 621, fascikla nr 177.
- KUHAR, Alojz, 02.02.1943: *Raport*. Londyn: Arhiv Jugoslavije, Fond: Emigrantska vlada KJ, 103, Političko odeljenje, Poljska, sg. 621, fascikla nr 177.
- KUHAR, Alojz, 06.01.1943: *Raport*. Londyn: Arhiv Jugoslavije, Fond: Emigrantska vlada KJ, 103, Političko odeljenje, Poljska, sg. 621, fascikla nr 177.
- KUHAR, Alojz, 1998: *Beg iz Beograda aprila 1941*. Ljubljana–Washington: Studia Slovenica.
- KUHAR, Alojz, 2000: Avtobiografija. *Pogledi* 42–43, 1–8.
- KUHAR, Alojz, 2001: Avtobiografija. *Pogledi* 46–47, 1–8.
- ŁAPTOS, Józef, 2017: Zakres i formy współpracy polityków środkowoeuropejskich na uchodźstwie w czasie II wojny światowej. *Studia Środkowoeuropejskie i Balkanistyczne*. T. XXV, 76–77.
- LEVY, Jonathan, 2007: *The Intermarium. Wilson, Madison, & East Central European Federalism*. Boca Raton, Florida: Dissertation.Com.
- LISIEWICZ, Paweł Maria, 1987: *Bezimienni. Z dziejów wywiadu Armii Krajowej*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych.
- MICHOWICZ, Waldemar, LABUDA, Gerard, BRZEZIŃSKI, Andrzej Maciej (red.), 1999: *Historia dyplomacji polskiej 1939–1945*, t. V. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- MITKIEWICZ, Leon, 1968: *Z generałem Sikorskim na obczyźnie*. Paryż: Instytut Literacki.
- PAVLOWITCH, Stevan K., 1978: Yugoslav-Soviet Relations 1939–1943. As Seen in British Sources. *The Slavonic and East European Review*. T. 56, no. 3, 417–422.
- PODGÓRSKI, Bogdan, 2013: *Józef Retinger – prywatny polityk*. Kraków: Universitas.
- Razgovor sa grofom gospodinom Raczyńskim*, 1942. Londyn: Arhiv Jugoslavije, sg. 278, Fond: Emigrantska vlada KJ, 103, fascikla nr 59.

- SADOWSKI, Jeremi, 2005: Polscy federaliści i konfederaliści w czasie II wojny światowej (część 1). *Studia Europejskie* 3/2005, 14–15.
- SEYDA, Marian, 1942: *Poland and Germany and the post-war reconstruction of Europe*. New York: Polish Government Information Center.
- SIKORSKI, Władysław, 1923, *O polską politykę państwową. Mowy i deklaracje z okresu pełnienia urzędu prezesa Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*, Kraków: nakł. Krakowskiej Spółki Wydawniczej, 32–35.
- Slovenec*. 02.10.1938, 1. Dejstva govore.
- Slovenec*. 19.03.1938, 1. Poljski ultimatum Litvi.
- Slovenec*. 14.05.1935, 1. Maršal Pilsudski umrl.
- Slovenec*. 22.09.1938, 1. Med sosedi Češkoslovaške Poljsko, Madžarsko in Nemčijo se snujejo nove zveze.
- Slovenec*. 13.10.1938, 1. Nove zahteve.
- Slovenec*. 19.03.1938, 1. Poljski ultimatum Litvi.
- Slovenec*. 02.09.1939, 1–4.
- Slovenec*. 08.09.1939, 1–2.
- Slovenec*. 15.09.1939, 1–2.
- Slovenec*. 19.09.1939, 1–3.
- Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, 30.04.1942, 6-I, 1–4.
- SPAACK, Paul-Henri, 1969: *Combats inachevés*. T. 1. Paris: Fayard.
- STURM-SCHNABL, Katja, SCHNABL, Bojan-Ilija (red.), 2016: *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten*. T. 2. Wien: Böhlau Wien.
- ŠTOVIČEK, Ivan, VALENTA, Jaroslav (red.), 1995: *Československo–polská jednaní o konfederaci a spojení, 1939–1944. Československé diplomatické dokumenty*. Praha: House Karolinum and the Institute of History, Academy of Sciences.
- ŚWIATOSŁAWSKI, Jan (red.), 1942: *Sprawa polska. Pytania i odpowiedzi*. Londyn: Drukarnia Polska.
- TOOMBS, Alfred, 3.04.1943: Poland wants a total peace by general Wladyslaw Sikorski. *Collier's Weekly*, 11, 61–62.
- VUKMIROVIĆ, Vladimir, 1942: *Raport*. Londyn: Arhiv Jugoslavije, sg. 278, Fond: Emigrantska vlada KJ, 103, fascikla nr 59.
- WITKOWSKI, Grzegorz, 2000: *Józef Retinger. Polski inicjator integracji europejskiej*. Warszawa: Stowarzyszenie Współpracy Narodów Europy Wschodniej „Zbliżenie”.
- WITKOWSKI, Grzegorz, 2001: *Ojcowie Europy. Udział Polaków w procesie integracji kontynentu*. Warszawa: Kontrast.

ŽARONŃ, Piotr, 2003: *Generał Władysław Sikorski. Żołnierz, mąż stanu, Naczelny Wódz 1939–1943*. Toruń: Adam Marszałek.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, 1955 t. VI, z. 4: *Borbe u Sloveniji 1942 god*. Beograd: Vojnoistorijski Institut JNA.

ŽUREK, Piotr, 2017: *Poljaci u četničkim odredima Draže Mihailovića*. PAVLOVIĆ, Momčilo, ZAĆMIŃSKI, Andrzej, WAWRYSZUK, Paweł (red.), 2017: *Jugoslavija i Poljska u XX veku*. Beograd: Institut za savremenu istoriju: Društvo Istoričara Srbije „Stojan Novaković”.

ŽEBOT, Ciril, 1942: *Narod sredi Evrope*. Ljubljana.

ŽEBOT, Ciril, 1990: *Neminljiva Slovenija. Spomini in spoznanja iz razdobja sedemdesetih let od Majniške deklaracije*. Ljubljana: Magellan.

Summary: Polish Federal Concepts in the Light of Alojzij Kuhar’s Reports from London (1941–1943)

In 1941–1945, Alojzij Kuhar, a Slovene, exercised the functions of an envoy of the Yugoslavian Emigrant Authorities under the government of the Republic of Poland in exile. From this period, Kuhar’s reports, which constitute a considerable amount of historical evidence, have been preserved in the Yugoslavian Archive in Belgrade. Inter alia, they include a description of federal concepts of the Polish Government in exile at that point in time and the vision of the post-war shape of Central Europe.

Keywords: Alojzij Kuhar, Polish authorities in exile, federalism, SLS, The Yugoslav government-in-exile, World War II, Intermarium

IV.

JEZIKOSLOVNI POGLEDI

*... in pripeljala na hrbet blage vzpetine,
s katere je bil razgled daleč naokoli.*

„Falszywi przyjaciele” Polaków i Słoweńców¹

Bożena Ostromecka-Frączak

Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi, Wydział Humanistyczny, Łódź

Autorka pokazuje rolę leksyki w nabywaniu kompetencji komunikacyjnej przez cudzoziemców. Zwraca uwagę na „falszywych przyjaciół”, których udział w słownictwie minimum jest znaczny. Dla języka polskiego i słoweńskiego waha się w granicach 10%, a jeśli by pominąć internacjonalizmy i leksykę stanowiącą dziedzictwo prasłowiańskie, to udział ten wzrósłby do 24–25%. Badaczka przytacza przykłady, w których aproksymaty powodują zakłócenie komunikacji, prowadzą do nieporozumienia lub są źródłem komizmu językowego. Kształcąc kompetencję komunikacyjną cudzoziemców, należy zwrócić uwagę również na kolokacje leksykalne.

Słowa kluczowe: kompetencja komunikacyjna, kompetencja leksykalna, kompetencja semantyczna, słownik minimum, aproksymaty

Każdy cudzoziemiec poznający język polski, uczy się nie tylko funkcjonować na co dzień w dwu różnych językach, ale przede wszystkim odnajdywać się w dwu **różnych przestrzeniach socjosemantycznych** (Wierzbicka 1990: 103). Podróżując słownie między dwoma światami, przechodzi z przestrzeni swojego języka w świat polszczyzny. Przechodzenie z jednego języka do drugiego powoduje nie tylko zmianę formy, ale i treści, bowiem języki różnią się między sobą jako **systemy językowe i światy kulturowe**. Im bardziej dane systemy językowe oddalone są od mowy polskiej, tym bardziej różnią się ich światy kulturowe. Wspomniane odmienności występują jednak też w językach należących do tej samej rodziny. Tak jest również w przypadku polszczyzny i słoweńszczyzny. Problem zaczyna się już przy samym określeniu języka: Polak nazwie swój język *ojczystym*, Słoweńiec – *macierzystym*, co w konsekwencji przekłada się w polskim na wyjątkową pozycję form męskoosobowych w stosunku do pozostałych, maskulinizację form żeńskich i nijakich. W słoweńskim nie ma takiego uprzywilejowania form męskoosobowych, a maskulinizacja jest zjawiskiem bardzo rzadkim.

Słownictwo jest kluczem do poznania przez cudzoziemca polskiej przestrzeni socjosemantycznej i świata kulturowego Polaków. Leksyka to niedający się ogarnąć ocean słów i znaczeń, między którymi obcokrajowiec musi nauczyć się poruszać. To właśnie niedostatki w opanowaniu poziomu leksykalnego języka stanowią częstą przyczynę zaburzeń komunikacji, blokując lub utrudniając przekaz.

¹ Artykuł stanowi przedręgowaną, zmodyfikowaną wersję wcześniejszego tekstu (Ostromecka-Frączak 2013).

O ile brak znajomości reguł gramatycznych zakłóca lub zniekształca komunikację, o tyle nieznanomość odpowiedniego słownictwa może tę komunikację całkowicie uniemożliwić. Jak pisze Hanna Komorowska: „na skutek braków leksykalnych pojawia się najwięcej trudności w zakresie komunikacji, gdyż niemożność wypowiedzenia się na dany temat z powodów słownikowych blokuje porozumiewanie się o wiele silniej niż braki gramatyczne” (Komorowska 1988: 75). To oczywiście dzisiaj twierdzenie przebiło się do świadomości glottodydaktyków stosunkowo późno i było wynikiem odejścia od metod tradycyjnych i wprowadzenia w nauczaniu języków obcych podejścia komunikacyjnego.

Jednym z istotnych elementów kompetencji komunikacyjnej, jakkolwiek byłaby rozumiana, jest znajomość leksyki. Ponieważ przegląd stanowisk, definicji, modeli i składników kompetencji komunikacyjnej znajdziemy w książce habilitacyjnej Iwony Janowskiej (Janowska 2011), nie zajmuję się dalej tym problemem. Anna Seretny i Ewa Lipińska podkreślają, że kompetencja leksykalna, podobnie jak kompetencja semantyczna, jest istotną częścią kompetencji lingwistycznej (Seretny, Lipińska 2005: 76–79). Tak ujmuję to również *Europejski system opisu kształcenia językowego: uczenie się, nauczanie, ocenianie* (ESOKJ). O ile na kompetencję leksykalną składa się znajomość i umiejętność użycia słownictwa danego języka, o tyle kompetencję semantyczną współtworzą świadomość i umiejętność organizacji znaczenia.

Autorki *ABC metodyki nauczania języka polskiego jako obcego* (Seretny, Lipińska 2005) widzą trzy podstawowe kręgi związane z poznawaniem przez uczących się nowej leksyki: dobór materiału leksykalnego, techniki wprowadzania słownictwa oraz testowanie. Spośród tych trzech obszarów w niniejszym artykule zajmuję się drugim, czyli technikami wprowadzania nowego słownictwa, innymi słowy nauczaniem leksyki „w głąb”. Do wymienionych w przywołanym poradniku technik dodałabym jeszcze kilka, na przykład wprowadzanie tzw. fałszywych przyjaciół (*false friends*), pokazywanie kolokacji leksykalnych czy omawianie faktów kulturowych utrwalonych w leksyce.

Wyczulenie cudzoziemców na homonimy międzyjęzykowe, zwane również aproksymatami, „fałszywymi przyjaciółmi” (tłumacza, i nie tylko) jest stosunkowo proste do zrealizowania, ponieważ w polskiej leksykografii mamy szereg słowników z aproksymatami rodzimymi i innojęzycznymi. Tak jest również w przypadku języka polskiego i słoweńskiego. Emil Tokarz wydał słownik aproksymatów, poprzedzając go obszernym wstępem, w którym przedstawił nie tylko samo zjawisko, ale również terminologię stosowaną w różnych językach (Tokarz 1999).

Porównanie polskich leksemów uznanych w przywołanym słowniku za aproksymaty z trzema listami haseł (Zgólkowa 1992a–c) zawierającymi słownictwo

podstawowe, czyli najczęściej używane w języku polskim, pozwala stwierdzić, jak często mogą być one przyczyną błędów semantycznych wynikających z interferencji. Mamy w tym przypadku do czynienia z transferem negatywnym. Celowe więc i przydatne wydaje się przejrzanie pod tym kątem wspomnianych trzech list słownictwa opracowanych przez Zgólkową, czyli 4 529 haseł: 1 569 haseł² do słownika minimum współczesnej polszczyzny, a więc na pierwszym poziomie nauczania (Zgólkowa 1992a), 1 302 hasła do słownika podstawowego języka polskiego na drugim poziomie nauczania (Zgólkowa 1992b) oraz 1 658 haseł do tegoż słownika na trzecim poziomie nauczania (Zgólkowa 1992c). Ów przegląd to minimum tego, co powinniśmy zrobić, aby uniknąć tzw. fałszywych przyjaciół. Jeśli jednak uwzględnilibyśmy dwa najnowsze słowniki: minimum i podstawowy, to liczba haseł, które powinniśmy przeanalizować jeszcze by wzrosła. Mam tu na uwadze dwa słowniki Zgólkowej, a mianowicie *Słownik minimum języka polskiego z zarysem gramatyki polskiej* (2009), w którym autorka umieściła 2 144 hasła oraz *Podstawowy słownik języka polskiego z zarysem gramatyki polskiej* (2008), liczący 6 175 haseł. Wcześniejsze słowniki podstawowe języka polskiego miały około 5 000 haseł. Już w 1998 roku Zgólkowa pisała, że jest to o wiele za mało, aby osiągnąć pełną kompetencję leksykalną. Nie wdając się w rozważania na temat kompetencji leksykalnej, badacze (Piotrowski 1994; Seretny 1997), przytaczają sąd Jacka Richardsa, który uważa, że dopiero znajomość 20 000 jednostek leksykalnych stanowi niezbędne minimum do swobodnej wymiany informacji w danym języku. Leksykografia anglojęzyczna ma kilka takich słowników, przed leksykografią polską jest jeszcze to zadanie do wykonania. W *ABC metodyki nauczania języka polskiego jako obcego* autorki przyjmują, że „[...] znajomość 5 000 wyrazów daje uczącemu się pełną samodzielność językową, a nie jak zakładano – biegłość” (Seretny, Lipińska 2005: 84). O pełnej biegłości można, według autorek, mówić wtedy, gdy cudzoziemiec opanuje minimum 8 000–10 000 wyrazów.

Jak widać z tego dość zresztą pobieżnego przeglądu, liczba haseł, które należałoby przejrzeć, aby „wyłowić” aproksymaty, może być o wiele dłuższa niż 5 000. W niniejszym artykule ograniczę się jedynie do pokazania problemu na przykładzie wybranych haseł przede wszystkim z pierwszej z trzech list opracowanych przez Zgólkową.

Aproksymaty, podobnie jak homonimy, są całkowite lub częściowe. Te ostatnie mogą się różnić pisownią (ze względu na brak w języku słoweńskim niektórych

2 Halina Zgólkowa podaje 1 579 haseł, ale 8 z nich się powtarza, czasownika *rynekać* nie znam, jest też błąd w numeracji.

liter), wymową (ze względu na inny akcent i intonację, brak niektórych głosek) lub być zbieżne tylko w niektórych formach. W przypadku wyrazów wieloznacznych zdarza się i tak, że tylko w jednym ze znaczeń możemy mówić o aproksymacie w języku słoweńskim, podczas gdy w pozostałych znaczeniach mamy do czynienia z ekwiwalentami tłumaczeniowymi. „Fałszywi przyjaciele” są nie tylko utrapieniem dla tłumacza, ale także przyczyną błędów językowych cudzoziemców uczących się języka polskiego, mogą prowadzić do poważnych zakłóceń w komunikacji i nieporozumień, a nawet wywoływać niezamierzone efekty komiczne. O błędach Słoweńców uczących się języka polskiego pisałam wcześniej (Ostromęcka-Fraćzak 2004), podobnie czyniła to już Maria Wtorkowska, zwracająca uwagę m.in. na aproksymaty (Wtorkowska 2005, 2008).

Skonfrontowanie niektórych polskich wyrazów z listy haseł do słownika minimum, które można uznać za aproksymaty lub paronimy w języku słoweńskim ma z pewnością duży walor dydaktyczny i pozwoli Słoweńcom uniknąć błędów, a także osiągnąć szybciej kompetencję komunikacyjną. Przyjrzyjmy się im zatem bliżej (cyfra arabska przy polskim leksemie oznacza numer na liście Zgółkowej). Nie podaję znaczeń polskich jednostek, ponieważ artykuł jest pomyślany jako pomoc dla lektora języka polskiego pracującego w Słowenii i nieznającego słoweńskiego.³ Aby mogli z niego korzystać również słoweńscy studenci, trzeba by jeszcze dodać znaczenia polskich leksemów. Źródłem znaczeń słoweńskich jednostek są dwa słowniki: *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ) oraz *Slovensko-poljski slovar* (SPS).

Słownik minimum (I poziom nauczania)

bawić się (28)	–	<i>báviti se</i>	zajmować się’, np. <i>baviti se s politiko</i> ‘zajmować się polityką’ (choć w tym znaczeniu wyraz wychodzi już z użycia)
brać (53)	–	<i>bráti</i>	‘czytać’
brzydki (60)	–	<i>brídek</i>	‘przykry, nieprzyjemny, gorzki, ciężki’, np. <i>bridka skušnja</i> ‘przykre doświadczenie’
burza (67)	–	<i>búrja</i>	1. ‘silny północny wiatr’, 2. eksp. ‘burza, wzburzenie’; 3. eksp. ‘wzburzony człowiek’
chleb (89)	–	<i>hléb</i>	1. ‘okrągły bochenek czegoś, np. chleba, sera’; 2. arch. ‘chleb’
chłopiec (93)	–	<i>hlápec</i>	1. ‘pacholek, parobek, służący’; 2. ‘ślugus’
chodnik (97)	–	<i>hodnik</i>	1. ‘korytarz, przedpokój’; 2. ‘chodnik’
chyba (106)	–	<i>hiba</i>	1. ‘wada, usterka, zaburzenie’; 2. ‘błąd, pomyłka’

3 Gwoli wyjaśnienia dla nieznających słoweńszczyzny: przy podawaniu polsko-słoweńskich par „fałszywych przyjaciół” zapis słoweńskich leksemów uwzględnia prawidłowe akcentowanie (np.: *báviti se*), jeśli podaję przykłady użycia danych jednostek, zapis jest już bez graficznego podkreślenia samogłoski będącej ośrodkiem sylaby (*baviti se s politiko*).

<i>droga</i> (218)	–	<i>dróga</i>	‘narkotyk, narkotyki’
<i>dywan</i> (230)	–	<i>dívan</i>	‘kozetka, tapczan’
<i>jutro</i> (395)	–	<i>jútro</i>	1. ‘poranek’; 2. arch. ‘wschód’; 3. ‘miara powierzchni – 57,55 ara’
<i>karta</i> (371)	–	<i>kárta</i>	1. ‘mapa’; 2. ‘bilet’; 3. ‘kartka, bon’; 4. ‘karta’
<i>kochać</i> (408)	–	<i>kúhati</i>	1. ‘gotować’; 2. eksp. 2. ‘przygotowywać’
<i>kopać</i> (434)	–	<i>kópati</i>	‘kapać’
<i>kot</i> (441)	–	<i>kót</i>	1. ‘kąt’; 2. ‘zakątek’; 3. sport. ‘róg, narożnik’
<i>kot</i> (441)	–	<i>kot</i>	1. ‘jak, jako’; 2. ‘jak, niż’
<i>kraj</i> (443)	–	<i>kráj</i>	1. ‘miejsowość, miasto’; 2. ‘kraj, strona’; 3. ‘skraj, kres, kraniec’; 4. ‘rondo kapelusza’
<i>las</i> (476)	–	<i>lás</i>	‘włos’
<i>lekko</i> (485)	–	<i>lahkó</i>	1. ‘lekko’; 2. ‘łatwo’; 3. ‘móc’, np. <i>lahko mi to daš</i> ‘możesz mi to dać’
<i>lepszy</i> (489)	–	<i>lépši</i>	‘ładniejszy’
<i>liczyć</i> (495)	–	<i>ličiti</i>	1. ‘malować’; 2. ‘być podobny’
<i>liść</i> (499)	–	<i>líst</i>	1. ‘liść’; 2. ‘platek’; 3. ‘plasterek’; 4. ‘kartka’; 5. ‘czasopismo, gazeta’; 6. arch. ‘list’; 7. ‘ostrze’
<i>lubić</i> (512)	–	<i>ljubíti</i>	1. ‘kochać’, arch. ‘miłować’; 2. ‘lubić’; 3. arch. ‘całować’
<i>lustro</i> (516)	–	<i>lúster</i>	pot. ‘zyrandol’
<i>mapa</i> (534)	–	<i>mápa</i>	1. ‘skoroszyt, teczka’; 2. lit. ‘mapa’
<i>mąż</i> (546)	–	<i>móz</i>	1. ‘mąż’; 2. ‘mężczyzna’; 3. ‘reszka’; 4. reg. ‘świadek, drużba’
<i>miłość</i> (572)	–	<i>mílost</i>	1. ‘łaska’; 2. ‘litość, współczucie’
<i>mimo</i> (574)	–	<i>mímo</i>	1. ‘obok’; 2. ‘mimo, wbrew’; 3. ‘oprócz, z wyjątkiem’
<i>naprawić</i> (624)	–	<i>napráviti</i>	1. ‘zrobić, przygotować, wykonać’; 2. ‘ubrać’; 3. arch. ‘doprowadzić, dowieść’
<i>niebieski</i> (649)	–	<i>neběški</i>	1. ‘niebieski’ (ale nie oznacza to koloru, tylko ‘z nieba’; kolorem jest <i>moder</i>); 2. ‘niebiański’
<i>obraz</i> (687)	–	<i>obráz</i>	1. ‘twarz’, arch. ‘lico’; 2. ‘oblicze’; 3. lit. ‘obraz, obrazek’
<i>obrazek</i> (688)	–	<i>obrázek</i>	‘twarzyczka’, arch. ‘liczko’
<i>odpowiedzieć</i> (707)	–	<i>odpovédati</i>	1. ‘złożyć wypowiedzenie (rezygnację), wymówić’; 2. ‘zrezygnować, odwołać’; 3. ‘odmówić posłuszeństwa’
<i>odpowiedź</i> (708)	–	<i>odpóved</i>	1. ‘odwołanie’; 2. ‘wymówienie’
<i>palec</i> (752)	–	<i>pálec</i>	‘tylko kciuk’
<i>podłoga</i> (816)	–	<i>podlóga</i>	1. ‘podszewka’; 2. ‘podkład, podłoże’; 3. arch. ‘podstawa’
<i>polski</i> (844)	–	<i>póljski</i>	1. ‘polski’; 2. ‘polny’; 3. ‘rolniczy’

<i>prać</i> (901)	–	<i>práti</i>	1. 'prać'; 2. 'myć', np. auto
<i>przebrać (się)</i> (932)	–	<i>prebráti</i>	1. 'przeczytać'; 2. 'przebrać'; 3. 'wybrać'
<i>przepis</i> (952)	–	<i>prepís</i>	1. 'przepisanie'; 2. 'odpis'
<i>rok</i> (1024)	–	<i>rók</i>	'termin'
<i>róża</i> (1042)	–	<i>róża</i>	1. 'kwiat'; 2. 'róża'; 3. 'grzebień koguta'; 4. 'zioło, ziele'
<i>sklep</i> (1089)	–	<i>sklèp</i>	1. anat. 'staw'; 2. '(po)łączenie, złączenie, łącze, złącze'; 3. 'wniosek'; 4. 'postanowienie, stwierdzenie'; 5. 'zakończenie, koniec'
<i>słowo</i> (1103)	–	<i>słowó</i>	'pożegnanie'
<i>slużyć</i> (1105)	–	<i>slużiti</i>	1. 'pracować'; 2. 'służyć'; 3. 'zarabiac'
<i>spotykać</i> (1132)	–	<i>spotíkati</i>	'podkładać, podstawiać nogę'
<i>sprawa</i> (1134)	–	<i>správa</i>	1. 'pojednanie, pogodzenie się, zgoda, ugoda'; 2. arch. 'sprzęt'; 3. 'skład, składzik, spiżarnia, schowanko'
<i>stolica</i> (1151)	–	<i>stólica</i>	1. 'katedra'; 2. arch. 'stolica'; 3. med. 'stolec'
<i>stół</i> (1157)	–	<i>stòl</i>	1. 'krzesło'; 2. stołek'
<i>suchy</i> (1167)	–	<i>súh</i>	1. 'suchy'; 2. 'suszony'; 3. 'wędzony'; 4. 'chudy'; 5. 'goły'; 6. 'oschły'
<i>szymba</i> (1197)	–	<i>šíba</i>	'różga, witka', arch. 'plaga'
<i>szybki</i> (1198)	–	<i>šíbek</i>	'slaby'
<i>trudny</i> (1265)	–	<i>trúden</i>	'zmęczony, utrudzony, znużony'
<i>ubrać</i> (1285)	–	<i>ubrąti</i>	1. 'zharmonizować, zestroić'; 2. 'wybrać'
<i>uprawiać</i> (1304)	–	<i>uprąvljati</i>	'zarządzać, kierować'
<i>urzędnik</i> (1311)	–	<i>urednik</i>	'redaktor'
<i>uważać</i> (1318)	–	<i>uvážati</i>	'przywozić, sprowadzać, importować'
<i>wesele</i> (1340)	–	<i>vesèlje</i>	1. 'radość, uciecha'; 2. 'zamiłowanie'
<i>zamykać</i> (1484)	–	<i>zamíkati</i>	'pociągnąć, przyciągnąć, skusić, znieć'
<i>zapomnieć</i> (1490)	–	<i>zapómniti si</i>	'zapamiętać'
<i>zawód</i> (1503)	–	<i>závod</i>	1. 'zakład'; 2. 'instytucja, instytut'
<i>znać</i> (1544)	–	<i>znáti</i>	1. 'umieć'; 2. 'znać'
<i>znak</i> (1548)	–	<i>znák</i>	1 'znak'; 2. 'na wznak, wznak'
<i>że</i> (1571)	–	<i>žé</i>	'już'
<i>żona</i> (1575)	–	<i>žèna</i>	1. 'żona'; 2. 'kobieta'

Wymienione przykłady stanowią zaledwie część zgromadzonego materiału badawczego. Skonfrontowanie listy haseł do słownika minimum (1 569) z polskim i słoweńskim aproksymatami (153) pokazuje, że stanowią one 10% zasobu leksykalnego słownika minimum. Gdyby jeszcze usunąć z listy Zgółkowej wszystkie internacjonalizmy, na przykład: *akademia*, *aktor*, *apteka*, *analiza*, *biuro*, *blok*,

centymetr, centrum, kawa itd., oraz wyrazy stanowiące wspólne dziedzictwo prasłowiańskie, na przykład: *biały, brat, bóg, być, ciało, ciemno, cisza, czas, czarny, dać, dom* i inne, a więc dwa rodzaje wyrazów, które znacznie ułatwiają komunikację językową, to udział aproksymatów byłby o wiele większy i wahałby się, według moich obliczeń, w granicach 24–25%. Tokarz (1999) odnotował 700 takich jednostek, z czego, co potwierdzają moje badania, aż 153 leksemy znajdują się na liście słownictwa minimum Zgólkowej. Jak wynika z tych danych, aproksymaty są poważnym problemem w nauczaniu Słoweńców języka polskiego jako obcego, który może spowodować zakłócenia komunikacyjne, a nawet nieporozumienia.

Podajmy, już tylko wybiórczo, kilka przykładów z dwu następujących list.

Słownik podstawowy (II poziom nauczania)

<i>basen</i> (27)	– <i>básen</i>	1. ‘bajka’; 2. ‘basowy’
<i>dach</i> (96)	– <i>dàh</i>	1. ‘wdech, dech, oddech’; 2. ‘zapach’
<i>jagoda</i> (240)	– <i>jágoda</i>	1. ‘truskawka’; 2. ‘jagoda (o okrągłym owocu)’; 3. ‘paciorek, koralik (róźańca)’; 4. gw. ‘czerwonawa krowa’
<i>liczyć się</i> (335)	– <i>líciti se</i>	1. ‘malować się, robić makijaż’; 2. arch. ‘być podobnym, przypominać’
<i>obok</i> (466)	– <i>obók</i>	‘łuk, sklepienie’
<i>ogon</i> (490)	– <i>ogòn</i>	‘zagon’
<i>starać się</i> (854)	– <i>stárati se</i>	‘starzeć się, postarzyć się’
<i>ustawić</i> (1016)	– <i>ustáviti</i>	1. ‘zatrzymać’; 2. ‘zatomować’
<i>zaprosić</i> (1202)	– <i>zaposíti</i>	‘poprosić’

Słownik podstawowy (III poziom nauczania)

<i>autograf</i> (25)	– <i>avtográf</i>	1. ‘autor rękopisu’ 2. ‘rękopis autora’
<i>chudy</i> (93)	– <i>húd</i>	1. ‘zły’; 2. ‘ciężki, straszny, mocny, silny, ostry’
<i>garnitur</i> (239)	– <i>garnitúra</i>	1. ‘komplet, garnitur’; 2. ‘grupa ludzi, zespół’
<i>mazać</i> (529)	– <i>mázati</i>	1. ‘smarować’; 2. ‘malować, robić makijaż’; 3. ‘oliwić’; 4. ‘dawać łapówkę, smarować’; 5. ‘mazać, brudzić’; 6. eksp. ‘bić’; 7. pot. ‘ratować z opresji’
<i>moc</i> (555)	– <i>móć</i>	‘moc, siła, energia’
<i>naprawa</i> (593)	– <i>napráva</i>	1. ‘urządzenie’, 2. ‘budowa, zabudowanie’, 3. arch. ‘instytucja’, 4. arch. ‘ubiór’, 5. arch. ‘budynek’
<i>pochodzić</i> (832)	– <i>pohodíti</i>	1. ‘zdeptać, zdeptać, podeptać, zniszczyć’; 2. ‘nadebrać’; 3. arch. ‘złożyć wizytę, odwiedzić’
<i>przebywać</i> (949)	– <i>prebívati</i>	1. ‘przebywać’; 2. ‘mieszkać’; 3. arch. ‘przeżywać’
<i>spis</i> (1148)	– <i>spís</i>	1. ‘utwór, pismo’; 2. ‘dokument, akt, pismo’; 3. ‘wypracowanie’

<i>szczyt</i> (1218)	– <i>ščít</i>	1. ‘tarcza’; 2. ‘ochraniacz’; 3. ‘daszek’
<i>trawnik</i> (1290)	– <i>trávník</i>	‘łąka’
<i>zanieść</i> (1548)	– <i>zanêsti</i>	1. ‘zanieść, przynieść’; 2. ‘zarzucić’; 3. eksp. ‘popatrzeć, spojrzeć przez palce’

Wprowadzając homonimy międzyjęzykowe, warto zwrócić uwagę na fakt, że nie tylko mogą być źródłem nieporozumień językowych, ale również służyć budowaniu komizmu językowego. Gdybyśmy chcieli uczyć Słoweńców słów kolędy *Lulajże Jezuniu, lulajże, lulaj*, powinniśmy najpierw wyjaśnić im różnicę między znaczeniem polskiego leksemu *lulać* ‘kotysać’ i słoweńskiego *lulati* ‘siusiac’, tym bardziej że formy trybu rozkazującego są w obu językach identyczne. Wyraz *morda* ma w języku polskim zabarwienie pejoratywne, w słoweńskim jest to modulant o znaczeniu ‘chyba, być może, prawdopodobnie’. Powiedzenie komuś, że jest *wredny* jest w Polsce obelgą, w Słowenii komplementem, zaletą, oznacza bowiem kogoś lub coś o dużej wartości. W Polsce *podatki* się płaci, natomiast w Słowenii płaci się *davke*, zaś *podatki*, czyli dane osobowe, podaje się, zgłasza, wypełnia. Kiedy na rynku poprosimy słoweńskiego sprzedawcę o *jagody*, dostaniemy truskawki. Możemy się srodze zawieść w uczuciach, jeśli wyznamy Słoweńcowi miłość, a słoweńskie słowa o *miłości*, potraktujemy jako odwzajemnienie uczuć, podczas gdy będą to tylko wyrazy współczucia i litości. Kiedy Polak mówi o kimś, że jest *chytry*, ma na myśli jego skąpstwo lub przebiegłość, Słoweńiec to, że coś lub ktoś jest szybkie/szybki. Na bramach słoweńskich jest napis: *Hud pes*, co nie oznacza, że psy właścicieli są niedożywione, chude, lecz że są złe, ostre. Słoweńcy jedzą różne *burki*, np. z mięsem, jabłkami, serem itd. *Burek* jest więc nazwą potrawy i zarazem lokalu gastronomicznego, w którym tę potrawę się serwuje. Polakom ta nazwa kojarzy się z aferami w lokalach prowadzonych przez Wietnamczyków i mięsem psim, z czym słoweńskie *burki* nie mają nic wspólnego. Takie przykłady można mnożyć. Ich wspólną cechą jest to, że użyte w nich aproksymaty budują komizm językowy.

W nauczaniu języka polskiego Słoweńców ważne są także różnice w kolokacjach leksykalnych obu języków. Za przykład niech posłużą dwa czasowniki: *(u)prac* – *(o)prati* i *(u)myć/umywać* – *(u)miti/umivati*. W Polsce pierzemy (od *prac*) bieliznę, ubranie, ale myjemy naczynia, owoce, ręce, włosy, samochody (stąd myjnia samochodowa), natomiast w Słowenii pierzemy (od *oprati*) naczynia, owoce, włosy, samochody (stąd *avtopralnica* ‘myjnia samochodowa’), a myjemy ręce, nogi, twarz. Podobnie zupełnie odmienną kolokację leksykalną mają czasowniki *iść*, *jechać* i ich słoweńskie ekwiwalenty *iti*, *jahati*. W Polsce idziemy tylko w przypadku, kiedy poruszamy się pieszo, a jedziemy samochodem, po ciągiem, rowerem itd. W języku słoweńskim nie ma takiego rozróżnienia, toteż

słoweńscy studenci często mówią, że **chodzą do Polski z pociągiem, samolotem* lub po prostu, że **jutro idą do Polski*. Czasownik *jahati* odnosi się tylko do jazdy konnej (na koniu). Odmienną kolokację leksykalną mają w obu językach czasowniki *znać* i *poznać* – *znati, poznati*, por. słoweńskie: *znam kuhati, brati, štrikati* i polskie: *umiem gotować, czytać, robić na drutach* oraz słoweńskie: *poznam tega človeka, poznam to knjigo* i polskie: *znam tego człowieka, tę książkę*. Polski czas *biegnie, płynie, ucieka, mija*, natomiast słoweński *idzie (gre)*. W Polsce herbatę pijemy zazwyczaj w szklance, kawę w filiżance, mleko w kubku, wódkę przy użyciu kieliszka, a wino lampki, przetwory przechowujemy w słoikach, natomiast w Słowenii na te, tak różne naczynia, mamy jedną nazwę *kozarec*. To tylko niektóre przykłady wskazujące na to, jak ważną rolę w nauczaniu leksyki odgrywiają kolokacje leksykalne i, oczywiście, również gramatyczne, którymi tu się jednak nie zajmuję, gdyż nie są bezpośrednio związane z nauczaniem leksyki, chociaż są dla niej ważne.

Reasumując, ucząc cudzoziemców leksyki, nie tylko przekazujemy im wiedzę o języku polskim, ale również pozwalamy im poznać nas samych i naszą kulturę. Wprowadzanie homonimów międzyjęzykowych daje obcokrajowcom możliwość uniknięcia „falszywych przyjaciół”, a zdobywanie przyjaciół prawdziwych, czyli słów, które poznają coraz lepiej także poprzez kolokacje leksykalne.

Bibliografia

- ESOKJ = *Europejski system opisu kształcenia językowego: uczenie się, nauczanie, ocenianie*, 2003. Tłum. Waldemar Martyniuk. Warszawa: Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli.
- JANOWSKA, Iwona, 2011: *Podejście zadaniowe do nauczania i uczenia się języków obcych. Na przykładzie języka polskiego jako obcego*. Kraków: Universitas.
- KOMOROWSKA, Hanna, 1988, Ćwiczenia przedkomunikacyjne: leksyka. KOMOROWSKA, H. (red.): *Ćwiczenia komunikacyjne w nauce języka obcego*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 75–116.
- OSTROMEĆKA-FRĄCZAK, Bożena, 2004: *Jak Słowianie mówią po polsku?*. DĄBROWSKA, A. (red.): *Wrocławska dyskusja o języku polskim jako obcym: materiały z międzynarodowej konferencji Stowarzyszenia „Bristol”*. Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, 29–36.
- OSTROMEĆKA-FRĄCZAK, Bożena, 2013: *Rola leksyki w kształtowaniu kompetencji komunikacyjnej cudzoziemców (na materiale języka polskiego i słoweńskiego)*. *Acta Universitatis Lodzensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców* 20 (2013), 23–31.

- PIOTROWSKI, Tadeusz, 1994: *Z zagadnień leksykografii*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- SERETNY, Anna, 1997: Analiza porównawcza słowników dydaktycznych języka polskiego i angielskiego. MIODUNKA, W. (red.): *Nauczanie języka polskiego jako obcego*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 57–75.
- SERETNY, Anna, LIPIŃSKA, Ewa, 2005: *ABC metodyki nauczania języka polskiego jako obcego*. Kraków: Universitas.
- SPS = *Slovensko-poljski slovar*, 1996, OSTROMĘCKA-FRĄCZAK, Bożena, PRETNAR, Tone. Ljubljana: DZS.
- SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1980–1991, t. 1–5, BAJEC, Anton (red.). Ljubljana: Založba ZRC.
- TOKARZ, Emil, 1999: *Putapki leksykalne. Słownik polsko-słoweńskich aproksymatów*. Katowice: Wydawnictwo Śląsk.
- WIERZBICKA, Anna, 1990: Podwójne życie człowieka dwujęzycznego. MIODUNKA, W. (red.): *Język polski w świecie*. Warszawa, Kraków: PWN, 71–104.
- WTORKOWSKA, Maria, 2005: Kilka podobieństw i różnic między polskim i słoweńskim czasownikiem jako przyczyna błędów językowych Słoweńców uczących się języka polskiego. *Jezikoslovni zapiski* 11/1, 69–85.
- WTORKOWSKA, Maria, 2008: Kilka podobieństw i różnic między polskim i słoweńskim rzeczownikiem (jako przyczyna błędów językowych Słoweńców uczących się języka polskiego). *Riječ*, rocznik 15, nr 2, 81–92.
- ZGÓŁKOWA, Halina, 1992a: Lista haseł do słownika minimum współczesnej polszczyzny (I poziom nauczania). MIODUNKA, W. (red.): *Język polski jako obcy. Programy nauczania na tle badań współczesnej polszczyzny*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 67–77.
- ZGÓŁKOWA, Halina, 1992b: Lista haseł do słownika podstawowego języka polskiego (II poziom nauczania). MIODUNKA W. (red.): *Język polski jako obcy. Programy nauczania na tle badań współczesnej polszczyzny*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 78–87.
- ZGÓŁKOWA, Halina, 1992c: Lista haseł do słownika podstawowego języka polskiego (III poziom nauczania). MIODUNKA, W. (red.): *Język polski jako obcy. Programy nauczania na tle badań współczesnej polszczyzny*, Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 88–99.
- ZGÓŁKOWA, Halina, 1998: Gniazdowe rozszerzanie podstawowego słownika polskiego. *Acta Universitatis Lodzensis. Kształcenie polonistyczne cudzoziemców* 10, 423–427.

ZGÓŁKOWA, Halina, 2008: *Podstawowy słownik języka polskiego z zarysem gramatyki polskiej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.

ZGÓŁKOWA, Halina, 2009: *Słownik minimum języka polskiego z zarysem gramatyki polskiej*. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz.

Summary: “False Friends” of Poles and Slovenes

The author shows the role of vocabulary in the process of developing communicative competence in foreigners. She takes notice of so-called “false friends”, which constitute a fair amount of basic vocabulary. For Polish and Slovene, this amount oscillates around 10%. If international words and the vocabulary inherited from the Proto-Slavic language were not taken into account, the amount would rise to 24-25%. The researcher gives examples of how false friends cause interference in communication, misunderstandings, or humor. In the process of developing the communicative competence in foreigners, one must also pay attention to collocations.

Keywords: communicative competence, lexical competence, semantic competence, false friends, minimum vocabulary.

Słowa klucze kultury na przykładzie wyrażen *matka Polka* oraz *cankarjanska mati* i *Cankarjeva mati*

Agnieszka Będkowska-Kopczyk

Die Geisteswissenschaftliche Fakultät, Karl-Franzens-Universität Graz, Graz

W artykule podejmuję dyskusję teoretyczną na temat funkcjonowania we współczesnym językoznawstwie kulturowym i translacji takich terminów, jak: *słowa kultury*, *kulturemy* oraz *słowa klucze kultury*, proponując ujęcie tego ostatniego jako hiperonimu wobec dwu pozostałych. Omawiam także wyznaczniki, na podstawie których daną jednostkę leksykalną można traktować jako słowo klucz kultury. W części analitycznej prezentuję kulturowe tło określeń *matka Polka* oraz *cankarjanska mati* i *Cankarjeva mati*. Na koniec uzasadniam, że jednostki te należą do zbioru słów kluczy kultury polskiej i, odpowiednio, słoweńskiej.

Słowa kluczowe: słowa klucze kultury, słowa kultury, kulturemy, stereotypy kulturowe

1 Wstęp¹

Celem pracy jest omówienie tła kulturowego jednostek leksykalnych *matka Polka* oraz *cankarjanska mati* i *Cankarjeva mati*, które we współczesnych językach słoweńskim i polskim funkcjonują zarówno w znaczeniu dosłownym, jak i w przenośnym. Wyrażenia te analizuję z perspektywy lingwistyki kulturowej i jej badań nad słowami kluczami kultury. Termin *słowa klucze kultury* jako kategoria badawcza wprowadzony został do studiów językoznawczych przez Annę Wierzbicką, która określa nim leksykę mającą szczególne znaczenie dla danej wspólnoty kulturowej i będącą kluczem do zrozumienia jej tradycji, wartości, sposobu myślenia o świecie (Wierzbicka 2007: 42)². Ze względu na fakt, że w literaturze przedmiotu funkcjonują różne terminy badawcze, m.in. *słowa kultury* i *kulturemy*, które częściowo zająbiają się ze *słowami kluczami kultury*, drugim celem tej pracy jest krytyczne omówienie wspomnianych terminów i uzasadnienie, dlaczego proponuję przyjęcie *słów kluczy kultury* jako hiperonimu wobec dwu pozostałych. Przedstawiam też, w jaki sposób sama rozumiem i stosuję ten termin w badaniach nad leksykalnymi wyznacznikami kultur słowiańskich. Ponadto omawiam wyznaczniki, na podstawie których daną jednostkę językową można zaliczyć do zbioru słów kluczy kultury, by – w zakończeniu – uzasadnić status omawianych określeń. Należy zaznaczyć, że przedstawiona

1 Redakcji tomu i recenzentom dziękuję za cenne komentarze dotyczące tego artykułu.

2 Odwołuję się tu do polskiego wydania książki pt. *Understanding Cultures through Their Key Words*, która w języku angielskim została opublikowana w roku 1997.

analiza językowo-kulturowa nie ma charakteru wyczerpującego³, stanowi wstęp do rozważań teoretycznych.

2 *Matka Polka* w kulturze polskiej oraz *cankarjanska mati* i *Cankarjeva mati* w kulturze słoweńskiej

Zarówno polskie określenie *matka Polka*, jak i słoweńskie *cankarjanska mati* oraz *Cankarjeva mati* w znaczeniu dosłownym używane są w odniesieniu do tekstów literackich. *Matka Polka*⁴ odsyła nas do postaci matki z wiersza Adama Mickiewicza *Do matki Polki* (Mickiewicz 1976), *cankarjanska mati* [matka Cankarowska⁵] do matek ukazanych w dramatach i powieści *Na Klanacu* [*Na skarpie*] słoweńskiego modernisty Ivana Cankara, natomiast *Cankarjeva mati* [matka Cankara] do postaci realnej, matki pisarza Neży Pivk, i jednocześnie jednej z bohaterek jego zbioru autobiograficznych opowiadań pod tytułem *Moje življenje* [*Moje życie*].⁶ Wymienione postaci zostały dobrze zbadane zarówno w literaturoznawstwie polskim, jak i słoweńskim, por. rozważania na temat matki Polki Marii Janion (1996) oraz kobiet w prozie Cankara Alenki Jensterle Doležal (2003) i Mateji Pezdirc Bartol (2007).

W znaczeniu przenośnym jednostki te używane są w kontekstach pozaliterackich, a ich zrozumienie może być trudne dla obcojęzycznego odbiorcy bez przytoczenia tła kulturowego, na przykład: *Właśnie okazało się, że matka Polka przestaje być podporą dla nietrzeźwych mężów i wystraszonych dzieci* (NKJP); *Koliko cankarjanskih mater potrebuješ, da zamenjajo žarnico?* [tłum. dosł.: Ile matek Cankarowskich potrzebujesz do wymiany żarówki?] (GF); *Ameriški predsednik je kot Cankarjeva mati tekel za avtomobilom s papirnato vrečko z malico, vendar se prva dama ni niti obrnila* [tłum. dosł.: Prezydent Ameryki biegł niczym matka Cankara za autem z papierową torebką z drugim śniadaniem, ale pierwsza dama nawet się nie odwróciła] (GF). Z perspektywy translatologicznej analizowane określenia są tzw. lukunami, to znaczy jednostkami leksykalnymi

3 Analizy językoznawczej jednostki *matka Polka* dokonuje Joanna Szerszunowicz (2013), która – inaczej niż ja – przyjmuje pisownię wielką literą *Matka Polka*, zaś konotacje kulturowe określa *cankarjanska mati* i *Cankarjeva mati* zostały zbadane przez Agnieszkę Będkowska-Kopczyk i Špelę Antlogę (2016a). Omawiana tematyka koreluje z badaniami nad językowym stereotypem matki, które w językoznawstwie polskim prowadzone są m.in. przez Jerzego Bartmińskiego (2008) i jego współpracowników, natomiast o stereotypie matki w języku słoweńskim, oprócz wspomnianych autorek, pisała Aleksandra Hankus-Grzywa (2011). Temat stereotypu kulturowego matki Polki został omówiony m.in. przez Agnieszkę Imbierowicz (2012).

4 *Matka Polka* to oczywiście także matka mająca polskie obywatelstwo lub pochodzenie.

5 Jeśli nie zaznaczono inaczej, wszystkie tłumaczenia moje – A. B-K.

6 Wiersz *Do matki Polki* (*Poljski Materi*) z 1930 r. został przetłumaczony na język słoweński przez Lojze Krakara, który włączył go do eseju *Pesnik Adam Mickiewicz: romantik ali realist?* [Poeta Adam Mickiewicz: romantyk czy realista?] (Krakar 1998: 126–127). Powieść *Na klanacu* była opublikowana po raz pierwszy w 1902 r., a zbiór opowiadań *Moje življenje* ukazał się w wersji książkowej osiemnaście lat później (wyd. Zvezna tiskarna). W pracy korzystam z nowszych wydań (por. bibliografia).

niemającymi odpowiednika (ekwiwalentu) w językach obcych i należy je eksplikować za pomocą elementów języka drugiego tak, by najwierniej przekazać ich znaczenie w języku wyjściowym (Szczepanowicz 2013: 71). Aby tego dokonać, należy posiadać nie tylko wiedzę na temat wymienionych tu źródeł literackich, ale także asocjacji kulturowych czy też stereotypów zakotwiczonych w świadomości zbiorowej Polaków i, odpowiednio, Słoweńców, do których odnoszą się współcześnie te określenia.⁷

Zarówno wiersz Mickiewicza, jak i proza Cankara ukazują postać rodzicielki w odniesieniu do stereotypu matki, który został ukształtowany w określonych warunkach polityczno-społecznych. W przypadku Mickiewicza były to ziemie polskie okresu pod zaborami, kiedy to zadaniem matki było przygotowanie syna do roli konspiratora i przyszłego męczennika za sprawę narodową. Kobiety przejmowały wówczas od mężczyzn (często więzionych lub przebywających na zesłaniu) obowiązek nie tylko utrzymania domu, ale także odpowiedzialność polityczną za rodzenie i wychowanie pokolenia Polaków patriotów, gotowych umrzeć za ojczyznę (Imbierowicz 2012). Nietrudno się domyślić, że los matki Polki, ukazanej w wierszu Mickiewicza, naznaczony był tragizmem i cierpieniem, bowiem musiała się ona liczyć z tym, że owoc jej trudu wychowawczego prędzej czy później odda życie za ojczyznę. Matki sportretowane w dziełach Cankara są kobietami sfrustrowanymi społecznie, borykają się z życiem w ubogim słoweńskim społeczeństwie wiejskim na przełomie XIX i XX wieku, także niewolnym, gdyż istniejącym w konglomeracie Austro-Węgier. Matki Cankarowskie to kobiety najczęściej osamotnione, pracujące ponad siły na rzecz wychowania dzieci i utrzymania domu; to matki w milczeniu znoszące swój los. Ich wysiłek nie zostaje doceniony, a wręcz przeciwnie: w chwilach słabości są zdane same na siebie (Jensterle Doleżał 2003). Oba stereotypy matek łączy to, że są odpowiedzialne za wychowanie przyszłych pokoleń, zwłaszcza synów, przy czym u Mickiewicza mają to być wybawcy spod zaborów, a u Cankara kolejne pokolenia poddanych⁸ (społecznie i politycznie). Omawiane stereotypowe obrazy wiąże także zakorzeniony w obu społeczeństwach kult maryjny czy też mit świętej matki męczennicy, o czym piszą wspomniane Imbierowicz i Jensterle Doleżał. Różni je jednakże to, że matka

7 Komentarz wymaga pisowni określenia polskiego. Jak pisze Szczepanowicz (2013: 72), zapis tej jednostki jest dyskusyjny, co potwierdza fakt, że w różnego rodzaju tekstach można znaleźć trzy formy ortograficzne: *Matka Polka* (jako określenie postaci mitologicznej), *matka Polka* (forma przyjęta przez *Słownik PWN z wymową*; SO: 362), a nawet *matka-Polka* ('matka i Polka w jednej osobie' – por. przywołany przez Szczepanowicz komentarz Mirosława Bańki w Poradni Językowej PWN). Autorka przyjęła zapis wielką literą (postać mitologiczna), natomiast w pracy Bartmińskiego pojawia się zapis *matka Polka* (2008: 45–46) – taką formę (ortograficzną stosuje się także w tej pracy; dodajmy, że także w wierszu Mickiewicza pojawia się zapis *O matko Polko!*).

8 Por. analizę stereotypu kulturowego określenia *hlapec Jernej* [sługa Jernej], pochodzącego także z prozy Cankara w Będkowska-Kopczyk, Antloga (2016a).

Polka jest rodzicielką „dzielną” i „cierpiącą”, i – jak pisze Bartmiński (2008: 46) – uosabiającą etos macierzyństwa łączącego idealizację i tragizm, z kolei rodzicielki z dzieł Cankara są matkami „usłużnymi” i „cierpiącymi”, które już zapewne w czasach Cankara wzbudzały współczucie.

Stereotypy te są do dziś obecne w obu kulturach, choć podlegały i podlegają przekształceniom. Wciąż aktualnymi elementami omawianych stereotypowych obrazów są: heroiczna praca na rzecz domu i rodziny, wyrzeczenia, cierpienie, niedocenienie i zmęczenie, a w słoweńskiej kulturze dodatkowo nadmierna troska o syna. Dlatego we współczesnym dyskursie społecznym i politycznym często pojawiają się wypowiedzi, które wskazują, że w obu społeczeństwach istnieją tendencje do obalenia stereotypu udęczonej matki. Oto przykłady: *Matka Polka niosąca dzielnie swój krzyż w postaci bijącego męża, to jeden z absurdów, któremu trzeba się przeciwstawić społecznie i prawnie*⁹; *Cankarjeva mati je pač še vedno prototip moralne Slovenke. Uprite se temu. Kajti če se ne boste uprle, zagotovo ne boste mogle ozdraveti!* [Matka Cankara jest wciąż prototypem moralnej Słowenki. Przeciwstawcie się temu. Bowiem jeśli się nie przeciwstawicie, nigdy nie odzyskacie zdrowia!] (GF).

Określenia *matka Polka* oraz *cankarjanska mati* i *Cankarjeva mati* używane w znaczeniu przenośnym uległy konwencjonalizacji i odnoszą się do omówionych stereotypów matek na zasadzie metonimii (tzn. nazwa postaci literackiej przywołuje związany z nią stereotyp kulturowy). Z tego względu można sądzić, że funkcjonują one jako związki frazeologiczne o charakterze wyrażań lub zestawień.¹⁰ Co więcej, jednostki te mają także swoje „drugie życie” na różnych poziomach komunikacji: pojawiają się w pracach z zakresu psychologii i życia społecznego, a także jako elementy nazw własnych. Do przykładów należą łódzkie Centrum Zdrowia Matki Polki, toruńska Fundacja Nie Tylko Matka Polka czy słoweńska Pot Cankarjeve matere [dosł. Droga matki Cankara]¹¹. W słoweńskiej kulturze znany jest także motyw „filiżanki kawy”, pochodzący z bodaj najbardziej znaczącego i wzruszającego opowiadania Cankara poświęconego matce, zatytułowanego *Skodelica kave* [Filiżanka kawy]¹².

9 Przykład z czeskiego korpusu równoległego InterCorp (<https://kontext.korpus.cz/>; dostęp: 10.03.2018). W artykule tym nie ma miejsca na refleksję nad strategiami tłumaczenia omawianych jednostek, jednak warto wspomnieć, że określenie *matka Polka* w tym zdaniu zostało przetłumaczone na słoweński za pomocą przymiotnika *poveličevana* [wyidealizowana] i cudzysłowu: *Poveličevana „poljska mati”, ki pogumno prenaša svoj križ [...]* (przykład z ww. korpusu).

10 Por. rozważania Szerszunowicz (2013: 72–73) na temat statusu jednostki *matka Polka* jako zestawienia lub związku frazeologicznego w kontekście praktyki leksykograficznej. Z uwagi na ograniczoną długość tego artykułu pomijam rozważania o opisie słownikowym jednostek *cankarjanska mati* i *Cankarjeva mati*.

11 Jest to trasa, po której odbywają się piesze wędrówki, prowadząca z Vrzdencna – miejsca urodzenia matki autora – do Vrhniki – gdzie mieszkała rodzina autora (więcej na ten temat w: Będkowska-Kopczyk, Antloga 2016a: 92).

12 Opowiadanie pochodzi ze wspomnianego zbioru *Moje življenje*.

3 Słowa kultury, słowa klucze kultury i kulturemy: problemy definicyjne

W literaturze przedmiotu istnieje wiele terminów korelujących ze *słowami kluczami kultury*. Ta wielość związana jest między innymi z faktem, że omawiane w niniejszym tekście zjawisko badane jest w wielu dziedzinach: translacji (np. Newmark 1988, Vermeer, Witte 1990), komunikacji niewerbalnej (Poyatos 1976), socjolingwistyki (Oksaar, 1988), a także w różnych szkołach językoznawczych: lingwistyce kulturowej (Wierzbicka 1997), etnolingwistyce (np. Nagórko 2004, Bartmiński 2016), lingwokulturologii (Pamies 2017). W tej części postaram się przybliżyć w skrócie rozumienie trzech pojęć: *słowa kultury*, *słowa klucze kultury* oraz *kulturemy* i uzasadnić, dlaczego w artykule stosuję drugi z wymienionych terminów.¹³

Zacznijmy od pracy Petera Newmarka (1988: 94–95), który na słownictwo patrzy z perspektywy procedur translatorskich i wyróżnia trzy jego typy: uniwersalne (dotyczy określeń mających podobne znaczenia w wielu językach), osobiste (idiolekt) i kulturowe, w skład którego wchodzi *słowa kultury* (ang. *'cultural' words*). Te ostatnie są nieprzetłumaczalne na inne języki. Newmark wyróżnia pięć kategorii, w których odnajdujemy słowa danej kultury: 1) ekologia czy też natura, 2) kultura materialna, 3) kultura społeczna, 4) organizacje, tradycje, procedury, idee, 5) gesty i obyczaje, które dotyczą komunikacji międzykulturowej (Newmark 1988, 95–102). Wśród tych kategorii można wyróżnić dwie ogólniejsze, zawierające elementy odnoszące się do a) zewnętrznych przejawów życia danej wspólnoty kulturowej, obserwowalnych za pomocą zmysłów i b) przejawów jej życia wewnętrznego, niedostrzegalnego „gołym okiem”. Anna Wierzbicka dzieli źródła *słów kluczy kultury* na te dwie kategorie. Pierwsza zawiera nazwy elementów konkretnych, obecnych w przestrzeni osobistej, społecznej, kulturowej i instytucjonalnej. Druga odnosi się do sfery abstrakcji, to znaczy do procesów mentalnych, sposobu myślenia, wierzeń i wszelkich sposobów wyrażania stosunku do świata przez przedstawicieli danej kultury. Należą do niej na przykład słowa nazywające uczucia specyficzne kulturowo (np. japońskie *amae* i *enryo*), rodzaje duchowości (np. rosyjska *duša*), postawy wobec rzeczywistości (ros. *sud'ba*, pol. *los* i słow. *usoda*) czy interakcji społecznych (austral. *chiack*). W tej kategorii mieszczą się także omawiane tu określenia *matka Polka* i *cankarjanska/Cankarjeva mati*. W pracach Wierzbickiej analizie poddane jest także słownictwo, które autorka kategoryzuje jako klucz do etnosocjologii i psychologii, etnofilozofii, historii czy polityki danej wspólnoty kulturowej. Niektóre leksemy badane w tym zakresie mają podobne znaczenie leksykalne w innych językach (np. pol. *ojczyzna*, niem. *Vaterland*, słow. *domovina*), jednakże ich znaczenie ma w każdym języku inne

13 Zaznaczmy, że w literaturze przedmiotu funkcjonują także inne terminy korelujące z pojęciem *słów kluczy*, np. *symbole kolektywne* (Fleischer 2003), *słowa sztandarowe* (Pisarek 2002), *pojęcia kluczowe* (Niewiara 2014), *koncepty kulturowe* (Bartmiński 2016). Terminy te zostały szczegółowo omówione m.in. w pracach Aleksandry Niewiary (2014) i Macieja Raka (2017).

uwarunkowanie kulturowe. W moim przekonaniu jest to ważny wyznacznik słów kluczy kultury, bowiem pozwala badaczowi zajmować się leksemami, które w ujęciu Newmarka należą do nazw uniwersalnych, a wyrażają jednocześnie pojęcia istotne dla określonej wspólnoty kulturowej. Z tego powodu termin *słowa klucze kultury* traktuję jako nadrzędny wobec *słów kultury* (jako słów specyficznych kulturowo) w ujęciu tego badacza.

Zajmijmy się teraz terminem *kulturem*, wprowadzonym w roku 1976 do badań nad komunikacją niewerbalną przez Fernanda Poyatosa. Autor definiuje go jako każdy element aktywności kulturowej realizowanej w znakach o określonej wartości symbolicznej (Poyatos 1976: 314). Kulturemy podzielił na bazowe (najbardziej ogólne, obejmujące organizację przestrzeni zewnętrznej), prymarne (struktura środowiska i sposoby zachowania), sekundarne (sposoby zachowania w określonych sceneriach takich, jak: dom, szkoła, kościół), tercjarnie (systemy kultury i subkultury) i tak zwane „kulturemy derywowane”, w opisie których uwzględnił także klasy społeczne, na przykład: style ubrań, proksemikę (Poyatos 2002: 10–15). Niemiecka socjolingwistka Els Oksaar (1988: 27) rozszerzyła rozumienie kulturemu, definiując go jako kategorię społeczno-kulturową odnoszącą się do wszelkich przejawów komunikacji międzyludzkiej. W ujęciu autorki kulturemy są jednostkami abstrakcyjnymi aktywizującymi się w trakcie aktu komunikacyjnego w formie *behawioremów*. Należą do nich: behawioremy niewerbalne, ekstrawerbalne, parawerbalne i werbalne. Pojęcie *kulturem* przyjęło się w przekładoznawstwie (por.: Vermeer, Witte 1990) i służy określeniu słownictwa specyficznego kulturowo, nieposiadającego odpowiedników w innych językach, czyli jednostek, które Newmark określa mianem *słów kultury*. Hans J. Vermeer i Heidrun Witte (1990: 137) uważają nawet, że o zaistnieniu kulturemu można mówić dopiero w procesie porównywania dwu języków czy też kultur (na przykład podczas aktu tłumaczenia). Terminem tym operują także polscy etnolingwiści, między innymi Alicja Nagórko (2004: 136), która proponuje jego szerokie ujęcie. Kulturemy dzieli na: 1) kulturemy w węższym sensie, 2) scenariusze, skrypty kulturowe, 3) stereotypy (zwłaszcza etniczne), ksenizmy (zachowania, w tym językowe, które w trakcie komunikacji naruszają reguły przyjęte w danej kulturze, zdradzając kulturową obcość użytkownika pochodzącego z innego kręgu kulturowego). Autorka włącza słowa klucze kultury do kategorii kulturemów w węższym sensie, traktując *kulturem* jako hiperonim wobec *słowa klucza kultury*. Wyróżnia wśród nich na przykład egzotyzy (wyrazy opisujące kulturowo specyficzne realia, np. *bigos*), imiona własne, które nabierają dodatkowych znaczeń (np. *polska Marilyn Monroe*) i etnonimy (np. *Kresy*). Omawiane pojęcie przyjęło się także w lingwokulturologii i jej badaniach nad kulturowymi motywacjami

jednostek frazeologicznych. Antonio Pamies (2017: 101) definiuje kulturemy jako pozajęzykowe symbole kulturowe, które motywują wyrażenia figuratywne, działając podobnie do modeli metaforycznych. Zadaniem kulturemów jest w jego opinii zastąpienie bardziej rozmytych kategorii badawczych, jak na przykład konotacje kulturowe. Autor zauważa między innymi, że kulturemy nie muszą być ograniczone do jednego języka czy też kultury, czego przykładem są symbole mitologiczne i biblijne, generujące te same frazeologizmy w wielu językach.

Podsumowując przegląd literatury przedmiotu, możemy zauważyć, że minusem określenia *kulturem* jest jego mnogość definicyjna czy też rozpiętość eksplikacyjna między nazywaniem zachowań niewerbalnych (komunikacja niewerbalna, socjolingwistyka), elementów specyficznych kulturowo (translacja), zbioru jednostek leksykalnych o określonych konotacjach kulturowych (etnolingwistyka), pozajęzykowych symboli kulturowych (lingwokulturologia).¹⁴ Wyróżnione i opisane przez Nagórko kategorie kulturemów wydają się odnosić przede wszystkim do jednostek specyficznych kulturowo (jak w pracach z dziedziny translacji), podczas gdy analizy słów kluczy u Wierzbickiej obejmują także leksykę uniwersalną, mającą jednakże kulturowo-specyficzne interpretacje. Poza tym w pracach Wierzbickiej odnajdujemy wszystkie kategorie wymienione przez Nagórko: oprócz słów specyficznych kulturowo są tu także zwroty typu *Brüderschaft trinken* – ten może być traktowany w języku polskim jako egzotyzm (*wypić z kim bruderszaft*), a także jako jednostka przywołująca określony scenariusz kulturowy czy też rytuał towarzyski. Z tych powodów przyjmuję rozwiązanie odwrotne do ujęcia Nagórko i traktuję termin *słowo klucz kultury* jako hiperonim także wobec *kulturemu*, który rezerwuję na przykład do określania behawioreów, w tym ksenizmów.

W swoich badaniach nad leksykalnymi wyznacznikami kultur słowiańskich *słowa klucze kultury* definiuję jako bardziej lub mniej złożone jednostki leksykalne, które charakteryzują się głębokim zakotwiczeniem w świadomości zbiorowej społeczności posługującej się danym językiem i funkcjonują na wielu poziomach komunikacji. Jednostki takie mogą rozwijać nowe znaczenia. Dodajmy, że mogą one też określać elementy zarówno specyficzne kulturowo, jak i uniwersalne, jednak w tym drugim przypadku rozumienie elementów uniwersalnych musi być w odniesieniu do słów kluczy specyficzne dla danej kultury. To sprawia, że nie wszystkie słowa określające elementy specyficzne kulturowo będą wchodzić w zakres słów kluczy (por. Będkowska-Kopczyk, Antłoga 2016a).

14 Innego zdania jest Maciej Rak (2017: 223), który uważa, że termin *słowo klucz* jest bardziej wieloznaczny niż *kulturem* i wywołuje skojarzenia związane z literaturoznawstwem i bibliotekoznawstwem, a także językoznawstwem korpusowym. Ze względu na ograniczoną objętość artykułu nie podejmuję tu polemiki z autorem, zwracam jednakże uwagę na różną pisownię terminu *słowo klucz* w języku angielskim – mianowicie w pracach Wierzbickiej stosowana jest pisownia *key word*, podczas gdy w pracach z dziedziny bibliotekoznawstwa i lingwistyki korpusowej stosuje się zapis *keyword* (np. *keyword analysis*).

4 Wyznaczniki słów kluczy kultury

Ustalenie, czy dana jednostka leksykalna wchodzi do zbioru słów kluczy kultury, nie jest łatwym zadaniem. „Nie istnieje – jak zauważa Wierzbicka (2007: 42) – coś takiego jak skończony zbiór »słów kluczy« danej kultury, nie ma też żadnych obiektywnych procedur umożliwiających ich zidentyfikowanie”. W dodatku musimy mieć świadomość, że zbiór słów kluczy danej kultury wciąż ulega zmianie, przekształceniom też ulegają znaczenia różnych jego elementów – na przykład określenie *matka Polka* miało inne znaczenie w różnych okresach historii Polski (por. Imbierowicz 2012, Szerszunowicz 2013). Wierzbicka (2007: 35–44) udziela jednakże kilku wskazówek, według których można badać kulturowe zakotwiczenie danego słowa. Należą do nich: częstotliwość występowania w języku – ogólnie lub w odniesieniu do danej dziedziny (obecnie ustalana w oparciu o korpusy, w tym specjalistyczne, Mikolič 2014), tworzenie kolokacji, związków frazeologicznych, przysłów czy konstrukcji gramatycznych. Vesna Mikolič (2014: 288) dodaje, że uzasadnienie zakotwiczenia kulturowego danego słowa można badać także na podstawie jego obecności w toponimach, etnonimach, literaturze, mitologii i różnych rodzajach dyskursów. W innych artykułach (Będkowska-Kopczyk, Antloga 2016 a–b) zaproponowano także, by oprócz wyżej wymienionych procedur, uwzględniać w badaniach słów kluczy także obecność danych jednostek w kulturze popularnej (w tym także w reklamie) i w życiu codziennym danej wspólnoty językowej, to znaczy: w nazwach firm, instytucji, klubów, restauracji, obiektów turystycznych, programów telewizyjnych i radiowych, produktów spożywczych itp., w których skrywają się i potwierdzają częstokroć stereotypy kulturowe obecne w danej wspólnocie językowej. Na tej podstawie ustalono listę słów i wyrażeń, które mają zakotwiczenie w kulturze słoweńskiej i mogą kandydować do roli słów kluczy kultury słoweńskiej (Będkowska-Kopczyk, Antloga 2006a: 89–90). Lista ta ma charakter otwarty, a każda z podanych jednostek powinna zostać poddana dokładnej analizie według wyżej wskazanych kryteriów, por. analizy we wspomnianych tekstach (Będkowska-Kopczyk, Antloga 2006a–b).

5 Wnioski

Celem tego artykułu było omówienie z perspektywy lingwistyki kulturowej tła kulturowego określeń *matka Polka* oraz *cankarjanska mati* i *Cankarjeva mati* oraz zagadnienia słów kluczy kultury w ujęciu Wierzbickiej na tle innych, możliwych, konkurencyjnych kategorii badawczych. Przedstawiłam tok rozumowania, według którego pojęcie *słowa klucze kultury* traktuję jako hiperonim wobec

kulturemu. Wykazałam, że jednostki *matka Polka* oraz *cankarjanska* i *Cankarjeva mati* nie tylko niosą znaczenie dosłowne, odsyłające do postaci z dzieł literackich (i postaci realnej w przypadku określenia *Cankarjeva mati*), uległy bowiem skonwencjonalizowaniu i w oparciu o metonimię odnoszą się do stereotypów matki głęboko zakotwiczonych w kulturze polskiej i słoweńskiej. Stereotypy te zostały omówione w pierwszej sekcji artykułu. Omówione jednostki mają charakter lakunarny, ponieważ bez znajomości asocjacji kulturowych zrozumienie ich i przełożenie na język obcy jest niemożliwe. Dodatkowo wyrażenia te pojawiają się także na różnych poziomach komunikacji, między innymi jako elementy nazw instytucji czy trasy pieszych wędrówek. Przedstawiona analiza pozwala na zaliczenie omawianych jednostek do repertuaru słów kluczy kultury polskiej i słoweńskiej.

Bibliografia

- BARTMIŃSKI, Jerzy, 2008: Polski stereotyp *matki*. *Postscriptum Polonistyczne*, 1(1), 33–53.
- BARTMIŃSKI, Jerzy 2016: Słowa klucze, kulturemy, koncepty kulturowe. *Przeгляд Humanistyczny* 3, 21–29.
- BĘDKOWSKA-KOPCZYK, Agnieszka, ANTLOGA, Špela, 2016a: Leksikon ključnih besed slovenske kulture. Interdisciplinarni pristop. *Annales. Annali za istrske in mediteranske. Series Historia et Sociologia*, 26, 1, 85–94.
- BĘDKOWSKA-KOPCZYK, Agnieszka, ANTLOGA, Špela, 2016b: *Klopotec* kot ena ključnih besed slovenske kulture. JESENŠEK, M. (red). *Rojena v narečje. Akademikinji prof. dr. Zinki Zorko ob 80-obltnici*. Maribor et al.: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, 545–560.
- CANKAR, Ivan, 1965: *Moje življenje*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- CANKAR, Ivan, 1982: *Na klancu*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- FLEISCHER, Michael, 2003: *Polska symbolika kolektywna*. Wrocław: *Dolnośląska Szkoła Wyższa Edukacji Towarzystwa Wiedzy Powszechniej*.
- GF = Gigafida – korpus Gigafida. Zbirka slovenskih besedil. <http://www.gigafida.net/> [Dostęp: 20.03.2018].
- HANKUS-GRZYWA, Aleksandra, 2011: *Stereotyp matki w języku polskim i słoweńskim*. Bielsko-Biała (praca licencjacka pod kier. A. Będkowskiej-Kopczyk, Akademia Techniczno-Humanistyczna).
- IMBIEROWICZ, Agnieszka, 2012: Matka Polka w defensywie? Przemiany mitu i jego wpływ na sytuację kobiet w społeczeństwie. *Ogrody nauk i sztuk*. 2, 430–442.

- JANION, Maria, 2006: *Kobiety i duch inności*. Warszawa: Sic!
- JENSTERLE DOLEŽAL, Alenka, 2003: Mitologizacija ženske v Cankarjevi prozi. HLADNIK, M., KOCIJAN, G. *Slovenski roman / Mednarodni simpozij Obdobja – Metode in vrsti*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 109–118.
- KRAKAR, Lojze, 1998: *Zmage in porazi pesnikov*. Ljubljana: Slovenska matica.
- MICKIEWICZ, Adam, 1976: *Wiersze*. Warszawa: Czytelnik.
- MIKOLIČ, Vesna, 2004: Ključne besede kulture – ključ za razumevanje kultur. JESENŠEK, M. (red.). *Jeziki, literature in kulture v stiku*. Maribor: Univerza v Mariboru, 285–298.
- NAGÓRKO Alicja, 2004: Etnolingvistika i kulturemi u međujezičnom prostoru. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovje*, 30, 131–143.
- NEWMARK, Peter, 1988: *A Textbook of Translation*. New York et al.: Prentice Hall.
- NIEWIARA, Aleksandra, 2014: Od polskich słów do polskich zdań. W poszukiwaniu słów kluczy do polskiej kultury. *Forum lingwistyczne*, 2014 (1), 65–75.
- NKJP = Narodowy Korpus Języka Polskiego, Wyszukiwarka PERCLA dla danych NKJP. <http://www.nkjp.uni.lodz.pl/index.jsp> [Dostęp: 20.03.2018].
- OKSAAR, Els, 1988: *Kulturemtheorie. Ein Beitrag zur Sprachverwendungsfor-*
schung. Göttingen, Vandenhoeck & Rupprecht.
- PEZDIRC BARTOL MATEJA, 2007: ŽENSKI LIKI V CANKARJEVI DRAMATIKI (s posebnim ozirom na lik matere), NOVAK POPOV, I. (red.) *Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: zbornik predavanj / 43. Seminar slovenskega jezika, kulture in literature*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 54–61.
- PAMIES, Antonio, 2017: The concept of Cultureme from a Lexicographical Point of View. *Open Linguistics* 3, 100–114.
- PISAREK, Walery, 2002: *Polskie słowa sztandarowe i ich publiczność*. Kraków.
- POYATOS, Fernando, 1976: *Man beyond Words: Theory and Methodology of Nonverbal Communication*. NYSEC Monographs, 15. Oswego, N.Y., New York State English Council.
- POYATOS, Fernando, 2002: *Nonverbal Communication across Disciplines. Culture, sensory interaction, speech, conversation*. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publ.
- RAK, Maciej, 2017: Kulturemy – nowa perspektywa badań etnolingwistycznych. *Tekst i dyskurs – text und diskurs*, 217–227.
- SO = Słownik ortograficzny PWN z wymową. Opracowanie Aleksandra Kubiak-Sokół. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008.

- SZERSZUNOWICZ, Joanna, 2013: Lakunarność jednostki „Matka Polka” a jej dwujęzyczny opis słownikowy. *Prace Językoznawcze* 15/2, 69–82.
- WIERZBICKA, Anna, 2007: *Słowa klucze. Różne języki – różne kultury*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- VERMEER, Hans J., WITTE, Heidrun, 1990: *Mögen Sie Zistrosen? Scenes & frames & channels im translatorischen Handeln*. Heidelberg: Groos, Textcontext.

Summary: Keywords of Culture Using Examples *matka polka* ‘a Polish mother’ in Polish, and *cankarjanska mati* ‘a Cankarian mother’ and *Cankarjeva mati* ‘Cankar’s mother’ in Slovene

In this article, I discuss methodological value of the notion “keywords of culture” introduced by Anna Wierzbicka, which I understand as referring to lexical items (words, expressions) which are deeply entrenched in a given culture and function on various levels of communication. I compare this notion with “culture words” (translation studies) and “culturemes” (sociolinguistics and cultural linguistics) and argue in favour of the first one. “Keywords of culture” represent a broader analytical category than “culture words” because it covers both culture-specific and universal lexical items (which occur in many languages but their reading is culture specific in a given language). It also seems to be more useful than “culturemes” because the latter has many explications in communication studies as well as across cultural linguistics. In the analytical part of the article, I discuss the cultural entrenchment of three expressions, which have their source in literary works: *matka Polka* ‘a Polish Mother’ in Polish, and *cankarjanska mati* ‘a Cankarian mother’ and *Cankarjeva mati* ‘Cankar’s mother’ in Slovene. I focus on their metonymic reading which contemporarily refers to a specific stereotype of a mother in each of these cultures. I argue that these expressions meet the criteria of “keywords of culture” in Polish and respectively, Slovene culture.

Keywords: keywords of culture, culture words, culturemes, cultural stereotypes

Człowiek człowiekowi lustrem – konceptualizacje wyglądu Polki i Polaka w wypowiedziach polskich i słoweńskich respondentów

Maria Waclawek, Maria Wtorkowska

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana

Język utrwała stereotypy dotyczące płci, przekonania o tym, czym jest kobiecość, a czym męskość. Artykuł przedstawia wyniki badań dotyczących wyglądu – jednej z wyróżnionych przez nas kategorii semantycznej językowo-kulturowego stereotypu Polaków. Podstawę materiałową stanowią odpowiedzi wyekscerpowane z ankiet przeprowadzonych wśród respondentów. Porównanie auto- i heterostereotypu pozwala na pełniejsze przedstawienie językowo-kulturowego obrazu. W analizie skupiliśmy się tylko na tych wypowiedziach respondentów, które doprecyzowały wygląd Polaków *stricte* w kontekście płci.

Słowa kluczowe: wygląd, stereotyp, płeć, Polak, Polka, językowy obraz świata

Nasze postrzeganie człowieka dokonuje się zwykle przez pryzmat płci, przy czym „[...] płeć jest pojmowana jako konstrukt kulturowy, niezwykle złożony, motywowany szeregiem czynników, nie tylko czynnikiem biologicznym (Rejter 2013: 7)”.¹ Wrażenia estetyczne wywołane przez osobę ocenianą – kobietę lub mężczyznę – okazują się istotne. Przy pierwszym kontakcie często nieświadomie kategoryzujemy i odpowiednio wartościujemy rozmówcę na podstawie jego wyglądu i zachowania (Nęcki 1990; Demarais, White 2006). Wygląd zatem, będąc zespołem cech składających się na czyjaś zewnętrżność (USJP IV: 588), nie tylko informuje, ale również staje się podstawą odpowiedniej ewaluacji.

Przedmiotem analizy niniejszego tekstu jest rekonstrukcja wycinka językowo-kulturowego stereotypowego obrazu Polaków – kategorii wyglądu z doprecyzowaniem postrzegania konkretnej płci. Na potrzeby pracy wykorzystano, pozostające w nurcie polskiej lingwistyki kognitywnej, pojęcia operacyjne etnolingwistyki (lingwistyki antropologicznej), ukazującej przyjęte w danej kulturze sposoby konceptualizacji, kategoryzacji obiektów i ich wartościowania (Bartmiński 2007: 32). Takie działanie ma na celu odtwarzanie intersubiektywnego obrazu świata (Maćkiewicz 1999: 17), którego nieodłącznym składnikiem

1 Płeć kulturowa (*gender*) „nie jest tożsama z płcią biologiczną (naturalną): tworzy nową jakość – jest kulturową, utrwaloną w mentalności i języku »nadbudową«, oznacza psychiczne i kulturowe poczucie »bycia kobietą lub mężczyzną« wraz z odpowiednim repertuarem norm, wartości i zachowań przypisanych społecznie tej płci” (Waclawek 2015: 199).

są przynależne do języka naturalnego stereotypy. Za językowo-kulturowy stereotyp uznajemy antropocentryczne, symplifikujące i generalizujące wyobrażenie (koncept) opisywanego i odpowiednio wartościowanego obiektu, „będące rezultatem interpretacji rzeczywistości w ramach społecznych modeli poznawczych” (Bartmiński 1998: 64). Poprzez nieuzasadnione, nieprecyzyjne uogólnienie stereotypowy obraz może być krzywdzący, choć zarazem bardzo funkcjonalny – redukując złożoność, umożliwia szybką identyfikację. Często dotyczy relacji „swój” – „obcy” („inny”), zwykle dowartościowując tego pierwszego. Obraz autostereotypowy dotyczy cech przypisywanych własnej grupie, a więc tworzonych przez nią na swój temat. Ujęcie heterostereotypowe zaś odnosi się do spojrzenia „obcego”, kogoś spoza wspólnoty, np. narodowościowej (por. Bartmiński, Panasiuk 2001: 387–388, Piętkowa 2007: 100–101). Na potrzeby niniejszej pracy określenia *heterostereotyp* będziemy używać w odniesieniu do modelu rekonstruowanego na podstawie słoweńskich wypowiedzi. Oba podejścia (wewnątrz – na zewnątrz grupy) cechują się subiektywną perspektywą i punktem widzenia.² Wyróżnienie płci kulturowej wiąże się nie tylko z określonym sposobem postrzegania desygnatów, ale również wypowiadających się respondentów – dostrzeżenia ich „żeńskiego”/„męskiego” punktu widzenia i związanej z tym perspektywy, które „wpływają na jakość ewokowanych skojarzeń” (Nowosad-Bakalarczyk 2004: 286).

Podstawę analizy stanowią dane językowe uzyskane z badania ankietowego. Kwestionariusz zawierał tylko pytania otwarte i został wypełniony przez 140 respondentów (po 70 Polaków i Słoweńców), dobranych na zasadzie dostępności (w znacznej części były to kobiety w wieku produkcyjnym, mające wyższe wykształcenie).³ W opisie uwzględniliśmy cechy bardzo częste, jak również wskazywane w pojedynczych konkretyzacjach – naszym zdaniem również cennych (por. Bartmiński 2007: 90). Takie podejście ma przełożenie na wyniki danych ilościowych przedstawianych w przeliczeniu na udział procentowy. Z zebranego materiału wyłoniono łącznie 635 ekscerptów opisujących wygląd Polaków (320 z polskich ankiet i 315 ze słoweńskich), które zostały włączone w obręb

2 *Punkt widzenia* – zgodnie z rozumieniem Jerzego Bartmińskiego – to „[...] czynnik podmiotowo-kulturowy, decydujący o sposobie mówienia o przedmiocie, w tym m.in. o kategoryzacji podmiotu, o wyborze podstawy onomazjologicznej przy tworzeniu jego nazwy, o wyborze cech, które są o przedmiocie orzekane w konkretnych wypowiedziach i utrwalone w znaczeniu” (Bartmiński 2009: 78:), ujmuje podmiotową perspektywę postrzegania rzeczywistości pozajęzykowej, wpływa na ujawniający się kontekstowo wybór treści istotnych konotacyjnie, umożliwiając odpowiednie rozumienie słowa. *Perspektywa* zaś to „[...] zespół właściwości struktury semantycznej słów, skorelowany z punktem widzenia i będący, przynajmniej w pewnym zakresie, jego rezultatem” (Bartmiński 2009: 78–79).

3 Więcej o wykorzystanej metodzie badawczej, budowie kwestionariusza, informacjach na temat respondentów oraz wyróżnionych przez nas kategoriach opisu (wygląd, charakter, sposoby spędzania wolnego czasu itd.) piszemy w innych tekstach dotyczących stereotypu Polaka i/lub Słoweńca (Wacławek, Wtorkowska 2017 a–c; 2018 a–c; a–b).

następujących podkategorii: typ urody, ogólne cechy fizyczne, szczegółowe cechy fizyczne, ubiór, wygląd Polaka oraz wygląd Polki.⁴ Tabela 1 skrótowo przedstawia wyniki badania.

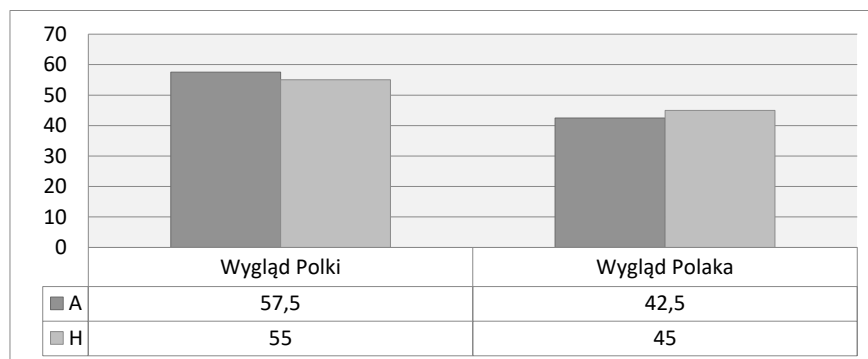
Tabela 1: *Wygląd* w stereotypie Polaka

Stereotyp	Podkategorie						Razem %
	Typ urody	Ogólne cechy fizyczne	Szczegółowe cechy fizyczne	Ubiór	Wygląd Polki	Wygląd Polaka	
A	11	6	25	4	31	23	100
H	9	4	32	4	28	23	100

Wyjaśnienie skrótów: A – autostereotyp, H – heterostereotyp

Źródło: Waclawek, Wtorkowska a

Obszerność zebranego materiału oraz jego bogactwo są przyczyną przedstawienia w niniejszym tekście jedynie części wyników dotyczących sposobu postrzegania przez respondentów zewnętrznosci Polaków – ograniczenia się do omówienia tych danych językowych, które *expressis verbis* konkretyzują wygląd mieszkańców Polski w kontekście ich płci (por. dwie ostatnie podkategorie w tabeli 1). Taka baza materiałowa obejmuje ponad połowę ekscerptów dotyczących aparycji zarówno w ujęciu auto-, jak i heterostereotypowym (A – 54%, H – 51%). Analiza danych zaklasyfikowanych do pierwszych czterech podkategorii (typ urody, ogólne i szczegółowe cechy fizyczne, ubiór) została przeprowadzona w innym

Wykres 1. Wygląd Polki i Polaka (%)

4 Osiem razy (5 w auto- i 3 w heterostereotypie) zdarzyło się, że respondenci nie udzielili odpowiedzi na pytanie dotyczące wyglądu Polaka.

tekście (Waławek, Wtorkowska a). Na temat wyglądu przedstawicieli konkretnej płci Polaków wyekscerpowano łącznie 333 konkretyzacje:⁵ 173 z polskich i 160 ze słoweńskich ankiet – wskazane liczby są podstawą do późniejszych obliczeń procentowych. Wykres 1. obrazuje otrzymane wyniki (zob. s. 261).

Konkretyzacje dookreślające aparycję reprezentantów wybranej płci narodu polskiego z jednej strony potwierdzają wcześniej przedstawione analizy na temat ogółu Polaków, z drugiej zaś – wnoszą dodatkowe, bardziej szczegółowe elementy, doprecyzowując odtwarzany językowo-kulturowy obraz.

1 Wygląd Polki

Liczne konkretyzacje wyglądu przedstawicielek narodu polskiego (A – 57,5%, H – 55%) można wiązać z tym, że stereotypowo pod względem aparycji częściej ocenia się płęć słabszą (Doroszewicz 2002; Kaschak 2005; Waławek 2016).

Zebrany materiał językowy, tak w auto-, jak i w heterostereotypie – wskazuje jednoznacznie pozytywnie wartościowany model.⁶ Polka przyciąga uwagę, jest interesująca, **atrakcyjna**, co mogło być wyrażone wprost (A i H – po 3%): *większość mocno wyczulona na punkcie atrakcyjnego wyglądu; Poljakinje so privlačne; menim, da so Poljakinje vizualno zelo atraktivne; ženske: zelo privlačne*. Przedstawiana bywa jako osoba **wysportowana i szczupła**: *coraz częściej wysportowana; ženske: postavne; vitke*. Postrzegana przez ankietowanych atrakcyjność naszych rodaczek przejawia się przede wszystkim w tym, że Polka jest:

- a. **zadbana** (A – 13%, H – 14%): *polskie kobiety są zadbane; kobiety – dbałość o wygląd; Polki to są osoby, które naprawdę dbają o swój wygląd i przykładają do tego dużą wagę. Starają się tym wyglądem coś o sobie powiedzieć; kobiety w Polsce wyróżnia dbałość o swój wygląd; Polka – zadbana; Polki dbają o swój wygląd zewnętrzny; większość kobiet jest zadbana; Polki są przeważnie zadbane; kobiety są zazwyczaj zadbane; Polki są z reguły zadbane; kobieta raczej zadbana, starająca się dbać o swój wygląd i strój; ženske: urejene (oblačila, ličila, pričeska); Poljakinja pa je [...] urejena; vedno urejena; Poljakinje so brezhibno urejene; so lepo urejene; zelo urejene ženske; dekleta so vedno urejena; [ženske so] izredno urejene; ženske urejene ne glede na finančni status; ženske rade se zelo urejajo; urejenost, skrb za lep izgled – mišljeno za Poljakinje; Poljakinje [...] veliko dajo na svoj videz; za pripadnice ženskega spola lahko rečem, da so [...] vedno urejene;*

5 Wyglądowi polskiej kobiety w sumie poświęcono 187 ekscerptów (99 w auto- i 88 w heterostereotypie), wyglądowi polskiego mężczyzny zaś poświęcono nieco mniej – łącznie 146 werbalizacji (74 w auto- i 72 w heterostereotypie).

6 Ekscerpcja materiału dotyczącego wyglądu Słowenki (inaczej niż Polki) współtworzy dwa wykluczające się modele: Słowenka jest atrakcyjna/Słowenka jest mało atrakcyjna (por. Waławek, Wtorkowska 2018a).

- b. **ładna, a nawet piękna** (A – 10%, H – 6%): *większość kobiet jest ładna; Polka – ładna; ładne kobiety; uważa się, że Polki są ładne i zadbane; polskie kobiety są naprawdę bardzo ładne; ponadprzeciętnie piękne kobiety; kobiety piękne; kobiety są wyjątkowo urodziwe; uroda kobiet; uroda Polek; lepe ženske; ženske – lepe; [ženske] imajo lepe, nežne poteze; Poljakinje so lepe ženske; Poljakinja pa je lepa ženska; za pripadnice ženskega spola lahko rečem, da so izredno lepe;*
- c. **ładnie i modnie ubrana** (A – 7%, H – 6%): *większość kobiet jest ładnie ubrana; Polka – dobrze ubrana; ładnie, modnie ubrana; z domu wychodzą często elegancko ubrane; Polka – kobiecy ubiór; kobiety bardzo często zadbane i podkreślające wyglądem, w tym ubiorem, swoją kobiecość; kobieta starająca się dbać o swój wygląd i strój; ona – moderno oblečena; Poljakinja je večinoma izjemno urejena, oblečena po novejši modi; Poljakinje so elegantne ženske s smislom za lepo oblačenje; Poljakinje se rade lepo oblačijo; [ženske so] zelo lepo oblečene;*
- d. **(idealnie) umalowana** (A – 3%, H – 4%): *Polka – często makijaż; z domu wychodzą w makijażu, z pomalowanymi paznokciami; Poljakinje so brezhibno naličene; so skrbno naličene; Poljakinja pa [...] nosi make-up; Poljakinje se rade ličijo; nališpane; zelo nališpane.*

Wśród nazw kobiecej garderoby (aspekt kulturowy), nieodłącznie wiążącej się z odpowiednią aparycją, ankietowani, szczególnie w heterostereotypie, wymienili **spódnice**: *[dekleta] pogosto nosijo krila; veliko nosijo krila; buty na wysokich obcasach*: *Polka – często buty na obcasie; z domu wychodzą często na obcasach; rade so obute v visoke pete;* oraz **futra**: *ženske, predvsem starejše, še vedno nosijo krzno in krznene dodatke.*

Zarówno polscy, jak i słoweńscy badani szczegółowo opisywali **detale** wyglądu wybranych części ciała Polek, doprecyzowując obraz, a zarazem podkreślając jego fragmentaryczność. Konkretyzacje dotyczyły głównie wzrostu, kształtu twarzy, karnacji, koloru oczu i włosów przedstawicielek narodu polskiego (A – 16%, H – 10%). Tak profilowana (stereo)typowa Polka to najczęściej **blondynka o jasnych/niebieskich oczach i jasnej cerze**: *jasne włosy i oczy; Polki o jasnych włosach i jasnych oczach; z Polką [kojarzą mi się] blond włosy [...] niebieskie oczy; Polki stereotypowo mają blond włosy i niebieskie oczy, co nie zawsze jest prawdą, aczkolwiek sądzę, że tak wyobrażają nas sobie inne narody; ženske so svetle polti; ženske – svetli lasje; ženske večinoma imajo svetle lase; ženske pogosteje svetli lasje, svetle oči.* W opinii ankietowanych polska kobieta rzadko ma **ciemniejsze włosy**: *włosy ciemny blond; ženske imajo rjave lase lub odznacza*

się **różnorodnością** pod względem koloru oczu i włosów: *Polka: duża różnorodność w kolorze włosów i oczu*. Tak w auto-, jak i w heterostereotypie potomkini Mieszka I ma **długie włosy**: *z Polkami kojarzą mi się długie włosy, zaplecione w warkocz, może wynika to z mickiewiczowskiego ideału piękna; dolgi lasje*; tylko słoweńscy badani zauważyli dodatkowo, że są one często **farbowane**: *pogosto z barvanimi lasmi; Poljakinje se rade [ličijo in] barvajo na blond*. W oczach Polaków kobiety [są] *niższe od mężczyzn, są albo średniego: średniego wzrostu; kobieta ok. 165 cm wzrostu, albo wysokiego wzrostu: Polki – wysokie; wysoka*. Ze słoweńskiej perspektywy również dostrzegane są wysokie polskie kobiety: *ženske so višje (cca. 165–170 cm), choć też niskie: ženske so manjše rasti; ženske so majhne; ženske so bolj majhne*.

Słoweńscy badani (H – 7%) dookreślili kobietą **twarz**, która w ich wyobrażeniu jest **okrągła, ładna, delikatna, miła**: *ženske imajo okrogel obraz; [ženske] imajo lepe, nežne, okrogle obraze; poleg urejenosti imajo tudi prijeten obraz; [ženske] imajo lepe, nežne poteze; często też lalkowata: ženske imajo pogosto „ljubke”, punčkaste poteze obraza*. Nieliczni zauważyli również ostrzejsze rysy twarzy płci pięknej: *ostrejše obrazne poteze; [ženske] – tudi močne poteze, mającej specyficzny nos: ženske večinoma imajo [...] specifičen nos*.⁷

Wyłącznie mieszkańcy kraju nad Wisłą dostrzegli w obrazie rodaczek takie atrybuty kobiecego ciała jak **duży biust** czy **zgrabne pośladki** (A – 1,5%): *z Polką [kojarzą mi się] blond włosy i duży biust [...]. Jeżeli chodzi o kobiety, to nie wiem do końca, dlaczego mi się tak kojarzą, może dlatego, że dużo moich nauczycielek z podstawówki i gimnazjum było blondynkami z dużym biustem*. Bywało, że nie pisano o tym wprost: *zgrabne, mają czym oddychać i mają na czym siedzieć, mają odpowiednie figury i kształty*. Polki poza tym zdaniem krajan **ładnie pachną** (A – 1%): *kobiety ładnie pachną; Polka – używanie dużej ilości perfum*.

Natomiast tylko słoweńscy respondenci (H w sumie – 4%) zwrócili uwagę na fakt, że Polka jest **uśmiechnięta** (H – 1%): *za pripadnice ženskega spola lahko rečem, da [...] krasi jih [...] nasmeh, ki je izredno pomemben pri videzu; ma kobiecy, dziewczęcy wdzięk* (H – 1%): *[ženske] – ženstvene; [ženske] imajo nek poseben čar, morda pridih deklinškosti; i ładną fryzurę* (H – 2%): *s frizuro, kot bi ravno kar prišle od frizerja; [dekleta] imajo negovane lase, lepo frizuro; krasi jih kratka lepa pričeska*.

Niektórzy ankietowani (A – 2%), wyłącznie w autostereotypie, porównywali urodę Polek i przedstawicielek innych słowiańskich narodów: Rosjanek, Ukrainek, Białorusinek. W takim zestawieniu polska kobieta nie prezentuje się najkorzystniej: *jeśli chodzi o stereotyp pięknej Polki, to wydaje mi się, że w tej chwili*

7 Dodatkowo jeden polski respondent dookreślił *wysokie kości policzkowe* Polki.

*przegrywamy z Rosjankami i Ukrainkami; kobiety bardzo często zadbane i podkreślające wyglądem, w tym ubiorem, swoją kobiecość (choć nie tak bardzo jak Ukrainki, Białorusinki czy Rosjanki). Z kolei w porównaniu ze słoweńskimi reprezentantkami płci pięknej, w opinii respondentów, Polka wygrywa z praktycznym podejściem do wyglądu tych pierwszych: Polki na pewno są bardziej kobiece niż nastawione na pragmatyzm Słowenki. O tym, że piękno i jego postrzeganie jest subiektywne, zaświadcza wypowiedź jednej z rodzimych badanych: *coś, czego ja nie widzę, ale słyszę od innych ludzi, to to, że Polki są niesamowicie piękne i mają klasę – słyszę to od obcokrajowców: i kobiet, i mężczyzn.**

Jak wspomnieliśmy, właściwie zabrakło elementów o negatywnej waloryzacji. Tylko dwa rodzime ekscerpty (A – 1%) profilują obraz naszych rodaczek jako kobiet zmęczonych pracą czy uzależnionych: *widać też kobiety zapracowane lub alkoholiczki*. Słowa krytyki w ujęciu heterostereotypowym (H – 1%) można dostrzec w werbalizacjach zarzucających Polkom obsesję na punkcie wyglądu, przesadną troskę o swoją powierzchowność: *żeńskie se mi zdijo malce obsedene z zunanjostjo; precej se urejajo*, co może jednocześnie implikować element zażdrości. Ciekawi fakt, że w podkategorii *wygląd Polki* nie odnotowano żadnej konkretyzacji, która pozwoliłaby na wyodrębnienie deskryptora *expressis verbis* świadczącego o nieatrakcyjności lub choćby mniejszej atrakcyjności naszych rodaczek. Nie bez znaczenia przy opisie i ocenie aparycji wybranej płci, szczególnie żeńskiej, zdaje się fakt, że większość objętych badaniem respondentów stanowiły kobiety, dla których (zgodnie ze stereotypem) atrakcyjny wygląd jest na tyle ważny, że często staje się kryterium albo samooceny i poczucia własnej wartości (por. Doroszewicz 2002, Mandal 2004), albo – przez surową ewaluację „innego”, w naszym kontekście „innej” – swoistym sposobem dowartościowania samego (samej) siebie (por. Bartmiński 2007: 99; Panasiuk 1998: 93).

2 Wygląd Polaka

Chociaż, jak pisze Anna Szymanik (2014: 19): „kobiety doskonale zdają sobie sprawę z tego, że ich uroda jest dla mężczyzn bardziej istotna niż uroda męska dla nich”, to jednak znaczną część werbalizacji, zbliżoną pod względem ilościowym w auto- i heterostereotypie (A – 42,5%, H – 45%), stanowią ekscerpty dotyczące właśnie wyglądu polskiej płci brzydkiej. Ze względu na to, że wśród objętych badaniem respondentów przeważały kobiety, wysoki odsetek danych językowych odnoszących się do męskiej prezencji można łączyć ze zmianami socjokulturowymi, większą egalitaryzacją we wzajemnym postrzeganiu się przedstawicieli obu płci. Kobieta nie jest już tylko oglądana i oceniana, ale sama przejmuje rolę oglądającej i oceniającej (Wacławek 2016: 152–153).

Obraz wyglądu (stereo)typowego Polaka rysuje się w dwu przeciwstawnych modelach – Polak jest mało atrakcyjny/Polak jest atrakcyjny, co wprost wyrazili niektórzy ankietowani: *polscy mężczyźni albo nie dbają o wygląd fizyczny, albo przesadnie dbają o wygląd; vidim dve različni podobi: je bodisi urejen, ali pa, nasprotno, zanemarjen; izstopa pa videz »huligana« in poslovnježa, vsaj po mojih izkušnjah se najbolj opazi njih.*

Statystycznie niestety znacznie przeważa model pierwszy, zwłaszcza w opinii krajan (A – 26%, H – 11%). Zgodnie z rekonstruowanym wyobrażeniem przedstawiciela naszego narodu, (stereo)typowy Polak jest:

- a. **nieatrakcyjny, niezadbany** (A – 14%, H – 7%): [mężczyźni] *w ogólnej masie mało atrakcyjni fizycznie; wielu mężczyzn nie jest zadbanych; niezadbane, niezbyt schludny; Polak: mniej zadbany i wysportowany; gdy mieszkałam w Polsce, polscy mężczyźni wydawali mi się zupełnie nieatrakcyjni, ale jak przyjechałam do Berlina, to zaczęłam doceniać ich swojskość; [moški so] nešportne postave; moški ne dajo veliko na videz (oblačenje, frizura); Poljaki – malo leni glede svojega urejenja videza; fantje pa po drugi strani niso tako prijetnega videza; starinskost; w tym **mniej zadbany od Słoweńca**: polscy mężczyźni są mniej zadbani niż słoweńscy; często za mało zadbani i wysportowani (zwłaszcza w porównaniu ze Słoweńcami);*
- b. **źle ubrany** (A – 8%, H – 2%), najczęściej w skarpety i sandały, w rękę trzymający reklamówkę ze sklepu sieci „Biedronka”: *nie potrafiący się ubrać; mężczyźni w okresie letnim zakładają skarpetki do sandałów; sandały i skarpetki; Polak: specyficzny sposób ubierania się (polary, kraciaste koszule z krótkim rękawem); z Polakiem [kojarzy mi się] biały podkoszulek; noszący przeważnie jeansy; Polaka łatwo poznać za granicą, gdyż ma siatkę z biedronki; Polak to „Janusz” – typowy mężczyzna średniej klasy w sandałach i skarpetkach trzymający torebkę z biedronki; Poljaki imajo poseben stil; bele nogavice;*
- c. **otyły, z dużym („piwnym”) brzuchem** (A – 4%, H – 2%): [mężczyźni] *często są otyli („z brzuchem”); mężczyzna z dużym brzuchem, raczej niewysportowany; Polak kojarzy mi się z mężczyzną w średnim wieku, „z brzuszkiem”; z Polakiem [kojarzy mi się] piwny brzuch. [...] Wychowywałam się w mniejszej miejscowości, gdzie często można było spotkać takich Panów; so moćni; moški so bolj okrogli; moški so čokati; Poljak ima velik trebuh.*

Mimo uwag krytycznych, wyrażających negatywną ewaluację, w eksplorowanym materiale wyodrębniono również konceptualizacje rysujące przełamywanie opisanego modelu – pozytywny kierunek zmian, w którym zmierzają nasi rodacy:

mężczyźni coraz bardziej zadbani (wcześniej nie przywiązywali wagi do wyglądu); moiści v preteklosti z zelo „sproščenim” odnosom do zunanjega izgleda, zdaj vse bolj skrbni; Polacy (mężczyźni) w przeszłości często zmęczeni i zaniedbani. Dziś, szczególnie w bogatszych warstwach, są raczej zadbani, wypielęgowani, choć zmęczeni z przepracowania. We wszystkim należy jednak zachować umiar, gdyż, zgodnie z wypowiedziami niektórych rodzimych badanych, zachowanie męskiej części polskiego narodu bywa przesadne, co jest negatywnie odbierane: *przesadnie dbają o wygląd, popadając w narcyzm; coraz więcej można u nas spotkać mężczyzn zwracających (czasem przesadną) uwagę na wygląd (metro- i drwaloseksualni); młodsze pokolenia z tendencją do skrajności (od narcyzów do kulturystów).*

Powyższe cytaty zapowiadają odtwarzane w rzadszych ekscerptach pozytywnie wartościowane oblicze Polaka, prezentującego go jako mężczyznę **atrakcyjnego** (A – 11%, H – 7%). W ten sposób konceptualizowany przedstawiciel narodu jest:

- a. **zadbany**: *Polak – wyróżniam dwa typy. Pierwszy, to zadbany mężczyzna, często ubrany w koszulę, dbający o swój wygląd i wizerunek; coraz więcej można u nas spotkać mężczyzn zwracających uwagę na wygląd; Polak – raczej zadbany;*
- b. **przystojny, szczupły, wysportowany**: *panowie raczej przystojni; moiści: vitki, postavni; moiści so suhi; Poljaki so športni; [moiści] imajo deško, nežnejšo telesno konstrukcijo;*
- c. **dobrze ubrany**: *Polak – dobrze ubrany; mężczyzna często ubrany w koszulę.*

W większości słoweńscy respondenci porównywali wygląd obu płci Polaków wyraźnie na korzyść stereotypowo postrzeganej płci pięknej. Oto przykłady takiej konceptualizacji: *co tu dužo mōvič – [Polki] dužo piēknjejsze niž panowie Polacy; Polacy nie przywiązują aż takiej wagi do wyglądu jak Polki; menim, da so Poljakinje vizualno zelo atraktivne, medtem ko moiški del zelo zaostaja; Poljakinje so privlačne, lepo urejene, Poljaki niso privlačni; ženske so izredno lepe, moiški pa ne; Poljaki naj ne bi bili ravno privlačni, medtem ko za Poljakinje velja ravno nasprotno.*

Niektórzy ankietowani, w przeważającej większości słoweńscy (A – 5,5%, H – 27%), dookreślali również **detale wyglądu polskiego mężczyzny**. Podobnie jak w przypadku wyglądu Polki uszczegółowienie to dotyczyło wybranych elementów aparycji. Na podstawie zebranych werbalizacji (stereo)typowy Polak ma:

- a. **jasną karnację**: *moiški so svetle polti; moiški: svetlejša polt in lasje; zdi se mi, da so moiški svetle polti; on – bledoličen;*
- b. **ciemne włosy**: *on – temnolas; temnejši [...] lasje (moiški); moiški imajo rjave lase; zdi se mi, da so moiški [...] temnih las; moiškega označujejo kratki svetli*

- do rjavi lasje; szare lub ciemny blond włosy; lub rzadziej jasne: moški – svetlejša polt in lasje; moški imajo bolj svetle lase; albo różnorodnego koloru: również duża różnorodność w kolorze włosów i oczu;*
- c. **wąsy**: *z Polakiem [kojarzą mi się] wąsy; večkrat brke pri moških; moški imajo pogosto brke; moški zlasti v preteklosti brki; pogosto z malimi brčicami; Poljak ima [...] brke;*
- d. **raczej wysoki wzrost**: *wysocy, mężczyźni barczyści; mężczyzna ok 180 cm wzrostu; wysoki; višje rasti; zdi se mi, da so moški visoki; rzadziej niski: moški so manjše rasti (cca. 165–170 cm).*

Polscy respondenci zauważyli dodatkowo **wąskie usta**: *polscy mężczyźni również mają charakterystyczną dla nich samych urodę (mają wąskie usta)*. Słoweńscy ankietowani okazali się uważnymi obserwatorami, dodatkowe uwagi skoncentrowali na detalach wyglądu głowy przedstawicieli polskiej nacji. Tak profilowany (stereo)typowy Polak ma **krótkie włosy**: *praktično ni dolgolasev; krajši lasje (moški); kratke lasje*, lub jest **łysy** bądź **ogolony**: *Poljaki so plešasti; fantje pa po drugi strani niso tako prijetnega videza, morda ravno zaradi obrbite glave*, co nie robi dobrego wrażenia na słoweńskich respondentach. Polacy charakteryzują się w ujęciu heterostereotypowym **dużą głową** (*moški imajo večje glave*), **wysokim czołem** (*visoko čelo; moški imajo večinoma visoko čelo; za Poljake se zdi, da je po videzu značilno visoko čelo, prav tako ostrejše obrazne poteze*), **dużym, długim i szpiczastym nosem** (*on – dolgonos; Poljaki – značajske poteze, veliki nosovi, si jih zapomniš; s špičastim nosom; poseben nos*), **poważnym wyrazem twarzy** (*moški: resen izraz obraza*), **okrągłą twarzą** (*moški imajo oglat obraz, moški imajo malce robusten obraz*), o częściej **ostrzych rysach** (*ostrejše obrazne poteze; moški so ostrih potez; za Poljake se zdi, da so po videzu značilne ostrejše obrazne poteze*), rzadziej **delikatnych, dziewczęcych** (*[moški imajo] lepe, skoraj deklinke obraze*).

Jak pisze Jerzy Bartmiński: „Entolingwistyka stara się o to, by wychodząc od języka docierać do człowieka, do jego sposobu pojmowania świata” (Bartmiński 1986: 17). Eksplikacja słownikowa wyrazów *wygląd*, a także *Polak* i *Polka* (Waclawek, Wtorkowska 2017a) siłą rzeczy stanowi tylko niewielką część treści słowa. W odtwarzaniu JOS, w tym stereotypów, istotne jest to, co użytkownicy języka mają na myśli, gdy posługują się daną nazwą (Maćkiewicz 1999: 23). Badanie ankietowe – mimo niedoskonałości wykorzystanej metody, wynikających z jej nienaturalności (respondenci wiedzą, że ich wypowiedzi będą analizowane), ograniczeń dostępności grupy, sposobu przeprowadzenia pomiaru itd. – są

interesującym źródłem utrwalonej w języku i mentalności danej społeczności wiedzy na temat percepcji i waloryzowania interesującego badawczo wycinka rzeczywistości pozajęzykowej. Kulturowo uwarunkowane postrzeganie kobiety i mężczyzny stanowi ważny element językowego obrazu świata z uwagi na fakt, że język utrwała stereotypy dotyczące płci, przekonania o tym, czym jest kobiecość, a czym męskość (Kloch 2000: 148).

Zebrany materiał językowy pozwolił na konkretyzację obrazu obu płci Polaków. W opinii polskich i słoweńskich respondentów Polka to osoba bardzo atrakcyjna, raczej wysportowana i szczupła. Rysuje się jako kobieta niemal idealna – zadbana, ładna, a nawet piękna, dobrze i raczej modnie ubrana: w spódnicę, buty na wysokich obcasach i futro. Jest nienagannie umalowana, ma ładną fryzurę, pachnie, jest uśmiechnięta i ma wdzięk. Przedstawicielka narodu polskiego ma urodę z *wyraźną przewagą typu słowińskiego (podkreślanego zabiegami kosmetycznymi)*, to najczęściej blondynka o jasnych – niebieskich lub zielonych – oczach, jasnej karnacji, długich, jasnych, często farbowanych włosach, twarzy okrągłej, miłej i delikatnej, czasem lalkowatej. Wyobrażenie polskiej kobiety zarówno w auto-, jak i heterostereotypie cechuje zatem przyporządkowanie treści melioratywnych. Jedynie w dwu wypowiedziach znalazł się zarzut przesady w dbaniu o wygląd, co można odebrać raczej jako wyraz zazdrości, niż jako prawdziwie negatywną ocenę (*ženske se mi zdijo malce obsedene z zunanjostjo, precej se urejajo*). Krótko mówiąc: *za pripadnice ženskega spola lahko rečem, da so izredno prijazne, lepe, vedno urejene, krasí jih kratka pričeska in nasmeh, ki je izredno pomemben pri videzu*. Trzeba jednak dodać, iż w porównaniu z urodą wschodnich Słowianek wygląd (stereo)typowej Polki przegrywa, jej aparycja zwycięża natomiast w porównaniu z prezentacją Słoweńek, nastawionych bardziej na wygodę i praktyczność.

W przypadku odtwarzanego z zebranego materiału obrazu polskiego mężczyzny widoczne jest postrzeganie męskiego przedstawiciela narodu w bardziej negatywnym świetle.⁸ Już na poziomie ogólnego zestawienia reprezentantów obu płci wizerunek rodzimej płci brzydkiej zawiera liczne elementy o wyraźnie ujemnej ewaluacji. Jest to związane z tradycją kulturową, zgodnie z którą „[...] stereotypy językowe eksponują znaczenie urody kobiet, podczas gdy wygląd mężczyzny jest o wiele mniej istotny” (Karwatowska, Szpyra-Kozłowska 2005: 94). Zatem brak „przymusu” bycia ładnym i zadbanym w przypadku mężczyzn niejako może „zwalniać” osoby tej płci z potrzeby koncentrowania się na swojej powierzchowności. Negatywnie wartościowane ujęcie przedstawiające Polaka jako człowieka nieatrakcyjnego, zarejestrowane przeważnie w autostereotypie, może być również

8 Odwrotne wyniki badań pokazuje analiza materiału dotyczącego wyglądu Słoweńca. Zgodnie z odtworzonym obrazem słoweńska męska aparycja jest postrzegana bardziej pozytywnie niż żeńska (por. Waclawek, Wtorkowska 2018a).

przejawem samokrytycyzmu, co daje się wytłumaczyć słowami jednej z respondentek: *my, Polacy, jesteście bardzo krytyczni w stosunku do siebie*. (Stereotypowy Polak jest niezadbany, źle ubrany i otyły – często z dużym „piwnym” brzuchem.

Obok rysuje się, rzadziej poświadczany, drugi model – Polaka atrakcyjnego, zadbanego, przystojnego, szczupłego, wysportowanego oraz dobrze ubranego. Polscy mężczyźni w dbaniu o wygląd mogą przejawiać skrajne zachowanie: *albo nie dbają o wygląd fizyczny i często lub wyłącznie leżą przed telewizorem, albo przesadnie dbają o wygląd, popadając w narcyzm*. Takie ujęcie odzwierciedla wynikającą z fluktuacji kultury zmienność postrzegania płci, również męskiej (por. Waclawek 2015: 290, Waclawek 2016: 152–153).

Zgodnie z rekonstrukcją ogólnych i szczegółowych cech fizycznych przedstawiciele męskiej części narodu polskiego to wysocy mężczyźni, mający jasną karnację, ciemne, krótkie włosy, czasem łysą lub ogoloną głowę, okrągłą, poważną twarz o ostrych lub delikatnych rysach, ze spiczastym nosem, wąskimi ustami i często wąsami. Jedna werbalizacja przedstawia określony typ Polaka, a mianowicie kierowcę samochodów ciężarowych – koniecznie z dużym brzuchem i wąsami: *Poljak ima velik trebuh, brke (taki naj bi bili tipični poljski vozniki tovornjakov)*.

Stereotypy, choć są powszechnie znane, nie muszą być podzielane. Ze swej natury cechują się nieuprawnioną generalizacją, wybiórczością i subiektywnością. W przypadku referowanych badań ankietowych wyraźnie uwidocznił się podmiotowy punkt widzenia i także perspektywa respondentów zarówno w kontekście ich przynależności do narodu, jak i do płci – celnie obrazuje to trawestacja łańciskiej sentencji: człowiek człowiekowi... lustrem.

Bibliografia

- BARTMIŃSKI, Jerzy, 1986: Czym jest etnolingwistyka? *Akcent* 4, 16–22.
- BARTMIŃSKI, Jerzy, 1998: Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu „matki”. ANUSIEWICZ, J., BARTMIŃSKI, J. (red.): *Język a Kultura*. T. 12. *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki*. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, 63–83.
- BARTMIŃSKI, Jerzy, 2007: *Stereotypy mieszkają w języku*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- BARTMIŃSKI, Jerzy, 2009: *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- BARTMIŃSKI, Jerzy, BIELIŃSKA-GARDZIEL, Iwona, 2012: Polski języko-kulturowy obraz domu (cz. I). ABRAMOWICZ, M., BARTMIŃSKI, J.,

- BIELIŃSKA-GARDZIEL, I. (red.): *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*. T. 1. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 9–45.
- BARTMIŃSKI, Jerzy, PANASIUK, Jolanta, 2001: Stereotypy językowe. BARTMIŃSKI, J. (red.): *Współczesny język polski*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 271–395.
- DEMARAIS, Ann, WHITE, Valerie, 2006: *Prvi vtis. Kako vas vidijo drugi, vi pa tega ne veste*. Tłum. Jernej Zoran. Ljubljana: Lisac&Lisac.
- DOROSZEWICZ, Krystyna, 2002: O atrakcyjności fizycznej kobiet. STOJANOWSKA, E. (red.): *Możliwości i ograniczenia w kreowaniu własnej atrakcyjności interpersonalnej*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, 61–76.
- KARWATOWSKA, Małgorzata, SZPYRA-KOZŁOWSKA, Jolanta, 2005: *Lingwistyka płci. Ona i on w języku polskim*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- KASCHAK, Eilyn, 2005: *Nowa psychologia kobiety*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- KLOCH, Zbigniew, 2000: Język i płeć. Różne podejścia badawcze. *Pamiętnik Literacki* 1, 141–160.
- MAĆKIEWICZ, Jolanta, 1999: Co to jest „językowy obraz świata”, *Etnolingwistyka* 11, 7–24.
- MANDAL, Eugenia, 2004: *Podmiotowe i interpersonalne konsekwencje stereotypów związanych z płcią*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- NEŃCKI, Zbigniew, 1990: *Wzajemna atrakcyjność*. Warszawa: Wydawnictwo Wiedza Powszechna.
- NOWOSAD-BAKALARCZYK, Małgorzata, 2004: Męski i żeński punkt widzenia w językowym obrazie świata. BARTMIŃSKI, J., NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA, S., NYCZ, R. (red.): *Punkt widzenia w języku i kulturze*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 277–291.
- PANASIUK, Jolanta, 1998: O zmienności stereotypów. ANUSIEWICZ, J., BARTMIŃSKI, J. (red.): *Język a Kultura*. T. 12. *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki*. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, 84–98.
- PIĘTKOWA, Romualda, 2009: Językowy obraz świata i stereotypy a nauczanie języka obcego, ACHELNIK, A., TAMBOR, J. (red.): *Sztuka czy rzemiosło? Nauczyć Polski i polskiego*, Katowice: „Gnome”, 85–104.
- REJTER, Artur, 2013: *Płeć – język – kultura*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

- USJP = DUBISZ, Stanisław (red.), 2008: *Uniwersalny słownik języka polskiego*. T. I–IV. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- WACŁAWEK, Maria, 2015: Czas na... stereotyp chłopaka i jego modyfikacje (na przykładzie wypowiedzi młodzieży). GUZY, Anna, JAGODZIŃSKA, Diana, WACŁAWEK, Maria, ZOK-SMOŁA, Aleksandra: *Czas na... Język i dydaktyka w badaniach naukowców*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 185–325.
- WACŁAWEK, Maria, 2016: Kategoria wyglądu w językowo-kulturowym (auto)-stereotypie DZIEWCZYNY. KRZYŻYK, D. (red.): *Z Teorii i Praktyki Dydaktycznej Języka Polskiego*. T. 25. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 139–154.
- WACŁAWEK, Maria, WTORKOWSKA, Maria, 2017a: „Słowiański góral spod Alp” – z badań nad auto- i heterostereotypem Słoweńca. VOJTEKOVÁ, M. (red.): *Jazyk v kultúre, kultúra v jazyku III. Język w kulturze, kultura w języku III*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. *Opera linguistica*, 176–188.
- WACŁAWEK, Maria, WTORKOWSKA, Maria, 2017b: „Słowiański Austriak” – o charakterze Słoweńców słów kilka. *Jezikoslovni zapiski 23 (1)*, 193–210.
- WACŁAWEK, Maria, WTORKOWSKA, Maria, 2017c: Słoweńców spędzanie wolnego czasu – w kręgu badań językowo-kulturowych stereotypów. KOŁODZIEJ A., KOŁODZIEJ A., red. przy współpracy PIASECKI T.: *Słowiańszczyzna dawniej i dziś – język, literatura, kultura. Monografia ze studiów slawistycznych III*. Červený Kostelec, s. 277–290.
- WACŁAWEK, Maria, WTORKOWSKA, Maria, 2018a: „Jak ich widzą, tak ich piszą” – rzecz o wyglądzie Słoweńców. TAMBOR, J. (red.): *Polonistyka na początku XXI wieku. Diagnozy. Koncepcje. Perspektywy*. T. 4. *Pogranicza, mniejszości, regiony. Etnolingwistyka*. Katowice. [w druku]
- WACŁAWEK, Maria, WTORKOWSKA, Maria, 2018b: Czas wolny Polaków – w kręgu językowo-kulturowych stereotypów. LECH-KIRSTEIN D. (red.): *Bariery i pomosty w języku i kulturze*. Opole. [w druku]
- WACŁAWEK, Maria, WTORKOWSKA, Maria, 2018c: Przez jedzenie do języka... polskiego – o kulinariach oczami Polaków i Słoweńców. LECH-KIRSTEIN D. (red.): *Bariery i pomosty w języku i kulturze*. Opole. [w druku]
- WACŁAWEK, Maria, WTORKOWSKA, Maria, a: „Nasz wygląd zależy od tego, w jakim lustrze się przejrzymy” – z badań nad stereotypem Polaka. Zagreb. [w druku]
- WACŁAWEK, Maria, WTORKOWSKA, Maria, b: „Powiedz mi, co jesz, a powiem ci, kim jesteś” – o kulinariach w Słowenii. „Acta Universitatis Lodzianensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców”. Łódź. [w druku]

Summary: A Man as Another Man's Mirror – Perception of the Appearance of Polish Men and Women as Stated by Polish and Slovene Respondents

Language perpetuates gender stereotypes, assumptions about what exactly is femininity and what masculinity. This article presents the results of a study on appearance – one of the selected semantic categories of the linguistic and cultural stereotype of Poles. The database consists of responses to a survey that was conducted among selected Polish and Slovene respondents. In our analysis we focused only on the statements strictly regarding the appearance of Poles in the context of sex and gender.

Keywords: appearance, stereotype, gender, Polish woman, Polish man, linguistic worldview

Uwagi o pisowni dużą (wielką) literą w językach polskim, czeskim i słowackim

Maria Magdalena Nowakowska

W artykule przedstawione zostały wybrane problemy związane z pisownią dużą literą w językach: polskim, czeskim i słowackim. Porównuje się niektóre z zasad ortograficznych z tego zakresu, obowiązujących w tych językach i stara się znaleźć przyczyny nadużywania wielkich liter.

Słowa kluczowe: ortografia, pisownia, wielka litera, duża litera, mała litera

W żadnym języku naturalnym pisownia nie odzwierciedla wymowy. Aby zatem przetworzyć mówienie na pismo opracowuje się zasady ortograficzne. Te podstawowe, dotyczące pisowni polskiej, są cztery:

- fonetyczna (określonej głosce odpowiada zawsze ta sama litera),
- morfologiczna (ujednolicona pisownia wyrazów należących do tej samej rodziny),
- historyczna (pisownia uwarunkowana historycznym rozwojem języka),
- konwencjonalna (zapis oparty na tradycji i umowie).

Ostatnia zasada dotyczy między innymi pisowni wielką i małą literą. Warto na wstępie wspomnieć o tym, że wśród polskich językoznawców rozgorzała dyskusja mająca związek z nazwą litery: *wielka* czy *duża*? I choć polska norma dopuszcza do użytku obie formy, to wydaje się, że przewagę zyskuje określenie *duża*, której orędownikiem jest między innymi Jan Miodek, niejednokrotnie wypowiadający się w tej sprawie (Miodek 2012). Istotne jest, by nie używać formy z *dużej/wielkiej litery*, bowiem uważana jest za rusycyzm.

O tym, co zapisujemy dużą literą, decydują konkretne zasady, zawierające arbitralne rozstrzygnięcia. Owe zasady są publikowane zwykle we wstępach do słowników ortograficznych. Tak jest w przypadku słowników ortograficznych zarówno polskich, jak i czeskich czy słowackich – celem niniejszego opracowania jest problematyka pisowni dużą literą w tych właśnie, tak bliskich sobie zachodniosłowiańskich językach.

O stanie ortografii poszczególnych języków decydują zwykle odpowiednie instytucje, mające prawo rozstrzygania wszelkich wątpliwości dotyczących pisowni

(i nie tylko jej). W Polsce jest to Rada Języka Polskiego, powołana przez Prezydium Polskiej Akademii Nauk na mocy uchwały nr 17/96 z dnia 9 września 1996 roku. Kompetencje rady do wydawania uchwał określa artykuł 13. ustawy o języku polskim. Stwierdza on, że Rada Języka Polskiego na wniosek uprawnionego podmiotu lub z własnej inicjatywy wyraża w drodze uchwały opinie o używaniu języka polskiego (w zakresie określonym ustawą) oraz ustala zasady ortografii i interpunkcji polszczyzny. Problemem jest jednak to, czy uchwały tegoż organu mają moc wiążącą. Niektórzy (są wśród nich także jego członkowie) twierdzą, iż uchwały Rady Języka Polskiego w zakresie przepisów ortograficznych i interpunkcyjnych są wiążące dla wszystkich piszących, zaś inni podkreślają jej opiniodawczo-doradczy charakter, pozwalający tylko na wyrażanie opinii i udzielanie porad – jednak bez obowiązku przestrzegania zaleceń.

Na Słowacji z kolei zasady ortografii opracowuje specjalna komisja ortograficzna Instytutu Językoznawstwa Ľudovíta Štúra Słowackiej Akademii Nauk (*pravopisná komisia Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV*), ale organem uchwalającym jest Centralna Rada Językowa (*Ústredná jazyková rada*), powołana w 1996 na mocy ustawy Rady Narodowej Republiki Słowackiej nr 270/1995 o języku państwowym Republiki Słowackiej (*zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku Slovenskej republiky*).

W Czechach zaś w przypadku kodyfikacji języka czeskiego respektuje się najczęściej zasady opracowane przez Instytut Języka Czeskiego Akademii Nauk Republiki Czeskiej (*Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky*). Organ ten nie ma jednak żadnego specjalnego ustawowego statusu autorytetu, a zatem jego ustalenia są wyłącznie zaleceniami, obowiązującymi tylko w zakresie nauczania szkolnego, po przyjęciu ich przez ministerstwo szkolnictwa.

Jakie są zalecenia w zakresie pisowni dużą literą?

W Czechach w roku 2015 wyszła obszerna monografia Ivany Svobodovej i jej zespołu, zatytułowana *Psaní velkých písmen v češtině* (Svobodová i in. 2015). Licząca ponad 300 stron publikacja zawiera bardzo szczegółowe zasady pisowni dużą literą w języku czeskim. Pierwsze zdanie przedmowy do dzieła wyjaśnia, dlaczego: „Psaní velkých písmen je jedna z nejtěžších pravopisných oblastí v češtině” [Pisownia dużych liter jest jednym z najtrudniejszych problemów ortograficznych języka czeskiego]¹. Przy okazji można dodać, że ta trudność dotyczy również języków polskiego i słowackiego.

We wszystkich trzech językach, czyli w polskim, czeskim i słowackim, dużą literą należy zapisywać nazwy własne, ale nie zawsze jest oczywiste, co nią jest.

1 Jeśli nie zaznaczono inaczej – tłumaczenie M.M. N.

Czasami wyznacznikiem nazwy własnej jest sam jej zapis wielką literą.² Definicji nazwy własnej jest sporo. Stworzone zostały przede wszystkim w ramach onomastyki. Są też i takie, które powstały na potrzeby ortografii.

We wstępie do internetowego *Słownika języka polskiego*, a konkretnie w *Uwagach wstępnych* do pisowni nazw własnych czytamy, że: „Nazwy własne wyróżniają się tym, że wskazują na jednostki, podczas gdy nazwy pospolite służą do oznaczania grup jednostek. W związku z tym, że mają funkcję indywidualizującą, piszemy je wielką literą. Jest to pierwsza reguła dotycząca pisowni nazw własnych”³. W Polsce w związku ze wspomnianą *Ustawą o języku polskim*⁴, konkretnie z jej artykułem 11., zgodnie z którym nie ma obowiązku używania języka polskiego w nazwach własnych towarów, podjęto próbę zdefiniowania różnic między nazwą własną a nazwą handlową. W uchwale ortograficznej przyjętej 21 maja 2002 roku *nazwę własną* definiuje się w następujący sposób:

wyraz, wyrażenie lub jakakolwiek inna forma językowa (np. zdanie) służąca do wyróżnienia jednego przedmiotu (np. instytucji, osoby, produktu, utworu, usługi) spośród innych. Od *deskrypcji jednostkowej* (np. obecny premier Rzeczypospolitej Polskiej) nazwa własna (np. Jerzy Buzek) różni się tym, że przysługuje oznaczanemu przez nią przedmiotowi dlatego, że w drodze arbitralnej decyzji tak został nazwany, a nie dlatego, że ma jakieś szczególne cechy. W praktyce nazwą własną jest nazwa, pod którą oznaczany przez nią przedmiot (tzn. instytucja, osoba, produkt, utwór, usługa itp.) występuje (lub w[y]stępowałby) zarówno w Polsce, jak i w innych krajach. Nazwa własna bowiem wskazuje przedmiot, do którego się odnosi, za pomocą specyficzności swego brzmienia lub zapisu graficznego, wskutek czego nie można dowolnie zmieniać jej formy. Dlatego o przynależności jakiejś nazwy do kategorii nazw własnych świadczy to, że w tej samej postaci (pomijając różnice wynikające z adaptacji fonetycznych i morfologicznych) występuje w różnych językach.⁵

Z kolei *nazwa handlowa* to: „prawnie zastrzeżona nazwa firmy, towaru, produktu lub usług (będąca zwykle ich nazwą własną), do której używania wyłączne prawo przysługuje podmiotowi zastrzegającemu”⁶. Nie rozwiązuje to w pełni problemów z pisownią, bowiem w tej samej uchwale jest mowa, iż w tym rozumieniu nazwy produktów, usług itp., używane przez różne firmy w odniesieniu do takich samych lub podobnych produktów, usług itp. nie są nazwami własnymi.

We wspomnianej już pracy Svobodovej problemowi, czym są nazwy własne i jak je odróżnić od pospolitych, poświęcony został cały rozdział (*Vlastní jména a psaní velkých písmen v češtině* – Svobodová i in. 2015: 31–62) i choć autorzy przytaczają kilka definicji, to jednak podkreślają, że na ich podstawie w wielu

2 Por.: <https://sjp.pwn.pl/zasady/57-Uwagi-wstepne;629596.html> [Dostęp: 10.05.2018].

3 Por.: <https://sjp.pwn.pl/zasady/57-Uwagi-wstepne;629596.html> [Dostęp: 10.05.2018].

4 Akt prawny uchwalony 7.10.1999 r. przez Sejm RP 7, regulujący kwestie prawne związane z językiem polskim (<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19990900999/T/D19990999L.pdf> [Dostęp: 10.05.2018]).

5 http://web.archive.org/web/20030804052259_/http://www.rjp.pl:80/inf_dzial_definicje.html [Dostęp: 10.05.2016].

6 http://web.archive.org/web/20030804052259_/http://www.rjp.pl:80/inf_dzial_definicje.html [Dostęp: 10.05.2016].

przypadkach teoretycznie trudno rozstrzygnąć, co jest, a co nie jest nazwą własną.

Wydawać by się mogło, że takiego problemu nie mają Słowacy, bowiem w opublikowanych na stronach internetowych *Pravidlách slovenského pravopisu*. 3. (*Pravidlá slovenského pravopisu*, 2000), w podrozdziale dotyczącym pisowni dużą literą (*Veľké písmená na začiatku vlastných mien a vnútri viac-slovných vlastných mien; Vlastné mená*) widnieje: „Vlastné meno je pomenovanie jedinečnej osoby, zvieratá alebo neživého predmetu. Vlastné mená slúžia na rozlíšenie jednotlivín v rámci toho istého druhu”. Ponadto nazwa własna może być jedno- i wieloczłonowa. Staje się nią:

1. akékoľvek všeobecné pomenovanie (jednoslovné alebo viac-slovné) použité na označenie jedinečného predmetu,
2. všeobecné pomenovanie v spojení s presným určením sídla,
3. všeobecné pomenovanie v spojení s presným určením miesta alebo rozsahu pôsobnosti,
4. všeobecné pomenovanie v spojení s dedikačným prívlastkom (určením na počesť nejakej osoby alebo udalosti) (*Pravidlá slovenského pravopisu*, 2000).

Wszystkie te reguły nie gwarantują jednak, że podlegające im nazwy są rzeczywiście nazwami własnymi. Widać więc, że każdy z tych trzech języków ma oczywiste problemy w definiowaniu nazw własnych w kontekście pisowni wielką literą. W sytuacjach wątpliwych, jak piszą czescy autorzy: „tyto otázky nelze řešit jinak jak než na základě konvence” (Svobodová i in. 2015: 40).

Analizowana konwencja jest trochę inna w każdym z interesujących nas języków. W teorii polską specyfiką jest pisanie dużą literą wszystkich członów nazw wieloczłonowych. Praktyka wygląda trochę inaczej. W polszczyźnie w takich nazwach dużą literą nie zapisujemy przyimków i spójników. Do 2008 roku obowiązywała też zasada, dotycząca wieloczłonowych nazw czasopism i cykli wydawniczych oraz nazw wydawnictw seryjnych, zgodnie z którą dużą literą zapisujemy wszystkie człony nazwy, jeśli jest ona odmienna, zaś przy nazwach nieodmiennych dużą literą piszemy tylko pierwszy człon. Obecnie pisownia tego typu nazw decyzją Rady Języka Polskiego została ujednoczona. Problemem pozostaje zapis wielowyrazowych tytułów utworów literackich i naukowych oraz ich rozdziałów, a także tytułów dzieł sztuki, deklaracji, odezwo, akcji charytatywnych itp. Według obowiązujących zasad ortografii dużą literą zapisujemy tylko pierwszy człon, bez względu na to, którą jest częścią mowy. Od tej reguły jest sporo wyjątków, w których dużymi literami zapisujemy wszystkie człony, np. *Stary Testament* (dla porównania w czeskim i słowackim to *Starý zákon*). W czeskim i słowackim obowiązującą zasadą jest zapis dużą literą tylko pierwszego członu każdej nazwy

wielocłonowej. Jednak w sytuacji, gdy częścią tej nazwy jest inna nazwa własna, i ona zapisywana jest dużą literą, np.: cz. *Akademie věd České republiky*, sk. *Ve-decká rada Slovenskej akadémie vied*.

Przy porównaniu polskich, czeskich i słowackich zasad pisowni dużą literą zwracają uwagę różnice w zapisie nazw ulic, placów, parków itp. Polska pisownia nie uznaje członu gatunkującego „ulica”, „plac”, „aleja”, „bulwar”, „kościół”, „park” za nazwę własną, dlatego te elementy zapisywać należy małą literą, na przykład: *ulica Cicha, plac Bankowy, kościół Mariacki, brama Żuławska*. Jeśli jednak tenże człon występuje w liczbie mnogiej, piszemy go dużą literą, na przykład *Aleje Ujazdowskie*. W nazwach wielocłonowych tego typu dużymi literami zapisujemy wszystkie człony, jeśli nie są one przyimkami i spójnikami występującymi w środku nazwy, na przykład *ulica Bitwy pod Grunwaldem*, lub są zapisane za pomocą skrótu, por.: *ulica św. Jerzego*, ale *ulica Świętego Jerzego*. Przepisy niby są w miarę przejrzyste, ale w stosunkowo wielu sytuacjach odbiega się od nich, zapisując wszystkie człony dużymi literami, na przykład: *Trasa Łazienkowska, Brama Floriańska*, uzasadniając taką pisownię nawiązaniem do tradycji. W czeskim i słowackim jest trochę inaczej. W słowackim człon klasyfikujący, typu „ulica”, „plac”, „aleja”, „park”, często występuje na końcu nazwy, co wynika z zasad szyku obowiązujących w tym języku, na przykład: *Obchodná ulica, Kamenné námestie*. Tak też piszemy, gdy człony są odwrócone, czyli *ulica Obchodná, námestie Kamenné*. Jednak w sytuacji, gdy nazwa gatunkująca pojawia się na początku całej nazwy i łączy się z dopełniaczem rzeczownika, wówczas staje się częścią nazwy własnej i dlatego zapisujemy ją dużą literą, por.: *Ulica Ludovíta Štúra, Námestie Slovenského národného povstania, Sad Janka Kráľa*. W czeskiej pisowni obowiązują zasady podobne do polskich zasad, to znaczy nazwy gatunkujące pisane są zawsze małą literą, bez względu na to, czy są na początku, czy na końcu całej nazwy, por.: *náměstí Míru, Vinohradská ulice, Růžový sad, ulice José Martího, Park Přátelství*. W przypadku liczby mnogiej nazwy gatunkującej, podobnie jak w polskim, zapisuje się ją wielkimi literami, na przykład *Sady husitské revoluce*. W praktyce widać, że zapis tych nazw sprawia problemy Polakom, Słowakom i Czechom. Komplikuje to choćby fakt, że niektóre z omawianych nazw miejskich stosuje się do nazywania również przystanków autobusowych, tramwajowych czy metr, a te, jako że nazwą gatunkującą w ich przypadku jest „przystanek”, zapisujemy dużymi literami, czyli: pl. *osiedle Kwiatowe*, ale *przystanek Osiedle Kwiatowe / przystanek os. Kwiatowe*, sk. *zastávka Námestie SNP*, cz. *zastávka Náměstí Míru*.

Spore różnice widać też w zapisie wydarzeń historycznych. Ortografia polska nakazuje ich pisownię małą literą, zatem na przykład: *powstanie warszawskie*,

II wojna światowa, ale zastrzega też, że ze względów uczuciowych bądź dla uwydatnienia szacunku można te nazwy pisać dużymi literami, zatem *Powstanie Warszawskie*, *II Wojna Światowa*. Ponadto jeśli nazwa wydarzenia jest nazwą miastą, to zawsze zapisujemy ją dużą literą, na przykład: *Marzec'68*, *Grudzień'70*, podobnie jak niektóre nazwy przenośne, opisowe czy poetyckie wydarzeń, choćby: *Wiosna Ludów*, *Okrągły Stół*. W zasadach pisowni słowackiej można znaleźć informację, że dużą literą należy zapisywać nazwy ważnych wydarzeń historycznych (*pomenovania závažných dejinných udalostí*), na przykład: *Slovenské národné povstanie*, *Veľká francúzska revolúcia*, *Októbrová revolúcia*, *Májové povstanie českého ľudu* czy też *Stalingradská bitka*, *Púštna búrka*. Pozostałe takie nazwy należy pisać małą literą, na przykład: *druhá svetová vojna*, *versailský mier*. Brak jednak wytycznych, które wydarzenia należą do ważnych, a które do tych mniej ważnych. Czeska ortografia zaleca podobną zasadę, czyli pisownię typu: *Slovenské národní povstání*, *Velká francouzská revoluce*, *Květnové povstání*, *druhá světová válka*. Warto podkreślić, że autorzy czeskich zasad (Svobodová i in. 2015: 246) występują z propozycją ujednoczenia pisowni tego rodzaju nazw i proponują ich zapis małą literą.

Kolejna różnica to zapis nazw mieszkańców. We wszystkich trzech językach obowiązuje pisownia dużą literą nazw mieszkańców państw (por.: pl. *Polak*, cz. *Čech*, sk. *Slovák*), kontynentów (np.: pl. *Europejczyk*, *Azjata*, cz. *Evropan*, *Asijec*, sk. *Európan*, **Ázijec**/*Ázijčan*). Nazwy mieszkańców miast jednak w języku polskim zapisujemy małą literą, na przykład *warszawianin/warszawiak*, zaś po czesku i słowacku dużą literą, por.: cz. *Pražan/Pražák*, sk. *Bratislavčan*.

Zaprezentowane różnice dotyczące pisowni tych samych kategorii desygnatów w trzech bardzo bliskich sobie językach, uwidaczniają problemy z kodyfikacją zapisu. Choć zasady wydają się stosunkowo jasne, to jednak duża liczba wyjątków i możliwość zapisów fakultatywnych nie przyczyniają się do zwiększenia przejrzystości. To, co łączy opisywane trzy języki, to także problem z nadużyciem pisowni dużą literą. Tendencja ta uwidacznia się szczególnie w języku polskim. Czasami można odnieść wrażenie, że Polacy najchętniej zapisywaliby dużą literą wszystkie rzeczowniki – tak na wszelki wypadek. Przyczyn nadmiernego użycia dużych liter w interesujących nas językach zachodniosłowiańskich upatrywać należy w (we):

1. nieznanomości skomplikowanych zasad dotyczących problemu i nieumiejętności ich interpretacji;
2. przesadnym okazywaniu szacunku (wynikającym często z chęci przypochlebiania się) – szczególnie widać to w różnego rodzaju tekstach, także informacyjnych, zawierających głównie nazwy urzędów, na przykład:

prezydent, premier, minister, pisanych dużą literą w odniesieniu do konkretnych osób;⁷

3. wpływie języka angielskiego; w tym zakresie za szerzeniem się pisowni dużymi literami stoją zapewne przekłady wszelkiego rodzaju nagłówków, aktów prawnych, umów, rozporządzeń itp. zwłaszcza unijnych, spisanych w oryginale w języku angielskim, kierującym się innymi zasadami ortograficznymi, często kalkowanych przez tłumaczy;
4. wpływie języka reklamy; ta bowiem kieruje się własnymi zasadami i w swych działaniach perswazyjnych nadużywa wielkich liter, o czym wspominał Miodek choćby w przywołanym już krótkim artykule opublikowanym w „Gazecie Wrocławskiej” (Miodek 2012).

Zapobieganiu szerzeniu się tej swoistej „plagi” powinno być propagowanie zasad poprawnej pisowni i – a może przede wszystkim – jej unifikacja, tak w języku polskim, jak również czeskim czy słowackim.

Bibliografia

- MIODEK, Jan, 2012: *Nonsensowne wielkie litery*, http://www.gazetawroclawska.pl/artukul/704179_jan-miodek-nonsensowne-wielkie-litery,id,t.html [Dostęp: 10.05.2018]
- Pisownia nazw własnych: *Zasady pisowni i interpunkcji*, <https://sjp.pwn.pl/zasady/Pisownia-nazw-wlasnych;629595.html> [Dostęp: 10.05.2018]
- Pravidlá slovenského pravopisu. 3*, 2000, Upravené a doplnené vyd. Bratislava: Veda.
- Psaní velkých písmen – obecné poučení*, <http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=180#nadpis1> [Dostęp: 10.05.2018]
- SVOBODOVA, Ivann i inni, 2015: *Psaní velkých písmen v češtině*. Academia, Praha.
- <https://sjp.pwn.pl/zasady/57-Uwagi-wstepne;629596.html> [Dostęp: 10.05.2018]
- <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19990900999/T/D1999-0999L.pdf> [Dostęp: 10.05.2018]
- http://web.archive.org/web/20030804052259_/http://www.rjp.pl:80/inf_dzial_definicje.html [Dostęp: 10.05.2016]

7 Specyfiką języka polskiego jest ponadto szerzenie się dużych liter w zapisie rzeczowników pospolitych związanych z terminologią kościelną (np. *komunia święta, msza święta*). Ponadto rozpowszechnianie się dużej litery we współczesnej polszczyźnie wydaje się związane z prowadzoną przez obecny polski rząd tzw. polityką historyczną, w myśl której niektóre nazwy wydarzeń i postaci historycznych są zapisywane tylko dużą literą, na przykład: *Powstanie Warszawskie, Zbrodnia Katyńska, Żołnierze Wyklęci, Papież* (w odniesieniu do Jana Pawła II). Dotyczy to też terminów patriotycznych, typu: *Ojczyzna, Honor*.

Summary: Comments on the Orthography of Capital Letters in Polish, Czech, and Slovak

In the article, selected problems related to the use of uppercase letters in Polish, Czech, and Slovak are presented. Some of the spelling rules in this area which apply in the given languages and possible reasons for binding capitalization and its overuse are compared and discussed.

Keywords: spelling, capital letter, orthography, orthography of capital letters, lower case, upper case

Odwzorowanie angielskich rodzajników w polszczyźnie: potrzebne czy nie?

Dorota Chłopek

Akademia Techniczno-Humanistyczna w Bielsku-Białej, Wydział Humanistyczno-Społeczny,
Bielsko-Biała

Autorka zwraca uwagę na angielskie rodzajniki lub przedimki, określony *the* oraz nieokreślony *a(n)*, które w przekładzie na język polski nie mają swego *tertium comparationis*, czyli wspólnej platformy porównania, jednak zastanawia się, czy są w pewien sposób w polszczyźnie odwzorowywane. Artykuł ukazuje najważniejsze aspekty użycia angielskich rodzajników w kontekście powieści *The Hobbit* Tolkiena oraz stara się pokazać, czy istnieją w miarę ekwiwalentne środki wyrażenia angielskich okreśników w dwóch wersjach przekładu wybranych fragmentów na język polski.

Słowa kluczowe: odwzorowanie, angielskie rodzajniki, przekład, wersja polska, rzeczowniki

Profesor Nikolaj Jeż jest w slawistycznym środowisku polonistycznym powszechnie znanym i cenionym tłumaczem, a jego liczne i bardzo aktualne przekłady literatury polskiej od prawie półwiecza przybliżają Słoweńcom rzeczywistość tej części Słowiańszczyzny. Zasadniczo jest praktykiem znającym język, kulturę i polską cywilizację, ja zaś zajmuję się niektórymi teoretycznymi aspektami translatoologicznymi odwzorowań angielskich konstrukcji syntaktycznych, które w językach słowiańskich mogą być rozmaicie proponowane, w zależności od ich użytkowników. Jubileusz Profesora jest także okazją do poszukiwań wspólnych problemów naszych fascynacji.

1 Wprowadzenie

Według Dana Slobina (1996) najbardziej wrażliwe w języku obcym kategorie wyrażane konstrukcjami języka nie są doświadczane wprost przez postrzeganie mówiącego innym językiem jako pierwszym, w jego działaniach czuciowo-ruchowych i we wszelkich praktycznych kontaktach ze światem zewnętrznym. Takimi kategoriami w porównaniu z polszczyzną są na przykład w języku angielskim **rodzajniki**, inaczej **przedimki**, nieokreślony *a(n)*, określony *the*, także zerowy \emptyset , które łączą się z wiedzą na temat niewystępowania przedimka (zob. Chłopek 2018). Przedimek określony *the* oraz nieokreślony *a(n)*, między innymi obok

zaimków wskazujących i dzierżawczych (Biber i in. 1999: 258), są najbardziej powszechnymi określnikami centralnymi, ang. *central determiners* (Quirk i in. 1985: 253). Rodney Huddleston i Geoffrey Pullum (2005: 91) uważają, iż najważniejszą semantyczną rolą określników jest oznaczenie frazy nominalnej jako określonej przez *the* lub nieokreślonej przez *a(n)*. Uwaga koncentruje się tutaj wyłącznie na rzeczownikach pospolitych i określających je rodzajnikach *the* lub *a(n)*. Omówienie zastosowania angielskich rodzajników z rzeczownikami pospolitymi wymaga odniesienia **specyficznego** albo **gatunkowego**. Randolph Quirk i inni (1985: 265) zaprezentowali użycie rodzajników z odniesieniem specyficznym w tabeli 5.26 przetransponowanej na poniższą tabelę (zob. również Chłopek 2018: 335).

Tabela 1: Użycie angielskich rodzajników

	Odniesienie OKREŚLONE		Odniesienie NIEOKREŚLONE	
	Rzeczowniki POLICZALNE	Rzeczowniki NIEPOLICZALNE	Rzeczowniki POLICZALNE	Rzeczowniki NIEPOLICZALNE
Liczba POJEDYNCZA	<i>the tiger</i> , pol. <i>tygrys</i>	<i>the furniture</i> , pol. <i>mebel, meble</i>	<i>a tiger</i> , pol. <i>tygrys</i>	(some) <i>furniture</i> , pol. (trochę) <i>mebli</i>
Liczba MNOGA	<i>the tigers</i> , pol. <i>tygrysy</i>		(some) <i>tigers</i> , pol. (kilka) <i>tygrysów</i>	

W tabeli rzeczowniki zapisane kursywą są używane również w odniesieniu gatunkowym (Quirk i in. 1985: 265). W niniejszym tekście skupię się tylko na odniesieniu specyficznym, z którym łączy się pojęcie liczby rzeczowników oraz problem policzalności ich referentów (zob. Chłopek 2015). Zatem uwaga zwrócona jest także na kategorię policzalności w związku z użyciem konkretnych rodzajników (zob. Chłopek 2018). Gramatyka składniowa (Quirk i in. 1985: 247) dzieli rzeczowniki w języku angielskim na **pospolite** oraz **własne**, ang. *common and proper*. Rzeczowniki pospolite obejmują kategorie **policzalne** i **niepoliczalne**, które zawierają typy rzeczowników **konkretnych** oraz **abstrakcyjnych**. Rzeczowniki policzalne opisują wykonturowane obiekty, konkretne, np. *a wife*, pol. *żona*; *a pony*, pol. *kucyk*, oraz abstrakcyjne, np. *a dream*, pol. *sen, marzenie*; *a remark*, pol. *uwaga*. Rzeczowniki niepoliczalne desygnują niewykonturowane substancje zwane ‘masą’, ang. *mass* (Talmy 2000), konkretną, np. *water*, pol. *woda*; *bread*, pol. *chleb*, jak i abstrakcyjną, np. *advice*, pol. *rada, rady*; *research*, pol. *badanie, badania*. Przy zwracaniu uwagi na różnicę pomiędzy angielskimi rzeczownikami policzalnymi, ang. *count*, i niepoliczalnymi, ang. *mass*, zgodnie z Jilą Ghomeshi i Diane Massam (2012: 5) te drugie mogą wystąpić bez jakichkolwiek określników, czyli z określnikiem zerowym \emptyset , np. *She buys bread every*

day, pol. *Ona kupuje chleb codziennie*, kontra *¹*She buys book every day*, pol. *Ona kupuje książkę codziennie*. Ponadto niepoliczalne rzeczowniki nie mogą przyjmować liczby mnogiej, np. **three informations*, pol. *trzy informacje*, chociaż istnieją wyjątki, przymiotnik sugeruje, iż rzeczowniki, które w określonym znaczeniu są niepoliczalne, w innym mogą być policzalne, np. *breads*², pol. *chleby*, w znaczeniu różne rodzaje chleba, np. *a book on yeast breads*, pol. *książka na temat chlebów drożdżowych*. Istotne jest również, że w języku angielskim rzeczowniki nie mają zróżnicowanych form fleksyjnych przypadków deklinacyjnych, oprócz przypadków pospolitego i dopełniacza, a relacje gramatyczne są głównie wykazywane poprzez ustalony porządek elementów zdania, podmiot przed czasownikiem i dopełnienie po czasowniku, w szyku elementów **podmiot (Subject) S – czasownik (Verb) V – dopełnienie (Object) O**, w skrócie **SVO** (za: Dixon 1991: 10). W ramach pragmatyki, obszerne badania nad rzeczownikami policzalnymi i niepoliczalnymi, wraz z odniesieniem do określników, były przeprowadzone przez Gennara Chierchię (np. 1998, 2010, 2015). Co więcej, Caroline B. Heycock i Roberto Zamparelli (2003) badali „anomalię” w języku angielskim względnego swobodnego występowania fraz nominalnych bez określników w zdaniu współrzędnym. Kolejne dwie części skupiają się na wyrażonych w języku polskim angielskich zdaniach z rzeczownikami z przedimkami *the* i *a(n)* w odniesieniu specyficznym: *the* w części drugiej, *a(n)* w części trzeciej. Wyeksponowane są jednak tylko niektóre użycia. Przykłady angielskie pochodzą z powieści *The Hobbit* Tolkiena – wersja a, natomiast ich odpowiedniki polskie zaczerpnięte są z przekładu Marii Skibniewskiej (1997) – wersja b oraz Pauliny Braiter (2012) – wersja c.³ Język polski nie ma wspólnej platformy porównania, czyli gramatycznego *tertium comparationis* (Krzyszowski 1990) dla angielskich rodzajników. Czy inna kategoria leksykalna w języku polskim niż potencjalny brakujący rodzajnik jest w stanie go zastąpić?

2 Przykłady z przedimkiem określonym *the* w przekładzie na język polski

Najpierw zaprezentowanych jest siedem sytuacji z przedimkiem określonym *the*, który występuje przed rzeczownikiem znanym rozmówcom.

Po pierwsze, rodzajnik *the* stosowany jest w odniesieniu do sytuacji ‘**bezpośredniej**’, ang. *immediate*, co ilustruje przykład 1a. Wyrażenie *the door*, pol. *drzwi*, zawiera rodzajnik określony *the*, który sugeruje określone drzwi w sytuacji bieżącej. Polskie wersje 1b i 1c wywołują bezpośredniość sytuacji *pod drzwiami*

1 Gwiazdka * symbolizuje konstrukcję błędną gramatycznie.

2 Różne rodzaje chleba w języku angielskim, zob. <http://www.thefreedictionary.com/bread>. [Dostęp: 10.02.2018].

3 Por. bibliografia – źródła analizowanych przykładów.

bardziej kontekstem aniżeli samą frazą nominalną, np. znakiem interpunkcyjnym jak wykrzyknik (1c):

1.
 - a. «Someone at **the door**⁴!» he said, blinking. (s. 17)
 - b. – Ktoś jest pod **drzwiami** – powiedział Bilbo, mrugając nerwowo. (s. 14)
 - c. – Ktoś stoi pod **drzwiami!** – wykrzyknął Bilbo, oszołomiony. (s. 20)

Po drugie, przedimek *the* odnosi się do sytuacji związanej z wiedzą ogólną mówiącego, co ilustrują wyrażenia *the sun*, pol. *słońce*, oraz *the East*, pol. *wschód*, w 2a. Wersje polskie 2b i 2c nie zawierają żadnych określników przed odpowiednikami angielskich wyrażen z *the*:

2.
 - a. **The sun** had set when turning with another sweep towards **the East** [...]. (s. 164)
 - b. **Słońce** już zaszło, gdy zataczając łuk na **wschód** [...]. (s. 198)
 - c. **Słońce** już zachodziło, kiedy raz jeszcze skręciwszy na **wschód** [...]. (s. 222)

Po trzecie, *the* poprzedza rzeczownik w wyrażeniu sugerującym unikalność okazji w logicznych sądach (Quirk i in. 1985: 270), np. *the only road* w 3a, pol. *jedyna droga*. Wersje polskie 3b i 3c nie zawierają żadnego elementu, który odpowiadałby *the* w wersji angielskiej (3a):

3.
 - a. So you see Bilbo had come in the end by **the only road** that was any good. (s. 164)
 - b. Jak więc widzicie, Bilbo w wyniku wszystkich przygód trafił na **jedyną możliwą drogę**. (s. 197)
 - c. Widzicie zatem, że ostatecznie Bilbo wybrał **jedyną rozsądną drogę**. (s. 222)

Po czwarte, w odniesieniu **anaforycznym bezpośrednio**, z przedimkiem określonym *the*, przed frazą nominalną występuje informacja, o której była mowa wcześniej w tekście. Dwukrotne użycie *the* w odniesieniu anaforycznym bezpośrednio ilustruje przykład 4a, z wyrażeniami *the door*, pol. *drzwi*, i *the tunnel*,

4 Wyeksponowane tłustym drukiem fragmenty w cytowanych przykładach nie są pogrubione w tekstach źródłowych.

pol. *tunel*. Wersje polskie 4b i 4c nie zastępują angielskiego rodzajnika żadną kategorią leksykalną:

4.
 - a. It had **a perfectly round door** like a porthole [...]. **The door** opened on to a tube-shaped hall like **a tunnel** [...]. **The tunnel** wound on and on [...]. (s. 11)
 - b. Miała **drzwi doskonale okrągłe** jak okienko okrętowe [...]. **Drzwi** prowadziły do hallu, który miał kształt rury i wyglądał jak **tunel** [...]. **Tunel** wił się w skrętach [...]. (s. 5)
 - c. Miała zielone, **idealnie okrągłe drzwi**, przypominające okrętowy bulaj [...]. Za **nimi** rozciągał się okrągły **korytarz**, długi jak **tunel** [...]. (s. 11)

Co więcej, **anaforyczne** odniesienie może być również **niebezpośrednie**, występuje wówczas, gdy omawiany obiekt stanowi część wiedzy encyklopedycznej odbiorcy informacji, wnioskuje on wtedy z kontekstu, do czego odnosi się wspomniany referent. W przykładzie 5a fraza nominalna *the pantries*, pol. *spizarnia*, wywołuje pomieszczenie, w którym przechowywane jest jedzenie. Zatem polecenie *bring out the cold chicken*, polskie lit.⁵ *przyniesz na zewnątrz zimnego kurczaka*, zawiera rodzajnik określony *the* przed *cold chicken*. Wersja polska 5b posiada odpowiedniki obydwu rzeczowników, ale bez leksykalnych wyrażen odzworowujących rodzajnik *the* z wersji 5a. Z kolei wersja 5c mieści tylko jeden rzeczownik z przydawką, *pieczone kurczę*, pomijając drugi odpowiednik, dla *the pantries*. Porównajmy:

5.
 - a. «Put on a few eggs, there's a good fellow!» Gandalf called after him, as the hobbit stumped off to **the pantries**. «And just bring out **the cold chicken** and pickles!» «Seems to know as much about the inside of my larders as I do myself!» thought Mr. Baggins [...]. (s. 18–19)
 - b. – Bądź tak dobry i ugotuj kilka jajek! – krzyknął Gandalf w ślad za hobbitem, który już kuśtykał w stronę **spizarni**. – A przy okazji przyniesz **na zimno kurczęta pieczone** i pomidory. «On, zdaje się, zna moją spizarnię równie dobrze jak ja sam» – pomyślał pan Baggins [...]. (s. 16)
 - c. – Ugotuj też kilka jajek, mój drogi! – zawołał Gandalf w ślad za oddalającym się hobbitem.
– I przyniesz **pieczone kurczę**! I domowe marynaty! Zdaje się, że on lepiej ode mnie zna zawartość moich spizarni! – pomyślał gorzko pan Baggins

5 Skrół *lit.* oznacza dosłownie, literalnie.

[...]. (s. 22)

Poza tym odniesienie może być także **kataforyczne**, po informacji wcześniej już określonej przedimkiem *the* w tym samym zdaniu, co zrealizowane jest w przykładzie 6a przez cztery frazy (*the mother*, pol. *matka*; *the three remarkable daughters*, pol. lit. *trzy niepospolite córki*; *the hobbits*, pol. *hobbici*; *the small river*, pol. *mała rzeka*) z przydawkami włączonymi w zakres grupy nominalnej: dopełniaczowym wyrażeniem przyimkowym z *of* (*of this hobbit*, pol. *tego hobbita*; *of the Old Took*, pol. *Starego Tuka*) oraz zdaniem finitywnym, czyli z odmienionym czasownikiem, poprzedzonym zaimkiem względnym (*who lived across The Water*, pol. *który żył Za Wodą*; *that ran at the foot of The Hill*, pol. *która płynęła u stóp Pagórka*). Przydawki w zakresie grupy nominalnej, występujące po rzeczownikowym ośrodku frazy, stanowią jego odniesienie kataforyczne. Wersje polskie 6b i 6c nie zawierają żadnych środków leksykalnych odwzorowujących angielski rodzajnik określony *the* w 6a:

6.

- a. As I was saying, **the mother** of this hobbit – of Bilbo Baggins [...] one of **the three remarkable daughters** of the Old Took, head of **the hobbits** who lived across The Water, **the small river** that ran at the foot of The Hill. (s. 12)
- b. Jak więc mówiłem, **matką** naszego hobbita – to jest Bilba Bagginsa [...] jedna z **trzech niepospolitych córek** Starego Tuka, głowy wszystkich **hobbitów**, mieszkających Za Wodą, czyli za **rzeczką**, która płynęła u stóp Pagórka. (s. 7)
- c. Jak już mówiłem, **matką** naszego hobbita – czyli Bilba Bagginsa [...] jedna z **trzech szlachetnych córek** Starego Tuka, przywódcy **hobbitów** osiadłych za Wodą, Starego Tuka, **małą rzeczką**, płynącą u stóp Pagórka. (s. 13)

Ponadto odniesienie **sporadyczne** włącza rodzajnik *the* przed rzeczownikami, oznaczającymi instytucje społeczne, np. *the theatre*, pol. *teatr*; *the cinema*, pol. *kino*; *the opera*, pol. *opera*. Według Quirka i innych (1985: 269), użycie przedimka *the* wiąże się w tym odniesieniu z różnymi aspektami masowej komunikacji, np. *the news*, pol. *wiadomość*, *wiadomości*, *nowina*; *the paper(s)*, pol. *gazeta/gazety*; *the press*, pol. *prasa*; *the radio*, pol. *radio*; *the television*, pol. *telewizja*. Przykład 7a mieści pierwszy z ostatniej listy, *the news*. Wersje polskie 7b i 7c nie wykorzystują żadnych środków leksykalnych do odwzorowania angielskiego przedimka określonego *the* z wersji 7a:

7.
 - a. **The news** had spread from the doors of the hall like fire through all the town. (s. 169)
 - b. **Nowina** przedostała się z sali biesiadnej na miasto i obiegła je niczym płomień. (s. 204)
 - c. **Nowina** o przybyszach rozeszła się po mieście niczym pożar wśród traw. (s. 229)

W przykładach od 1 do 7, gdzie wersja angielska zawiera przedimek określony *the* w rozmaitych zastosowaniach, wersje polskie nie mieszczą elementów, które odwzorowywałyby w nich ten rodzajnik. Czy przedimek nieokreślony *a(n)* będzie potraktowany w wersjach polskich podobnie?

3 Przykłady z przedimkiem nieokreślonym *a(n)* w przekładzie na język polski

Quirk i inni (1985: 272) ukazują przedimek nieokreślony *a(n)* jako pojęciowo nienacechowany w określaniu rzeczowników policzalnych w liczbie pojedynczej, gdzie nie obowiązują wymienione warunki dla użycia rodzajnika określonego *the*. Konstrukcja *a(n) X*, w której *X* zastępuje rzeczownik, jest stosowana, gdy odniesienie *X* nie jest rozpoznawane przez rozmówców. Zatem przedimek *a(n)*, w formie *a* lub *an*, jest zwykle używany w kontekście, w którym referent nie był wspomniany wcześniej w dyskursie, także później w tym samym zdaniu nie było do niego odniesienia kataforycznego w postaci kontynuującej frazę nominalną przydawki.

Przykład 8a zawiera znanego już uczestnika opisywanej sytuacji, *the hobbit*, pol. *hobbit*, oraz wspomnianego pierwszy raz kuca, *a pony*, pol. *kuc*, w wyrażeniu *on a pony*, pol. lit. *na kucu*. Wersje polskie 8b i 8c w żaden sposób nie odwzorowują rodzajnika nieokreślonego *a* w wyrażeniu tłumaczącym frazę *on a pony* jako *na kucu*:

8.
 - a. «Just look! Bilbo the hobbit **on a pony**, my dear! Isn't it delicious!» (s. 49)
 - b. – Patrzcie państwo! Hobbit Bilbo **na kucu**, nie do wiary! Co za widok!. (s. 55)
 - c. – Hobbit Bilbo **na kucu**, do licha! Czyż to nie urocze! (s. 66)

Przykład 9a mieści wyrażenie *a ring*, pol. *pierścień*, i dwa inne w apozycji z przedimkiem nieokreślonym *a*, *a golden ring*, pol. *złoty pierścień* (w kolorze

złotym), a *precious ring*, pol. *drogocenny pierścień*, które opisują ten sam pierścień. Wersje polskie 9b i 9c nie odwzorowują przedimka nieokreślonego *a* w przekładzie tych wyrażeń:

9.
 - a. He had **a ring, a golden ring, a precious ring**. (s. 75)
 - b. [...] **pierścień, złoty, bezcenny pierścień**. (s. 87)
 - c. Był to **pierścień, złoty drogocenny pierścień**. (s. 101)

Rodzajnik nieokreślony *a(n)* posiada również rolę **opisową**, ang. *descriptive*. Występując w niej, jest ściśle powiązany z funkcją orzecznika przymiotnikowego lub rzeczownikowego w zdaniu z czasownikami łączącymi (np. Quirk i in. 1985: 273), ang. *copular*, co ukazuje przykład 10a z czasownikiem łączącym *was*, pol. *był*. Wersje polskie 10b i 10c jednakowo tłumaczą predykat z 10a *was a very well-to-do hobbit* jako *był bardzo majątnym hobbitem*, bez leksykalnego odwzorowania rodzajnika nieokreślonego *a*:

10.
 - a. This hobbit **was a very well-to-do hobbit**, and his name was Baggins. (s. 11)
 - b. Ów hobbit **był bardzo zamożnym hobbitem**, a nazywał się Baggins. (s. 6)
 - c. Nasz hobbit **był bardzo majątnym hobbitem**. Nazywał się Baggins. (s. 12)

W przykładzie 11a przedimek nieokreślony w funkcji opisowej występuje trzy razy: *a story*, pol. *opowieść, historia*; *a Baggins*, pol. *jeden z Bagginsów*; *an adventure*, pol. *przygoda*. Tylko wersja polska 11c zawiera odwzorowanie rodzajnika *a* w zaimku przymiotnym *pewien* przed rzeczownikiem własnym w wyrażeniu *o pewnym Bagginsie*. Wersja 11b, mówiąca o tym samym, pomija ów zaimek. Porównajmy:

11.
 - a. This is **a story** of how **a Baggins** had **an adventure** [...]. (s. 11)
 - b. W tej **historii** opowiemy o **Bagginsie**, którego spotkała **przygoda** [...]. (s. 6)
 - c. Nasza historia opowiada natomiast o **pewnym Bagginsie**, który przeżył przygodę [...]. (s. 12)

W języku angielskim osadzona jest konstrukcja **MANY A** plus **rzeczownik policzalny w liczbie pojedynczej** ze związkiem zgody czasownika dla liczby

pojedynczej, którą realizują przykłady od 12a do 14a. Przykład 12a czyni to za pomocą współrzędnego wyrażenia *many a rider and wanderer*, pol. *niejeden jeździec i pieszy*, 13a wyrażenia *for many a year*, pol. *od wielu lat*, z kolei 14a wyrażenia *with many a slap*, pol. lit. *wieloma uderzeniami*. Wersje polskie zawierają: rzeczownik w liczbie pojedynczej w wyrażeniu *niejeden jeździec lub pieszy* w 12b, rzeczownik w liczbie mnogiej w wyrażeniu *wielu jeźdźców i wędrowców* w 12c, również w wyrażeniu *od wielu lat* w 13b i 13c, także inną kategorię leksykalną niż rzeczownik – przysłówek *nieraz* w 14b albo czasownik *biły* w 14c. Spośród sześciu ukazanych poniżej polskich wersji, które odpowiadają trzem wersjom angielskim, tylko jedna, 12b, zawiera rzeczownik w liczbie pojedynczej, odpowiadający rzeczownikowi w liczbie pojedynczej w wersji angielskiej z konstrukcją MANY A plus rzeczownik policzalny w liczbie pojedynczej. Oto omówione egzemplifikacje:

12.

- a. Paths had vanished, and **many a rider and wanderer** too, if they had tried to find the lost ways across. (s. 164)
- b. Nie można było odszukać dawnych ścieżek, **niejeden jeździec lub pieszy** wędrowiec zginął próbując je odnaleźć. (s. 197)
- c. [...] prowadzące przez nie ścieżki zniknęły, podobnie jak **wielu jeźdźców i wędrowców**, daremnie próbujących je odnaleźć. (s. 221)

13.

- a. [...] and the hall had not seen such a gathering **for many a year**. (s. 111)
- b. Ściany tej sali **od wielu lat** nie widziały równie licznego zgromadzenia! (s. 133)
- c. [...] w sali, która **od wielu lat** nie oglądała podobnego zgromadzenia. (s. 152)

14.

- a. He pushed his way through the tangled twigs **with many a slap** in the eye [...]. (s. 129)
- b. Przepychał się w górę przez gąszcz i **nieraz** gałązka **trzępnęła** go boleśnie po oczach [...]. (s. 155)
- c. Przepychał się zatem przez splecione gałązki, które **biły** go po oczach [...]. (s. 176)

4 Wnioski

Niniejszy artykuł poświęcony jest kwestii obligatoryjnych w języku angielskim określników ośrodków frazy nominalnej w postaci przedimków określonego *the* oraz nieokreślonego *a(n)* oraz ich miejsca w przekładzie angielskiego tekstu na polszczyznę. Skoro w języku angielskim rodzajniki odgrywają fundamentalną rolę w dyskursie, intrygująca wydaje się kwestia, czy następuje pewne ich odwzorowanie w wersji polskiej, czy takowe odwzorowanie jest konieczne, czy może tekst w języku polskim nie potrzebuje takich środków leksykalnych. Nie ma w nim dla nich *tertium comparationis* w języku polskim. Zatem można się spodziewać, że nie są w nim potrzebne – chociaż w przykładzie 11c występuje zaimiek przymiotny *pewien* w wyrażeniu *pewnym Bagginsie*, zastosowanym w przekładzie frazy *a Baggins*, z rzeczownikiem własnym *Baggins*. Jednak pozostaje pytanie, czy wersja polska jest w jakiś sposób „uboższa” z powodu braku bezpośredniego i systematycznego odwzorowania w niej angielskich przedimków? Otóż nie jest ona w żaden sposób tym dotknięta, ale polski użytkownik języka angielskiego jako obcego powinien znać zasady używania angielskich rodzajników w komunikacji prowadzonej w angielszczyźnie. Co więcej, powinien być zaznajomiony również z konstrukcją MANY A plus rzeczownik policzalny w liczbie pojedynczej ze związkiem zgody czasownika i zaimków w liczbie pojedynczej. Nie istnieje wybrany jedyny „klucz” przekładu pewnych polskich wyrażen na język angielski z wykorzystaniem właśnie tej konstrukcji. Można dostrzec, iż tłumaczenie fragmentów angielskiego dyskursu z tą konstrukcją na język polski ukazuje różne leksykalne rozwiązania w wersji polskiej. Zatem należy być zaznajomionym również z tą konstrukcją, która może okazać się przydatna w komunikacji w języku angielskim. Drogę do poznawania użycia angielskich rodzajników, nie tylko określonego *the* oraz nieokreślonego *a(n)*, ale także zerowego \emptyset , któremu nie poświęcono tutaj uwagi ze względu na permanentny brak odpowiednika jakiegokolwiek rodzajnika w wersji polskiej, wytycza kontekst użycia angielskich rodzajników. Przedstawiono kilka przykładów wersji angielskiej z przedimkiem określonym *the* oraz kilka przykładów z rodzajnikiem nieokreślonym *a(n)*, uwagę zwrócono na konkretne sytuacje, szczególnie z odniesieniem specyficznym rodzajników. Sugeruje się tym samym zarówno literaturę piękną, jak i – nie będący tematem niniejszego tekstu – dyskurs internetowy, jako szczególnie bogate w bazie danych korpusów języka angielskiego źródła przykładów użycia angielskich rodzajników. Taka podstawa materiałowa stanowi zachętę i inspirację do dalszych badań.

Bibliografia

- BIBER, Douglas, JOHANSSON, Stig, LEECH, Geoffrey, CONRAD, Susan, FINEGAN, Edward, 1999: *Longman Grammar of Spoken and Written English*. Harlow: Pearson Education Limited.
- CHIERCHIA, Gennaro, 1998: Plurality of mass nouns and the notion of semantic parameter. Rothstein S. (red.): *Events and grammar*. Dordrecht: Kluwer, 53–103.
- CHIERCHIA, Gennaro, 2010: Mass nouns, vagueness, and semantic variation. *Synthèse* 174, 99–149.
- CHIERCHIA, Gennaro, 2015: How Universal is the Mass/Count Distinction? Three Grammars of Counting. Li A., Simpson A., Tsai W-T. D. (red.): *Chinese Syntax in a Cross-linguistic Perspective*. Oxford: Oxford University Press, 147–176.
- CHŁOPEK, Dorota, 2015: A cognitive comparison of nouns: English v Polish. *SKASE Journal of Theoretical Linguistics* 12/2, 103–123.
- CHŁOPEK, Dorota, 2018: *Angielskie konstrukcje oraz ich polskie wersje przekładu z perspektywy Lingwistyki Kognitywnej i nie tylko*. Bielsko-Biała: Wydawnictwo Naukowe ATH.
- DIXON, Robert, 1991: *A Semantic Approach to English Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- GHOMESHI, Jila, MASSAM, Diane, 2012: The Count Mass Distinction: Issues and Perspectives. Ghomeshi J., Massam D. (red.): *Count and Mass Across Languages*. Oxford: Oxford University Press, 1–8.
- HEYCOCK, Caroline B., ZAMPARELLI, Roberto, 2003: Coordinated Bare Definites. *Linguistic Inquiry* 34/3, 443–469.
- HUDDLESTON, Rodney, PULLUM, Geoffrey, 2002: *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KRZESZOWSKI, Tomasz, 1990: *Contrasting Languages: The Scope of Contrastive Linguistics*. Berlin: Walter de Gruyter.
- QUIRK, Randolph, GREENBAUM, Sidney, LEECH, Geoffrey, SVARTVIK, Jan, 1985: *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Harlow: Pearson Education Limited.
- SLOBIN, Dan, 1996: From “thought and Language” to “thinking and speaking”. Gumperz J., Levinson S. (red.): *Rethinking Linguistic Relativity*. Cambridge: Cambridge University Press, 70–96.
- TALMY, Leonard, 2000: *Toward a Cognitive Semantics, Volume I: Concept Structuring Systems*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Źródła analizowanych przykładów

TOLKIEN, John Ronald Reuel, 1937/1978: *The Hobbit or There and Back Again*.

Boston: Houghton Mifflin Company. (wersja a)

TOLKIEN, John Ronald Reuel, 1997: *Hobbit czyli tam i z powrotem*, tł. Maria

Skibniewska. Warszawa: Wydawnictwo Iskry. (wersja b)

TOLKIEN, John Ronald Reuel, 2012: *Hobbit*, tł. Paulina Braiter. Warszawa: Wy-

dawnictwo Amber Sp. z o.o. (wersja c)

Summary: Instantiation of English Articles in Polish: Is It Necessary or Not?

The present discourse concentrates on English articles, the definite article *the* and the indefinite article *a(n)*, in clauses from „The Hobbit” by Tolkien in two different Polish translations. It poses a question whether a certain instantiation of the two English articles is necessary in the Polish version where grammar does not contain *tertium comparationis*, i.e. common platform of reference for said English articles. Reference is made to Dan Slobin’s (1996) observation that the most problematic linguistic categories for foreign language learners do not have their direct equivalents in the native language of the learners. First, a general introduction to the division of English nouns is made and subsequently, the focus falls on noun phrases involving English articles *the* and *a(n)* used in specific reference. The paper presents examples from English literature illustrating selected uses of the definite article *the* and the indefinite article *a(n)* using two versions of its translation into Polish. Among them, it shows example clauses realizing the MANY A construction with two versions of renditions into Polish. Examples of the Polish versions generally do not reveal means of instantiation of English articles in Polish. The conclusion states that such an instantiation is not necessary, but Polish learners should know the particular uses of English articles.

Keywords: instantiation, English articles, rendition, Polish version, nouns

VOŠČILA

pl. Sejmu Śląskiego 1, 40-032 Katowice
tel.: (32) 200 92 63, 200 92 67
Fax: (32) 200 92 33

ul. gen. Grotta-Roweckiego 5, 41-200 Sosnowiec
tel.: (32) 364 08 28
fax: (32) 364 08 30

UNIWERSYTET ŚLĄSKI W KATOWICACH
WYDZIAŁ FILOLOGICZNY

Szanowny Pan
prof. dr hab. Nikolaj Jež
Oddelek za slavistiko
Filozofska fakulteta
Univerza v Ljubljani

Katowice, dn. 20. 07. 2018 r.

Szanowny Panie Profesorze,

z okazji jubileuszu 70-lecia składam Panu w imieniu Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach serdeczne gratulacje i życzenia oraz dziękuję za owocną i życzliwą współpracę z naszym Wydziałem: z Instytutem Filologii Słowiańskiej, Instytutem Nauk o Literaturze Polskiej i Letnią Szkołą Języka, Literatury i Kultury Polskiej na polu słoweńskiej historii literatury i krytyki oraz tłumaczenia literatury polskiej w formie wykładów, recenzji doktorskich i publikacji.

Dzięki pracy i wytrwałości Pana Profesora powstała w 2004 roku katedra polonistyki w Uniwersytecie w Lublanie, dla której przygotował Pan programy i zadbał o godne warunki lokalowe. Pomimo tradycji polonofilskich w Słowenii, nie byłoby to możliwe bez studentów i szerszej świadomości publicznej o polskiej kulturze i dziejach. Zadbał Pan o wiedzę i sympatie Słoweńców do Polski, prowadząc szeroko zakrojoną akcję popularno-naukową, dla której punktem wyjścia był lektorat języka polskiego: wieczory literackie, spotkania z artystami polskimi, a także reklama. Jako wybitny tłumacz znaczących utworów polskich twórców (Zbigniew Herbert, Miron Białoszewski, Adam Zagajewski, Wisława Szymborska, Witold Gombrowicz, Stanisław Ignacy Witkiewicz, Ryszard Kapuściński, Stanisław Lem i wielu innych) najlepiej pokazał Pan na forum publicznym specyfikę naszej kultury; w wywiadach i na spotkaniach autorskich z tłumaczem w kompetentny, wrażliwy na odmienną kulturę i dowcipny sposób kokietował Pan polskością.

Z uznaniem i sympatią dla Pana działalności naukowej, dydaktycznej i organizacyjnej w zakresie polonistyki i translacji oraz współpracy z naszym środowiskiem życzę Panu Profesorowi w imieniu władz dziekańskich oraz społeczności akademickiej dalszych znaczących osiągnięć oraz wszelkiej pomyślności i dobra w życiu osobistym i zawodowym.

Z wyrazami szacunku

D. Z I E K A N
WYDZIAŁU FILOLOGICZNEGO
prof. dr hab. Krzysztof Jarosz

**WYDZIAŁ
FILOLOGICZNY**
Uniwersytet Łódzki

Łódź, dnia 20.07.2018 r.

**Szanowny Pan Profesor,
Dostojny Jubilat, Nikolaј Jež,
Katedra Polonistyki
Instytut Sławistyki na Wydziale Filozoficznym
Uniwersytetu w Lublanie**

Szanowny Panie Profesorze,

to już prawie czterdzieści lat minęło od dnia, w którym rozpoczął Pan pracę w Uniwersytecie w Lublanie (1979), ucząc studentów słoweńskich języka polskiego i zapoznając ich z polską literaturą i kulturą. Pana związki z Polską są jednak jeszcze wcześniejsze. Myślę tu o Pańskim tłumaczeniu książki H. Markiewicza *Główne problemy wiedzy o literaturze*, które ukazało się w Lublanie w 1977 roku.

Z okazji tak wspaniałego Jubileuszu, w imieniu swoim i wszystkich pracowników Wydziału Filologicznego w Uniwersytecie Łódzkim, z którymi przez lata Pan ściśle współpracował, pragniemy złożyć najserdeczniejsze życzenia samych sukcesów, spełnienia marzeń osobistych i realizacji pomysłów zawodowych oraz dużo szczęścia w życiu osobistym i satysfakcji w pracy.

Ten ważny rok jest także doskonałą okazją, aby uczcić i docenić Pana działalność naukową, translatorską, organizacyjną i popularyzatorską w zakresie języka polskiego i kultury. Lektorat języka polskiego istnieje w Lublanie od 1947 roku, a więc ponad 70 lat, jednak dopiero w 2004 roku udało się powołać w Uniwersytecie w Lublanie nowy kierunek studiów – polonistykę i następnie Katedrę, którą Pan kierował przez wiele lat. Niewątpliwie jest w tym wielka zasługa Pana Profesora.

Jest Pan człowiekiem obu kultur, budującym mosty zrozumienia polskiej kultury w Słowenii i słoweńskiej w Polsce, czemu służą wystąpienia na różnych konferencjach naukowych w obu tych krajach oraz ścisła współpraca z różnymi ośrodkami naukowymi w Polsce, w tym także z Uniwersytetem Łódzkim.

Ten szczególny Jubileusz pozwala nam, Pana przyjacielom, spojrzeć w przeszłość i dokonać podsumowania Pańskich dokonań.

tel.: +48 42 665 51 06, fax: +48 42 665 52 54
ul. Pomorska 171/173, 90-236 Łódź
e-mail: filolog@uni.lodz.pl

➔ www.filolog.uni.lodz.pl

W pracy naukowej zajmował się Pan badaniem stosunków między słoweńską a polską literaturą XIX i XX wieku, m.in. opracował hasła w Encyklopedii Słowenii poświęcone polskiej literaturze, zebrał i opublikował bibliografię słoweńskich tłumaczeń z literatury polskiej (w antologii polskiej prozy - *Varujte me, mile zarje*). Kulturalne, zwłaszcza literackie życie w Polsce przedstawiał słoweńskiemu czytelnikowi w postaci licznych artykułów naukowych, szkiców, esejów i wykładów publicznych. Nie sposób tu ich wymienić, skupimy się więc zatem przede wszystkim na tłumaczeniach.

W pracy translatorskiej Nikolaj Jež systematycznie poświęcał się przekładowi trudnej pod względem artystycznym prozy i poezji, zwłaszcza autorów, stanowiących w wymowie językowo-estetycznej i światopoglądowej duże wyzwanie dla każdego tłumacza. Dlatego zdaniem znawców, recenzentów i czytelników mistrzowskie przekłady autorów S. I. Witkiewicza (*Pożegnanie jesieni*), S. Mrożka (Garbus), W. Gombrowicza (*Trans-Atlantyk, Ślub, Kosmos*), R. Kapuścińskiego (*Cesarz, Heban*), A. Kuśniewicza (*Król Obojga Sycylii*), Z. Herberta (razem z T. Pretnarem, wybór poezji w tomie zatytułowanym *Biały raj wszelkich możliwości*), A. Zagajewskiego (wybór *Mistyka dla początkujących*), Karola Wojtyły (*Miłość mi wszystko wyjaśniła*), W. Szymborskiej (*Chwila*), M. Białoszewskiego (*Pamiętnik z powstania warszawskiego*), S. Lema (*Cyberjada*), itd. – w ciągu ostatnich czterdziestu lat w istotny sposób uzupełniły i wzbogaciły wcześniejszy obraz literatury polskiej w przekładach słoweńskich.

Wśród tłumaczeń znajdują się też dzieła naukowe i eseistyczne z dziedziny historii, teorii literatury, artykuły i rozprawy polskich badaczy publikowane w czasopismach naukowych. Od końca lat osiemdziesiątych prawie każdego roku ukazywała się książka, albo nawet dwie, w Jego przekładzie.

Jako członek jury Międzynarodowego Spotkania Literackiego *Vilenica* przez ponad dwadzieścia lat Profesor Nikolaj Jež promował współczesnych polskich autorów, przedstawiając czytelnikom słoweńskim ich sylwetki i dorobek artystyczny. Jego zasługą jest poniekąd i to, że dwóch wybitnych polskich poetów zostało odznaczonych międzynarodową nagrodą *Vilenica* – Z. Herbert (1991) i A. Zagajewski (1994). Ich utwory zresztą Profesor też przetłumaczył.

Naszego Słowerica w Lublanie doceniły władze polskie; w 1987 roku otrzymał medal: Zasłużony dla polskiej kultury, w 2008 roku został uhonorowany Krzyżem Kawalerskim Orderu Zasługi RP, a w 2011 otrzymał Odznakę Honorową „Bene Merito” za działalność wzmacniającą pozycję Polski na arenie międzynarodowej. Swojego rodaka doceniła też Słowenia; w 2000 roku przyznano Mu najwyższą nagrodę translatorską im. Antona Sovre za przekład *Trans-Atlantyku* W. Gombrowicza i *Cesarza* R. Kapuścińskiego, następnie w 2005 roku wysokie Odznaczenie Wydziału Filozoficznego w Lublanie.

Pierwszy drukowany przekład z literatury polskiej ukazał się w Słowenii w 1837 roku (sonet A. Mickiewicza, Rezygnacja). W tym długim, trwającym prawie 200 lat, łańcuchu historii przekładów literatury polskiej na język słoweński Profesor Nikolaj Jež ma już trwałe miejsce.

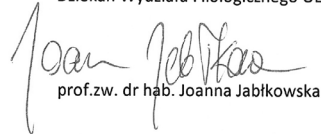
On i Jego współpracownicy oraz studenci są ogniwem pośredniczącym w przekazywaniu społeczeństwu słoweńskiemu wiedzy o Polsce, jej kulturze i literaturze. Jest to tym bardziej ważne, że chodzi o język stosunkowo małej społeczności. Bez przesady można powiedzieć, iż w środowisku humanistycznym tego kraju Polska jest wielokrotnie personifikowana w osobie Pana Profesora. I odwrotnie – wielu humanistom polskim na myśl o Słowenii kojarzy się właśnie ta sama osoba.

Owoce pracy Profesora Nikolaja Ježa to nie tylko długa lista publikacji naukowych i tłumaczeń, ale również wychowankowie, następcy, nowe pokolenie słoweńskich tłumaczy.

Panie Profesorze, może Pan być dumny ze swoich osiągnięć. Gratulujemy i życzymy kolejnych, bo „najlepsze są dni, których jeszcze nie znamy”. Dziękujemy za lata współpracy z Uniwersytetem Łódzkim i cieszymy się z tych, które nadejdą.

Życzymy zdrowia, którego nigdy nie za wiele, pogody ducha i życzliwości, bo umilają życie oraz dalszych porywających tłumaczeń, inspiracji do nowych działań oraz zadowolenia i szczęścia w życiu prywatnym.

Dziekan Wydziału Filologicznego UŁ

prof.zw. dr hab. Joanna Jabłkowska

Wydział
Polonistyki
Uniwersytetu Warszawskiego

00-927 Warszawa, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28

Dziekana (Dean's Office)
tel./fax: (+48 22) 55 21 101, 55 20 428
e-mail: dziekan.polon@uw.edu.pl

Warszawa, 20 lipca 2018 roku

Szanowny Pan

Prof. dr hab. Nikolaj Jež

Szanowny Panie Profesorze,

w imieniu Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego składam Panu Profesorowi serdeczne życzenia z okazji Pańskiego Jubileuszu.

Dorobek naukowy Pana Profesora stanowi nieoceniony wkład w rozwój polonistyki na świecie oraz źródło naukowej wiedzy i inspiracji dla kolejnych pokoleń polonistów. Niniejszym składam również serdeczne podziękowania za pracę włożoną w tworzenie Instytutu Polonistyki na Uniwersytecie w Lublanie. Dzięki determinacji Pana Profesora studenci i pracownicy naukowcy w Słowenii mogą w sposób zinstytucjonalizowany zgłębiać polski język, literaturę i kulturę oraz prowadzić badania naukowe, a Pana liczne i starannie wybrane tłumaczenia polskiej poezji, prozy i eseistyki na język słoweński umożliwiły Słoweńcom kontakt z największymi osiągnięciami kultury polskiej.

W imieniu pracowników Wydziału Polonistyki oraz własnym gratuluję Panu Profesorowi znakomych osiągnięć i życzę wielu jeszcze pomyślnych lat wypełnionych satysfakcją płynącą z pracy naukowej oraz dalszych sukcesów we współtworzeniu całościowego i różnorodnego obrazu kultury polskiej w Słowenii.

Łączę wyrazy szacunku,

Prof. dr hab. Zbigniew Greń

Dziekan Wydziału Polonistyki

Akademia
Techniczno-Humanistyczna
w Bielsku-Białej

AKADEMIA TECHNICZNO-HUMANISTYCZNA
WYDZIAŁ HUMANISTYCZNO-SPOŁECZNY
43-309 Bielsko-Biała, ul. Wilkowa 2
tel. 33 82 79 229, 33 82 79 358

Szanowny Pan Profesor Mikołaj Jeż
Katedra Języka i Literatury Polskiej
Uniwersytet w Lublinie

14.06.2018 r.

LIST GRATULACYJNY

W imieniu pracowników Wydziału Humanistyczno-Społecznego Akademii Techniczno-Humanistycznej w Bielsku-Białej pragnę wyrazić podziękowanie za okazywaną nam wielokrotnie życzliwość, za wiele lat owocnej współpracy w obszarze naukowym i dydaktycznym, za wspieranie inspirującej wymiany myśli – szczególnie na polu polonistycznym oraz słowenistycznym.

Zdajemy sobie sprawę, że współpraca z Uniwersytecie.n w Lublinie, oraz Panem osobiście, stała się ważnym czynnikiem, dzięki któremu nasz młody wydział budował swój naukowy potencjał. Mamy nadzieję, że nasze kontakty również w przyszłości zaowocują osiągnięciami naukowymi, a dla przyszłych pokoleń studentów i badaczy staną się zobowiązaniem do ich kontynuowania.

Z okazji Pana Jubileuszu gratulujemy dotychczasowych osiągnięć i życzymy dalszych sukcesów oraz powodzenia w życiu osobistym!

DZIEKAN
Wydziału Humanistyczno-Społecznego

prof. ATH dr Marek Bernacki

O avtorjih

Agnieszka Będkowska-Kopczyk – doktor, Die Geisteswissenschaftliche Fakultät Karl-Franzens-Universität Graz, Österreich

Jej zainteresowania badawcze koncentrują się wokół językoznawstwa słowiańskiego, badań w nurcie językoznawstwa kognitywnego i lingwistyki kulturowej, a także translacji – teorii i praktyki.

E-mail: agnieszka.bedkowska-kopczyk@uni-graz.at

Dorota Chłopek – doktor habilitowana, Instytut Neofilologii, Wydział Humanistyczno-Społeczny, Akademia Techniczno-Humanistyczna w Bielsku-Białej, Polska

Specjalizuje się w językoznawstwie angielskim, wykładając gramatykę opisową języka angielskiego oraz publikując teksty, wśród których znajduje się między innymi sześć monografii. Głównie porównuje konstrukcje języka angielskiego z wersjami w przekładzie na język polski. Czyni to w ramach metodologii językoznawstwa kognitywnego, funkcjonalnego i korpusowego, zależnie od tematyki.

E-mail: dchlopek@ath.bielsko.pl

Mieczysław Dziekoński – doktor, Dziekonski Übersetzungen, Erfurt, Deutschland

Doktor nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa (Uniwersytet Śląski w Katowicach), tłumacz przysięgły i konferencyjny, członek niemieckiego Stowarzyszenia Tłumaczy BDÜ i Stowarzyszenia Tłumaczy Konferencyjnych (www.vkd.bdue.de, www.bdue.de). Organizator i właściciel biura tłumaczeń (*Dziekonski Übersetzungen*) w Erfurcie.

E-mail: dziekonski@t-online.de

Monika Gawlak – doktor, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Wydział Filologiczny, Instytut Filologii Słowiańskiej, Sosnowiec, Polska

Ukvarja se z raziskovanjem slovenske književnosti 20. stoletja in njenimi prevodi v poljščino. Njena zanimanja so osredotočena na problematiko recepcije, kulturnih pogojev prevoda, sociologijo literature in prevoda. Je avtorica monografije *Świat poetycki Gregora Strniży* (2012) in člankov s področja preučevanja književnosti in prevajanja. Je sourednica dela *Komunikacja międzykulturowa. Przekład / komparatystyka / teoria i historia literatury* (skupaj z Alino Świeściak, 2016). Iz slovenskega jezika prevaja literarna in znanstvena besedila.

E-mail: monika.gawlak@us.edu.pl

Boris Jukić – Ljubljana, Slovenija

Pisatelj in prevajalec. Diplomiral je iz angleščine in slovenščine na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Avtor romanov *Ukleta graščina* (1980), *Mavrica in kuka-
vičja pesem* (1985), *Nekdo je igral klavir* (1997), *Pardon, madame: pismo iz
Čedada* (1999), zbirke kratke proze *Loreana in druge novele* (1984), *Umetnost
lokostrrelstva* (2017) in številnih prevodov. Med drugim je prevedel dela Philipa
Rotha (*Portnoyeva tožba*), J. D. Salingerja (*Varuh v rži*), Mirka Kovača (*Vrat ma-
terinega telesa*), Ewe Hoffmana (*Lost in translation: življenje v drugem jeziku*). Je
član Društva slovenskih pisateljev in Lektorskega društva Slovenije.

E-mail: interpret.bo@gmail.com

Michał Kopczyk – doktor habilitowany, Akademia Techniczno-Humanistyczna
w Bielsku-Białej, Wydział Humanistyczno-Społeczny, Katedra Polonistyki, Biel-
sko-Biała, Polska

Polonista, historyk literatury, redaktor naczelny pisma naukowego „Świat
i Słowo”. Autor publikacji podejmujących zagadnienia tożsamości oraz postko-
lonializmu w odniesieniu do krajów Europy Środkowej. Wydał m.in. *Pytanie
o wspólnotę. W kręgu twórczości Zbigniewa Herberta, Andrzeja Bobkowskiego
i Mieczysława Jastruna* (2013) oraz *Obecność innego. Studia o literaturze współ-
czesnej* (2013).

E-mail: mkopczyk@ath.bielsko.pl

Maria Magdalena Nowakowska – doktor, Univerzita Karlova, Filozofická fa-
kulta, Katedra středoevropských studií, Praha, Česká republika

Absolwentka Uniwersytetu Łódzkiego, z którym związana jest do dziś. W roku
1993 zyskała tytuł doktora. W latach 2001–2007 pracowała na Uniwersytecie
Komeńskiego w Bratysławie, a 2008–2013 na Uniwersytecie w Lublanie, gdzie
uczyła języka polskiego i polskiej kultury. Od roku 2014 pracuje w Katedrze Stu-
diów Środkowoeuropejskich na Uniwersytecie Karola w Pradze. Jest autorką po-
nad 40 publikacji naukowych. Jej zainteresowania naukowe dotyczą współczes-
nego języka polskiego na tle innych języków słowiańskich i nauczania języka
polskiego jako obcego.

E-mail: majkanowakowska@gmail.com

Bożena Ostromięcka-Frączak – profesor zwyczajny, Akademia Humanis-
tyczno-Ekonomiczna w Łodzi, Wydział Humanistyczny, Łódź, Polska

Całe życie związana z Uniwersytetem Łódzkim. W nim ukończyła polonistykę
(1967), a następnie rusycystykę (1970). Po studiach polonistycznych rozpoczęła

pracę zawodową w Uniwersytecie Łódzkim, tam zdobywając kolejne stopnie i tytuły naukowe: doktora nauk humanistycznych (1975), doktora habilitowanego nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa (1983), tytuł profesora (2008). Opublikowała ponad 130 rozpraw i artykułów, w tym 4 książki, z czego 2 we współautorstwie. Tłumacz przysięgły języka słoweńskiego. Wypromowała ponad 220 magistrów i 11 doktorów. Utworzyła Katedrę Lingwistyki Stosowanej i Kulturowej, którą kierowała aż do przejścia na emeryturę w 2014 roku, oraz specjalizację: Nauczanie języka polskiego jako obcego/drugiego. Jej podstawowe dziedziny badań naukowych dotyczą leksykologii i leksykografii słoweńskiej, glottodydaktyki polonistycznej, języków słowiańskich, pragmalingwistyki, komunikacji językowej, morfologii i translatoryki.

E-mail: ostra@uni.lodz.pl

Mladen Pavičić – doktor, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Szláv és Balti Filológiai Intézet, Budapest, Magyarország

Poučuje slovenščino kot tuji jezik in preučuje sodobno slovensko pripovedno prozo, zlasti roman, pogosto v kontekstu madžarske književnosti, v slovenščino prevaja madžarsko in poljsko književnost, občasno se ukvarja tudi s prevodoslovjem, zlasti z analizami konkretnih prevodov leposlovnih del.

E-mail: mladen.pavicic@gmail.com

Lidija Rezoničnik – doktorica, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko, Katedra za polonistiko, Ljubljana, Slovenija

Doktorirala je na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani na Oddelku za slavistiko (Katedra za polonistiko) z doktorsko disertacijo *Poljski in slovenski literarni kanon obdobja modernizma v filmski adaptaciji*. V raziskavah se ukvarja zlasti z modernizmom v poljski literaturi, interdisciplinarnim preučevanjem literature in filma (filmske adaptacije), imagologijo ter literarnim ustvarjanjem pripadnikov nekdanje nemške manjšine (kočevski Nemci) v Sloveniji.

E-mail: lidija.rezonicnik@gmail.com

Andrej Rozman – redni profesor, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko, Katedra za slovakistiko, Ljubljana, Slovenija

Upokojeni profesor in dolgoletni vodja Katedre za slovakistiko Oddelka za slavistiko na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Znanstveno raziskuje slovensko-slovaške kulturne odnose, starejšo češko in slovaško književnost ter slovaško književnost 19. in 20. stoletja, prevaja leposlovje in strokovno literaturo iz češčine, slovaščine in ruščine. Uredil je antologiji *Sto let slovaške književnosti* (2000)

in *Starejša češka književnost* (2012). Za svoje delo posrednika slovaške kulture je dobil plaketo Cirila in Metoda (1989), Hviezdoslavovo nagrado (2001) in srebrno plaketo Ministrstva za zunanje zadeve Republike Slovaške (2007). Leta 2009 je dobil Pretnarjevo nagrado za promocijo slovenščine na Slovaškem. Je tudi dobitnik srebrne medalje FF Univerze Komenskega v Bratislavi (2011) in zlate medalje FF Univerze v Ljubljani (2017).

E-mail: andrej.rozman@gmail.com

Joanna Sławińska – doktorica, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko, Katedra za polonistiko, Ljubljana, Slovenija

Slawistka, literaturoznawca, tłumaczka, członek Stowarzyszenia Tłumaczy Naukowych i Technicznych Słowenii (DZTPS). Od 1991 roku jest lektorem języka polskiego na Uniwersytecie w Lublanie. W 2011 roku otrzymała od Ministra Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej Odznakę Honorową „Bene Merito” za działalność wzmacniającą pozycję Polski na arenie międzynarodowej.

E-mail: joanna.slawinska@guest.arnes.si

Tone Smolej – redni profesor, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo, Ljubljana, Slovenija

Profesor na Oddelku za primerjalno književnost in literarno teorijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Raziskuje slovensko-francoske literarne odnose, imagologijo, tematologijo in zgodovino primerjalne književnosti. Skupaj z Matejem Hriberškom je sestavil učbenik *Retorične figure* (2006), skupaj z Majdo Stanovnik pa je napisal knjigo *Anton Ocvirk* (2007). Pri založbi ZRC, ZRC SAZU so izšle tri njegove monografije, in sicer leta 2007 *Slovenska recepcija Emila Zolaja (1880–1945)*, 2008 *Iz francoskega poslovenjeno. Prispevki za zgodovino slovenskega literarnega prevoda* ter 2015 *»Kaj večega poskusiti in postati«. Slovenski pisatelji dunajski študentje (1850–1926)*.

E-mail: tone.smolej@ff.uni-lj.si

Janž Snoj – Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko, Katedra za polonistiko, Ljubljana, Slovenija

Polonist in literarni komparativist, ki v letošnjem študijskem letu pripravlja magistrsko delo o *Solarisu* Stanisława Lema in njegovih filmskih adaptacijah. Svoje raziskovalno delo namerava nadaljevati v okviru doktorskega študija. Zanimata ga primerjalna zgodovina evropske literature (predvsem slovenske in poljske) in literarno prevajanje, pa tudi filmske adaptacije književnosti in literarna kritika.

E-mail: janz.snoj@gmail.com

Anka Sollner Perdih – Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana, Slovenija

Višja bibliotekarka in dolgoletna vodja Knjižnice Oddelka za slovenistiko in Oddelka za slavistiko na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Bibliografsko delo jo je od nekdaj privlačilo. V zadnjih tridesetih letih je v *Slavistični reviji* in *Jeziku in slovstvu* objavila niz bibliografij pomembnih slovenistov in slavistov. Pripravila je tudi bibliografije simpozijjskih zbornikov *Obdobja* ter zbornikov *Seminarja za slovenski jezik, literaturo in kulturo*, ki jih izdaja Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik. S popisovanjem prispevkov v *Slavistični reviji* in *Jeziku in slovstvu* sodeluje tudi pri mednarodni bibliografski bazi MLA.

E-mail: anka.sollner@ff.uni-lj.si

Jasmina Šuler Galos – doktorica, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik, Ljubljana, Slovenija

Dolgoletna lektorica slovenskega jezika na Univerzi v Varšavi. Pri pedagoškem delu se srečuje z jezikovnimi vprašanji in metodiko poučevanja tujih jezikov. Njeno doktorsko delo je posvečeno primerjavi sodobnega poljskega in slovenskega romana, zadnje publikacije pa so zasnovane bolj kulturološko (*NSK jako projekt polityczny*, Komunizm na peryferiach, 2013, *O rodowodzie słoweńskiego socjalnego realizmu*, Fabryka Słowian, 2017; *Cilji in metode Krekovega krščansko socialnega gibanja*, Slavia Meridionalis 2017). Ukvarja se tudi z zgodovino idej v Srednji Evropi in na Balkanu. Sodeluje pri projektu Poljske akademije znanosti *Potujoče ideje na slovanskem Balkanu (18.–20. stoletje)*.

E-mail: jasmina.galos@gmail.com

Bożena Tokarz – profesor zwyczajny, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Wydział Filologiczny, Instytut Filologii Słowiańskiej, Sosnowiec, Polska

Emerytowany profesor zwyczajny w Instytucie Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Śląskiego, kierownik Zakładu Teorii Literatury i Translacji (do 2016 r.); badaczka dwudziestowiecznej literatury polskiej i słoweńskiej; zajmuje się teorią literatury, komparatystyką, teorią przekładu, poetyką historyczną. Autorka 7 książek i ponad 250 artykułów, redaktor naczelna i założycielka czasopisma przekładoznawczego „Przekłady Literatur Słowiańskich” (14 książek) do 2016 roku.

E-mail: tokarzbozena@gmail.com

Emil Tokarz – profesor zwyczajny, Akademia Techniczno-Humanistyczna w Bielsku-Białej, Wydział Humanistyczno-Społeczny, Instytut Neofilologii, Bielsko-Biała, Polska

Polski językoznawca, zajmuje się językoznawstwem południowosłowiańskim.

E-mail: etokarz@gmx.co.uk

Jana Unuk – Ljubljana, Slovenija

Prevaja leposlovje in humanistiko iz poljščine, srbohrvaščine in angleščine, je Sovretova nagrajenska. Ukvarja se predvsem s poljsko pesniško šolo 20. stoletja, zlasti Czesławom Miłoszem, sodobnim poljskim romanom in Virginio Woolf.

E-mail: janaunuk@gmail.com

Maria Waclawek – doktorica, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko, Katedra za polonistiko, Ljubljana, Slovenija

Doktor nauk humanistycznych z zakresu językoznawstwa, obecnie lektor języka polskiego na Uniwersytecie w Lublanie (Słowenia), wcześniej (2008–2012) na Uniwersytecie Debreczyńskim (Węgry). Od 2003 roku związana ze Szkołą Języka i Kultury Polskiej Uniwersytetu Śląskiego, a od czasów studiów doktoranckich (2006) również z Katedrą Dydaktyki Języka i Literatury Polskiej UŚ. Jej zainteresowania naukowe koncentrują się wokół JOS, językowo-kulturowych stereotypów, języka reklamy i frazeologii, glottodydaktyki, prawideł wymowy oraz warsztatów teatralnych. Prowadzi zajęcia z wymienionej tematyki w Polsce i zagranicą. Jest autorką kilkudziesięciu artykułów (też we współautorstwie), dwóch rozdziałów książek oraz kilku recenzji.

E-mail: waclawek.maria@gmail.com

Maria Wtorkowska – izredna profesorica, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko, Katedra za polonistiko, Ljubljana, Slovenija

Doktor nauk humanistycznych z zakresu językoznawstwa; wykłada przedmioty językoznawcze na polonistyce na Uniwersytecie w Lublanie. Jej zainteresowania naukowe skupiają się wokół współczesnego języka polskiego i słoweńskiego, nauczania języka polskiego jako obcego, JOS, frazeologii porównawczej oraz bilingwizmu dziecięcego. Autorka kilkudziesięciu artykułów (też we współautorstwie). Wypromowała ponad czterdziestu polonistów. Wraz z kolegami organizator międzynarodowej konferencji *Dwujęzeczność indywidualna i grupowa* (Lublana 2011) oraz Sympozjum Jubileuszowego z okazji 10. rocznicy utworzenia lublańskiej polonistyki (Lublana 2015), do powstania której się przyczyniła.

E-mail: mariazofia.wtorkowska@ff.uni-lj.si; mwtrorkowska@yahoo.com

Ana Žabkar Šalić – asistentka, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko, Katedra za polonistiko, Ljubljana, Slovenija

Asistentka za poljsko književnost na Oddelku za slavistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Diplomirala iz slovenistike in primerjalne književnosti. Doktorska študentka na Oddelku za slavistiko. V raziskavah se ukvarja s sodobno poljsko pripovedjo, s sodobnimi pripovednimi tokovi, zlasti v poljski pripovedi po letu 1989.

E-mail: ana.zabkar@gmail.com

Piotr Żurek – doktor habilitowany, Akademia Techniczno-Humanistyczna w Bielsku-Białej, Wydział Humanistyczno-Społeczny, Instytut Neofilologii, Bielsko-Biała, Polska

Ukończył historię i slawistykę na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach. W 2003 roku doktoryzował się na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego. Habilitację uzyskał w 2011 roku na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego. Autor książek i artykułów z zakresu historii Słowiańszczyzny i Bałkanów. Jego zainteresowania naukowo-badawcze obejmują także dzieje Słowenii.

E-mail: pzurek@ath.bielsko.pl

Imensko kazalo

A

Abrahamowicz, Leszek 120
 Adamczyk, Zofia 14
 Akvinski, Tomaž 151, 166
 Andrzejewski, Jerzy 19, 33
 Angot, Christine 142
 Antloga, Špela 248, 249, 250, 253, 254
 Arnež, John A. 221, 228

B

Bajec, Anton 76
 Bal, Mieke 83–85
 Balcerzan, Edward 175, 205
 Baron-Cohen, Simon 91
 Bartmiński, Jerzy 248, 249, 250, 251, 259, 260, 265, 268
 Bartol, Vladimir 26, 29, 30, 78
 Baruhja 108, 112
 Beckett, Samuel 142
 Będkowska-Kopczyk, Agnieszka 8, 200, 203, 247–250, 253, 254, 305
 Bela IV., kralj 161
 Benedetič, Ana 155
 Beneš, Edward 222, 224, 228
 Berger, Aleš 140
 Berlin, Isaiah 99
 Bernjak, Elizabet 75
 Bezlaj, France 76
 Białoszewski, Miron 29, 32
 Biedrzycki, Miłosz 200, 203, 204
 Bista, Henryk 120
 Blaszyński, Jerzy 120
 Bober, Borut 225
 Bobrownicka, Maria 127, 134, 135

Bohorič, Adam 154
 Bolecki, Włodzimierz 117
 Borovnik, Silvija 143–145
 Bourdieu, Pierre 96, 199, 200, 204–207
 Braiter, Paulina 285
 Brandes, Detlef 224
 Bratovš, Andrej 76
 Bratovš, Lojzka 76
 Bratož, Igor 145
 Brinken, Julian 108
 Brnčič, Vera 17
 Brzeziński, Andrzej Maciej 221, 222
 Bucka Kustec, Karolina 200, 204
 Bukowski, Piotr 181, 183
 Buzek, Jerzy 277

C

Cankar, Ivan 18, 248, 249, 250
 Caroll, Lewis 191
 Cherezińska, Elżbieta 95, 103, 105
 Chierchia, Gennaro 285
 Chłopek, Dorota 8, 283, 284, 305
 Chopin, Frederik 71
 Churchill, Winston 222, 223
 Chwin, Stefan 7, 95, 100, 101, 102, 105
 Chytil, Karl 156, 157
 Cioran, Emil 142
 Cmiel, Marta 126
 Cuber, Marta 113
 Cvi, Sabataj 107, 108, 112
 Czaplejewicz, Eugeniusz 14
 Czapliński, Przemysław 99, 101, 108, 109, 205

Č

Čar, Aleš 204
Čelakovský, Jaromír 155
Čop, Matija 13, 16, 18, 68, 139, 147
Čučnik, Primož 28, 34, 202, 203

D

Da Columna, Guido 170
Da Vinci, Leonardo 156
Damasio, Antonio 90
Dąbrowska, Maria 29
Dąbrowski, Bartosz 111
Dąbrowski, Mieczysław 117
Dąbska-Prokop, Urszula 181
Darasz, Zdzisław 126, 130
Debeljak, Aleš 27, 202
Debeljak, Tine 13, 16, 20, 33
Demarais, Ann 259
Detela, Jure 204
Dimkowska, Lidija 139, 140
Dixon, Robert 285
Dobek, Mirosław 120
Domachowski, Wojciech 200, 204
Dominkuš, Darja 33
Doroszewicz, Krystyna 262, 265
Dostojevski, Fjodor Mihajlovič 153
Drołc, Fran 75
Drtina, prof. 153, 154–156
Duszak, Anna 178
Dziekoński, Mieczysław 8, 209, 305

Đ

Đilas, Milovan 179, 180
Đuretić, Veselin 228

E

Eichenbaum, Borys 85
Even-Zohar, Itamar 205

F

Finžgar, Fran Saleški 7, 26, 125–133, 135
Fischer, Heinz 145
Fiut, Aleksander 27
Fleischer, Michael 251
Foustka, Břetislav 155
Frank, Jakob 107, 108, 110–114
Freud, Sigmund 71, 73, 91
Fromm, Erich 91
Frycz, Jan 120
Frye, Northrop 88

G

Gadamer, Hans Georg 85, 87
Gajda, Stanisław 178
Gantar Godina, Irena 151, 152
Gawlak, Monika 8, 199, 305
Germ, Tine 122
Gieysztor, Aleksander 17, 30
Glonar, Joža 33
Głowiński, Michał 183
Glušič, Helga 75
Ghomeshi, Jila 284
Godina, Vesna V. 98
Goerke, Natasza 33
Gołaszewska, Maria 83
Goll, Jaroslav 151, 152
Gombrowicz, Witold 29, 30–31, 33,
71, 117, 143, 190
Gošnjak, Ivan 179
Grđina, Igor 27
Gretkowska, Manuela 32
Groh, František 153
Gross, Felix 111, 228
Gruda, Marlena 200, 204
Grześczaek, Marian 33
Gryczyńska, Anna 120
Guibert, Hervé 142

H

Haderlap, Maja 139, 141, 144, 145
 Hankus-Grzywa, Aleksandra 248
 Havránek, Jan 151, 155, 156
 Hardy, Barbara 85
 Hartwig, Julia 19, 21
 Hegel, Georg W. 90, 91
 Heidegger, Martin 85, 87
 Hejwowski, Krzysztof 180
 Herbert, Zbigniew 32, 33, 34, 96
 Herberstein, Žiga 147
 Herder, Johann Gottfried 98, 99, 158
 Heycock, Caroline B. 285
 Heydel, Magda 181, 183
 Heyrovski, Leopold 155, 156
 Hladnik, Miran 141
 Hobza, prof. 156
 Homer 153
 Horáček, Cyril 155
 Horvat, Marjan 145
 Houellebecq, Michel 142
 Hruščov, Nikita 180
 Huddleston, Rodney 284
 Huelle, Paweł 32, 33, 110
 Hughes, Ted 191
 Hus, Jan 153

I

Ihan, Alojz 203
 Ilešič, Fran 154
 Imbierowicz, Agnieszka 248, 249, 254
 Ingarden, Roman 83, 182
 Iwaskiewicz, Jarosław 29

J

Jakopin, Franc 75, 76
 Jakubowski, Piotr 84
 Jamnik, Tatjana 28, 32, 203

Ján iz Turca 170
 Jančar, Drago 33, 34, 201
 Janion, Maria 111, 112, 248
 Jankowicz, Grzegorz 199
 Janowska, Iwona 236
 Jarniewicz, Jerzy 205
 Jelinčič, Dušan 141
 Jensterle-Doležal, Alenka 157, 248
 Jergović, Miljenko 97
 Jezernik, Božidar 182, 201
 Jezernik, Jerneja 145
 Jež, Jaka 77
 Jež, Jure 77
 Jež, Nik 77
 Jež, Nikolaj 7, 8, 9, 13–18, 20, 21,
 25–33, 67–73, 75–78, 95, 117–119,
 187, 190, 192–196, 209, 283
 Johnson Debeljak, Erica 139–141, 146
 Jovanović, Arso 179
 Jovanović, Dušan 201
 Jovanović, Slobodan 228
 Jug-Kranjec, Hermina 75, 76
 Jukić, Boris 7, 67, 77, 306

K

Kadlec, Karl 156
 Kadmon, Adam 112
 Kákošová, Zuzana 166, 168, 171
 Kamiński, Marek K. 222
 Kania, Krzysztof 223, 224
 Kapuściński, Ryszard 31, 72, 205
 Karadziorziewicz, Piotr II. 221
 Karwatowska, Małgorzata 269
 Kaschak, Ellyn 262
 Kenda Jež, Karmen 31, 117
 Kerida, Jakob 108
 Kern, Boris 28
 Kidrič, Boris 225

- Kisielewski, Tadeusz 222
Kiš, Daniel 142
Kiossev, Aleksander 97, 98
Klim, Janusz 13
Kloch, Zbigniew 269
Kmecl, Matjaž 75
Kocbek, Edvard 30
Kochanowski, Jan 192
Kocijan, Gregor 127
Kolendo, Ireneusz T. 224, 225, 228
Kollár, Jan 158
Koloman, kralj 162
Komelj, Miklavž 203
Komelj, Milček 125
Komorowska, Hanna 236
Konwicki, Tadeusz 27
Kopczyk, Michał 7, 34, 125, 200, 202, 203, 306
Kopitar, Jernej 28
Kordys, Jan 83
Koršič, Igor 28, 119
Kortyko, Emil 13, 15, 28, 68
Koruza, Jože 17, 75
Korvin, Matija 161, 163, 164
Kos, Janko 139, 146
Kosmos, Iva 145
Kosovel, Srečko 204
Koselleck, Reinhart 96
Kozak, Ferdo 151, 156, 157, 158
Kowalska, Urszula 14, 69
Kozłowska, Zofia 177, 182
Kraigher, Uroš 16, 32, 33
Král, Josef 153
Krakar, Lojze 20, 32, 78, 248
Kramberger, Taja 99
Kranjec, Marko 75, 76
Kranjec, Miško 26
Krasuski, Krzysztof 34
Kraszewski, Józef Ignacy 111
Krauze, Ewa 120
Krek, Miha 224
Król, Cezary 27
Kroński, Tadeusz 91
Kronthaler, M. 155
Kruszec, Agata 15
Krynicky, Ryszard 33
Kuczok, Wojciech 29, 32
Krzeszowski, Tomasz 285
Kučan, Milan 15
Kuhar, Alojz 8, 219–228
Kuhar, Lovro 26
Kundera, Milan 98, 99, 100, 101, 103, 142
Kuralt, Martin 18
Kupala, Janka 17
Kupiszewski, Władysław 14
Kušar, Meta 202
Kuśmierczyk, Seweryn 120
Kuśniewicz, Andrzej 32, 33
Kwiatkowski, Jerzy 117
- L**
Labuda, Gerard 221
Łaciak, Władysław 14, 17
Ladislav, kralj 162
Lah, Ivan 151–156
Lahire, Bernard 200
Laić-Krowicka, Olga 200
Langacker, Ronald 85
Łęcka, Magdalena 120
Leder, Andrzej 96
Lejbovič, Jankel 108
Lem, Stanisław 8, 31, 32, 187–195
Lenard, Leopold 13
Leskovec, Anton 151, 155, 156
Levý, Jiří 175, 177, 183

Levy, Jonathan 222
 Libera, Antoni 29, 32
 Lipińska, Ewa 236, 237
 Lipska, Ewa 33
 Litwinow, Maksim 223, 224
 Logar, Tone 75
 Lončar, Dragotin 151, 152
 Lubaś, Władysław 14
 Ludvik Veliki, kralj 163, 165
 Ludvik, Dušan 19, 20
 Lukan, Walter 151
 Łukaszewicz, Tomasz 200, 204
 Lyotard, Jean-François 83, 85

M

Máchala, Lubomí 157
 Maćkiewicz, Jolanta 259
 Majdzik, Katarzyna 205
 Manceso, James 85
 Mandal, Eugenia 265
 Marchlewski, Mieczysław 221
 Markiewicz, Henryk 30
 Marsina, Richard 167, 168
 Maršan, Robert 156
 Masaryk, Tomáš 151–156
 Massam, Diana 284
 Matajc, Vanesa 143, 144
 Maurus, škof 166
 Mazzini, Miha 204
 McHale, Brian 109
 Melanchthon, prof. 154
 Mesesnel, France 157
 Michnik, Adam 33, 34, 72, 176
 Michowicz, Waldemar 221
 Mickiewicz, Adam 13, 16, 18–21, 25,
 28, 30, 70, 114, 192, 248, 249
 Miklošič, Franc 151
 Mikolič, Vesna 254

Miłosz, Czesław 15, 20, 27, 29
 Minárik, Jozef 164, 165, 167
 Mišianik, Ján 171
 Mitkiewicz, Leon 222
 Menaše, Helena 16
 Meterc, Petra 28
 Mikołajko, Zbigniew 132
 Miodek, Jan 275, 281
 Miziołek, Teresa 120
 Molè, Ela 18
 Molè, Rudolf 13
 Molè, Vojeslav 13, 16, 20, 33
 Morin, Edgar 91, 88
 Moszyński, Leszek 76
 Mozetič, Brane 203
 Mrozek, Sławomir 33
 Murko, Matija 157, 158
 Murn, Josip 155
 Muszyńska, Anna 16, 19

N

Nabokov, Vladimir 142
 Nałkowska, Zofia 19
 Nagórko, Alicja 251, 252, 253
 Nartnik, Vlado 30, 33
 Nasiłowska, Anna 99
 Natan iz Gaze 107
 Nęcki, Zbigniew 259
 Nehru 180
 Nemeč, Krešimir 110
 Newmark, Peter 251, 252
 Nida, Eugene A. 190
 Niederlet, Lubor 151
 Niewiara, Aleksandra 251
 Novačan, Anton 151, 156
 Novak, Boris A. 27, 191
 Novak, Maja 146, 204
 Novák, Robert 153

- Novak Popov, Irena 14, 26
Novotný, Václav 152
Nowak, Tadeusz 33
Nowak, Wojciech 120
Nowakowska, Maria Magdalena 8, 15,
275, 306
Nowosad-Bakalarczyk, Małgorzata
260
Nycz, Ryszard 117
- O**
- Ochmann, Anna-Marie 102
Oczkova, Barbara 130
Oksaar, Els 251, 252
Olszewski, Maciej 200, 204
Orožen, Martina 75, 76
Osojnik, Iztok 204
Ossendowski, Ferdynand 13
Ostromęcka-Frączak, Bożena 8, 14,
16, 30, 33, 235, 238, 306
Otavski, pl. Karl Hermann 155
Ovidij 191
- P**
- Pakulnis, Maria 120
Palacki, Jan 151
Pamies, Antonio 251, 253
Panasiuk, Jolanta 260, 265
Pastrnek, František 153, 154, 157
Paternu, Boris 75
Pavičić, Mladen 8, 30, 32, 139, 307
Pavlović, Staša 28
Pavlowitch, Stevan K. 224
Pekař, Josef 151, 152
Perenič, Urška 141
Pestotnik, Pavle 152, 156
Peszek, Jan 120
Pezdirč-Bartol, Mateja 248
Piccolomini, Enej Silvij 170
Piętkowa, Romaulda 260
Piłsudski, Józef 219, 220
Pinter, Štefan 76
Piotr II. 226
Piotrowski, Tadeusz 237
Pirc, Dušan 18
Pirjevec, Jože 8, 175–178, 182–184
Pisarek, Walery 251
Pisk, Klemen 20, 28, 32, 204
Pišek, Mojca 141
Pius (Pij) XII 220
Pivk, Neža 248
Plahuta Simšič, Valentina 141
Platon 153
Podbevšek, Anton 202
Podkowiński, Władysław 71
Podgórski, Bogdan 222
Podrżaj, Tina 28
Pogorelec, Breda 16, 75, 76
Polivkov, prof. 154, 157
Pomorska, Joanna 176, 200–202, 204
Popov Novak, Irena 14, 26
Poyatos, Fernando 251, 252
Pregelj, Ivan 26
Prešeren, France 13, 18, 20, 25, 28, 30,
68, 147, 154
Pretnar, Tone 13, 18, 20, 28–34, 69,
75, 78
Prince, George 83, 84
Prinčić, Vesna 75
Prunč, Erik 76
Prus, Bolesław 19
Prus, Maciej 120
Przedworski, Andrzej 120
Pszczółowska, Lucylla 30
Pullum, Geoffrey 284

Q

Quirk, Randolph 284, 286, 288, 289,
290

R

Raczkiewicz, Władysław 221
Raczyński, Edward 221, 223, 224, 227
Rajewska, Ewa 205
Rak, Maciej 251, 253
Rej, Mikołaj 192
Rejter, Artur 259
Repar, Stanislava 140
Retinger, Józef 222, 226–228
Reymont, Władysław 19
Rezoničnik, Lidija 7, 15, 28, 117, 307
Rigler, Jakob 76
Rizzi, Vincenzo 145
Roosevelt, Franklin Delano 225
Rosner, Katarzyna 85
Rostohar, prof. 157
Rotterdamski, Erazem 170
Rousseau, Jean-Jacques 153
Rozman, Andrej 8, 14, 26, 28, 161,
307
Różewicz, Tadeusz 21
Rupel, Dimitrij 98
Ryan, Marie-Laure 83, 84
Rybicka, Elżbieta 97, 110, 111, 114,
115
Rymkiewicz, Jarosław Marek 33

S

Sadowski, Jeremi 222
Sarbin, Theodore Roy 85
Savnik, Samo 32
Schnabl, Bojan-Ilija 219
Scholem, Gershom 107
Schulz, Bruno 9, 31, 117

Scotus, John Duns 170
Semenič, Simona 201
Semolič, Peter 203
Seretny, Anna 236, 237
Seyda, Marian 226
Shmeruk, Chone 108, 110
Sienkiewicz, Henryk 13, 15, 111, 125
Sikorski, Władysław 221–228
Singer, Isaac Bashevis 108
Skiba, Piotr 120
Skibniewska, Maria 285
Skrbensky, grof Lev 155
Skubic, Andrej E. 141, 146
Sławińska, Joanna 8, 14, 15, 27, 30,
175, 176, 308
Slobin, Dan 283
Slodnjak, Anton 16
Słowacki, Juliusz 19, 20
Smolej, Tone 8, 151, 308
Snoj, Janž 187, 308
Sollner Perdih, Anka 7, 37, 309
Sopko, Július 167, 168
Sowa, Jan 96, 97, 100, 103
Spaak, Paul-Henri 222
Staff, Leopold 19, 20
Stalin 103, 179, 223
Stanonik, Marija 28
Stanovnik, Majda 33
Stasiuk, Andrzej 7, 32, 33, 95, 100,
101–103
Stieber, Miloslav 156
Stojanović, Bronislava 31
Strniša, Gregor 202
Sturm-Schnabl, Katja 219
Svetina, Peter 33
Svit, Brina 141–143
Svobodová, Ivana 276–278, 280
Szczypiorski, Andrzej 33

- Szerszunowicz, Joanna 248, 249, 250, 254
Szewc, Piotr 32
Szkłowski, Wiktor 85
Szpyra-Kozłowska, Jolanta 269
Szwat-Gyłybowa Grażyna 98
Szymanik, Anna 265
Szyborska, Wisława 15, 20, 32, 33
- Š**
Šalamun Biedrzycka, Katarina 9, 18, 20, 31, 32, 33, 200, 202, 203, 204
Šalamun, Tomaž 202
Šalda, F. X. 157
Šifrer, Jože 127
Šink, Jure 28
Škrabec, Simona 95
Škrjanc, Tone 203
Štefan I., kralj 162, 163, 167
Štefan, Rozka 7, 13, 14, 16, 17, 20, 21, 25, 26, 28–30, 33, 75, 77, 78, 192
Štoviček, Ivan 222
Šulc, Bruno 31
Šuler Galos, Jasmina 7, 28, 95, 309
Šurla, Andrej 30, 151
Švigelj Mérat, Brina 139, 141, 143, 144
- T**
Tabakowska, Elżbieta 175–177
Talmy, Leonard 284
Taylor, Charles 96
Thompson, Ewa 134
Tille, Václav 157, 158
Tilsch, Emanuel 155
Tivadar, Hotimir 9
Tito 179–182
Tokarczuk, Olga 7, 33, 72, 83, 86, 88, 107–115
Tokarz, Bożena 7, 16, 26, 30, 31, 83, 88–90, 200–202, 204–206, 309
Tokarz, Emil 7, 68, 75, 236, 241, 310
Tolkien, J. R. R. 283, 285
Toombs, Alfred 228
Toporišič, Jože 76, 183
Trela, Grażyna 120
Treliński, Mariusz 117, 120, 123
Trubar, Primož 154
Tuta, Vera 76
Tuwim, Julian 20
Twardoch, Szczepan 7, 95, 102, 103
- U**
Udovič, Jože 19
Unuk, Jana 7, 20, 21, 27, 28, 31–33, 99, 100, 107, 310
Urbancova, Hana 26
Urbaniak, Michał 120
- V**
Valenta, Jaroslav 222
Valvasor, Janez Vajkard 147
Vanekov, Olga 167, 168
Varga, Krzysztof 32
Vega, Jurij 147
Vermeer, Hans J. 251, 252
Vear, Štefan 141, 144, 175, 184
Vidmar, Josip 157
Virk, Jani 201
Vodnik, Anton 202
Vodnik, France 13, 29, 32, 78
Vojnović, Goran 204
Vraz, Stanko 29, 158
Vrščaj, Tina 146
Vukmirović, Vladimir 223
Vysoký, Hynko 153

W

Wacławek, Maria 8, 15, 259, 262, 265,
268–270, 310

Walczak, Grzegorz 19

Walton, Kendall L. 89, 90

Warmuz, Marcin 200, 204

Wasilewska, Wanda 19

Waugh, Patricia 110

White, Valerie 259

Wiedemann, Adam 200, 203

Wierzbicka, Anna 247, 251, 253, 254

Wierzyński, Stanisław 33

Wikło, Maria 120

Witkiewicz, Stanisław Ignacy –
Witkacy 7, 26, 30, 71, 78, 111,
117–123

Witkowski, Grzegorz 222, 227

Witte, Heidrun 251, 252

Wojtoń, Regina 28

Woźniak, Kazimierz 14

Wojtyła, Karol 29, 31

Wróblewski, Janusz 120

Wrocławski, Krzysztof 19

Wtorkowska, Maria 7, 8, 13–16, 27,
238, 259, 262, 268, 269, 310

Wyspiański, Stanisław 19, 70

Y

Young, Richard 70

Z

Zadavec, Franc 75

Zagajewski, Adam 29, 32, 33

Zamparelli, Roberto 285

Zaremba, Łukasz 205

Zatorska, Agnieszka 8

Zgółkowska, Halina 236, 237, 241

Ziewiec, Ewa 200, 204

Zor, Janez 32, 75, 76, 78

Zupan, Uroš 202–204

Ž

Žabkar Šalić, Ana 7, 13, 15, 19, 25,
311

Žabot, Vlado 7, 83, 86, 88, 91, 92, 204

Žamojda, Jarosław 120

Žaron, Piotr 228

Žebot, Ciril 225

Žeromski, Stefan 19

Žitnik, Bogdan 77

Žižek, Slavoj 97

Žmavc, Ivan 151

Župančič, Matjaž 201

Žurek, Piotr 8, 219, 228, 311

